

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

“MİLLİ HİCABI AŞMAK” ÜZERE:
1940-1960 ARASI CHP ve DP DÖNEMİ KENT POLİTİKALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Şehir Plancısı Kumru ÇILGIN

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı
Kentsel Planlama Programı

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Besime ŞEN

HAZİRAN 2010

T.R.
MİMAR SINAN FINE ARTS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

**ON “OVERCOMING THE NATIONAL SHAME”:
THE URBAN POLICIES OF CHP AND DP TERMS BETWEEN 1940-1960**

M.Sc Thesis by
Urban Planner Kumru ÇILGIN

City and Regional Planning
Programme of Urban Planning

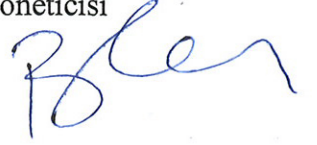
Supervisor: Ass. Prof. Besime ŞEN

JUNE 2010

Kumru ÇILGIN tarafından hazırlanan "MİLLİ HİCABİ AŞMAK" ÜZERE: 1940-1950 ARASI CHP ve DP DÖNEMİ KENT POLİTİKALARI adlı bu tezin yüksek lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. Besime Şen

Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

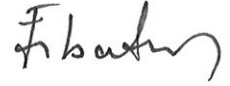
Başkan: Yrd. Doç. Dr. Besime Şen

Üye : Yrd. Doç. Dr. M. Hakan Kocak

Üye : Y. Doç. Dr. Feriye Gavurcu

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TABLO LİSTESİ	vi
FOTOĞRAF LİSTESİ	vii
RESİM LİSTESİ	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı	2
1.2. Çalışmanın Kapsamı	2
1.3. Çalışmanın İçeriği ve Bölümleri	3
1.4. Araştırma Yöntemi	4
1.5. Araştırmayla İlgili Literatür	4
2. 1923-1960 DÖNEMİ: ÜÇ BİLİNMEYENLİ SİYASET DENKLEMİ	8
2.1. 1923–1940: "KENDİNİ BULMA" YILLARI	9
2.1.1. Cumhuriyetin İlanı ve Cumhuriyet Halk Partisi	9
2.1.2. Parti'nin Ekonomi Siyaseti Şekilleniyor: İzmir İktisat Kongresi ve Kararların Uygulamadaki Boyutu	13
2.1.3. Devletçilik İlkesi ve Kongre Kararlarına Ters Düşen Korumacı-Devletçi Sanayileşme	17
2.1.4. Dönemin Hakimi: Cumhuriyet Halk Partisi	24
2.2. 1940–1950: SİVİL ÜNİFORMADAN DEMOKRATİKLEŞMEYE	30
2.2.1. Çok Partili Siyasal Hayata Geçişten Önce Ekonomi-politiği Etkileyen Uygulamalar	30
2.2.2. Demokratikleşme Yönünde Baskılar	34
2.2.3. Demokrat Parti'nin Kuruluş Zemini: Demokratikleşme Süreci ve Rakibin Genel Özellikleri	41
2.2.4. Yüzleşme: Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler	48
2.2.5. 1946 Genel Seçimleri: Öncesi ve Sonrasıyla İlk Heyecan	50

2.3. 1950–1960: ÇOK PARTİ LİBERALLİĞİ ve OTORİTERLİĞE GERİ DÖNÜŞ	62
2.3.1. Rollerin Değişimi: Yeni Hükümetin İç Siyaseti ve CHP Hükümeti ile Benzerlikleri	62
2.3.2. 1954 Seçimlerine Hazırlık: İktidarın Toplumsal ve Ekonomik Siyaseti	72
2.3.3. 1954 Seçimleri: Değişen Menderes ve Ekonomik Endişeler	87
2.3.4. 1957-1960: Demokrat Parti'nin Yıkılma Devri	93
3. CHP ve DP DÖNEMİ İSTANBUL KENT POLİTİKALARI	100
3.1. 1940-1950 DÖNEMİ: DEMOKRATİKLEŞME İDDİALARI ve KENT	101
3.1.1. İktidarın Kente Karşı Tutumu	101
3.1.2. Modernleşme Projesi Başlarken Planlama Çalışmaları	108
3.1.3. Nüfus, Kentleşme ve Göç	114
3.1.4. Konut Üretimi ve Gecekondulaşma Konusundaki Tutumlar	118
3.1.5. Belediyecilik Anlayışı	131
3.1.6. Her Dönemin Gözdesi: Büyük Projeler	141
3.1.7. Döneme Dair Farklı Görüşler	159
3.2. 1950–1960 ARASINDA DP ve KENT	166
3.2.1. İktidarın Kente Karşı Tutumu	166
3.2.2. “Revizyon” Dönemi Başlarken Planlama Çalışmaları	173
3.2.3. Nüfus, Kentleşme ve Göç	183
3.2.4. Konut Üretimi ve Gecekondulaşma Konusundaki Tutumlar	186
3.2.5. Belediyecilik Anlayışı	196
3.2.6. Her Dönemin Gözdesi: Büyük Projeler	203
3.2.7. Döneme Dair Farklı Görüşler	239
4. SONUÇ	251
KAYNAKLAR	258
EKLER	265
ÖZGEÇMİŞ	269

ÖNSÖZ

Öncelikle yüksek lisans eğitimimin ve tez çalışmamın başarıyla tamamlanmasında rolü olan TÜBİTAK'a teşvik ve destekleri için teşekkür etmek isterim.

Çalışma konumun seçilmesinden son ana kadar desteğini esirgemeyen, ilgili olduğum bu alanla ilgili özel kaynaklar önererek ufkumu açan ve bana hep güvenen sevgili danışmanım Yard. Doç. Dr. Besime Şen'e; hem inandığım böyle bir çalışmanın oluşmasına katkı sunduğu, hem de üniversite hayatım boyunca verdiği keyifli dersler için çok teşekkür ederim.

Çalışmanın yeni yeni şekillendiği ama bir noktada tıkanıp sıralarda katkı sunarak, diğer bölüm için arşiv önerilerinde bulunan ve yüzleşmekten çekindiğim bu bölümün üstüne gitmemi sağlayan jüri üyem Yard. Doç. Hakan Koçak'a teşekkürlerimi sunarım. O ilk konuşma olmasaydı belki tezime bu kadar inanmayabilirdim.

Ve diğer sevgili jüri üyem Yard. Doç. Dr. Erbatur Çavuşoğlu... Sırf bu çalışma için değil, meslek alanımda bana kattığı tüm değerler için sonsuz teşekkür ederim. Çalışmanın daha ilk günlerinde bana kaynak ve yöntem için verdiği fikirler, sonrasında çalışmanın bu şekle girmesine oldukça yarar sağladı. Mezun olduktan sonra dahi beraber çalışabildiğimiz, fikirlerimizi tartışarak yeni kapılar açabildiğimiz bir ortamımız olduğu için kendimi çok şanslı hissediyorum.

Bu şansa üniversite hayatım boyunca -ve elbette sonrasında da- katkı sunan, güzel iki hocam daha var: Doç. Dr. Murat Cemal Yalçın ve Maya Arıkanlı Özdemir. Olaylara hep başka bir gözle bakma yetisi kazanmamızı sağlayan, bize her konuda güvenen, bu güvenle bizi rahatlatan, mesleki deneyim kazanmamızda hep yeni fırsatlar sunan sevgili abimiz, değerli Murat Hoca'mıza ve bir hocadan öte bize hep dost olan, güzel fikirli, başka insan Maya Abla'mıza sonsuz teşekkürler... Hepiniz iyi ki varsınız!

Ve çalışma boyunca maddi-manevi desteklerini sırtımdan eksik etmeyen, hayatıma renk katan arkadaşlarım... En panik günlerde koşa koşa gelip yardım eden canım Derya'ma; unutkanlığımın hat safhada olduğu günlerde teknik destek sağlayan sevgi kelebeği Merve'me; sıkıldığım zamanlarda beni internetten(!) oyalayıp moral bulduran cadım Albeniz'ime, kaynak desteği ve fikir önerileri için sevgili Gizem'e, son gün heyecanı ile oluşan aksaklıkların üstesinden gelen Arzucina'ma ve onları bu dönem içerisinde ihmal etsem de her şekilde bana inanıp destek veren Pınar, Ece, Nur, Merve, Deniz, Gizem, Serap, Emine başta olmak üzere tüm dostlarıma ve Dayanışmacı Atölye ekibine sonsuz teşekkürler... Siz de iyi ki varsınız!

Hele de cefakar “yol arkadaşım”; senin yardımın ve desteğin hiç bitmez...

Bu sıkıntılı dönem içerisinde arkamda durarak bana destek ve yardımcı olan, rahat etmem için her türlü konforu sağlayan biricik ailem; siz de bana inandınız, eğitimime ağırlık vermem için diğer önemli her şeyi ikinci plana attınız. Çabalarınızı boşa çıkarmadığımı umut ederim...

İstanbul, Mayıs 2010

**“MİLLİ HİCABI AŞMAK” ÜZERE:
1940-1960 ARASI CHP ve DP DÖNEMİ KENT POLİTİKALARI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Kumru ÇILGIN

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

Haziran 2010

ÖZET

Planlama literatüründe daha çok 1980 sonrası kent politikalarına yoğunlaşılması sebebiyle, bu dönem öncesinde yaşanan kentsel gelişmeler hep ikinci plana itilmiştir. Oysaki Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan süreç içerisinde yaşanan siyasal olaylar, bugünlerin kent politikalarına ve kentsel gelişmelerine öncülük etmektedir.

1950’lerde başlayan kır-kent ayrımı ile hız kazanan kentleşmeyi ve dolayısıyla günümüzdeki durumu tetikleyen, aslında 1950 öncesi siyasal hayatta benimsenen ekonomi-politik kararlardır. Tek partili siyasal hayattan çok partili hayata geçiş ve 27 senelik iktidar partisinin atılan bu demokrasi adımı ile birlikte “düşürülerek”, farklı bir iktisadi düzeni savunan bir iktidarla yer değişimi; kentlerde yaşanan alışlagelmiş gelişmeyi de birden etkilemiş ve değiştirmiştir. Bu sebeple kent yazınında 1950’yi bir kırılma noktası olarak ele almak önemlidir.

Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti iktidarlarının ideolojik farklılıklarının, kenti ne ölçüde ve nasıl kullandığını temel soru olarak alan bu çalışma; Cumhuriyet’in ilanından, 1960 askeri darbesine kadar geçen sürede siyaset kurumunun kentsel mekandaki tezahürlerini, 1940-1960 arasındaki ideolojik seçimlerin izini sürerek, İstanbul’u merkeze koyan bir süreçle ele almaktadır.

Bilim Kodu :

Anahtar Kelimeler : **Tek Partili Dönem, Çok Partili Dönem, Demokrasi, Devletçilik, Liberalizm, CHP, DP, Kentleşme Politikaları, İmar Operasyonları**

Sayfa Adedi : 269

Tez Yöneticisi : **Yard. Doç. Dr. Besime ŞEN**

**ON “OVERCOMING THE NATIONAL SHAME”:
THE URBAN POLICIES OF CHP AND DP TERMS BETWEEN 1940-1960**

(M.Sc. Thesis)

Kumru ILGIN

**MIMAR SINAN FINE ARTS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY**

June 2010

ABSTRACT

Due to focusing mainly on the urban policies of post-1980s in the planning literature, earlier progresses in urban development have been constantly ignored. However, the political movements which started to occur with the foundation of the Republic and proliferated since then have pioneered today’s urban policies and urban development.

It is in fact the economic-political decisions of political life in pre-1950s which triggered the urbanisation that has accelerated in 1950s with the rural-urban segregation and that affects today’s situation. The shift from the single party system to the multiparty system -a democratic move which led to the “fall” of the governing party which had governed the country for the last 27 years- and the replacement of the governing party with another one that defends a different political order, influenced immediately and changed drastically the usual development in cities. That is why in a study that focuses on the urban policies in Istanbul, 1950s should be considered as a breaking point.

This study discusses how the ideological differences between the Republican People’s Party and the Democrat Party have affected urban areas. It approaches to Istanbul by centralising it where the manifestation of politics as an institution can be appears in the period between the foundation of the Republic and the 1960 military coup.

Science Code :

Key Words : **Single-party System, Multi-party System, Democracy, Etatism, Liberalization, Republican People's Party, Democrat Party, Urban Policies, Implementation Operations.**

Sayfa Adedi : **269**

Supervisor : **Ass. Prof. Besime ŞEN**

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 3.1. Sayım Dönemlerine Göre Kentleşme Hızı.....	115
Tablo 3.2. Bölgeler Açısından Kentleşme (%)......	116
Tablo 3.3. Cumhuriyet Döneminde Karayolu ve Demiryolu Ağlarının Gelişimi..	146
Tablo 3.4. Yıllara Göre Toplam Nüfus İçerisinde Kentsel Nüfus ve Kentleşme Oranı	184
Tablo 3.5. Belediyece İnşa Edilen Binalar	188
Tablo 3.6. Sayım Yılları Başında Konut-Bina Sayımı	193
Tablo 3.7. Türkiye’de Konut Yatırımlarının Seyri.....	194
Tablo 3.8. Sanayi Sayımı	206

FOTOĞRAF LİSTESİ

Sayfa No

Fotoğraf 3.1. İnönü, Büyük Önem Verdiği İstanbul’un İmar Planı’na Ait Maketlere Bakarken	102
Fotoğraf 3.2. “Mecidiyeköy’de Yeni Yapılan Köşklere Bir Görünüş”	143
Fotoğraf 3.3. Atatürk Bulvarı’ndan inerken ve çıkarken görüşler. Görüldüğü üzere, yolun iki yanında tarihi yapılardan başka henüz hiçbir yapı bulunmamaktadır.....	148
Fotoğraf 3.4. “Atatürk Bulvarı Açılmadan Evvel Güzergahının Tayyareden Alınmış İki Resmi”	148
Fotoğraf 3.5. Refik Saydam Caddesi, Tozkoparan.. ..	149
Fotoğraf 3.6. Refik Saydam Caddesinin Eski (Solda) ve Yeni (Sağda) Hali	149
Fotoğraf 3.7. Taksim Cumhuriyet Meydanı’nın Eski (Solda) ve Yeni (Sağda) Hali. (Beyaz ile çerçeveselendirilen yapı, düzenlemenin daha net anlaşılabilmesi açısından nirengi noktası olarak kabul edilmiştir).	153
Fotoğraf 3.8. Solda 1930’larda Taksim Meydanı ile Öne Çıkan Topçu Kışlası ve Sağda Kışla’nın Yerine Yapılmış Olan Büyük İnönü Gezgisi Parkı.	154
Fotoğraf 3.9. İnönü’nün Gezgi’nin Başına Yerleştirilen Büyük Heykeli.....	154
Fotoğraf 3.10. Meydan Düzenlenmesi Kapsamında Ön Plana Çıkarılmaya Çalışılan Beyazıt İnkılap Müzesi İçin Yıkılacak Olan Binalar.	155
Fotoğraf 3.11. Yukarıda İşaretlenmiş Olan Yapıların Yıkılması ile Ön Plana Çıkan İnkılap Müzesi	156
Fotoğraf 3.12. Menderes, İstanbul’da yürütülen faaliyetlerin her safhasına yakından ilgi gösteriyor.....	170
Fotoğraf 3.13. Menderes İstanbullular’a Seslendiği Konuşmalarından Birinde.	173
Fotoğraf 3.14. Levent Mahallesi	208
Fotoğraf 3.15. Levent Mahallesi’nin Bugünkü Hali	208

Fotoğraf 3.16. Bu fotoğrafta İstanbul Baruthane’de Emlak ve Kredi Bankası tarafından temelleri atılmış olan Ataköy Sitesi’nin maketinin Reiscumhur Celal Bayar ve Başvekil Adnan Menderes tarafından tetkiki görülmektedir.....	209
Fotoğraf 3.17. Atatürk Bulvarı’ndaki Yeni Blok Apartmanlar ve “Bulvara Verdikleri Medeni Çehre”.....	211
Fotoğraf 3.18. Mecidiyeköy’deki Gazeteciler Mahallesinden Bir Görünüm	213
Fotoğraf 3.19. “Zamanında büyük laflarla propagandası yapılarak Londra Asfaltı gibi özentili bir isim de takılmış olan, iki otomobilin yan yana zor geçtiği 6 metre genişliğindeki ivicaçlı yol”	217
Fotoğraf 3.20. “Gidiş-geliş yol şeritlerinin her birinde 5 otomobilin yan yana rahatça gidebileceği, ortası trotuarlı, cıva buharlı lambalarla aydınlatılan 50 m. genişliğindeki Edirne-İstanbul Devlet Yolu”.....	217
Fotoğraf 3.21. “Millet Caddesi’nin Aksaray’dan Taşkasap ve Çapa istikametinde Topkapı’ya doğru uzanışı ve güzergah üzerindeki hummalı faaliyetten öyle bir sahne ki, bu cadde bittiği zaman daima itibarla anılmaya sebep olacaktır”.....	218
Fotoğraf 3.22. Aksaray-Haseki Yolunun Caddeye Bakan Kısımında İstimlak Edilen Evler ve Sulukule’nin “Temizlenmesinden” Bir Görünüm.....	220
Fotoğraf 3.23. Yapım aşamasında Vatan Caddesi	220
Fotoğraf 3.24. “İstanbul’un geniş imar kalkınmasının her safhasıyla yakından alakadar olan ve verdiği direktiflerin tatbikatını bizzat ve yerinde teftiş eden Başvekil Adnan Menderes, yol şantiyesinde”.....	221
Fotoğraf 3.25. Çirkin Olduğu İddia Edilerek İstimlak Edilen Koska Bölgesi.....	221
Fotoğraf 3.26. Ordu Caddesi’nin İnşaat Çalışmaları	222
Fotoğraf 3.27. “30 metre genişliğindeki Ordu Caddesi’nin Laleli’den görünüşünü tespit eden bu resimde ufuk, Aksaray Meydanı’nı aşarak 50 metre genişliğindeki Millet Caddesi’ne doğru uzanmaktadır. Modern şehircilik anlayışının en mükemmel bir perspektifini burada görüyoruz. Milli servetin israfına fırsat vermeyen düz ve kestirme yol, geniş, havadar ve ferah cadde... İstanbul’un imar kalkınması planının ana prensipleri bunlardır”	222
Fotoğraf 3.28. “Eminönü-Unkapanı Caddesi’nin İnşasına Başlanmak Üzere Eminönü Meydanı’nın Haliç Kıyısı Bölgesi ve Ortaçağ’dan Kalma Birer Mezbele Halindeki Balıkpazarı Sokaklarının Tamamen Temizlenmesiyle Sahanın Aldığı Şekil”.....	224
Fotoğraf 3.29. Balıkpazarı’nda dükkanları istimlak edilen esnafa tahsis edilen 394 dükkanın bir kısmı	225
Fotoğraf 3.30. Taksim-Şişli Arasındaki Yol Güzergahı ve Yeniden Ele Alınacak Taksim Meydanı.....	225

Fotoğraf 3.31. Levent Yönünden Büyükdere Aksı.....	227
Fotoğraf 3.32. “İstanbul’un Münakele Meselesini Esaslı Şekilde Halledecek ve Mecidiyeköy İle Yenikapı Arasında İşleyecek Olan İstanbul Metrosu Vagonlarından Biri”	230
Fotoğraf 3.33. Meydan’ın Yapılma Anından Bir Kare.....	233
Fotoğraf 3.34. Meydan’ın İnşa Safhasından Bir Görünüm.....	234
Fotoğraf 3.35. Karaköy Meydanı’nın Açılışının İlk Safhasından Bir Görünüm	235
Fotoğraf 3.36. Tophane Meydanı’nın Düzenlenmesi Sırasında Yıkımlar	236
Fotoğraf 3.37. “İstanbul’un muazzam imar kalkınması dolayısıyla, büyük yeni caddelerin geçeceği yerlerde istimlaklar yapılmıştır. Fotoğrafta Eminönü-Unkapanı Yolu için yapılan istimlaklardan Balıkpazarı kesimi görülüyor”	238

RESİM LİSTESİ

Sayfa No

Resim 3.1. “Ataköy Sitesi ve Plaj Tesislerinin Umumi Görünüşünü Belirten ve Bu 70 Bin Nüfuslu Muazzam Yeni Şehre Toplu Bir Bakış Temin Eden Ataköy Maketi”.....	210
Resim 3.2. “Emlak Kredi Bankası finansmanıya İETT mensupları kooperatifi tarafından 7 ve 16 katlı blok apartmanlar halinde Darülaceze ile Bulgar Hastanesi arasındaki sahada yapılacak 450 lojmanın maketi”	214
Resim 3.3. Millet Caddesi’nin Kesiti	219
Resim 3.4. Anadolu Yakası Planı Kapsamında Yapılan Yeni Yollar	229
Resim 3.5. 7 yılda İstanbul yollarına sarf edilen paranın 26 yılda sarf edilenin 5 misli olduğu vurgulanmaktadır	237
Resim 4.1. Türkiye’de Kentsel Yerleşmelerin 1927 Yılındaki Durumu	253
Resim 4.2. Türkiye’de Kentsel Yerleşmelerin 1965 Yılındaki Durumu	253
Resim 4.3. Türkiye’de Kentsel Yerleşmelerin 1985 Yılında Alacağı Durum.....	253

1. GİRİŞ

Kentsel yazın incelendiğinde, bilimsel çalışmaların genellikle yazıldığı dönemin kent ölçeğine yansımaları üzerinde durduğu görülmektedir. 1980 sonrası dönemde kaleme alınan kentsel araştırmalarda da, dönem sonrası yaşanan değişim ve dönüşümlerin kente etkilerini görmek mümkündür. Bu durum, 1980 öncesi dönemin yeterince irdelenmediği anlamına gelmemekle birlikte çalışmaların genel anlamda dönemsel kırılma noktaları üzerinden hareket ettiğine işaret etmektedir. Bu dönemsel kırılma noktaları, çoğunlukla 1950'lerdeki kır-kent ayrımı ile başlamakta ve yaklaşık onar yıllık dönemler halinde günümüze kadar gelmektedir.

Ancak 1950'lerdeki bu ayrımı tetikleyen ekonomik değişimden önce, daha önemli başka bir konu da; siyasal sistemimizdeki büyük dönüşümdür. Tek partili sistemden çok partili sisteme geçişi yansıtan 1940'lardaki bu dönüşüm, toplumsal yapının yanı sıra kentsel hayatı da oldukça etkilemiştir. Çok partili sisteme geçişle birlikte güç kazanan popülizm söylemi, kendini parti kürsülerinden çok kentsel alanlarda göstermeye başlamıştır. Özellikle ekonomi-politik duruşlarındaki farklılığın göze çarptığı Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin, birbirleriyle yarışmasına geliştirdikleri kent politikaları, 1940-1960 arasındaki dönemde, hatta sonrasında ciddi izler bırakmış; fiziksel ve dolayısıyla toplumsal yapının dönüşümler geçirmesine neden olmuştur. Kent tarihinin, kendisine direk olarak etki etmesinden dolayı toplumsal ve siyasal tarihten bağımsız olarak düşünülmemeyeceği gerçeğinden yola çıkarak, modernleşme sürecindeki ülkenin bu önemli dönemi, kentsel çalışmalarda göz ardı edilmemelidir.

Bu savdan yola çıkarak, çalışma kapsamında incelenmek üzere, Türkiye'de siyasal ve iktisadi anlamda büyük ve önemli değişimler yaşanan ve bu sebeple homojen özelliğini yitirmiş olduğu söylenebilecek 1940 ve 1960 yılları arasındaki 20 yıllık süreç seçilmiştir. Bu dönemin içerisinde barındırdığı siyasal ve toplumsal olayları ile aslında tam bir "hicap" dönemi olduğu söylenebilir. Cumhuriyet rejimi ile yeni bir yapılanmaya giren ülkede, otoriter bir partinin iktidara gelmesinin ancak yarattığı huzursuzluğu göz ardı etmesinin ardından değişim talebi ile iktidarı değiştiren halka

rağmen askerin bir darbe ile yönetime el koyması ve önde gelen siyaset adamlarının ise idamlara kadar uzanan cezalara çarptırılması, dönemin “hicap” olarak adlandırılmasındaki başlıca sebeplerdendir. Bu anlamda incelediği olaylar ve kaynaklar açısından böyle bir tarihsel çalışmanın aynı zamanda bilginin yeni malzemelerini arttıracığı da düşünülmektedir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı dönemin toplumsal değişimini tetikleyen faktörleri analiz etmektir. Bu amaca yönelik olarak hazırlanan çalışmada temel hedef; dönemin özelliklerine göre değişime uğrayan toplumsal yapıyı ortaya çıkarmak ve bu değişimin kent ölçeğine yansıyan karşılığını bulmaktır.

Bu karşılık, ekonomi-politik söylemi içerisinde şekillenen 1940’lardaki “Cumhuriyet Halk Partisi devletçiliği” ve 1950’lerdeki “Demokrat Parti liberalizmi”nin kentteki pratikleridir. Müdahaleci ve serbest ekonomi arasındaki ayrımın –ki bu ayrımın zaman zaman iç içe geçtiği görülmektedir- kent politikaları çerçevesinde bakıldığında uygulamada bir karşılığının olup olmadığı, çalışma boyunca tartışılacak olan temel sorudur: İki partinin siyasal ve ideolojik farklılıkları, kent politikaları üzerinde de aynı düzeyde görülebiliyor mu yoksa gerçek bir icraat alanı olan kent, bu politikaların ayrımlarının azaldığı bir yer mi?

1950’ler ile birlikte yaşanan siyasal dönüşümler bir kırılmayı teşkil ederken, kentsel pratikler aslında bir süreklilik olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İki parti arasındaki politik farklılıkların, kentsel politikalara yansması çoğunlukla olumsuz olmuş, özellikle konut ve beraberinde gecekondü konularında geliştirdikleri politikalar, toplumsal yapıda bugün dahi onarılamaz yaralar açmıştır.

Bu çalışmanın amacı işte bu sürekliliği analiz ederek, farklı ekonomi-politik söylemleri çerçevesinde geliştirilen kentsel politikaları, günümüze ışık tutabilecek şekilde tartışmaktır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Belirtilen yıllar arasında daha çok İstanbul’u merkezine alan bir yöntemle, partilerin geliştirdikleri kentsel politikalara odaklanan bu çalışmada, politikalar 7 ayrı başlık altında incelenmeye ve karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

Bu 7 başlık; iktidarların kente karşı takındığı tutum, planlama faaliyetleri, nüfus-kentleşme-göç üçgeni, bu üçgen ile kesişen konut ve gecekondu politikaları, belediyeçilik anlayışları, göze çarpan ve döneme damgasını vuran büyük projeler ve tüm bunlara yönelik, dönem boyunca dile getirilmiş farklı görüşler olarak sıralanabilir.

Kısaca; planlama çalışmaları, göç, konut, gecekondu, yerel yönetimler, kentsel hizmetler ve büyük imar faaliyetlerine yoğunlaşarak 20 senelik döneme demokratikleşme ve kentsel politikalar bağlamında bakan ve daha çok mekâna referans veren bu çalışmada; kapsam gereği, farklılıklara ancak satır aralarında değinebilecek, sosyal/sınıfsal/etnik vb. ayrışma ve çeşitlilikler detaylı olarak incelenemeyecektir.

1.3. Çalışmanın İçeriği ve Bölümleri

Toplam 4 bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü giriş kısmını oluştururken; ikinci bölümde, Cumhuriyet'in ilanından 1960 askeri darbesine kadar uzanan siyasal süreç, 3 dönem bazında incelenecektir. 1923-1940, 1940-1950 ve 1950-1960 yılları arasını kapsayan bu 3 dönemde öne çıkan siyasal gelişmeler kronolojik bir sırayla aktarılmaya çalışılacak, ilerleyen yıllara ve özellikle kent ölçeğine yansıyan siyasal, toplumsal ve ekonomik politikalar tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde ise, 1940 ve 1960 seneleri arasında, on senelik dönemlerde sırayla iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti'nin (DP) kent politikaları incelenecektir. Bu inceleme her dönem için aynı 7 başlık altında yapılacak olup; derlenen bilgiler ışığında örnek alan olarak belirlenen Ankara ve İstanbul kentleri üzerinde, yoruma dayalı olarak sorun-durum tespiti ve değerlendirmeler yapılacak, bölüm sonlarında ise dönem eleştirilerine yer verilecektir.

Dördüncü ve son bölüm, sonuç kısmına ayrılmıştır. Burada çalışmanın, genel bir değerlendirilmesi yapılarak; başta belirtilen temel sorunun sonuçları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

1.4. Araştırma Yöntemi

Çalışmada, özellikle 1923-1960 yılları arasının aktarılacağı siyasi tarih kısmı ile ilgili olan teorik bilgiler, konu hakkında yazılmış olan kitap, makale, döneme ait süreli yayın ve tezlerden yararlanarak karşılaştırmalı olarak derlenirken; kent ölçeğine inerek, dönem özelliklerinin kente yansımalarının tartışılacağı kısımda ise günümüz meslek insanlarının o yılların kent dinamiklerini tartıştıkları eserlerinden, makalelerinden, siyasi partilerin iktidarda oldukları süre içerisinde çıkarmış oldukları Belediye faaliyet raporlarından ve mesleki süreli yayınlardan yararlanarak hazırlanacaktır.

Amaç bölümünde belirtilen soru, dönemin güncel gelişmelerini yalın bir şekilde takip etmeyi sağlayacak kısmi arşiv taramaları üzerinden yanıtlanmaya çalışılacaktır. Daha çok, dönemin ön plana çıkmış olan süreli dergilerinin ve Parti faaliyet raporlarının detaylı şekilde incelenmesiyle edinilecek arşiv taraması yöntemi, bilgiye birincil kaynaktan ulaşılabilmesi sebebiyle tercih edilmiştir.

1.5. Araştırmayla İlgili Literatür

Araştırma konusunda öne çıkan 1923-1960 tarihleri arası siyasi hayat, çalışma sahibinin -özel ilgi alanının dahilinde olsa bile- mesleki bilgisinin dışında, olmasından ötürü; yazım aşamasına geçilmeden önce çokça okuma yapılmasını gerektirmiştir. Bu anlamda daha çok kitap ve makale okuması yapılmıştır. Bu başlık altında; hangi bölümde, hangi eserden, ne anlamda faydalandığına kısaca değinmek istenilmiştir.

Feroz Ahmad'ın [2002a, 2002b, 2006, 2007 ve 2008] bugüne kadar konu ile ilgili hazırlamış olduğu birçok eser, çalışmanın temel kaynaklarının başında gelmektedir. Eserlerinde öne çıkardığı; demokratikleşme süreci, parti ve dönem nitelikleri ve özellikle tarih yazımına kattığı alternatif bakış ile çalışmanın şekillenmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Üzerinde yoğunlaşılacak sürecin; toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları, Ahmad'ın aktarımları ile netlik kazanmış ve yeni bir tartışma platformunun yaratılmasına zemin hazırlamıştır.

Benzer konu ve dönemleri, yine farklı bir bakış açısı ile ama en önemlisi özgün bir modernleşme süreci olarak ele alan Erik Jan Zürcher [2009] ise bir yabancının gözüyle Türk siyaset tarihini ve modernleşme sorunsalını aktarmaya çalışması ile

araştırmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Aktarmış olduğu ilginç anekdotlar ise, dönemin özelliklerini daha net şekilde anlamaya yardımcı niteliktedir.

Özellikle Cumhuriyet'in kuruluşu ve ülkenin ilk yıllarında geliştirilen siyaset ve bunlara zemin hazırlayan faktörleri aktarması ile 1930'lara ve 1940'ların ilk yarısına ışık tutucu bilgileri sunan Ahmet Kuyaş [2002]; başkaları ile beraber hazırlamış olduğu Cumhuriyet Ansiklopedisi çalışmasıyla, araştırmanın temel kaynaklarından birini oluşturmuştur.

Türkiye'de her dönemin kendine has özellikleri olduğunu ve siyasal sistemimizdeki değişimleri, gelişmeleri en iyi aktaranlardan birisi olarak Kemal Karpat'ın [2007] çalışmasının önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Türkiye'nin modern siyasal sisteminin; sürekli olarak değişen dinamik bir sosyo-ekonomik yapı ile Batı'dan alınan yasal modeller arasındaki etkileşimin bir ürünü olduğunu düşünen Karpat, eserinde öne çıkardığı sosyo-politik ve sosyo-kültürel yapı ile çalışmaya katkı sağlamıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1960'lara kadar Türkiye'de hükümetlerin benimsemiş oldukları ekonomi politikalarını, iktisat-siyaset dengesi içerisinde en iyi aktaranlardan biri olan Korkut Boratav [2009], ülkenin iktisat tarihini anlattığı eserinde; gelişmeleri dönemleme konusunda getirmiş olduğu yenilik ile çalışmaya da büyük katkıda bulunmuştur.

Türkiye geneli için aktarılan bilgilerin ardından, özellikle çok partili siyasal hayata geçiş ile birlikte adından sıkça söz ettiren Demokrat Parti ile ilgili her şeyi bulabilmenin mümkün olduğu çalışması ile Cem Eroğul [2001]; Parti ve ideolojisini anlamada çalışmaya yardımcı olmuştur. Bugünkü düzenin oluşmasında Demokrat Parti'nin payının azımsanmayacak derecede olduğunu üzerinde duran Eroğul, bugünü çözümlmek isteyenlerin ve dolayısıyla bu çalışmanın vazgeçilmez temel kaynaklarından biridir.

Parti ile ilgili bir diğer önemli eser de Bayram Kaçmazoğlu'na [1988] ait olan ve 1950-1960 döneminin toplumsal tartışmalarına yoğunlaşan kaynaktır. Eroğul gibi Kaçmazoğlu da bugünü anlamının yollarından birinin DP döneminin analiz edilmesinden geçtiğini söylemekte ve yönetimin uygulamalarını ve toplumsal tartışmalarını; çalışmaya yeni bir boyut kazandıracak nitelikte aktarmaktadır.

Yukarıda yer verilen temel kaynakların yanı sıra, dönem boyunca çıkarılmış olan süreli yayınlara, makalelere ve konu ile ilgili diğer kaynaklara da yer verilmiştir. Bir derleme olarak nitelendirilebilecek olan bu kısmın ardından; Parti'lerin kentsel politikalarının incelenip tartışıldığı ikinci bölümde, çoğunlukla meslek insanlarının eserleri temel alınmıştır.

Bunların başında İlhan Tekeli'nin [1982, 1990, 1996, 2009a ve 2009b] eserleri gelmektedir. Cumhuriyet yıllarının bir modernleşme projesi olarak da okunabileceğine vurgu yapan Tekeli, modernite ve kent planlamanın ilişkisini tartıştığı çalışması ve Cumhuriyet'in belediyeçilik öyküsünü anlattığı diğer bir eseri ile döneme ve dolayısıyla çalışmaya çokça ışık tutmuştur. Özellikle belediyeçilik konusunda literatürde fazla kaynak olmaması, eserini önemli kılmakta ve böylelikle bu çalışmanın da alana katkı sağlamasına yardımcı olmaktadır.

Tekeli gibi çalışmanın kent kısmına oldukça katkı sunan eserleri ile diğer bir duayen Ruşen Keleş [1972, 2004]; daha çok kentleşme olgusu ve bu olgunun kentlerde yarattığı sorunlara odaklanmış, çalışmanın çok önemli bir bölümünü oluşturan bu başlık için aydınlatıcı bilgiler vererek birincil kaynaklardan birini oluşturmuştur.

Kentleşmenin doğurduğu en büyük problem olarak görülebilen konut üretimi, 1923-1950 arası dönemde ve kısmen sonrasında yönetimlerin, çokça başa çıkmaya çalıştıkları ancak üstesinden gelemedikleri bir olgu olarak çalışmanın ana odak noktalarından birisidir. Özellikle 1940'ların kentleşme ve konut üretimi politikası ile ilgili temel verileri sunarak tarihsel bir değerlendirmede bulunan Kudret Emiroğlu ve Süha Ünsal; Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası tarafından hazırlatılarak sektöre sunulan eserleri ile çalışmaya çokça katkıda bulunmuşlardır.

Alanında uzman birçok kişinin farklı konu başlıkları altında inceledikleri Cumhuriyet'in 75 Yılı Kent ve Mimarlık; Yıldız Sey'in [1998] editörlüğünde hazırlanan önemli bir eser ile araştırmanın kaynaklarından birini oluşturmuştur. Bazı makaleler direk olarak çalışmada kullanılmamış olsa bile, dönemin kentsel yapısını algılamada farklı bir bakışı kazandırması açısından üzerinde durulması gerekli görülmektedir.

Aynı zamanda, verilerin birincil kaynaktan aktarılmasının önemini vurgulayan bu çalışmada, Partiler'in ve Bakanlığın faaliyet raporları büyük bir rol sahibidir. Özellikle yönetimlerin İstanbul kentine karşı takındıkları tutumları, benimsedikleri

politikaları ve uygulamış oldukları büyük kentsel projeleri öğrenmek adına başvurulması gereken birincil kaynaklar, 1940–1960 arasında Parti’lerin kendi karar verdikleri dönemsel aralıklarla İstanbul Belediyesi tarafından hazırlatılan bu raporlardır. Bu sebeple hem veriler, hem de o yıllara ait fotoğraflar objektif olunması açısından bu raporlardan elde edilerek çalışmaya katılmışlardır.

Son olarak, bölümlerin bitiminde yer verilen dönem eleştirileri; mesleki süreli yayınların, 1940-1960 arasında çıkartılmış olan tüm sayılarının incelenerek aktarılması ile derlenmeye çalışılmıştır. Burada öne çıkan Mimarlık ve Arkitekt Dergileri ve bünyesinde yer verdikleri meslektaşların genellikle eleştirel bir tavırla kaleme aldıkları makaleleridir.

Tüm bu temel kaynaklar, çalışmaya çeşitlilik ve hareketlilik sağlamanın yanı sıra bilginin yeni malzemelerini arttırıcı nitelik göstermesi açısından da önemlidir. Kaynakların, konuya ilgi duyan kişilere eşsiz bir kapı açacağı düşünülerek, edinilmesi tavsiye edilmektedir.

2. ÜÇ BİLİNMEYENLİ SİYASET DENKLEMİ¹

Çalışmanın temel konusu olarak incelenecek olan Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti kent politikaları, iki partinin siyasi hayat içerisindeki tutumlarının kente bir yansıması olarak okunabilir. Bu tezden yola çıkarak; benimsenmiş olan kent politikalarının anlamlarını, hedeflediklerini, uygulamadaki yerlerini ve sonuçlarını, 1923-1960 yılları arasında gelişen tarih yazımı içerisinde bulmak mümkündür.

Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünün, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan ve 1960 askeri darbesine kadar devam eden yılları kapsamı düşünülmüştür ve bölüm 3 temel başlık altında ilerleyecektir: 1923-1940 arası, kuruluş ve kendini bulma dönemi; 1940-1950 arası, tek partili ve –devamında demokratik olduğu söylene de- “sancılı” dönem ve 1950-1960 arası, çok partili ve “sözde liberal” dönem. Her bir dönem, öne çıkan siyasi gelişmelerin kronolojik sırayla tartışılacağı özet bir alternatif tarih yazımı olarak nitelendirilebilir.

Önceden belirlenmiş temel kaynakların ışığında ilerleyecek olan bu bölümde, çalışma sahibinin mesleki bilgisinin dışında bir tartışma konusuna eğildiği düşünülürse, kişisel yorum ve gözlemlerin ikinci planda kaldığı görülecektir.

Bilginin yeni malzemelerini arttırmak niyetiyle yola çıkılan bu siyasi tarih yazımı, kent politikaları ile bütünleşince; bugünkü süreci anlamaya yönelik –nispeten yeni- bulguların elde edildiği görülecektir. Bu anlamda çalışmanın bu kısmına büyük önem verilmiş ve gerekli her gelişmenin aktarılması planlanmıştır.

Atatürk'ün vefatının ardından, İsmet İnönü ve Adnan Menderes'in kişisel yarışının ön plana çıktığı ve siyasi hayatta önemli kırılma noktalarının yaşandığı 1940-1960 arası dönem; günümüzde hala tartışılan, belli ideolojik görüşlerin dogmalığının

¹ Buradaki üç bilinmeyen, 1923-1940, 1940-1950 ve 1950-1960 yılları arasındaki dönemleri ve çokça bilinmeyen noktaları kapsamaktadır. Denklem ile ise; tüm bilinmeyenleri ile bir bütün kastedilmektedir.

korunduğu ve karşı çıkışların dahi susturulduğu bir dönem olma özelliğini koruması açısından önemlidir.

Bu alışma, tüm önyargıları ve “yıkılmaz” tabuları yeniden ele almak ve üzerinde bir kez daha düşünmek amacını da gütmektedir.

2.1. 1923-1940: “KENDİNİ BULMA” YILLARI

Çalışmanın odak noktası olan 1940’lar ve 1950’lerin tarih anlatımına geçmeden önce, her iki dönemin kendine has özelliklerine ışık tutacak 1923-1940 arası yılların genel hatları ile aktarılması gerekli görülmüştür. Her bir dönemin bir sonraki dönemi etkileyeceği düşünülerek, ‘modernleşme dönemi’ olarak da nitelendirilebilecek olan bu yıllar, klasik tarih yazımının dışarısına çıkmaya çalışılarak tartışılacaktır.

1940-1960 yılları arası siyaset olayları, hükümet ve partilerin toplum üzerindeki denetimi ve etkisi, alınan kararlar ve uygulanan politikalar, bir sonraki bölümde (bkz. 2.2. ve 2.3.) incelenecektir.

Çalışmanın temel konusu olan devletçilik ve liberalizmin karşılaştırılabilmesi için Cumhuriyet’in ilanından bu yana gelen süreç, belirli konular çerçevesinde tartışılacaktır, çünkü 1930’ların parti ve hükümet uygulamaları; 1940’ları aydınlatmak, gelen süreci anlamak için en iyi kaynaklardan birini oluşturmaktadır.

Özellikle 1930’lar boyunca gerçekleşen olaylar, siyasi dengelerin değişiminin en önemli yapı taşları olarak, tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır. Dengelerin çabucak değişebildiği bu yıllar, bir sonraki dönemde yaşanacakların adeta habercisi gibidir. Bu nedenle dönemin farklı başlıklar altında kapsamlı Şekilde incelenmesi uygun görülmüştür.

2.1.1. Cumhuriyetin İlanı ve Cumhuriyet Halk Partisi

23 Nisan 1920’de kurulan TBMM’nin, 1 Kasım 1922’de halifelik ile saltanatı ayırıp, saltanatın kaldırıldığını duyurması ile “ulus egemenliği yeniden vurgulanmış ve ülkede artık fiili bir cumhuriyet başlamıştır” [Ahmad, 2002a]. Ancak Kuyay [2002], Cumhuriyet’in ilanının yeni bir devlet ortaya çıkarmasına rağmen aslında “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yapılan birkaç değişiklikten başka bir Şey olmadığını” söylemektedir.

Köktenci olarak nitelendirdiği Cumhuriyet rejiminin özelliklerini Ahmad [2002a] şu şekilde sıralamaya devam etmektedir:

“Ancak ne kadar devrimci olursa olsun, yokluktan yeni bir varlık yaratamazdı. Ne kuracaksa geçmişin toplumsal, kuramsal ve kültürel temelleri üzerine kuracaktı. Yeni bir düzen, ister feodalizmin yerine geçen kapitalizm olsun, ister kapitalizmin yerini alan sosyalizm, toplumsal kurumları bir kalemde silip yerlerine yoktan var ettiği yenilerini koyamaz. Her yeni düzen gibi Cumhuriyet de yeni toplumun kurulmasında geçmişin mirasını ham madde olarak almak ve bunları kendi yarattığı yeni toplumsal ve kültürel gerçeklikle birleştirmek zorundaydı”.

Kuyaş [2002] ise Cumhuriyet’in “köktenci” özelliğini; “biraz da kendi iradesi dışında gelişen olayları fırsat bilerek olağanüstü önlemler almasıyla mümkün olması” şeklinde açıklamakta ve gelişen bu olaylara ilk örnek olarak Şeyh Sait İsyanı’nı² vermektedir.

Türkiye’de bir devrim niteliği kazanan Cumhuriyet’in ilanının, -rejimin üstlendiği otoriter kimliğin yanı sıra- beraberinde birçok yenilik getirdiği de söylenmektedir. Bu sebeple rejim, ülkede bir “reform dönemi” olarak değerlendirilebilirken aynı zamanda otoriter kimliğini daha birçok sene devam ettirdiğini ve dolayısıyla siyasal yaşamı etkilediğini göreceğimiz bir yapıya da sahiptir denilebilir.

Bu ani karar kimi kesimlerce sevinçle karşılanırken, kimi kesimlerin de tepkisine neden olmuştur. Zürcher [2009] özellikle bağımsızlık savaşında önemli roller oynayan bazı ünlü isimlerin (Hüseyin Rauf, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Refet Bele ve Kazım Karabekir), başkentte olmadıkları bir sırada alınan bu karara ciddi tepkiler gösterdiklerini, bu tepkinin de İstanbul basınında önemli bir yer tuttuğunu dile getirmiştir:

“Bunlar İstanbul basınındaki mülakatlarda bu ilana tepki gösterdiler, bu kararı zamansız bulup, devleti bir Cumhuriyet olarak adlandırmanın aslında özgürlük getirmediğini ve ister bir Cumhuriyet yönetiminde olsun ister bir monarşi yönetiminde olsun, asıl farklılığın istibdatla demokrasi arasında olduğunu vurguladılar. İstanbul gazeteleri bu eleştirileri beğeniyle yayınladı” [Zürcher, 2009].

² “Söz konusu isyanı kolaylıkla bastırabilme gerekçesiyle çıkarılan ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde en önemli dönüm noktalarından biri olan Tahrir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925), yürütmeye neredeyse sınırsız yaptırım gücü tanıyarak, Meclis’in büyük ölçüde arka plana itilmesine neden olmuş, basın ve yayın yoluyla muhalefet olanağını da tümüyle ortadan kaldırmıştır” [Kuyaş, 2002].

İstanbul gazetelerinin bu tepkileri büyük ölçüde yayınlamalarındaki önemli sebeplerden biri kuşkusuz İstanbul yerine Ankara'nın başkent ilan edilmesidir. Bu, o dönem İstanbul'da çoktan gözden düşmüş hükümete getirilen bir diğer tepki olmanın yanı sıra “eski başkent halkının sadece gururunu inciten bir şey değildi, ayrıca on binlerce memur için sürekli işsizlik anlamına geliyordu” [a.g.e].

Cumhuriyet'in ilanının ve devamında gelen rejim özelliklerinin, diğer sınıflar üzerindeki etkisine ilerleyen bölümlerde daha detaylı şekilde değinilecektir.

Cumhuriyet'in bir önceki dönemden devraldığı büyük dış borç, “hasta bir ekonomi için hayati olan sermaye birikimini” [Ahmad, 2006] engellemiştir. Bu sebeple Türkiye'nin o yıllarda izlediği ekonomik siyaset yeterli olmamakla birlikte, dönemin özelliklerine göre ‘kötünün iyisi’ olarak sayılabilir.

Umutla “saf pragmatizmi temel alan” [a.g.e] Mustafa Kemal, bu sorunu bir parti kurarak aşmayı tercih etmiştir. Bu sebeple 9 Eylül 1923'te yayınladığı siyasi programının giriş bölümünde Karpas'ın [2007] aktardığına göre şu satırlara yer vermiştir: “Ekonomik kalkınmanın başarılması, her türden tesisin kurulması, ekonominin rekabet gücüne ve dolayısıyla ülkenin refaha kavuşturulması için Halk Fırkası³ teşekkül edilecektir”.

O dönem parti bildirisinden de anlaşılacağı üzere temel amacını, modernleşme çizgisi üzerinde kurgulanan Batı tipi bir ulus-devlet kurmak olarak bildiren Fırka'nın; “toplumsal uzlaşmanın veya herhangi bir politik evrim süreci ya da kökleri toplumsal ve kültürel yapının derinliklerine uzanmış bir halk hareketinin ürünü olarak doğmadığını” [a.g.e] söylemek mümkün.

Yukarıda daha önce bahsedilmiş olan Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilanından itibaren, Halk Fırkası'nın kurulması ile birlikte “Türkiye'nin yönetim biçimi, bir otoriter tek parti yönetimi, açıkçası, bir diktatörlüktü” [Zürcher, 2009]. Lewis [1952] de aynı noktaya vurgu yapar ancak bu diktatörlüğün, çağdaş Avrupa'da bu sıfatı haiz rejimlerden pek farklı olduğunu unutmamak” gerektiğine de dikkat

³ Daha önce bahsedildiği üzere Cumhuriyet'in ilan edilme şekline karşı çıkmış olan Hüseyin Rauf Bey'in “çevresindeki 32 milletvekili Halk Fırkası'ndan ayrıldı” [Zürcher, 2009] ve ülkenin ‘diktatörlüğe’ yöneldiğini iddia ederek mecliste ayrı bir grup oluşturup “17 Kasım'da (1924) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (İlerici Cumhuriyet Partisi) kurdu. Bu yeni partinin ‘Cumhuriyet’ sıfatını kullanacağı söylentisi, Halk Fırkası isminin ‘Cumhuriyet Halk Fırkası’ olarak değiştirilmesine yol açtı” [a.g.e]. Daha sonra 1935'teki 4. Kurultay'da ise, bugünkü ‘Cumhuriyet Halk Partisi’ adı benimsenmiştir.

çeker. Bu durum, 1940'ların ortasına kadar -ara ara küçük çaplı muhalefet girişimleri olsa da⁴- devam etti. Fırka'nın kurmuş olduğu bu iktidar tekeli, 1931'deki parti kongresinde açıklığa kavuştu. Buna en iyi örneklerden birini Kuyaş [2002] vermektedir: “Rejimin 1931'de çıkarttığı Matbuat Kanunu ya da tekke ve zaviyelerden mason localarına ve kadın derneklerine kadar bütün toplumsal ve mesleki kuruluşları kapatması ve/veya denetimi altına alması gibi uygulamaları da göz önünde alındığında, bir diktatörlük rejimi olduğunu teslim etmek gerekir”. Kongre'de ayrıca Türkiye'nin siyasi sistemi tek parti sistemi olarak resmen ilan edilmiştir.

İktidarın tek bir partinin tekelinde olması, yeni ve güçlü bir muhalefetin oluşmasına kadar ülkede, parti ile devletin özdeşleşmesi ‘sorununu’ doğurmuştur. Bu durumun getirdiği önemli bir sonuç ise “partinin hiçbir zaman bağımsız bir ideolojik ya da örgütsel ‘kişilik’ geliştirememesi ve yoğun bir biçimde bürokratikleşmesiydi” [a.g.e]. Parti içerisinde gelen çeşitli bağımsızlaştırma girişimleri ise “İsmet İnönü'nün 1936 kongresinde devlet aygıtıyla parti örgütü arasındaki birliği resmi siyaset olarak açıklamasıyla boşa çıkmış oldu” [a.g.e]. Bu durumu en iyi açıklayan örnek; valilerin kendi vilayetlerindeki Fırka şubelerinin doğrudan başkanları sayılmalarıdır.

Başlangıçtaki amaçlarından biri, “toplumda kesintisiz bir değişim süreci yaratacak olan siyasi kurumları ve sivil toplumu oluşturmak” [Karpat, 2007] olan Fırka'nın yanında Mustafa Kemal'in liberal demokrasiden korktuğunu ifade eden Ahmad [2006], buna rağmen “yaşadığı süre içinde tam olarak yürürlüğe koyamasa da liberal kurumların (partiler, sendikalar, özgür basın) akılcılığını benimsedi” şeklinde aktarmaktadır. Ancak yukarıda bahsedilen otoriter tutumlar, iktidarın halkla güçlü bağlar ve sıkı ilişkiler kuramamasına neden olmuş, dolayısıyla tüm bu iyi niyetli amaçları sekteye uğratmıştır.

⁴ İlk muhalefet girişimi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), 5 Haziran 1925'te kapatıldı, önde gelen üyeleri ise idam edildi. Diğer deneme, bir vesayet demokrasisi örneği olarak Mustafa Kemal'in isteği üzerine CHF'nin yolsuzluklarını denetlemek ve eleştirmek, dolayısıyla halkın iktidardaki parti hakkındaki tutumunu ölçmek amacıyla 12 Haziran 1930'da Fethi Okyar'a kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. “İlimli muhalefetin çağırılarını büyük bir coşku ile karşılayan halk, yöneticilere yabancılaşmıştı. Böylece rejime yönelik bütün muhalefet Serbest Fırka'nın çevresinde toplandı. Halkın hiç beklemediği tepkisiyle sarsılan Mustafa Kemal, sadık muhalefeti 17 Kasım 1930'da dağıtarak iki partili siyasi hayat deneyimine son verdi” [Ahmad, 2006].

2.1.2. Parti'nin Ekonomi Siyaseti Şekilleniyor: İzmir İktisat Kongresi ve Kararların Uygulamadaki Boyutu

Hükümetin, dolayısıyla CHF'nin izleyeceği ekonomik yol, o dönem çokça tartışılan konulardan biriydi. Cumhuriyet'in devraldığı ekonomik durum ve buna eklenen uluslararası iktisadi bunalım, hükümetin önüne seçmesi için birden fazla yol çıkarıyordu.

“Cumhuriyet rejimi, İttihat ve Terakki'nin giriştiği ulusal burjuvazi yaratma siyasetini sürdürmekte kararlıydı. Ancak, İttihatçıların yarattığı hem sanayi yatırımcılığında çok, ticarete ve bankacılığa yönelmiş, hem de işgali fırsat bilip Milli Mücadele'ye pek bir katkıda bulunmamış olan yeni sınıftan hiç de memnun değildi. Ulusçuluğu çok daha keskin olan yeni rejim, korumacı bir iktisat siyasetiyle sanayileşme niyetindeydi ve ulusçu tercihleri ağır basan, Ankara'ya bağlı, girişimci bir sınıf yetiştirmek istiyordu” [Kuyaş, 2002].

Bu noktada henüz Cumhuriyet ilan edilmemişken 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nden⁵ de bahsetmek gerekir. Boratav'ın [2009] “pratik olmaktan çok sembolik önem taşıdığını belirttiği” bu kongrede alınan iktisadi kararlar, aslında daha sonra hükümetin izlediği ekonomi politikalarını da etkilemiştir. Ayrıca bu Kongre, Türk lider takımının ekonomik sorunların önemini kavramış olduklarını göstermesi açısından da önemlidir.

Kongre'de öne çıkan konulardan biri “Misak-ı İktisadi Esasları”dır. Bu kavramla kastedilmek istenen “toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel yapılarını belirlemektir” [Hafizoğulları, ?]. Bu iktisadi esasların, ‘milli iktisat’ görüşünün temel taşları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir: “Genel olarak kalkıncı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin ‘milli’ unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı

⁵ Hafizoğulları [?], “Kurtuluş Savaşı'nın noktalandığı İzmir'de, ülkenin birçok yerinden gelen, toplumu oluşturan sınıfları ve/veya ‘grupları’ temsil eden 1135 delege ile toplanmıştır” diye aktarsa da Kongre'de bazı kesimlerin temsil yetilerinin yeterli şekilde yapılmadığı genel eleştirilerden biridir: “Kongre'deki ‘işçi’ ve ‘sanayici’ üyelerin daha çok resmi zevattan, yüksek bürokrasi ve mebuslardan derlendiği; İstanbul işçilerini temsil eden Amele Birliği'nin ise bir tüccar temsilcisinin ifadesiyle, ‘tüccarın bir kukla teşkilatından, bir paravandan ibaret’ olduğu; tüccar ve çiftçi temsilcilerinin ise gerçekten ticaret sermayesi ve büyük toprak unsurlarından oluştuğu anlaşılmaktadır” [Boratav, 2009]. “İzmir İktisat Kongresi'nden sonra 2. İktisat Kongresi 2-7 Kasım 1921 tarihinde yapılmıştır. Ancak Prof. Dr. Orhan Oğuz, bir özel sözlü açıklamasında, 1948 yılında, İstanbul Ticaret Odası'nın önderliğinde, Eminönü Halkevi'nde bir toplantıya kendisinin de Eskişehir delegeşi olarak katıldığını, dolayısıyla asıl İkinci İktisat Kongresi'nin o kongre olduğuna işaret etmiştir” [Hafizoğulları, ?]. Taner Timur da 1991 yılında yayımlanan “Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş” adlı eserinde İkinci İktisat Kongresi'nin, İstanbul Tüccarlar Derneği tarafından 1948 yılında yapıldığını ifade eder. Kongre'nin resmi kayıtlardaki üçüncüsü 1922, dördüncüsü ise 2004 yılında yapılmıştır.

öngören tezlerin ön plana çıktığı ve Kongre'ye ticaret burjuvazisi ile toprak unsurlarının egemen olduğu söylenebilir" [Boratav, 2009].

Kongre'de 'milli iktisat' kavramına yer verilmesinin sebebi, biçimlenmekte olan devletin ekonomik düzeninin 'milli iktisat düzeni' olacağına işaret edilmesidir. Bu durumda, "Yeni Türkiye Devleti'nin iktisadi temel düzeni, devletin 'işletme bazında' ekonomik hayata girmesinin istenmesine rağmen, o günün koşullarında oluşmuş, özünde kendine özgü bir 'Pazar Ekonomisi' düzenidir" [Hafizoğulları, ?].

Bunun yanı sıra Mustafa Kemal, Kongre'de yapmış olduğu konuşmasında da yer verdiği üzere, kimsenin yabancı sermaye karşı olmadığına dikkat çekmektedir.

Zürcher [2009] ise, Kongre'de tartışılan konuları ve alınan iktisadi politikaları şu şekilde özetlemektedir:

"Kongre'deki tartışmaların çoğu, savaş öncesi dönemde Jön Türkleri ikiye bölmüş olan aynı meseleye, yani liberalizmin mi, yoksa 'Milli İktisat' programında tanımlanan devlet müdahaleciliğinin mi tercih edileceği meselesine hasredilmişti. Kongre, yerel sanayinin korunmasını istemiş, bununla beraber, yabancılara ayrıcalıklı muamele gösterilmemesi şartıyla yabancı yatırımlara karşı çıkmamıştı. Alınan birbirinden oldukça farklı kararlar, lider kadrosu tarafından, Kongre'nin devlerin büyük yatırımlardan sorumlu olduğu karma bir ekonomi istediği şeklinde yorumlandı".

Boratav'ın "açık ekonomi koşullarında yeniden inşa" dönemi olarak tanımladığı 1923-1929 yılları arasında atılan ilk önemli adım, Kongre'de alınan kararlar doğrultusunda 26 Ağustos 1924 tarihinde Türkiye İş Bankası'nın⁶ kurulmasıdır. Millî iktisadın kurulması için millî bankanın kurulmasını öngören hükümet, Kongre'de bu kararı almış, bu karar da Banka'nın kurulma sürecini hızlandırmıştır. Millî bankanın kurulması için ise millî sermayenin gerektiği açıktır⁷. Banka'nın kurulmasındaki

⁶ Bankanın kurucusu Mustafa Kemal, ilk genel müdürü ise dönemin İmar ve İskân Vekili Celâl Bayar olmuştur. Mustafa Kemal, iki şube ve 37 personel ile hizmete başlayan bankadaki hisselerinin yönetimini ölümünden önce Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağışlamıştır. Hisselerden elde edilecek kârı da Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'na bırakmıştır. Bunu, TDK'nin internet sitesinde yayımlanmış olan vasiyetinden de okumak mümkündür: "İş Bankası'ndaki yüzde 28 hissemın yönetimini CHP'ye veriyorum. Buradan elde edilen gelirler Dil ve Tarih Kurumu'na verilsin. Ayrıca İsmet İnönü'nün çocuklarına tahsil parası verilsin. Yakınlarım, kız kardeşim ve manevi kızlarıma belli bir miktarda para ödensin" [www.tdk.gov.tr].

⁷ "Celâl Bey, Mustafa Kemâl Paşa'nın sermayesi ile kurulacak bir müessesenin şahsi menfaat amaçlı kurulan bir şirketten ziyade kamu menfaati gözetilen bir müessese olması gerektiğini söylemiş, bir bankanın kredi açmak yolu ile bu hizmeti yapacağından, banka kurulmasını teklif etmiştir" [Özgen, 2007].

amaçların arasında ayrıca girişimci bir sınıf yetiştirmek ve yeni yatırımcılara kredi sağlamak yer almaktadır.

Ahmad [2006] ise bu önemli gelişmeyi ve kurumun amacını şu şekilde aktarmaktadır: “1924’te İş Bankası’nın kurulması, devletin ekonomi felsefesini sembolize ediyordu. Bankanın amacı, hem yabancı bankalarla hem de İstanbul’da gayrimüslim kapitalistlerle rekabet edebilecek ulusal bir mali kurum oluşturmaktı”.

Bu tarihten sonra partinin ve dolayısıyla hükümetin izlemiş olduğu ekonomi politikası daha da şekillenmekte ve şimdilik rayına oturmuş gibi görünmektedir.

İş Bankası’nın da kurulması ile “sermaye çevreleri üzerinde egemenliğini kuran yeni rejim, sanayileşme atılımı için hazırды. 28 Mayıs 1927’de yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış, devleti de sanayide etkin kılabilmek için 19 Nisan 1925’te Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştu” [Kuyaş, 2002].

Ahmad [2006], çıkarılan Sanayi Teşvik Yasası ile geliştirilen siyaseti, hükümetin iyi işlediğini ve bu dönemde bazı yerel işadamlarının muazzam servetler edindiğine dikkat çekmiştir. ‘Kemalist⁸ seçkinler’ olarak tanımladığı bu kesimin, “sanayideki gelişmeyi yeni Türkiye’nin kurulmasında hayati bir bileşen olarak görmeleri konusunda yerli burjuvaziden ayrıldıklarını” ifade eden Ahmad, bu düşünsel kopuşu şu şekilde aktarmaktadır: “Sanayileşme hareketi aynı zamanda ‘bütün devrimci eylemlerimizin temelini oluşturan demokrasinin güçlü bir dışa vurumuydu. Burjuvazi ise tam aksine Avrupa sanayisine bir pazar olarak hizmet eden bir Türkiye’de ticari aracı rolü oynamak istiyordu”. Ahmad, inisiyatifi ele geçirecek bir burjuvazinin varlığını kabul etmedikleri için Kemalistlerin, kendilerini bütün sınıflardan üstün ve özerk bir yurtsever grubu olarak gördüklerine de dikkat çekmektedir. Burjuvazinin yanı sıra, yönetilenlerin de bu yeni seçkinlerle hiçbir ortak nokta bulamadıkları söylenenler arasındadır. Bu nedenle Kemalistlerin o dönem kendilerini halkın önderleri olarak görmeleri kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu yabancılaştırmanın Atatürk’ün vefatına kadar devam edeceği, ilerleyen bölümlerde daha net ortaya çıkacaktır.

Kemalistlerin, sanayiye bu denli sarılmaları, sanayi yatırımlarını uygarlık ile aynı kefeye koymalarından ileri gelmektedir. “Türkiye’nin uygarlık hedefine ulaşması

⁸ Mayıs 1935’te toplanan 4. Kurultay’da tam bir ideoloji olarak ‘Kemalizm’in ana hatları ortaya konmuş olsa da bu dönem bu ideolojiyi önceden benimseyenler ve Mustafa Kemal’ciler için de bu terimi kullanmakta sakınca görülmemiştir.

için güçlü, dengeli ve bağımsız bir sanayi ekonomisine sahip olması gerektiğine inanıyorlardı” [a.g.e]. Karpata [2007] da buna benzer bir yorum yaparak, gerçekte ‘kalkınma’ teriminin aynı zamanda toplumsal değişim aracı olarak da görülen ‘sanayileşme’ anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.

Bu sebeple, sanayileşmenin en önemli adımı olarak görülen demiryolu yapılanmasına o dönem öncelik verildi. Özellikle, izlenen Milli İktisat Politikası’nın da parçası olarak, demiryollarının yapımına ve bu yolların millileştirilmesine⁹ önem verilmiş, dolayısıyla bu siyaset, “modern anlamda bir devlet işletmeciliği” [Boratay, 2009] deneyimini doğurmuştur.

O dönemde “bir yandan yeni hatlar, öte yandan yabancı şirketler elindeki hatları devletleştirilerek Ankara merkezli bir demiryolu şebekesi oluşturulmuştur.

“Cumhuriyet öncesinde İngiltere ve Almanya, Osmanlı İmparatorluğu’nun verimli bölgelerini en kısa yoldan dışsattım limanlarına ya da kendi ülkelerine bağlamak amacıyla yaptıkları hatlar, ülkenin batısında ‘ağaç’ tipi bir demiryolu altyapısının oluşmasına neden olmuştu. Buna karşılık Cumhuriyet sonrasında, ülkenin üretim ve tüketim merkezlerini birbirine bağlayarak ulusal ekonominin güçlenmesini sağlamak, ülke düzeyine yaygın ve dengeli bir ulaştırma savunmanın gerektirdiği ulaştırma olanaklarını sağlamak amaçlarıyla yapılan yeni demiryolu hatlarıyla ‘ağ’ biçiminde bir gelişme sağlandı” [Tunçay, Kuyuş vd, 2002].

“Bu şebeke hem iç pazarın bütünlüğünü sağlıyor, hem de ülkeyi ‘baştanbaşa’ sararak başkentin vatanı üzerindeki denetimini güçlendiriyordu” [Tekeli, 2009b].

Hükümetin bu demiryolu siyaseti kayda değer bir etki yarattı ve “Anadolu’yu ulusal pazarla bütünleştirmeyi hedefleyen demiryolu şebekesinin yayılmasına yol açtı” [Ahmad, 2006].

Kuyuş [2002] bu noktada başta demiryolu yapımı gelmek üzere, devlet ihaleleri dışında, Ankara’nın Türkiye halkına sağlayabildiği herhangi bir kitlesel zenginleşme

⁹ “1928-1948 yılları arasında millileştirilen demiryollarının toplam uzunluğu 4.060 km.’dir. Millileştirmenin yanı sıra devlet tarafından yeni demiryolları yapımına girilmiştir ve 1924-1945 yılları arasında 3.383 km. yeni demiryolu yapılarak demiryollarının toplam uzunluğu 7.521 km.’ye ulaşmıştır” [Türel, 1998].

Demiryollarının yapımına ve millileştirilmesine ilişkin bir başka bilgiyi de Zürcher [2009] vermektedir: “1923-1929 yılları arasında 800 kilometrelik demiryolu hattı döşenmişti ve 1929 yılında 800 kilometresi daha inşa halindeydi. 1924 yılında hükümet, ülkenin batısına hakim olan, yabancıların mülkiyetindeki demiryolu şirketlerinin bütün hisse ve ticari haklarını satın almaya karar verdi. 1930 yılında 3000 kilometrelik demiryolu hattı satın alınmış bulunuyordu, 2400 kilometrelik hat ise halen yabancıların elindeydi. Sonunda bunlar da Türk devleti tarafından satın alınacaktı”.

fırsatının olmadığına dikkat çekerek ulusun Devrim'e bağlılığının ancak ideolojik düzeyde sağlanabileceğini dile getirmektedir. "Başlatılan bu iktisadi gelişme atılımının da yavaş gitmesi, rejime toplumun kuşkuyla bakmasını sürdürmüştür. Bu tavrın başta gelen belirtisi, CHF'nin giderek 'partinin Devlet'le özdeşleşmesi' olarak tanımlanabilecek bir süreç başlatmasıdır" [a.g.e].

Bu sebeple demiryollarına verilen değer sadece stratejik veya politik değil, ülkenin toplumsal ve ekonomik gelişmesi için de aynı oranda önemliydi. Daha önce başlatılan ve devam eden ideoloji ve eğitim seferberliğinin¹⁰ yanı sıra demiryolu yapımları aracılığıyla geliştirilmeye çalışılan iktisadi atılımın gerçekleştirilmesiyle ancak halkın Devrim'e olan inancı sağlanabilirirdi. Sonuçta, toplumsal refah o dönem ekonomik kalkınma kadar ön plandaydı. Bu sebeple demiryolu siyaseti bu hedefe ulaşmak için bir araç haline geldi. Demiryolunun ulaştığı her kentte, sanayileşmenin adımları atılarak fabrikalar kuruldu, istihdam yaratılmaya çalışıldı ve Anadolu kentlerine erişilebilirlik arttı. Bu sayede devlet, halkının yanında olduğunu göstermeye çabalıyordu.

Demiryolu yapımları, aynı zamanda hükümetin asayiş sorununun çözümüne de yardımcı oldu¹¹ ve bir güç olarak tüm ülke üzerindeki hakimiyetini kanıtladı.

2.1.3. Devletçilik İlkesi ve Kongre Kararlarına Ters Düşen Korumacı-Devletçi Sanayileşme

Tüm bu özdeşleşme ve barışma çabalarına rağmen "ülkenin en ileri kesiminde bile halk kitleleri yeni devletle özdeşleşmedi. Halk kuşkulu, kasvetli ve hoşnutsuzdu, oluşum halindeki yeni düzeni kavrayamıyordu" [Ahmad, 2006]. O dönem parti içerisindeki hakim genel düşünce 1920'ler boyunca gerçekleştirilen toplumsal ve ekonomik reformların yerleşmediği yönündeydi. Ayrıca "devletin dine ve genelde ideolojiye liberal yaklaşımının başarısız olduğu genellikle kabul ediliyordu" [a.g.e]. İzlenen ekonomik politikaların yetersizliği nedeni ile özellikle 1925'ten sonra

¹⁰ "Çağdaş vatandaşın eğitim yoluyla yaratılmasında dönemin pek de başarılı olduğu söylenemez. Gene de eğitim seferberliğinden azımsanamayacak sonuçlar alınmış, Cumhuriyet rejiminin gereği katılımcı bir siyasal yaşamı isteyecek ve iyi kötü işletilebilecek bir kitle, kısıtlı sayıda da olsa, 1940'lara gelindiğinde oluşmuştu" [Kuyuş, 2002].

¹¹ İnönü, Cumhuriyetin İlk Yılları kitabında yazdığı yazılarda, daha sonra Dersim'de patlak veren isyanın giderilmesinde ve isyan sonrası bölgenin sözde asayişini sağlamada yaptıkları demiryollarının büyük önem taşıdığını belirtmiş, bu siyasetin oradaki okula gitme oranını dahi arttırdığına dikkat çekerek Dersim'i bu sayede "kurtardıklarını" dile getirmiştir.

Türkiye halkının ekonomik durumu kötüleşti. Üzerine bir de 1929 ‘Dünya Ekonomik Bunalımı’¹² eklenince, durum vahim ve ciddi bir hal aldı.

Bunun için iktisadi yönelimi yeniden belirlemek gerekiyordu. Muhalefet liberalizmi savunuyor, İnönü’nün yönetimindeki Cumhuriyet Halk Fırkası ise ekonomide devlete daha büyük bir rol istiyordu: “İnönü’nün başını çektiği akım, Türkiye’nin durumunda devletçiliği daimi bir çözüm olarak görüyor ve onu liberal kapitalizmden daha tercih edilebilir buluyordu. İş Bankası genel müdürü Mahmut Celâl Bayar’ın başını çektiği öteki akım ise devletçiliği, Türk sanayisi kendine yeter hale gelene kadar gerekli olan bir geçiş aşaması olarak görüyordu” [Zürcher, 2009]. Oysaki Kemalistler artık liberalizm ve demokrasi söylemine inanmıyorlardı. Onların gözünde bu yaklaşımlar itibarını kaybetmişti. Bunun üzerine Kemalistler özel sektörün vaatlerini yerine getirmeyi başaramaması nedeniyle bütün sosyo-ekonomik gelişmenin sorumluluğunu devlete vererek durumu düzeltmeye karar verdiler.

“Bu olaylar Mustafa Kemal’i ve CHP’yi, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için yeni yollar bulmaya zorladı. Böylece 1930’larda ılımlı bir sanayileşme programı biçiminde ortaya çıkan devletçi ekonomik politika ve o zamana değin egemen olan görece özgürlük atmosferi, yerini yeni ve otoriter bir anlayışa bıraktı” [Karpat, 2007]. Çünkü Karpat’a göre hükümet, özel girişim özgürlüğünün kısıtlanmasına yol açan bir uygulamayla devlet girişimlerini yaygınlaştırmaya başlamıştı.

Bunların yanı sıra Ahmad [2006] önemli bir duruma daha dikkat çekmektedir: “Türk ordusu kendi devrimine, içinde hiçbir sınıfın yer almadığı bir ulusal yapıyla başladığı için, sınıf oluşumlarını reddeden ve bu oluşumu gereksiz hale getiren önlemler almayı sürdürüyordu. Bunun sonucu, devletin büyük üretim şirketlerini mülk edinmesi, ilerici ve planlı bir devlet ekonomisini benimsemesi ve bir sistem haline getirmesi oldu”.

‘Devletçilik’¹³ olarak betimlenen bu siyaset o dönem birçok kesim tarafından açıkça tartışılmaya başlamıştı. “‘Kişinin yapamayacağı işleri devlet yapar’ anlayışının

¹² “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, 1929’da başlayan (etkilerini ancak 1930 yılının sonlarında tam anlamıyla hissettiren) ve 1930’lu yıllar boyunca devam eden ekonomik buhrana verilen isimdir. Buhran, Kuzey Amerika ve Avrupa’yı merkez almasına rağmen, dünyanın geri kalanında da (özellikle de sanayileşmiş ülkelerde) yıkıcı etkiler yaratmıştır” [Wikipedia]. Bu etkiler dönem boyunca Türkiye’de de kendini göstermiş özellikle “hammadde fiyatlarını sınavi fiyatlardan çok daha fazla düşürmüştür” [Boratav, 2009].

yerine ‘özel girişimi kontrol etme’ anlamı verilen devletçilik ilkesi hemen tepkiler doğurdu” [Bila, 1999]. Her kesimin bu kavrama yüklediği anlam farklıydı. Bugünden geçmişe bakıldığında örneğin Karpat, devletçiliği, ‘devlet kapitalizmi’ olarak adlandırmakta ve özünde devletin yatırımcı, denetimci ve düzenleyici olarak ekonomiye müdahalesi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Boratav [2009] da aynı şekilde devletçiliği, kapitalizmin bir parçası olarak görmektedir:

“Devletçiliğin Türkiye’de, kapitalist bir gelişme modelinin bir parçası olduğu da belirtilmelidir. Devletçi bir gelişmenin dinamizmiyle buhran koşullarında liberalizmin zorunlu refakatçisi olacak olan durağanlık burjuvazinin kısa ve uzun dönem çıkarları açısından karşılaştırılırsa, birinci seçeneğin Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi bakımından çok daha elverişli bir ortam yarattığı açıkça ortaya çıkar”.

Benzer şekilde Ali Gevgilili’ye [1998] göre de devletçilik, özünde kapitalist üretim ilişkileriyle yan yana olan ama bir yandan da kapitalizmin getirdiği sınıf çatışmalarından daima korkan radikal küçük burjuvazinin tarihsel durumuna da uygun düşen bir tutumdur. Pektaş [2006] da çalışmasında devletçiliğin bu dönemde özel kesime gizli fonlar aktarmak yoluyla, Türkiye’de kapitalizminin gelişmesinde bir ön aşama olduğunu belirtmiş, devlet kuruluşlarının çok düşük kârlarla sunduğu ürünlerin özellikle II. Dünya Savaşı’nın karaborsa yıllarında belirli ellerde büyük sermaye birikimlerine fırsat verdiğine dikkat çekmiştir.

Zürcher [2009], 1930’larla 1940’larda Türkiye’de belki de en geniş ölçüde tartışılmış meselelerden biri olarak gördüğü devletçiliği, devletin ekonomi alanındaki üstünlüğünün tanınması anlamına gelen yeni bir kavram olarak nitelendirmektedir. Çeşitli nedenlerle hoşnutsuz olan ticaret çevreleri ise “1929 sonu ve 1930 başlarında ortaya çıkan devletçilik kavramının zihinlerde uyandırdığı sosyalizme geçiş fikriyle tedirgindi” [Kuyuş, 2002].

¹³ “Bu yeni ideoloji anlatımını Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Burhan Belge gibi aydınların yayımladıkları Kadro Dergisi’nde buldu. Kadro’nun felsefesini belirleyen temel ilke, tam bağımsızlığa ulaşmak için, neye mal olursa olsun, etkin devlet müdahalesi yoluyla ekonomik kalkınmanın başarılmasının zorunlu olduğu inancıydı” [Karpat, 2007].

Bir başka kaynak olarak Zürcher [2009] de Kadro Dergisi ile devletçilik politikası arasındaki bağı şu şekilde aktarmaktadır: “Türkiye’deki devletçilik siyasetinin en coşkulu taraftarları (bu yola kendisini fazlasıyla adayan İnönü bir yana), 1932-1934 yıllarında Kadro dergisini çıkarmış olan Kemalist genç yazarlar topluluğuydu. Kadro grubu, parti liderlerinden çok daha ileriye gitti. Toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamın her alanında devlet planlamasını savunuyor ve devletçiliği komünizm ve kapitalizme karşı uygun bir seçenek, bir çeşit ‘üçüncü yol’ olarak görüyorlardı. Ancak onların geniş fikirleri, planlamayı ekonomi alanıyla sınırlayan yönetim tarafından kabul görmedi”.

Hükümetin ise bu tarz tartışmalara karşı temkinli olması ve rejime gelen tepki ve eleştirileri yatıştırması gerekiyordu. Çünkü hem halkın hem de ekonomik politikaların direkt etki ettiği ticari kesimlerin, iktisadi bunalım içerisinde olduğunun farkındaydı. Üstüne eklenen yeni bir politikanın yarattığı tedirginliği ortadan kaldırması için çalışmalıydı.

“Devletçilik, hakim partinin programına 1931’de¹⁴ girdi. Ancak terim henüz ekonomiye uygulanabilecek şekilde tanımlanmış değildi. Devlet şimdilik sadece ekonomiyi düzenlemekle yetiniyordu” [Ahmad, 2006]. Kuyaş [2002] da rejimin ‘devletçilik’ sözcüğünü ilk kez 1930 Mart’ında ortaya atmış olduğunu söyler ancak iktisat politikasının ‘mutedil devletçi’ olduğunu resmen Serbest Fırka kurulduktan sonra açıklayacağına dikkat çeker. Ancak dikkat çekici başka bir nokta da, ekonomik bunalımın yaşandığı o dönemde, Parti Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Kongre açılışında ekonomik bunalıma bir kez bile değinmemiş olmasıdır. Hâlbuki çalışma kapsamında yapılan okumalardan, dönem konuşmalarından ve yazışmalardan da anlaşılacağı üzere, 1930’larda siyasete ve kamuoyuna egemen olan tek konu ekonomiydi.

Bu süreçte, özel mülkiyet ekonomik yaşamın temeli olarak kaldı, devletçilik ise daha ziyade, “özel kesimin gereken sermayeyi biriktiremediği sanayileri kurmak ve işletmek için devletin sorumluluğu üstlenmesi anlamına geliyordu” [Zürcher, 2009]. Aslında, özel mülkiyeti koruma altına alması nedeni ile izlenen bu devletçilik politikasının derinliği ve kapsamı sorgulanmalıdır. Bu durumda, mevcut ekonomi politikalarının, özel mülkiyet ve özel girişime dayanıyor olmaları itibarıyla temelde liberal olduklarını söylemek mümkündür. Politikanın liberal olmayan tarafı ise, devletin müdahale etme şeklidir. Devlet özellikle büyük yatırımlara gereksinim olduğu zaman müdahale ediyordu. Aslında bu durum sadece 1930’lara has bir özellik değildir. 1920’lerde izlenen ekonomik politikalar da liberalizmden çok farklı değildir. İktisadi hayatın gittikçe kötüleşmesindeki sebeplerden birisi de bu özelliktir, liberalizmin üstesinden gelememe...

¹⁴ 1931’deki Fırka’nın 3. Kurultayı’dır. Bu kurultayda ilk kez tüzükten ayrı olarak bir de program yapılmıştır. “Hem Cumhuriyet hem de CHP tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri CHP’nin 1931 Kongresi’dir. Bu kongre, CHP’nin ilk programını ve bu programın özünü oluşturan ‘Altı Ok’u kabul etti. Cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik ilkelerini simgeleyen Altı Ok’un, rejimin 1931’de varmış olduğu siyasi bilinç düzeyini gösterme bakımından en önemlisi, o günkü dille ‘inkılapçılık’ olarak ortaya atılan, devrimciliktir” [Kuyaş, 2002].

Devletçiliğin ve devlet eli ile iktisadi alana müdahalenin arttığı bu dönemde, özel kesim de kazanımlardan kendine düşen payı aldı: “Türkiye’nin ekonomik siyasetinde devletçiliğin fazla vurgulanmasına rağmen özel sektör de büyük kazanımlar sağladı” [Ahmad, 2006]. Örneğin demiryolları işletmeciliğinin millileştirildiği dönemlerde, tekelleştirilen bazı sektörlerde özel şirketler ortak edildi. Böylelikle bu büyük şirketler, ekonomik anlamda büyük kazançlar sağladılar. Bu örneği Boratav’ın [2009] tespitinde görmek mümkündür: “Sonraki dönemlerde sivrilecek büyük sermaye gruplarından pek çoğunun kökeninde 1930’lu yıllarda devlet ihaleleriyle elde edilen kazançlar yatmaktadır”.

Diğer bir yandan Boratav, o yıllarda dünya ekonomisi büyük buhranın içinde sürüklenirken, benimsenen devletçilik politikası ile Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girmiş olduğunu ve bu denemenin kendisine göre ana hatları ile başarılı olduğunu söylemektedir. Çünkü 1929 buhranının, bu sistemin bağımlı ve az gelişmiş çevresini oluşturan ülkelerde ilk kez kendi öz dinamikleriyle, ulusal bir sanayileşmeye yönelme fırsatı yarattığını kabul etmektedir. Siyasi iktidarın ise bu fırsatı yakalamaya çalıştığı 1930’larda açık bir şekilde görülmektedir. Türkiye’de sanayileşme her şeyden önce “yaygın tüketim mallarının ülke içinde üretilmesi yönünde gerçekleşmiştir. Bu gelişme, esas olarak hafif sanayiye dayalı bir gelişmedir” [a.g.e]. Bu sebeple denilebilir ki, modern sanayileşme koşullarının oluşmaya başladığı zaman dilimi, devletçilik dönemi içerisinde yer almaktadır.

Salt korumacı önlemlerle yetinilen 1930 ve 1931 yıllarının ardından 1932 yılına gelindiğinde, bu seneyi bir arayış ve dolayısıyla bir geçiş dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. Boratav 1932’de devletçi uygulamalara ani -ve iş çevrelerine göre ‘aşırı’- bir geçişin söz konusu olduğundan bahsetmektedir. “Salt korumacı tedbirler Türkiye’de iki yıllık bir denemeden sonra aşılmış ve ancak 1932’den sonra korumacılık, devletçilikle tamamlanmıştır” [a.g.e]. Bu sebeple Boratav’a göre 1940’lara kadar gelen dönemde devletçiliğin rayına oturduğunu söylemek mümkündür.

“Cumhuriyet rejimi, iktisadi devletçiliğe geçişle birlikte, iktisadi gelişme atılımına da girişmiştir”: Kuyaş [2002], devletin özellikle ithal ikameci sanayide yatırımcılık rolü üstlendiği bu dönemin belirgin iki özelliğini, dışalımlardaki kısıntılar yoluyla sağlanan dış ticaret fazlası ve planlı sanayileşme olduğuna vurgu yaparken Boratav

[2009] da benzer bir grupta ile 1930-1939 seneleri arasındaki dönemin devletçilik dışında en önemli iki özelliği olarak; korumacılığı ve sanayileşmeyi ön plana çıkarmaktadır. Durumu günümüzle karşılaştırarak açıklamak gerekirse, “‘korumacı-devletçi sanayileşme’ diye nitelendirdiğimiz bu dönemin politikaları, 1980’den beri ekonomisinin işleyişini belirleyen ana yönelişlerin aşağı yukarı tersine çevrilmesi anlamına gelir” [a.g.e].

Türkiye’nin ithal ikameci yatırımlarından doğan sanayileşme atılımlarının, bir az gelişmiş ülke olarak o dönemde Büyük Buhran sonrasına tesadüfi anlamda denk geldiğini söylemek pek mümkün değildir. Çünkü her ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de bir kader olarak görülen üçüncü dünya ülkelerinin ‘sanaysiz’ yapıları, kırılmak istenmiş ve çeşitli politikalar ile bu eksikliği gidermeye yönelik sanayi girişimleri Buhran sonrasında yapılmaya başlanmıştır. Bu sebeple ülkede korumacı ve denetleyici bir yapı, kendini gittikçe daha görünür hale getirmiştir.

Yine o dönem Türkiye’nin devletçilik siyasetinin biçimlendirilmesinde en büyük etki sahibi, çeşitli dış siyaset politikaları ve jeo-politik konumundan ötürü Sovyetler Birliği’dir. Çünkü Sovyetler, planlı kalkınmaya büyük önem ve öncelik vererek kendi beş yıllık planını 1927 yılında başlatmıştır. Türkiye ise Sovyetlerden sonra “planlı ekonomi uygulayan ilk ülkelere biri oldu. İlk plan 1938’de sona erdiğinde bu planın başarılı olduğu görüldü” [Ahmad, 2006].

Türkiye ilk Kalkınma Planı’nı Sovyetler’den 6 yıl sonra yani 1933 senesinde hazırlamaya başlamış, 1934’te de yürürlüğe koymuştur. Devlet eliyle ağır sanayinin kurulmasını öngören bu plan, büyük ölçüde Sovyet kredileriyle finanse edilmiştir. Plan çerçevesinde devletin ekonomik alandaki tüm yatırımları yine devletçilik ilkesine göre programlanmış ve senelere dağıtılarak planlı bir faaliyet alanı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu ilk kalkınma planının ülkeye sanayi alanında kattığı önemli yatırım alanları vardır: Bunlardan öne çıkan “iki büyük holding şirketi, 1933’te sanayiden sorumlu Sümerbank ve 1935’te madencilikten sorumlu Etibank kurulmuştu. Devlete ait çoğu işletme bu iki holdingin şemsiyesi altında toplanmıştı. Bunlara her çeşit olanak sağlandı”¹⁵ [Boratav, 2009].

¹⁵ “1938 yılındaki bir yasa bunların çalışmalarını düzenlemekteydi. Kuramsal olarak, İktisadi Devlet Teşekkülleri’nin, mümkün olduğu kadar özerk bir biçimde verimli şekilde çalışmaları bekleniyordu.

Bu dönemde planın sağladığı bir başarı olarak görülen sanayi büyüme hızı artmış, “sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızlarının ortalaması %10,3 olmuştur” [a.g.e]. Bu oranlar gerçek bir kapasite artışının ipuçlarını verirken, diğer yandan Türkiye’de bundan sonra hiçbir dönemde bu oranlara yaklaşamayacağı gerçeği de vurgulanmalıdır. Boratav’ın verdiği diğer bir bilgiye göre tarım kesimi ise “bu dönemde bütün olumsuz şartlara rağmen pozitif ancak sanayinin gerisinde kalan bir gelişme temposu gerçekleştirmiştir. Yıllık ortalama büyüme hızı %5,1’dir”.

Genel sanayileşme dönemi olarak adlandırılabilen bu on senenin farklı ekonomik ve sosyal sınıflar üzerindeki etkisine değinmek gerekirse; burjuvazinin durumunun diğer üst gelir seviyesindeki sınıflardan daha farklı olduğunu söylemek doğru olur. Örneğin Boratav, dış ticarete ve özellikle ithalata dönük ticaret burjuvazisinin görece durumunun bu dönemde bozulduğunu tahmin ederken; burjuvazinin içe dönük ve devlet ihaleleri, iç ticaret ve hatta sanayileşme uğraşan kanatları için aynı şeyi söylemenin mümkün olmadığına dikkat çekmektedir. Her birinin farklı şekilde etkilendiği kolaylıkla görülebilir. En kazançlı grubun devlet ihaleleri üzerinde gelişen müteahhitler olduğu birçok yazında vurgulanmaktadır.

Yine sanayileşmenin büyümesi ve gelişmesinin başı çektiği bu dönemde, tarım ürünlerinin ticareti ile uğraşan kesimlerin yeterli gelişmeyi sağlayamadıklarını, dolayısıyla bu gelişmelerden kazançlı çıkmadıklarını söylemek mümkündür. Özel sanayi sermayesinin ise, bu dönemde, “devlet sanayi ile rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkileri içinde olduğu; devlet işletmeleri için oluşan olumlu fiyat ve maliyet koşullarının kural olarak bunlar için de geçerli bulunduğu; küçük sanayi koşullarında belli bir canlılık yarattığı bizce doğru gözlemlerdir” [a.g.e]. Bu aktarılanlardan yola çıkarak, özel sanayinin devlet sanayine paralel bir hızla büyüdüğü ve küçük sanayinin de görece olarak gerilediği söylenebilir.

Sınıflar üzerindeki bu örneklemelerden de anlaşılacağı üzere, planlı sanayileşme döneminde en fazla yükü çeken sınıflar köylüler ve işçilerdir. Bu sınıflar için sanayideki büyüme hiçbir şey ifade etmemektedir, yaratılan yükün sırtlanılmasından başka... Ve yine yukarıda da değinildiği üzere dışa dönük ticaret burjuvazisinin görece durumu, önceki senelere göre bu dönemde bozulmuştur.

Uygulamada ise, İktisadi Devlet Teşekkülleri’nin karar oluşturma süreçleri yoğun biçimde siyasal mülahazaların etkisinde idi ve oluşturulan kararlar çok defa ticari açıdan akla aykırıydılar” [a.g.e].

Sanayileşmeye dönük hızlı büyümeye bu denli önem verilmesini ve çözüm olarak görülmesini Boratav, “büyük dünya buhranının Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı şoku ve toplumsal gerginlikleri, palyatif, kısa dönemli, yeniden paylaştırıcı önlemlerle geçiştirmek seçeneğinin siyasi kadrolar tarafından itibar görmediği” gerçeğine bağlamaktadır.

Beş yıllık olarak düşünülen bu kalkınma planı, 1938 yılına gelindiğinde birçok kesimce başarılı olarak nitelendirilmiş ve ikinci beş yıllık planın yapım çalışmalarına başlanmıştır. Ancak o dönem ortaya çıkan savaş koşulları bu çalışmaları aksatmış, plan ertelenmek zorunda kalmıştır.

1930-1939 yılları arasında “ekonominin dış denge içinde ciddi bir sanayileşme ve büyüme rayına oturması, günümüz için dahi önemli dersler taşıyan bir tarihi deneyim sayılmalıdır” diyen Boratav’a karşı Kuyaş [2002] ise, sonraki dönemlere azımsanmayacak bir sanayi altyapısı hazırlayan devletçi iktisada geçiş döneminin sanayileşme yoluyla ülkede bir büyüme ve toplumsal dönüşüm yarattığının söylenemeyeceğini ifade etmiştir.

2.1.4. Dönemin Hakimi: Cumhuriyet Halk Partisi

1940'lara kadar gelinen süreçte, özellikle iktisadi politikaların çeşitlendiği ve ön plana çıktığı 1930'lu yıllarda hakim partinin siyasal duruşu, konumu, otoritesi ve halk üzerinde hissettirdiği güçlü etki de mutlaka aktarılmalıdır.

O dönemde en büyük etkilerden birini gösteren Kurultay, öncelikli olarak ele alınmalıdır. 1931 yılındaki Parti Kurultayı, ülkenin sadece ekonomik anlamda gidişatını değiştirmemiş aynı zamanda ideolojik anlamda da bazı değişimlere altyapı hazırlamıştır. Bu değişimin ana kaynağı Kurultay'ın öne çıkan kararı olarak ‘Altı Ok’un¹⁶ kabul edilmiştir. Altı farklı ilkenin kabul edilmesi ile Parti'nin siyasal duruşunda 1931 sonrasında gerçekleşen bu değişiklikler, yalnızca o yıllarda değil bugün bile toplumu etkileyebilmektedir.

Örneğin alınan yeni kararlar “1920'lerin görece özgür atmosferiyle güçlü bir şekilde çelişen otoriterizm ve dogmatizme doğru sert bir dönüşe yol açtı” [Karpat, 2007] ve Parti giderek ülkedeki tek güç odağı halini aldı. Parti'nin ve dolayısıyla

¹⁶ Bkz. dipnot 13: “Altı Ok; cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik ilkelerini simgelemektedir”. 1936'dan sonra ise bu altı ilke ‘Kemalizm’ olarak anılmaya başlandı.

hükümetin artırdığı bu otorite, yeni reformların gerçekleştirilmesi ve gerçekleştirilmiş olanların korunması için hükümet tarafından bulunan bir bahaneydi. “Ne var ki özellikle sanayileşme programının uygulamaya konulması ve finansmanı nedeniyle hükümetin toplum üzerindeki baskısının artması, politik özgürlüklerin kısıtlanmasına neden oldu ve özel ekonomik girişim heveslerini kırdı” [a.g.e].

Bu ilkelerden öne çıkanları irdelemek gerekirse; ‘halkçılık’ ilkesi, ilkokul kitaplarından beri öğrendiğimize göre kabaca, halkın politik karar alma süreçlerine katılımı olarak tanımlanabilir. Karpat’ın dikkat çektiği üzere ise aynı zamanda “yönetimdeki devletçi düzene ve tekelci ekonomik mantığa yönelik eleştiri isteğini” yansıtmaktadır. Örneğin Kurtuluş Savaşı sırasında halkçılık, “hem politik hem de ekonomik alanlarda Türkiye’nin halk tarafından ve halk için yönetilmesi olarak anlaşılıyordu” [a.g.e]. Tanımın ilerleyen senelerde değişikliğe uğramasının ardından, kavramın “Parti’nin amacıyla uyumlu, sınıfsız bir toplum yaratma” anlamını taşımaya başladığı Karpat’ın yine dikkat çektiği bir başka esastır. Oysa sınıfsız bir toplum yaratma isteği, ileride hem ekonomik hem de toplumsal birçok sorunu beraberinde getirecek ancak Parti çoğunlukla bunların üstesinden gelemeyecektir.

Devletçilik ise önceki bölümde daha detaylı olarak aktarıldığı üzere, partiye ekonomik sistemde o zamana kadar görülmedik şekilde müdahale rahatlığı sağlamış ve dolayısıyla yeni bir güçlü araç daha kazandırmıştır. Böylelikle en başından beri savunulan devlet-parti bütünleşmesi iddiası doğrulanmıştır. Sürekli etkileşim içerisinde bulunan bu yapının gösterdiği/göstereceği otorite için de siyasal bir zemin hazırlamıştır.

Karpat’ın yorumlamaları ışığında milliyetçilik ve laiklik ilkelerine bakılacak olunursa, Parti’nin geliştirdiği yeni Türk ulusal kimliği ve kültürü materyalist nitelik taşıırken; milliyetçilik ilkesi, Türkiye’nin kalkınması için mutlak bir güç oluşturuyordu. Öte yandan laiklik ilkesi, milliyetçiliğin yeniden tanımlanmasında destekleyici bir öge olarak düşünülmüş ve her türlü muhalefet için getirilen yasaklamaların gerekçesi olarak sunulmuştur.

Geliştirilen bu ilkelerin geniş halk kitleleri tarafından çabuk kabullenilmeyişi ve uzun bir süre içselleştirilemeyişi -ki hala günümüzde bile bu sorunlarla karşılaşabilmektedir- Parti’nin halkın temel gereksinim ve ihtiyaçlarından habersiz olduğunu göstermektedir. Öyle ki “1965’e değin parti, amaçlarıyla özdeşleştirmek

amacıyla milliyetçilik kavramını beceriksizce kurcaladı ve 1965'te bu ilkeyi tümüyle terk etti" [a.g.e].

Sonuç olarak "CHP, Kurtuluş Savaşı'nın ekonomik ve sosyal ilkelerinin anlamlarını yeni ideolojik eğitimleriyle uyumlu hale getirmek amacıyla değiştirdiğinden söz konusu ilkeler terk edilmiş oldu" [a.g.e].

1930'ların Parti adına atılan büyük adımlarından birisi de eğitim meselesidir. O dönem eğitim atılımlarının içerisinde en büyük payı köy enstitüleri almaktadır.

"Köyden toplanmış, köy yaşantısını yakından bilen köylü çocuklarının, yine köy koşullarında eğitilmelerinin sağlanması ve uygulamaya yönelik eğitim verilmesi sonucunda, biraz da tecrit edilmiş şartlarda, klasik yöntemlerin dışında yetiştirilerek, her birinin bir meslek öğrenerek, yeniden köylerine geri dönmeleri, köyün kalkınmasını da sağlayacak bir atılım olarak görülmüştü" [Koçak, 2002].

Kısacası, "köylü öğretmenler köylü çocuklarını köylerinde eğitecekler, köylü meslek sahipleri de köylü yetişkinleri tarımsal alanda eğitmeye çalışacaklardı" [a.g.e]. Bu durum tek parti ideolojisi ile yetiştirilmiş ve eğitilmiş çocukların kırsal alanda rejimin büyük destekçileri olmalarını sağlayacaktı. Rejim kendisini sadece kentsel bölgelerde hissettirebildiğinden, köy enstitüleri veya kentlerdeki halkevlerinin kırsala yansması olarak nitelendirilebilecek halkodaları, kırsal alandaki rejim destekçiliğini istenilen düzeye çıkarılması için bir araç olarak kullanılacaktı. "Rejimin resmi ideolojisi önce bu merkezlerde yetiştirilecek öğrencilere ve bu öğrenciler tarafından da kırsal kesimde yaşayan ve o zamana kadar rejimin ilke ve amaçlarından uzak kalmış yığınlara, köylülere aktarılabilirdi" [a.g.e].

Ancak bu proje de rejimin tüm ülkeye yayılmasında yeterli katkıyı sağlayamamış, sadece iyi bir eğitim projesi olarak tarihteki yerini almıştır.

Bu örnekler, ideolojinin tek bir partiden yayıldığı, ülke geneli üzerinde sadece belli bir kesimin söz sahibi olduğunun ve en önemlisi herhangi bir muhalefete izin verilmediğinin en basit ipuçlarıdır.

1936 yılında gelindiğinde Parti'nin o döneme kadar ağırlığını hissettiren otoriter yapısı halkı ve idare makamındakileri rahatsız etmeye başlamıştı. Mustafa Kemal'in alacağı büyük değişim kararından önce İnönü, parti-devlet arasındaki ilişkinin serbestleşmesi ve bağımsızlaştırılması için birkaç önlem almaya çalışmıştır. Hâlbuki "1935'te Almanya'daki Nazi örneğini izleyen CHP, parti ile devletin birleştirilmesini

öngören bir tasarımı çoktan kabul etmişti” [Ahmad, 2006]. Ancak Mustafa Kemal başta olmak üzere kitlelerin bu durumdan rahatsızlıklarını anladığında İnönü, tersine önlemler almaya başlamıştır. Özellikle “Bayar ve İş Bankası grubu faşist devletin uyguladığı aşırı denetimden hoşlanmadılar çünkü bu denetim mülk sahibi sınıfların özgürlük ve özerkliğini de zayıflatıyordu” [a.g.e].

Bu önlemler ciddi ve önemli atılımlar olarak sayılabilirken, ne yazık ki bu ilişkinin tamamen kopması ve Parti'nin özerk bir kuruluş olarak kalabilmesine için yeterli olamamıştır. Bu süreci ve gelinen noktayı Koçak [2002] şu şekilde aktarmaktadır:

“1936 yılında parti-devlet kaynaşmasının sağlanması için düşünülen ancak CHP'nin devlet aygıtı tarafından tamamen emilmesiyle sonuçlanan siyasi operasyona, İnönü tarafından ve en azından kağıt üzerinde son verilmek istenecektir. Yeni dönemde CHP'ye devlet aygıtının dışında bağımsız bir siyasi rol verilmek istenmesi sonucunda, CHP yeniden devlet-hükümet aygıtından uzaklaştırılmak ve ayakları üzerinde durabilen, özerk bir siyasi kurum, parti haline getirilmek istenmişti. Ne var ki, bu yönde bazı adımlar atılmakla birlikte, uygulamada CHP bir devlet-hükümet partisi olmaktan kurtulamayacaktır. Oysa İnönü CHP'nin, kamuoyunun duyarlı olduğu konularda, iktidara yön vermesinin sağlanması gerektiği görüşündeydi. Ancak bu yöndeki bütün müdahaleler suni kalacak, toplumsal bir temelden uzak ve başarısız olacaktır”.

Koçak'ın bahsettiği suni müdahalelere en iyi örnek, İnönü'nün izni ve onayı olmadan vekillerin atamasının gerçekleştirilememesi ve O'nun istemediği kişilerin vekil olamamasıdır. Bunun bir sonucu olarak, seçim bölgesini hayatlarında bir kez dahi görmemiş olan kişilerin, o bölgelerden vekil olarak seçilmelerini göstermek mümkündür. Bu durum aslında bugün bile karşılaşılabildiğimiz bir örnektir.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, Parti içerisindeki aşırı otoriter üyeleri, tutumlarını değiştirmeleri üzere uyarmış, böylelikle Parti'de belirli bir yumuşama hissedilmeye başlanmıştır. Bu değişimin önemli bir parçası da İnönü'nün Başvekillik görevine son verilmesidir. O zamana kadar Parti'deki liberaller güçlenme fırsatı bulmuş ve Eylül 1937'de İnönü'nün görevden alınması ile de en büyük kazanımlarını sağlamış olmuşturlardır.

1937'de Mustafa Kemal, İnönü'nün sert yapısının yerine İş Bankası'nın başına getirdiği ve iktisadi hayattaki duruşuna güvendiği Celal Bayar'ı¹⁷ Başvekilliğe

¹⁷ “Atatürk, hem sevilen hem de görev ifa edebilen bir isim aramaktadır. 1924 yılında İş Bankası kurulması için parasını emanet ettiği, büyük itimat duyduğu bir isim vardır; Celâl Bey. İş Bankası'ndaki başarılı faaliyeti dolayısı ile Celâl Bey, 9 Eylül 1932'de, olağanüstü yetkilerle İktisat

getirmiştir¹⁸. “Aynı zamanda, İnönü, CHP Genel Başkan Vekillikinden de istifa etmiş ve yerine Bayar, CHP Genel Başkan Vekili olmuştur” [Özgen, 2007].

“Politik açıdan İnönü belli bir ölçüde liberal düşünceli olmakla birlikte bürokrat seçkinlerin tutsağı ve başbakan olarak uygulamaya koyduğu verimsiz devletçi ekonomi politikalarının sembolü olmuştu. Bayar’ın ise özel girişim yanlısı olduğu biliniyordu. Mustafa Kemal’in amacı çoğulcu, demokratik, politik ve sosyal bir sistem kurmaktı” [Karpata, 2007]. Ahmad’a göre de durum aynıdır: “İnönü’nün yerine Bayar’ın getirilmesi, Atatürk’ün gerek iç gerekse dış nedenlerle liberalleri güçlendirme siyasetini sürdürdüğünü gösteriyordu. Ancak Bayar’ın kişisel hak ve güvenceleri güçlendirerek ve özel sektöre daha fazla önem vererek bürokrasiyi zayıflatması bekleniyordu”.

5 Kasım 1937’de, Atatürk tarafından da onaylanan Celâl Bayar’ın Hükümet Programı, dönemin çalışma politikaları hakkında ipucu vermesi açısından önemlidir:

“Programa göre; Türk Parası’nın istikrarı muhafaza edilecek, devalüasyon yapılmayacaktır. Varidatın fazlası millî üretime ve millî savunmaya ayrılacaktır. İstanbul Tersanesi, yeni harp ve ticaret gemileri, Kayseri Fabrikası yeni tayyare yapacak hale getirilecek, askeri fabrikalar bütün harp levazımı imâl edecek şekilde takviye edilecektir. Deniz Bank kurulacak, deniz ve kara yollarımız birleştirilecek, Beş Senelik Plan harici olarak, çelik boru, hamızı azot fabrikaları, Orta Anadolu’da bir çimento fabrikası, bir mensucat fabrikası kurulacaktır. Maden araması ve işletilmesi genişletilecek, çiftçiye her cepheden yardım edilecek, zirai kredi ve satış kooperatifleri kurulacaktır. Küçük kredi için Halk Bankası kurulacaktır. Hastaneler arttırılacak, sıtma, üretim standardize edilecektir. Sirkeci ve Haydarpaşa arasında feribot işletilecektir. Şehir suları ve fenni mezbahalar tanzim edilecektir. Maarif siyasetinde mesleki tedrisata ehemmiyet verilecektir. Demiryolu, liman, şose ve köprü inşaatı ilerleyecektir” [Özgen, 2007].

Böylece hükümetin ekonomi politikasında önemli bir değişikliğin işareti verilmiş olsa da 1938’de Atatürk’ün ölümü ile bu değişiklik girişimi de sona erdirildi. “Atatürk’ün vefatının hemen ertesi günü, 11 Kasım 1938’de, TBMM’de, Başbakan

Vekili atanmış ve Başbakanlığa atanıncaya kadar, sürekli yetkileri arttırılmıştır. İktisat Bakanlığı döneminde Bayar, büyük bir kalkınma hamlesi yapmıştır. Celâl Bayar, hem siyasi olarak sevilen, hem de başarılı bir siyasi şahsiyet haline gelmiştir. Dolayısı ile, Atatürk tarafından Başbakan olarak atanmıştır. Atatürk, 1 Kasım 1937’de, TBMM’nin açılışında yaptığı konuşmada bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: ‘İleri hükümetçiliğin şiarı, halkı kudretine olduğu kadar şefkatine de samimiyetle inandırabilmesidir” [Özgen, 2007].

¹⁸ Bayar’ın Başvekilliği ancak 2 sene sürmüştür, 25 Ocak 1939’da istifa etmiştir. Yerine Refik Saydam Başvekilliğe atanmıştır.

Celâl Bayar'ın teklifi ile İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı seçilmiş, İnönü ise Bayar'ı Hükümeti kurmakla görevlendirmiştir" [a.g.e]. Hem devlet yönetimi hem de Parti'nin gidişatı böylelikle çeşitli ve beklenen değişimler yaşamıştır. Özellikle yönetim daha sert ve tutucu bir tavır takınırken, halkın ve çalışan kesimin üzerinde hissettirdiği baskı daha da ağırlaşmıştır.

Ahmad [2006], siyasal yaşamdaki değişimi gittikçe Almanya'dan etkilenilmeye başladığı ile bağdaştırıyor ve Atatürk'ün ölmesiyle tekrardan parti başına geçen İnönü ile yönetimin "tek parti, tek ulus ve tek önder" sloganıyla betimlenen faşist bir biçim" aldığını ifade etmektedir. Örneğin hükümet o dönem "özellikle sola ve işçilere karşı daha otokratik ve baskıcıydı" [a.g.e].

İnönü 1940'larda devletçi yaklaşımını bir kez daha egemen kılacak olsa da Bayar'ın başvekil olması ile başlayan liberalleşme sürecinin 2-3 sene boyunca ciddi destekçisi olmuştur. O dönem rejimin liberalleştirilmesini ya da en azından politik baskıyı gevşetmeyi amaçlayan önlemler dizisi alındığı bilinir. Bunun en iyi göstergesi 29 Mayıs 1939'da yapılan Beşinci Parti Kurultayı ve sonrasında demokratikleşme adına alınan radikal kararlardır. Ahmad, Kurultay'da liberalleşme ruhunun kesinlikle hissedildiğini söylerken, aynı yıl İnönü'nün bir konuşmasında, yakın bir gelecekte halkın iradesini daha özgürce ortaya koyacağını umduğunu açıkladığına; bununla seçim sisteminin daha da liberalleştirileceğini ve halkın ulusal Meclis üzerinde gerçek bir denetim uygulamasının mümkün olabileceğini kastettiğine dikkat çekmiştir.

1930'ların sonlarına doğru yaşanan tüm bu önemli gelişmelerin, bir sonraki dönemi - hem de uzun bir süre- derinden etkileyeceği açıktır. Bu gelişmelerin detayları ve sonuçları aşağıda tartışılmaya çalışılacaktır.

2.2. 1940-1950: SİVİL ÜNİFORMADAN DEMOKRATİKLEŞMEYE DOĞRU

Bu on yıllık süreç; ilk yarısında, tek partili siyasi hayatın en sancılı izlerinin gözlemlenmesi, diğer yarısında da demokratikleşme adına büyük bir adımın atılması ve sonrasında daha liberal bir yapının kendini hissettirmesi ile siyasi tarihimizde üzerinde durulması gereken önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atatürk'ün vefatı ve İnönü'nün başa geçmesi ile “tek adam partisi” halini alan Cumhuriyet Halk Partisi, çok partili hayata geçiş ile öne çıkan Adnan Menderes’li Demokrat Parti’nin etkisi altında kalmış, bağlı olduğu ekonomik politikadan bile vazgeçerek Parti’yi ve ülkeyi başka bir döneme sokmuştur.

Birden fazla partinin siyaset sahnesinde yerini alması ile öne çıkan popülist söylemler, halk üzerinde birbirinden farklı ve çelişkili etkilerin doğmasına, uygulamaların buna göre şekillenmesine neden olmuştur. Uygulama ayağının kent özelinde görüleceği politikalar ve bunların benimsenmesine neden olan siyasi gelişmeler; aşağıda farklı başlıklar altında, kronolojik bir sırayla aktarılmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Çok Partili Siyasal Hayata Geçişten Önce Ekonomi-politiği Etkileyen Uygulamalar

Vefatı ile “Ebedi Şef” unvanını alan Atatürk, yerini bundan sonra “Milli Şef” olarak anılacak olan İnönü’ye bırakmıştır. İnönü’nün hükümetin başına geçmesiyle başlayan yeni dönem, bundan sonra ‘Milli Şef Dönemi’ adıyla tarihteki yerini alacaktır.

İnönü döneminde tek partili siyasi rejimin ‘özünde’ bir değişikliğe gidilmeyeceği ve Atatürk’ün siyasi mirası olduğu gibi muhafaza edileceği bir önceki bölümde ifade edilmişti. “Dönemin adını simgeleyen Milli Şeflik olsun, İnönü’nün CHP Değişmez Genel Başkanı ilan edilmesi olsun, bütün bunlar, Atatürk döneminin siyasi geleneklerini ve özellikle de rejimin Şeflik geleneğini devam ettiren uygulamalardır” [Koçak, 2002].

Dönemin öne çıkan gelişmesi olarak İkinci Dünya Savaşı gösterilebilir ancak öncesinde çalışmayı ilgilendiren ve savaş kadar ağırlığını çeşitli kesimler üzerinde gösteren, üç önemli uygulama daha vardır: Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu. Bu uygulamalar, hükümetin ve partinin ekonomi-

politik hayata nasıl yaklaştığı konusunda ipuçları vermesi ve siyasi hayattaki değişikliklere neden olması açısından tartışılması gerekli konulardır.

1930'ların son yıllarında patlak verdiği kabul edilen İkinci Dünya Savaşı, müdahil olmadığı halde Türkiye'yi de derinden etkileyecektir. O dönem ülke ekonomisi hala tehlikeye açık bir halde olduğu için, devlet kendince bazı önlemler alarak, bu durumun üstesinden gelmeye çalışmıştır. Bu önlemler daha çok, sert kanun ve çeşitli vergilendirmeler yardımıyla alınmıştır.

“Savaş, ekonominin bütün kesimlerinde yeni bir devlet müdahalesi dalgasına neden olmuş, devlet müdahaleleri Ocak 1940'ta çıkarılan ‘Milli Korunma Kanunu’yla meşruiyet kazanmıştı. Bu yasa hükümete, fiyatları saptamada, ürünlere el koymada, hatta zorunlu çalışma yükümlülüğü getirmede neredeyse sınırsız yetkiler veriyordu” [Zürcher, 2009]. Karpat [2007] da Kanun'u “aşırı bir önlem olarak hükümete ekonomi ve yurttaşların hak ve özgürlükleri üzerinde geniş yetkiler veren” bir kanun olarak tanımlayarak, Zürcher'in aktardıklarını pekiştirmektedir.

O yıllarda ülkeyi yöneten Refik Saydam hükümeti, karşılaştıkları iktisadi sorunları, katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatlarla el koyma yöntemiyle çözmeyi deneyerek, bu kanunu bir araç olarak kullanmıştır. “Ancak bu sistem öngörüldüğü gibi işleyemedi ve kentlerin iaşesinde ciddi güçlüklerle karşı karşıya kaldı” [Tunçay, Kuyaş vd, 2002].

Saydam'ın vefatı ile hükümeti kurmakla görevlendirilen Şükrü Saraçoğlu ise, piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yoluna giderek iktisadi sorunların üstesinden gelmeyi hedeflemiştir. Bunun ilk adımı olarak “kent piyasalarındaki fiyat denetimleri kaldırıldı. Böylece darlıklar ve kıtlıklar bir ölçüde hafifletilirken, enflasyon daha da hızlandı” [a.g.e]. Fiyatlar üzerindeki denetimlerin kaldırılmasının yanı sıra kentlerde oluşan aşırı kazançları kontrol edebilmek için bir diğer sert uygulama olan Varlık Vergisi başlatılmıştır. Kasım 1942'de yasalaşan bu uygulama, “esas olarak ticaret burjuvazisini, tali olarak da çiftçi, esnaf ve ücretliler kapsayan; belli komisyonlarca tarh edilerek bir kereye mahsus olmak üzere toplanan, itiraz hakkı bulunmayan olağanüstü bir vergiyi öngörür” [Boratav, 2009]. Vergi'nin bütünüyle burjuvazi tarafından ödenmesi talep edilmişse de, bu sınıfın içinde nesnel ölçütlere göre uygulanmamış, kesimler üzerinde çeşitli ayrımcılıklara gidilmiştir: “Siyasi iktidarla gevşek bağları olan gruplar ve özellikle azınlıklar ezilmişler; birçok

halde vergi borçlarını sermaye ve mülklerini tasfiye ederek ödemek zorunda kalmışlardır” [a.g.e]. Özellikle büyük kentlerde yaşayan azınlıklardan daha fazla vergi talep edilmesine aracı olan bu uygulama kapsamında, vergi borçlarını 1 ayda ödeyemeyenlerin önce kamplara, sonra da çalışma yükümlülüğüne tabi tutulmak üzere Aşkale’ye sürüldüğü, Zürcher, Boratav, Ahmad, Tunçay ve Kuyaş gibi daha birçokları tarafından kabul edilen ve yazılan önemli bir ayrıntıdır.

Kanun, başta gayrimüslim iş çevreleri olmak üzere burjuvazi sınıfının genelinde haklı bir kuşkuya yol açmıştır. Her ne kadar konumlarına olan güvenleri baki kalsa da, Zürcher’in dikkat çektiği üzere Kemalist rejimin, Türk burjuvazisinin çıkarlarının güvenilir bir destekçisi olmadığını belli etmesi ve bu topluluğun tehlide açık olduğunu göstermesi ile burjuvazi, “artık ayrıcalıklı ama esasında bağımlı ve siyasal açıdan güçsüz bir sınıf konumunu kabullenmeye yanaşmıyordu” [a.g.e].

Haziran 1943’ten itibaren ise Saraçoğlu Hükümeti, Toprak Mahsulleri Vergisi adı altında Osmanlı Dönemi’nin aşar uygulamasını geri getiren yeni bir üretim vergisini yasalaştırarak uygulamaya soktu. Ülkede savaş koşullarının hüküm sürmesine rağmen, tarımsal kazançlar artmaktaydı ve bu vergi ile hızla artan tarımsal kazançlara ulaşılmaya çalışılıyordu. “Toprak Mahsulleri Vergisi, aşarın kaldırılmasından beri ilk kez tarıma yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi olarak önem taşır ve piyasa için üretmeyen küçük ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturduğu tahmin edilebilir” [Boratav, 2009]. Öte yarıdan Boratav, Saraçoğlu’nun başbakanlığıyla başlayan yönelişlerin, varlıklı katmanları gözetip, kırsal ve kentsel emeği yasal mekanizmalarla ve baskıcı yöntemlerle denetlemeyi hedefleyen faşizan eğilimlerin serpilmesine yol açtığına dikkat çekmektedir.

Mayıs 1945’te de, savaş sonrası Türkiye’deki siyasal muhalefetin doğuşunda hayati bir rol oynayacak olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Meclis’e sunulmuştur. Kanun, İnönü tarafından şiddetle desteklenmiştir.

“Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, kullanılmayan devlet arazilerini, dini vakıf arazilerini, tarıma elverişli hale getirilmiş arazileri, mülkiyeti belli olmayan arazileri ve 500 dönümünden fazlasına sahip olan toprak sahiplerinden istimlak edilecek arazileri dağıtmak suretiyle, hiç toprağı olmayan ya da çok az olan çiftçilere yeterli toprak temin etmeyi amaçlamaktaydı. Yasanın 17. Maddesi gereğince, yoğun nüfusu olan bölgelerde, 200 dönümden fazla toprağına sahip olan çiftçilerin arazilerinin dörtte üçüne kadarı kamulaştırılabilecekti” [Zürcher, 2009].

Hızla artmakta olan köyden kente göçlerin engellenmesi amacını da güden bu reform tasarısı -çünkü bu sayede işleyecek toprağı olan köylüler, köylerinde kalacak ve kendi geçimlerini sağlayabilecekleri-, ülkedeki düşünce sahiplerini de kendi içlerinde ikiye ayırdı: “Devletçiler toprağın yeniden dağıtılmasını, toprak ağalarının siyasi ve iktisadi güçlerini kırmak, Türkiye’yi Balkan devletlerine benzer bir bağımsız küçük toprak sahipleri cumhuriyetine dönüştürmek istiyordu” [Ahmad, 2008].

Büyük toprak sahiplerini oldukça tedirgin eden ve parti ilerleyişinden hoşnutsuzluk doğuran bu yasanın, ileride Türkiye siyasi tarihine nasıl etki edeceği, demokratikleşme süreci ile birlikte bir sonraki bölümde detaylıca ele alınacaktır.

Savaşın sona ermesi ile birlikte yürürlükten kaldırılan bu vergilerle CHP rejimi, “kentlerin ve ordunun iâşesini küçük ve orta köylülüğün omuzlarına yıkan ya da yıkmak zorunda bırakmıştır” [Tunçay, Kuyuş vd. 2002]. Dolayısıyla nüfusun yarısından fazlasının kırsal alanlarda yaşadığı bir ülkede, çok geniş oy potansiyeline sahip bu kesimleri karşısına almasına neden olmuştur.

1940’ların ilk yarısında hükümetin daha çok bu vergiler aracılığıyla denetim mekanizmalarını devreye soktuğu söylenebilir. Bu nedenle bu yılları ‘müdahaleci’ ve ‘zorunlu yıllar’ olarak betimlemek mümkündür. “Tek parti rejiminin yönetici kadrolarının bir kanadı, savaş yıllarını, bir yandan, haksız kazançlara set vuracak etkin devlet müdahalelerini yerleştirmek, öte yandan ekonomik ve kültürel alanlarda bazı kalıcı reformlara yönelmek için bir fırsat olarak kullanmaya da teşebbüs etmiştir” [Boratav, 2009].

Boratav, özellikle Saydam hükümetinin savaşta uygulamaya çalıştığı iktisadi önemleri, bazı yönleriyle Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın ‘liberal’, hümanist ve aydınlanmacı kültür politikası, belli bir küçük burjuva reformizminin etkili olduğu atılımlar olarak yorumlanabileceğine dikkat çekmektedir.

“Böylece, toprak reformu, eğitim politikası, özellikle Köy Enstitüleri¹⁹ gibi konulardaki çalkantı ve çekişmeler, savaş bitiminde CHP içindeki yapı değişmesine

¹⁹ “Tarım kesiminde güçlü toprak sahibi ve mütegalibe gruplarını tedirgin eden iki gelişmeye de değinilmelidir. Birincisi, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç’un önderliğinde 1940 yılında kurulmaya başlayan ve savaş yıllarında hızla gelişen Köy Enstitüleridir” [Boratav, 2009].

ve çok partili rejimin doğmasına yol açan önemli olaylar olarak siyasi tarihimizde yer alırlar” [a.g.e].

2.2.2. Demokratikleşme Yönünde Baskılar

1930’lardan itibaren süre gelen ve 1940 sonrasında kendini daha çok belirginleştiren darlık koşullarının, “bir yandan mevcut sınıf yapısıyla, öte yandan siyasi kadrolara ve yüksek bürokrasiye çok geniş yetkiler veren iktisat politikalarıyla birleşmesi, bu dönemde gelir dağılımında fevkalade önemli değişikliklere yol açmış” [Boratav, 2009] ve bu dönüşümler savaş sonrasında ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeleri büyük ölçüde biçimlendirmiştir.

Bu nedenle, iktisadi gelişme göstergeleri bakımından bir kesinti ve gerileme dönemi olarak değerlendirilebilecek olan 1940-1945 yıllarını Boratav; 1946’da Türkiye’yi iktisat politikaları, dünya içindeki konumu ve siyasi yapısı bakımından tamamen farklı bir gelişme doğrultusunda yöneltecek yeni güç dengelerinin kurulmasına yol açan önemli bir ‘kuluçka dönemi’ olarak adlandırmıştır.

Kuluçka döneminde şekillenen ve savaş sonrasında siyasi hayatta yaşanan büyük çaplı değişimin; hem ulusal hem de uluslararası baskılar sonucunda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Ulusal baskıları, içeriden gelen sosyo-ekonomik ve siyasi muhalefet çerçevesinde aktarmak mümkünken, uluslararası baskıyı ise, o dönem dünya konjonktüründe yaşanan çeşitli politik gelişmelere bağlamak yanlış olmaz.

Bu kapsamda, Türkiye’nin ancak 1946’da adım atacağı demokratikleşme süreci; bahsedilen baskıların niteliklerine göre ayrıştırılarak tartışılmasıyla aktarılmaya çalışılacaktır.

2.2.2.1. Sosyo-Ekonomik İç Baskılar

1940’ların ikinci yarısına kadar tek parti rejiminin kitlelerce tutulmadığı ve son dönem uygulamalar nedeni ile de büyük hoşnutsuzluklar yarattığı görülebilmektedir. Daha önce de değinildiği üzere, nüfusunun % 80’i gibi yüksek bir oranının kırsal kesimde yaşayan ülkede, kesimlerin yaşam kalitelerinde²⁰ ve eğitim seviyelerinde

Köy Enstitüleri ve kapanma süreçleri ile ilgili daha detaylı bilgiler, Feroz Ahmad’ın Kaynak Yayınları’ndan çıkan “Modern Türkiye’nin Oluşumu” adlı kitabının 100-106 sayfaları arasında bulunabilir.

²⁰ Örneğin, “elektriğe geçişi modernleşmenin bir ölçütü olarak alırsak, elektrik şebekesine bağlanan köy sayısı 1953 gibi geç bir tarihte 10, yani Türkiye’deki 40 bin köyün binde 2,5’u idi! Toplam

gözle görülür bir iyileşmenin olduğu söylenemez. Boratav, incelenen bu dönemde milli hâsılanın, sınaî ve tarımsal üretimin sürekli olarak düştüğüne dikkat çekerek, kesimlerin şikayetlerini haklı çıkartmaktadır.

Merkezi devletin kırsal kesim üzerindeki etkili denetiminin, yirmi beş yıllık Kemalist yönetim süresince köylülerin tanıdıkları modern devletin bir niteliği olduğuna dikkat çeken Zürcher, köy yaşamının geleneksel özelliklerinden sayılan ‘devlete karşı öfke’nin aşırılaştığını, çünkü devletin daha etkili ve hissedilir hale geldiğini ifade etmektedir. Ahmad da, toprak sahipleri ve köylülerin, ürüne zorla el konulmasına izin veren yasalar yüzünden yabancılaştırılmış olduklarına dikkat çekerek, kırsal kesimin yönetime olan hoşnutsuzluğunu belirtmektedir. Durumun ciddiyetini, “Her şeyin ‘halk için’ yapıldığı iddia ediliyordu, peki bütün bunların neden CHP sloganındaki gibi ‘halka rağmen’ yapılması gerekiyordu?” sorusunu sorarak anlatmaya çalışmaktadır.

Aynı şekilde kentlerde istihdam eden kesimler de ekonomik ve sosyal durumlarında herhangi bir iyileşme görememekte, aksine devletin otoriter ve baskıcı tutumunu gittikçe daha fazla üzerlerinde hissetmektedirler. “İstikrarla karşılaştırılırsa işçi sınıfının durumunda hem göreceli, hem mutlak bir bozulma vardır” [Boratav, 2009]. Sosyo-ekonomik durumları zayıf olan çalışan kesimin, bunlardan şikayetçi olma, seslerini duyurma hakları da yoktu çünkü “Türkiye’de sınıf temelinde örgütlenmeler Haziran 1945’e kadar yasaktı, aynı şekilde grevler de” [Zürcher, 2009].

“Emekçilerin örgütsüz olduğu tüm denetimsiz enflasyon ve yokluk dönemlerinde olduğu gibi, 1940-1945 döneminin de mülk gelirlerinin emek gelirleri, karların ücretler, piyasaya dönük büyük çiftçilerin geçimlik üretime dönük küçük köylüler aleyhine genişlediği” [Boratav, 2009] yıllarda bu gibi baskıcı tutumların, göz ardı edilmelerin artmasına doğru oranla, ülkede hoşnutsuzluğun yayılması da artmaya başlamıştır.

Tek parti rejiminde CHP’nin devlet aygıtıyla sıkıca özdeşleşmiş olmasından dolayı, bu hoşnutsuzluk devlete olduğu kadar partiye de yönelmiştir. Eroğul da Ahmad da o dönem CHP’nin ülkede sıkı bir polis devleti kurduğuna dikkat çekmiş, bunun sonucu olarak da, “vesikalı, sıkıyönetimli ve milli şefli bir idare kurulmuş, halk ezilmiş ve

elektrik üretimi 1923-1943 yılları arasında on kat artmıştı ama 1943’te enerji hatlarının toplam yekunu 9 mil olan Türkiye’de elektrik hala kent yaşamına ait oluydu. 1945’te mevcut 107 bin kilovatlık toplam enerji kapasitesinin 83 bin kilovattı İstanbul, Ankara ve İzmir’e gidiyordu” [Zürcher, 2009].

karaborsadan yararlanan yeni bir zenginler zümresi üretmiştir” [Eroğul, 2001]. Bu, ezilen halk kesimlerinin partiye olan güvenlerini ve inançlarını sarsmaya başlamış, halkta yaygın bir bıkkınlık hissedilir hale gelmiştir. Durum, türedi zenginler için de böyledir. Eroğul’a göre yeni oluşan bu zengin kesim, artık idarede doğrudan doğruya söz sahibi olmayı arzulamaktadır. Bu da egemen sınıfların iktidar arzularının arttığına işaret etmektedir. “1945 yılının sonuna gelindiğinde, CHP iktidarı Cumhuriyetin ilk on beş yılının siyasi ve ekonomik atılımlarla sağladığı meşruiyeti büyük ölçüde yitirmişti. Türkiye toplumunun tüm sınıf ve katmanları, savaş sonuna değişiklik özlem ve beklentisi içine girmişlerdi” [Boratav, 2009]. Gittikçe artan hoşnutsuzluk, parti ve hükümet kademelerinde de hissedilmeye başlamış, duruma yönelik farkındalık yaratmıştır. Mevcut rejimi eleştiren siyasi kesimlerin de durumu lehlerine kullanmalarından endişe eden Cumhuriyetçiler “tehlikeyi hemen fark ettiler ve hem partiyi hem de toplumu liberalleştirmek için önlem olarak tepki gösterdiler” [Ahmad, 2006]. İnönü de gerilimlerin farkındaydı ve “Atatürk’ün 1930’daki Serbest Fırka deneyini hatırlayarak, bir miktar siyasal liberalleşmeye ve bir emniyet subabı olarak siyasal muhalefetin oluşmasına müsaade etme kararı aldı” [Zürcher, 2009].

2.2.2.2. Dış Baskılar

Türkiye’nin siyasette değişikliğe gitmesinde, iktisadi ve politik anlamda ikiye ayrılacak dışsal faktörler de oldukça önemliydi. Bu faktörlerde özellikle özel sektörün ve sermayenin payı yadsınamayacak seviyedeydi. Bu sebeple ilk olarak ekonomik baskıya değinilecek, ardından politik süreçlerin etkisi tartışılmaya çalışılacaktır.

1940’lara kadar olan süreçte yani Cumhuriyet döneminde, çeşitli politikalar sayesinde özel sektörün önemli ölçüde geliştiği, bundan daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Ancak özel sektör artık “devletin önceden kestirilemeyen, keyfi davranışlarına katlanmak istemiyordu ve Türk sisteminin piyasa güçlerine açılmasını isteyen Birleşik Devletler’den gelen baskı, bu gelişmeyi teşvik etti” [Ahmad, 2006]. Siyasi muhalefet ise bilindiği üzere liberal ekonomi yanlısı idi ve “savaş sonrası dünyanın gerektirdiği ölçüde bir iktisadi gelişme sağlayacak sermayenin ne devlette ne de özel sektörde bulunduğu kanısındaydılar” [Ahmad, 2002b]. Bunun sağlanması için tek adres Birleşik Devletler’di çünkü bunu ancak büyük çaplı bir yabancı sermaye girdisi sağlayabilirdi. Bu amacı gerçekleştirmenin yolu ise, siyasi ve iktisadi

hayatta liberalleşmeye gidilmesi olarak görülmüş, bu konuda Amerika'dan getirtilen uzmanlardan yardımlar, öneriler alınmıştır. Tek parti rejimi, daha çok 1930'larda keskinleşen, 1940'ların ilk yarısında ise biraz daha yumuşattığı söylenebilecek 'devletçilik' politikasını içten içe yinelerken, hem parti içerisinden hem de parti dışarisından çıkan muhalif sesler, iktisadi sorunları aşmanın üstesinden ancak liberalleşme ile gelinebileceğini savunarak, Batı'dan gelen öneriye destek vermişlerdir. "Yabancı sermayeye bel bağlama politikası da yeni bir dış politika yani Batı ile işbirliği ve Sovyet Blok'una karşı Soğuk Savaş'a etkin katılım demektir"²¹ [a.g.e]. Ahmad'a [2006] göre, "eğer yabancı sermayeyi cezp etmek ancak Batı'nın bölgedeki çıkarlarına hizmet etmekle mümkün olabilecek idiyse, hükümet bunu seve seve yapacaktı". Eroğul [2001] da, bu söylemleri doğrular nitelikte, Milli Şef, 'Büyük Başbuğ'²² İsmet İnönü'nün önderliğinde, ülkenin yönetici seçkinlerinin, bu yeni düzene uymaya çalıştıklarını ancak buldukları çarenin ikili olduğunu söylemektedir: "Bir yandan emperyalist güçlere yanaşmak, öte yandan memleket içinde biçimsel bir demokrasi düzeni kurmak" [a.g.e].

Uluslararası boyutta siyasi baskıya neden olan etmenleri ise, genel anlamda İkinci Dünya Savaşı sonuçlarına bağlamak mümkündür. Türkiye o dönem Bloklar'ın şekillenmesini, Soğuk Savaş, bir diğer anlamda yeni dünya düzeninin temellerinin atıldığı bu karışıklığı, diğer ülkeler gibi merakla beklemekteydi. Zürcher'in [2009] de ifade ettiği gibi Savaş'ta Mihver güçlerin yenilgisi kendi içerisinde demokratik değerlerin bir zaferiydi. Bu noktada önemli olan yine ABD'nin duruşu ve konumudur. Kendisini o dönem çoğulcu demokrasiye sahip güçlü bir ülke olarak niteleyen Birleşik Devletler'in, Savaş'tan konumunu daha da güçlendirerek çıkmış olması ve bunu tüm dünyaya ispatladığını düşünmesi, diğer ülkeler üzerinde olduğu kadar Türkiye'de büyük bir hayranlık ve etki bırakmıştır. Ancak, Türk hükümetinin kendisini Batı'ya, özellikle de ABD'ye yakınlaşmaya mecbur hissetmesinin daha doğrudan nedenleri olduğunu söyleyen Zürcher, durumu 2 farklı gelişme üzerinden şu şekilde açıklamaktadır:

²¹ "Bütün bunların sonucu Türkiye'de 1952'de NATO'ya girmesi ve bölgede etkin bir rol oynaması oldu" [Ahmad, 2002].

²² "O günlerin basınında yaygın olan bir deyiş. Örnek için bkz. Cumhuriyet, 10 Ocak 1945" [Eroğul, 2001].

İlk olarak; “12 Mart 1947’de Başkan Truman, ‘Truman Doktrini’ni ortaya attı. Bu doktrin, ABD’nin, dış baskı ya da kendi sınırları dahilindeki militan azınlıklar nedeniyle varlıkları tehdit altında olan ‘özgür ulusları’ savunmaya yardım etmesi gerektiğini ve yardım edeceğini bildiriyordu”. Bir diğeri kısa bir süre sonra yine 1947’de (Haziran) ortaya atılan Marshall Planı’dır. “Ekonomilerini onarmalarına yardım için Avrupa ülkelerine dev ölçekte mali destek öngören Marshall Planı açıklandı. Bu planın birbirini tamamlayan üç amacı bulunuyordu: Avrupalıların kendilerini toparlamalarına yardımcı olmak; Amerikan sanayisi için kârlı ihracat pazarlarını korumak ve beslemek; komünizme neden olan yoksulluğu ortadan kaldırmak” [a.g.e].

Zürcher, bu gelişmelerden sonra Türk liderlerinin; Amerikan siyasal ve askeri desteğinden ve özellikle Marshall Planı’ndan tam olarak yararlanabilmek için, Amerikalılar’ın çok önem verdiği siyasal ve ekonomik ülkelere –ki bu ülkeler en başta demokrasi ve serbest girişimdir- titizlikle uymanın Türkiye için yararlı olacağını anladıklarını ifade etmektedir. Ahmad [2006] da bu gelişmelerin yanı sıra, Stalin’in 1945’te Türkiye’ye yönelik saldırgan davranışlarının genelde Batı’yla ve özelde ABD ile yakınlaşmayı kolaylaştırdığını söylemekte; Truman Doktrini ve Marshall Planı’nın, Türkiye’yi bütünleştirme sürecini başlattığına dikkat çekmektedir. 2007 tarihli yayınında ise durumu biraz daha detaylandırmıştır: “Almanya, İtalya ve Japonya’daki totaliter rejimlerin yenilgisi ve Batı demokrasilerinin zaferi, her zaman Batı’daki siyasi iklime tepki veren Türkiye’yi etkilemesi kaçınılmazdı; dahası, savaş sonrası dünyada, Stalin’in düşmanlığıyla artan Türkiye’nin yalıtılması, hükümeti Batılı güçlere yaslanmaya zorladı”.

İşte bu nedenlerden ötürü, dışarıdan gelen baskılar çerçevesince de, siyasi hayatımızda iktisadi ve siyasal değişikliğe gidilmesi kabul edilmiştir. Kaçmazoğlu’na [1988] göre aslında içeriden değil dışarıdan gelen baskılar, sürecin gelişmesinde tetikleyici olmuştur: “Türkiye’nin demokrasiye geçişi, Cumhurbaşkanı İnönü’nün kişisel etkisi ve CHP’nin kendi isteği ile değil, Sovyetler Birliği’nin baskı ve tehdidine karşı Batı desteğini sağlama politikalarının etkisi ile olmuştur”. Bu nedenle, dışsal baskıları göz ardı etmek mümkün değildir. Zira ilerleyen yıllarda, bunların ülke siyaseti ve ekonomisi üzerindeki devamlı etkileri görülebilecektir.

2.2.2.3. Siyasi İç Baskılar

Ülke içerisinde gelen siyasi baskılardan kasıt; özellikle Meclis'ten yükselen siyasi muhalefettir. Bu muhalefet, CHP içerisinde olduğu kadar, zaman zaman parti dışarısından da olabilmektedir. Özellikle bir önceki bölümde bahsedilmiş olan sert vergilendirmeler ve kanunlar üzerinde sıkı bir muhalefet dönem boyunca yaşanmıştır. Bu, hem kanunların bizzat kendisi için; hem de çeşitli kesimler üzerinde bıraktığı derin izlere, dolayısıyla onların ihtiyaç duyduğu yeni bir yönetim şeklinin oluşmasına yöneliktir.

Yasalaşan uygulamalar arasından en çok 'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' eleştirilmiştir ve bu eleştiriler ilk defa bu kadar açık ve yüksek sesle yapılır olmuştur. Yasaya muhalefette bulunanlar, daha çok kendileri veya yakınları toprak sahibi olan siyasilere. Bunların sözcülüğünü Aydınlı büyük bir toprak sahibi olan milletvekili Adnan Menderes üstlenmişti. "Muhalefet önce ekonomik gerekçeler üzerinde odaklaştı (yasanın mülkiyet güvenliğini felce uğrattığı, yatırımlara sekte vuracağı ve verimsiz tarıma yol açacağı öne sürülüyordu), ancak hükümetin otoriter tutumu üzerine muhalefet, ülkede demokrasinin olmadığını söyleyerek, hükümeti protesto etti; bu protestoyu da yine Menderes yönlendirmekteydi" [Zürcher, 2009].

Tasarıyı eleştirenler hükümete yalnızca ekonomik nedenlerden ötürü değil aynı zamanda anayasal bir nedenle de saldırmışlardı. Ahmad'ın [2006] ifadesi ile ekonomik neden olarak Toprak Reformu'nun bütün olumsuz sonuçlarıyla birlikte üretimde azalmaya yol açacağı vurgulanırken; anayasal neden olarak ise Anayasa'nın garanti altına aldığı özel mülkiyet ilkesinin ihlal edildiği öne sürülmekteydi.

Tüm eleştirilere rağmen yasa, bilindiği üzere Meclis'te kabul edildi. Zürcher'in tanımladığına göre bu, Cumhuriyet Halk Partisi'nde halen hakim olan disiplininin açık bir göstergesiydi. Bu disiplini eleştirmek ve bilhassa kırmak için; kısa bir zaman sonra parti içerisinde bir grup²³ CHP grubuna, Anayasa'nın tam uygulanmasını ve demokrasinin kurulmasını isteyen bir önerge sundu. Önerge, ülke ve parti yönetiminde özgürlükçü bir anlayış içeren düzenlemeler yapılmasını öngörüyordu. Grubun 4 kişiden oluşması sebebiyle Dörtlü Taktik olarak anılan bu önerge, "bir muhalefet partisinin kurulmasından çok, Cumhuriyet Halk Partisi'nde bir reform

²³ Toprak ağası milletvekili Adnan Menderes, eski Başbakan, iş adamı ve bankacı Celâl Bayar, bürokrat Refik Koraltan ve ünlü tarihçi profesör Fuat Köprülü'den oluşan bir grup.

yapılmasını amaçlıyor gibi gözüküyordu, yine de bu önerge, savaş sonrasındaki örgütlü siyasal muhalefetin başlangıç simgesi oldu” [a.g.e]. Elbette ki bu önerge CHP tarafından kabul edilmedi²⁴, edilmesi de beklenmiyordu ancak bunun da olumlu bir yanı olduğunu vurgulayan Zürcher, bu gelişmeyi; önergeyi sunanların cezalandırılmaması, bunun da yanı sıra hükümetin siyasal ortamda belirli bir yumuşamaya izin vermeye hazır olduğunun işareti olarak yorumlamaktadır.

Kanun’a yönelik oluşturulan muhalefetin dışında, CHP’nin o dönem uyguladığı otoriter ve baskıcı tutum da çokça eleştirilmekteydi. “Özellikle CHP’nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Nazi Almanya’sı ile ilişkilerini yakınlaştırması ve bunun bir sonucu olarak da ülke içinde anti-komünist/faşist eğilimlerin artmasına imkân tanınması, sosyalistler tarafından hiç hoş karşılanmamıştı” [Yıldırım, 2008]. İnönü’nün bu yıllar boyunca kurduğu polis devlet düzeni, ilerleyen yıllarda yumuşasa da, o dönem halk tarafından haklı olarak hoşnutsuzlukla karşılanıyordu. Artan şikayetler, öfkeyi de arttırdı ve partiyi halkın gözünden düşürdü ancak “Cumhuriyetçiler kendi yöntemlerinin ülkede alttan alta bir düşmanlık yarattığını fark edemediler” [Ahmad, 2006]. Oysaki halk, “duygularını dikkate almadan sürekli olarak kendi iradesini dayatan devletten hoşnut değildi” [a.g.e]. Muhalefet ise halkın hükümete duyduğu bu düşmanlığı kullanarak, tek parti rejiminin aşırılıklarını fırsat buldukça vurguladı ve değişim yönünde baskılarını arttırdı.

“Tek partili rejim, devletçiliğin gelişmeye engel olduğuna ve artık yerini çok partili bir siyasi düzen ile daha liberal iktisat politikalarına bırakması gerektiğine inanan küçük bir toprak sahibi ve girişimci sınıfı yaratabilmişti” [Ahmad, 2002b]. Ahmad’ın [2006] aktarması ile girişimci sınıfın CHP içindeki temsilcileri, liberalleşme yönünde baskı yaparlarken, Recep Peker’in olanca heybeti ile önderlik ettiği sert devletçiler, devletin baskısını artıracak şekilde sistemi dönüştürmek istiyorlardı. Ancak tam tersi olarak bu girişimci sınıf ve diğerlerinin, yönetim üzerinde oluşturduğu baskı, rejimin mutlak değişikliğe uğraması yönündeydi ve kısa bir süre sonra beklenenin olacağı açıktı.

²⁴ “Dörtlü Takrir’in reddedilmesinin esas sebebi tartışmalıdır. Bu hususta iki görüş ileri sürülebilir. Birincisine göre, parti başkanının Mayıs’ta verdiği liberalleşme direktifine rağmen, Halk Partililer henüz otoriter tepki alışkanlıklarını yitirmemişlerdi. İkinci görüşe göre ise CHP, kendi içinden bir muhalefet partisi çıkarabilmek için, kasten sert davranmıştır (Bu görüşe Karpat’ın 1959’da Princeton University Press’te yayınladığı ‘Turkey’s Politics, The Transition To A Multi-Party System’ eserinde yer verilmiştir). Aslında, her iki görüşün birden ret kararının alınmasına etki etmiş olması muhtemeldir” [Eroğul, 2001].

2.2.3. Demokrat Parti'nin Kuruluş Zemini: Demokratikleşme Süreci ve Rakibin Genel Özellikleri

Tüm bu gelişmelerin ve etki eden faktörlerin baskısı ile Türkiye 1940'ların ikinci yarısından itibaren ciddi bir değişikliğe girmiş, demokratikleşme yönünde önemli adımlar atmıştır. Bu girişimleri, hızlı bir ilerleme yerine; yavaş, emin ve dikkatli adımlar olarak nitelenebilir. En önemlisi, CHP artık vesayet demokrasisi yerine ülkede gerçek bir demokrasiyi yerleştirmek istemiş, bunun için de doğru ya da yanlış elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Ve bu CHP'nin günümüze kadar gelmiş olduğu süreç içerisinde, en önemli ve uzun vadeli başarısı olarak kabul görmüştür.

Bu süreç, daha çok uluslararası düzlemde gelişen olayların yoğun baskıları altında şekillense de bunda birçok farklı değişkenin payı olduğu da göz ardı edilmemelidir. Dışsal baskıların önemini Kaçmazoğlu [1998]; 1945 yılında çıkan bazı gazete ve dergilerin, süreci nasıl yansıttıkları üzerinde durarak açıklamaya çalışmıştır:

“1945 yılındaki bazı gazete ve dergilerin ‘Türkiye, demokrasi yolunda adımlar atmazsa, dışarıdan buna zorlanacak ve güç durumunda kalacaktır’, havasını yansıttıkları görülmektedir. Böyle bir durum, Türkiye’de oluşturulmaya çalışılan demokrasinin, toplumsal alt yapının bir ürünü olarak gerçekleşmediğini kanıtlamaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye’de demokrasi bir üst yapı kurumu olarak, tepeden inme ve bürokrasinin kararıyla gündeme gelmiştir. Bu nedenle, Türkiye’nin demokrasi tarihi, toplumsal tabandan gelen halk hareketleri ve toplumsal sınıfların bir kazanımı olarak değil, yöneticilerin algılama biçimleri ve izin verdikleri sınırlar çerçevesinde oluşmuştur”.

Dışarıdan gelen baskının önemine ve yaptırım gücüne bir başka örnek olarak, Türkiye’de kendiliğinden oluşan bir burjuvazi sınıfının olmayışı verilebilir. Kaçmazoğlu bu durumu, Batı’da demokrasi mücadelesinin savunuculuğunu ve bir anlamda kuruculuğunu burjuvazi sınıfının yaptığına dikkat çekerek açıklamaktadır. Ancak Türkiye’de ise kendiliğinden oluşan ve özellikle bir sınıf ideolojisine sahip burjuvazi sınıfı yoktur. “Demek ki, bizde, 1945-1960 döneminde demokrasiyi kuracak, koruyacak ve savunacak Batılı anlamda bir burjuvazi sınıfı olmadığından, Türkiye’nin demokrasiye geçişinin temel nedenini tamamıyla iç koşullara bağlamak yanlış olmaktadır” [a.g.e].

Bir önceki bölümde paylaşılmaya çalışılan bilgiler ışığında Karpat [2007] ise ulusal ve uluslararası düzlemde gelinen süreci aşağıdaki gibi betimlemiş ve ülkenin değişim baskısına yönetim kadrolarından verilen cevabı, şu şekilde aktarmıştır:

“1945’te CHP yönetiminin artık dibe vurduğu ve eski tek parti sisteminin sonsuza dek sürdürülemeyeceği açıkça ortaya çıkmıştı. Hükümete yönelik birikmiş hoşnutsuzlukların birden açığa çıkmasına karşı bir emniyet subabı oluşturmak ve İkinci Dünya Savaşı’nın galibi demokrasilerin eleştirilerine yanıt vermek için İnönü, Türkiye’nin politik sistemini liberalleştirmek ve muhalefet partilerinin kurulmasına izin vermek zorunda kaldı. 1945’te Türkiye’nin köklü politik değişimi içeren yeni bir döneme girdiğini açıkladı ve izleyen beş yıl boyunca, yani 1945’ten 1950’ye dek CHP’nin genel başkanı ve Cumhurbaşkanı olarak Türkiye’nin bugün de yürürlükte olan çoğulcu, çok partili demokrasiye geçiş sürecinin planlamasını yaptı. Bu ise, İnönü’nün ve CHP’nin en kalıcı başarısı ve Türk halkına yaptığı en büyük iyilik oldu”.

Demek ki, Türkiye’nin otoriter, tek parti ve Milli Şef yönetiminden çok partili demokrasiye geçişi; “halkın tek parti düzenine karşı gösterdiği olumsuz tepki, devletin uygulamaları ve savaş ekonomisi sonucu oluşan ‘kapitalist sınıf’, eşraf ve dini çevrelerin zayıf iç baskısı ile İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen güçlü dış gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiştir [Kaçmazoğlu, 1988].

Böylelikle hızlı bir liberalleşme süreci başlamış oldu. Ancak Eroğul’a [2001] göre bunun yanı sıra sola karşı ciddi bir baskı doruğa yükselmiştir. “Bizde biçimsel demokrasiye geçiş, solun ezilmesine bağlı olarak gerçekleşmiştir”. Bu tutum, savaş sonrası demokrasimizin sınıfsal niteliğini anlamak için önemli bir göstergedir.

Her şeye rağmen İnönü, O’na göre bu kökten değişimi kabul etti ve sürece yönelik işaretler peşi sıra verilmeye başlandı. Eroğul’a göre, Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra çok partili rejime götüren süreç, esas seyrini daha 1945 yılında tamamlamıştır. “Liberalleşmenin ilk belirtileri Nisan ayındaki San Francisco konferansı sırasında görülmekle beraber” [a.g.e], ilk resmi işaretler, herkesin kabul ettiği şekilde İnönü’nün demeçleridir. Bunlardan ilki 19 Mayıs’ta yaptığı nutukta verilmiştir. İnönü bu nutkunda, “son derece ihtiyatlı bir dil kullanmakla beraber, demokrasi yolunda ilerleneceğini belirtmiş ve bu yönde gösterilen çabalara yeşil ışık yakmıştır” [a.g.e]. Ondan sonraki ilk adım ise, yine Eroğul’a göre, 17 Haziran’da altı milletvekili için yapılan ara seçimlerde CHP’nin aday göstermemesi olmuştur. Bu ayrıntı çoğu yerden atlanmış, farklı bir görüş açısı oluşturduğu ve duruma ışık tutacak bir bilgi olarak varsayıldığı için değinilmiştir.

Aday gösterilmemesi, seçimleri seyrini değiştirmiş, yeni partilerin kurulması için başvurular birden çoğalmıştır. Liberalleşme yolundaki bu ilk adımları, çok hızlı bir şekilde diğerleri izlemiş ve birkaç ay içerisinde başvuru sayısı artmıştır. “Türkiye’nin

çok partili düzene geçmesi ile 1945-1950 tarihleri arasında toplam 24 siyasi parti kurulmuştur” [Kaçmazoğlu, 1988].

Eroğul, 6 Eylül 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberden yola çıkarak; 5 Eylül’de Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun verdiği çok önemli bir beyanatta, Temmuz başında İstanbullu bir sanayici olan Nuri Demirağ tarafından kurulmak istenen ve valiliğe çoktan başvurusu yapılmış olan Milli Kalkınma Partisi’nin kurulmasına izin verildiğini ve tek dereceli seçim, üniversite özerkliği, antidemokratik kanunlar gibi konulardaki taleplere hükümetin ilke olarak artık karşı çıkmayacağını bildirdiğini aktarmaktadır.

Örneğin Zürcher de Eroğul da, Milli Kalkınma Partisi’nin kurulmasını önemli bir kırılma noktası olarak kabul ederler. Onlara ve birçok yazara göre MKP’nin kurulması, çok partili siyasal yaşama geçişi temsil etmektedir. “Parti 5 Eylül’de resmen kurulmuştu. Milli Kalkınma Partisi’nin parti programı, ekonominin liberalleştirilmesi ve serbest girişimin geliştirilmesi çağrısından oluşuyordu. Partinin içinde hiç deneyimli siyasetçi yoktu, Millet Meclisi’nde bir temsilci de bulunmuyordu. Bu sebepten, parti etkili değildi ve az desteğe sahipti” [Zürcher, 2009].

Bu önemli gelişmeden sonra, tüm tarihçilerin üzerinde anlaştıkları bir diğer önemli işarete geliyor sıra: İnönü’nün 1 Kasım 1945’teki Meclis açılış konuşması. Ahmad’a [2006] göre Cumhurbaşkanı İnönü, Meclis’in açılış konuşmasında, demokrasilerin faşizm üzerinde kazandıkları zafere göndermede bulunarak siyasal sistemde büyük bir düzenleme yapmaya ve bu sistemi dünyada meydana gelen değişikliklerle aynı çizgiye getirmeye hazır olduğuna dair ipuçları vermiş, Türk sistemindeki başlıca kusurun, bir muhalefet partisinin eksikliği olduğunu söylemiştir. İnönü, Meclis konuşmasında şu sözlere yer vermiştir: “Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine göre birçok özellikleri de vardır. Türk milleti, kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur”.

Eroğul, konuşmanın başka bir kısmını aktararak, konu hakkında İnönü’nün ne kadar açık ve net olduğunu söylemiş ve İnönü’nün CHP’den kopacak bir muhalefet partisinin kurulmasını açıkça teşvik ettiğini belirtmiştir. Çünkü Ahmad’a [2008] göre, Savaş’ta faşistlerin yenilgisi Türkiye’de tek parti devletinin meşruiyetini

zayıflatmış olmakla birlikte, iç etkenler bunu daha da savunulmaz kılıyordu. Bunu bilen İnönü, konuşmasında yeni bir partinin kurulmasına izin verileceğini şu şekilde açıklamıştır:

“(…) Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Antidemokratik maddelerin iyileştirilmesinde; partiler teşkilinde, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir... Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir...

(...) Bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmeye arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur” [TC. Resmi Gazete, Sayı: 6147 (2 Kasım 1945), aktaran: Eroğul, 2001].

Bu konuşma ile Türk siyasi tarihi, bir dönemin kapandığına ve yepyeni bir devrin başladığına tanıklık etmiştir. Bu süreç, hemen akabinde bir sürü muhalefet partisinin doğuşuna vesile olacak ama bunlardan sadece biri CHP’ye kafa tutabilecektir. 1960 askeri darbesine kadar yönetimde kalacak olan Demokrat Parti, “1945 yılının temellerini attığı –ve dışta, bloklar politikası ve az gelişmişler isyanı, içte ise, emperyalizm uyduculuğu ve biçimsel demokrasi ile belirlenen- bu yeni dönemin baş temsilcisi olacaktır” [a.g.e].

Yukarıda daha önce Çiftçiye Topraklandırma Kanunu nedeni ile CHP grubuna önerge veren milletvekillerinden ve Dörtlü Takrir’den bahsedilmişti. Reddedilen önergenin sahipleri, şikayetlerinin ciddiye alınmamasının yanı sıra, akabinde Parti’den ayrıldı ya da ayrılmak zorunda bırakıldı. Bu çekişme sonrasında Menderes, Köprülü ve Koraltan; Tan ve Vatan Gazeteleri’ne Parti’yi ve yasayı eleştiren ve o güne kadar görülmemiş sertlikte yazılar yazmaya başlamaları üzerine sırayla Parti’den ihraç edildiler. En sonucusu Eylül ayında gerçekleştirilen ihraçların ardından, 1945’in Aralık ayı başında Bayar da kendi isteği ile partiden istifa etti. Bu gelişme, dönemin özellikleri de göz önünde bulundurulursa, partiden ayrılan siyasetçilerin yeni bir parti kurabileceklerinin sinyalini veriyordu.

Şaşırtıcı bir gelişme ile İnönü ve Bayar, bu yeni partinin kuruluş aşamasında - Zürcher’in [2009] aktardığına göre- birlikte çalıştılar. Bunun en büyük nedeni, yeni partinin CHP tarafından herhangi bir endişe ile karşılanmaması, aksine memnuniyet yaratması ve Bayar’ın sevilen, güvenilir bir isim olmasıdır: “Bayar’ın eski bir Jön

Türk oluşu ve laikliği temel ilke olarak kabul ettiğine inanılması, Kemalist bürokrasinin ve partinin bir muhalefet partisinin varlığını kabul etmesini kuşkusuz kolaylaştırdı” [a.g.e]. “Başlangıçta DP, halk tarafından bir ‘denetim partisi’, halktan gelen düşmanca duyguları giderecek ve bir halk ayaklanmasını önleyecek bir emniyet vanası olarak görüldü” [Ahmad, 2006].

Böylelikle Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde resmen kuruldu ve bundan sonra, siyaset sahnesinde yepyeni bir dönemin başlangıcı oldu. Parti kurulur kurulmaz halktan beklenmedik şekilde ilgi gördü ve her gittiği yerde coşku ile karşılaştı. CHP, halkın kendi yönetimleri ile ilgili olan hoşnutsuzluklarından haberdar olsa bile bu coşku şaşkınlıkla karşılandı ve ister istemez bir tedirginlik yaratılmış oldu.

“Demokrat Parti’nin doğuşuna yol açan en önemli sebep, Halk Partisi’ne duyulan muhalefetin çok yaygın ve köklü bir hale gelmiş olmasıydı. Bu muhalefet başlıca iki kaynaktan besleniyordu. Bunlardan birincisi, egemen sınıfların artan iktidar arzusu, ikincisi ise halkın yaygın bıkkınlığı idi” [Eroğul, 2001].

Demokrat Parti, desteğini daha çok kırsal kesimden almıştır. Tek parti rejiminin kırsal alan üzerindeki politikalarının yetersiz ve baskıcı olduğunu gören halk ve bu eksik tarafı kullanan Demokrat Parti, kırsal kesime çeşitli vaatlerde bulunarak ilgiyi kendi üzerine çekmiş ve kısa zamanda kendine geniş bir taraftar kitlesi edinmiştir. Bu kitlenin içerisinde büyük payı kaplayan kesimlerden biri de, büyük toprak sahipleridir: “DP toprak sahiplerinin çıkarlarına yakın bir parti” [Ahmad, 2002b] olarak görüldüğünden, bu kesimden aldığı yoğun destek kaçınılmazdır. Buna en iyi örneği Eroğul [2001] çalışmasında yer vermiştir: Cumhuriyet Gazetesi muhabirlerinden birisi Bayar’a sorar²⁵: ‘Nereden para bulacaksınız?’ Bayar da şu şekilde cevaplar: ‘Bu esaslı bir meseledir. Şöyle düşünüyorum: On sekiz milyon içerisinde bize taraftar olacak 100 veya 200 kişi bulabiliriz. Bunlardan beşer yüz lira alsak, 100 bin lira eder ki, bununla bir iki sene idare ederiz’. “1946 Ocak ayındaki 500 liranın değeri düşünülürse, daha kurulurken Demokrat Parti’nin hiç olmazsa mali yönden varlıklı sınıflar mensuplarına bel bağladığı ileri sürülebilir” [a.g.e].

Ancak Menderes, Ahmad’ın [2007] aktarmasından yola çıkılırsa, kendi partisinin iş adamlarının ve tüccarların partisi olduğunu reddetmekte ve bu grupların her iki partideki oranının aşağı yukarı aynı olduğunu iddia etmektedir. “DP’lilerin, kendi

²⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ocak 1946.

bencil çıkarları peşinde koşan grupların temsilcileri olmadığını; tek parti sistemine son vermek isteyen herkesin temsilcisi olduklarını söylüyordu” [a.g.e]. Gerçekten de 1950’lerin sonlarına kadar, halkın hemen hemen her kesiminden DP’nin desteklediği söylenebilir²⁶. Bu kesimler arasında aydınlar, işadamları, işçiler, çiftçiler ve hatta askerler bile vardı. Yıldırım’ın [2008], o dönem önde gelen DP yöneticilerinden Rıfık Salim Burçak’ın bir konuşmasından aktardığı kadarı ile DP’yi destekleyen halk hareketinin, oldukça ses getiren ve sağlam bir kitleyi oluşturduğu söylenebilir: “Celâl Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti, kurulmasıyla birlikte çok hızlı bir gelişme kaydetti ve kısa sürede milletin güvenini sağlayarak, büyük bir halk hareketini oluşturdu. Bu, Milli Mücadele’den sonra görülen ilk büyük halk hareketiydi” [Demokratlar Kulübü, 1990; aktaran: Yıldırım, 2008].

Dönemin ikinci yarısında başlayıp gelişen siyasi muhalefetin başarıya ulaşabilmesi için Eroğul iki büyük şartın olduğunu belirtmektedir: Birincisi, Cumhuriyet’in büyük yasaklarına dokunmaması; ikincisi ise kamuoyuna iktidarın bir oyunu olarak görünmemesi idi. Bu şartların doğru olarak değerlendirilmesi gerekiyordu ve DP bunun üstesinden geldi. Çok fazla büyümeden ve genişlemeden, yaptığı muhalefeti belirli bir çizgi içerisinde tutmaya özen gösterdi. Bunda kurucuların, tanınan ve deneyimli kişiler olmasının ve Parti’nin çoğunlukla işine gelen konularda hükümeti her daim desteklemesinin büyük payı vardır. Örneğin “rejimin liberalleşmesinin, solun ezilmesi şartına bağlı olduğu görüşünde iktidarla beraberdi” [a.g.e].

Bu noktada, Parti’nin işleyişini daha iyi anlayabilmek için Parti Programı’na bakmak önemlidir. Program, genel hükümler ve hükümet işleri olmak üzere başlıca iki bölümden oluşmaktadır ve partinin genel ilkeleri çoğunlukla “liberalizm” ve “demokrasi” kavramlarına odaklanmaktadır. Bu demokrasi görüşü, partinin kuruluş amacı olarak programın 1. Maddesi’nde ilan edilmiştir: “Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve genel

²⁶ “Bütün milleti etrafına toplayan Demokrat Parti’nin davası bir parti davası değil; bütün Türk Milletinin müşterek hürriyet ve kurtuluş davasıdır. (...) Silahlı kuvvet hegemonyasına, mabutlaştırılmak istenen şöhretler propagandasına yaslanan bir zümre saltanatı yıkılıyor, yerine halk hâkimiyetine dayanan yepyeni bir sistem kuruluyor. Bu yeni sistemde halk artık köle; memleket çiftlik; iktidar ekmek veren efendi değildir. (...) Bu bakımdan Demokrat Parti’nin bugünkü mücadelesi, İstiklal Harbimizin iç safhasının devamından başka bir şey değildir. Dış düşmanlarını mağlup ederek harimi ismetinde yok eden bu millet, halk ve hürriyet düşmanlarını da er geç zararsız bir hale getirerek bertaraf edecektir” [Yurdoğlu, 1948; aktaran: Yıldırım, 2008].

siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur”.

“Başlıca hedeflerinin demokrasiyi geliştirmek olduğunu öne sürdüler. Bunun anlamı hükümet müdahalesini mümkün olduğu kadar azaltmak, bireyin hak ve özgürlüklerini artırmaktı. Halkçılığı ve halkın egemenliğini vurguluyor ve siyasal inisiyatifin yukarıdan, partiden değil, aşağıdan halktan gelmesini talep ediyorlardı” [Ahmad, 2006]. Ancak Ahmad, Demokratlar’ın her şeye rağmen yine de demokrasi anlayışlarının ham olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü O’na göre, tek parti döneminin antidemokratik zihniyetini tamamen ortadan kaldırmayı başaramadılar.

Bilindiği üzere Demokrat Parti, başından beri (kurucuları CHP bünyesine olduğu zamanlarda da) devletçiliğin karşısına ekonomide liberalliği koymakta ve tek parti rejiminin baskı unsurlarını eleştirerek, siyasette de serbestleşmeye ve en önemlisi demokrasiye atıfta bulunmaktadır. Eroğul, Program’ın 4. ve 7. Maddelerinden yola çıkarak, liberalizmin hem hürriyetler açısından, hem de iktisadi düzen olarak kabul edildiğini ve belli başlı insan hak ve hürriyetlerinin öngörüldüğünü ifade etmektedir. Bu arada, özellikle dernek kurma hürriyeti üzerinde Parti’nin ısrar ettiğini de dile getirmektedir²⁷.

Parti’nin genel ilkeleri kapsamında önemli olan unsur, Kemalizm’in milliyetçilik ve laiklik gibi temel ilkelerini kabul etmesidir. Bu sebeple Parti’nin CHP’den bu konularda farklılık gösterdiği söylenemez, bunu Parti’nin kendisi de ifade etmiştir: “Onlar da anayasa gereğince ‘Kemalizm’in 6 İlkesi’ni benimsiyor, ancak bu ilkeleri zamanın gereklerine göre yorumlayacaklarını söylüyorlardı” [Ahmad, 2006]. Aslında Ahmad’a [2007] göre bu ilkeleri kabul etmek zorundaydılar: “Böyle yapmamak, Anayasa’nın teknik ihlali olur ve Cumhuriyet Halk Partili aşırılarına yeni partiyi kapattırma bahanesi verirdi”. CHP’den başlangıçta ayrı düştüğü hususlar ise yukarıda da bahsedildiği üzere siyasal ve ekonomik liberalleşmedir. Ancak CHP’nin genel ilkeler konusunda yetersiz kaldığını, bunu kendilerinin tamamlayacaklarını iddia etmişlerdir: “DP, kendini Atatürk’ün başlattıklarını tamamlayacak yeni siyasal akım olarak görüyordu. Atatürk ulusal bağımsızlığı sağlamış ve Türk toplumunda

²⁷ Madde 7: “(...) İşçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebelerinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz”.

reform yapmıştı, şimdi onlar demokrasiyi getirerek Atatürk'ün reformlarını tamamlayacaklardı" [Zürcher, 2009].

Ahmad [2006], Demokrat Parti'nin ekonomiye yaklaşımlarının da gelişigüzel olduğunu vurgulamakta, bu açıdan Demokratlar'ı eleştirmektedir. Demokratlar, ekonomiyi ve toplumu modernleştirerek üst yapıyı inşa etmek istediler. Adnan Menderes ise böyle bir görevi gerçekleştirerek vizyona sahip kişi olarak görülüyordu: "Menderes, Türkiye'nin sadece ekonomi ve toplumun üzerindeki bürokratik kısıtlamaları kaldırarak ve Batı'dan gelen rüzgarlara bütün kapıları açarak aradaki mesafeyi kapatabileceğine inanıyordu" [a.g.e]. Cumhuriyetçilerin de Demokratlar gibi Batı ile bütünleşme hedefi olduğunu belirten Ahmad, iki yaklaşım arasındaki farkın, Menderes'in bu yola hiçbir tedbir almadan girmek istemesi olarak yorumlamakta, bu sebeple yaklaşımı gelişigüzel olarak nitelendirmektedir. Bunun da sebebi olarak, kapsamlı bir plan yapma düşüncesinin olmadığını çünkü bunun bürokratik ve komünist bir uygulama olduğunun düşünüldüğü olarak açıklamaktadır.

Parti, Programlarında aynı zamanda "iktisadi açıdan, anayasada yer almış olan devletçiliğin baş görevleri arasında özel kuruluşların desteklenmesi gereğine" işaret etmiştir²⁸ [Eroğul, 2001]. Ancak partinin iktisadi görüşü 42. Madde'de yine de "özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu" olarak belirtilmiş ve hatta "devlet kuruluşlarının özel girişime devredilmeleri" istenmiştir. 51. Madde ile de liberalizm kökten benimsenmektedir: "Kesin zorunluluk olmadıkça, piyasalara karışılmayacaktır". Çünkü Demokratlar'a göre, serbest girişim olmadan, demokrasiyi kurmanın olanağı yoktu.

2.2.4. Yüzleşme: Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler

Aslına bakılırsa, Kemalizm'in ilkelerini benimsemeleri ve Cumhuriyet döneminin siyasi mirasına sahip çıkmaları nedeni ile CHP ve DP arasında önemli bir ideolojik fark olduğu söylenemez. DP'nin kurulmasından başta memnuniyet duyan CHP, gelecekte güçlü bir rakip kazandığının o dönemde farkında değildi. Ancak ilerleyen yıllarda -özellikle 1940'ların son yıllarında- iki parti arasındaki bağlar gevşeyecek ve gittikçe kötüleşecektir.

²⁸ Madde 17: "(...) devletin hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması".

Özellikle 1947'ye gelindiğinde, DP ve CHP arasındaki ilişkiler açıkça kopmak üzereydi, fakat İnönü araya girdi ve durumun düzelmesi için bazı önlemler aldı. Bunlardan en önemlileri DP'nin sert eleştirilerde bulunduğu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, sıkı sıkıya bağlı olduğu laiklik nedeni ile okullardaki din eğitimini göz ardı etmesi ve Köy Enstitüleri üzerinde yaptığı değişikliklerdir. Böylelikle CHP ve DP Programları birbirlerine benzemeye başladı.

“CHP Kasım 1947'deki kongresinde DP Programına daha da yakınlaştı. Serbest girişimi savunmuş ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. Maddesini geri çekmeye karar vermişti. Ayrıca Demokrat Partililerin kullandığı din kozuna karşılık olarak, okullarda din eğitimine izin verme kararı aldı ve DP propagandalarında 'komünist ajitasyon merkezleri' olarak tanımlanıp boy hedefi haline getirilen Köy Enstitüleri'nde reform yapmayı kararlaştırdı” [Zürcher, 2009].

Eroğul [2001] da Halk Partisi'nin, Demokratlar'ın elinden liberalleşme silahını kapmaya çalıştığını, bu sebeple herkese yumuşak görünmek için elinden geleni yaptığını söylemekte ve bu hamlelere bazı örnekler vermektedir:

“İlk hamle, köylüler gözetilerek, Toprak kanunu oldu. Arkasından 23 Ocak 1946'da, Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırıldı. Yine Ocak ayında, bu sefer işçilerin yararına, İşçi Sigortaları Kanunu yürürlüğe kondu. Ayrıca, “çalışanların genel seviyesinin yükseltilmesini, (...) sosyal güvenin sağlanmasını...” (md. 1) vs. gaye edinen Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu kabul edildi. Dışarıda ise Amerikalılar'ın yanında saf tutabilmek için elimizden geleni yapıyorduk” [a.g.e].

Ancak tahmin edilebilir ki, CHP'nin yumuşayan ve uzlaşmaya çalışan bu tavrı DP'yi şaşırtmıştır. Başından beri eleştirdikleri bir partinin şimdi kendi siyasi çizgilerine yaklaşmaya başlamasının, DP içerisinde endişeler yarattığı açıktır. Aksi halde artık muhalefet yapacak bir parti kalmayacaktır karşılarında: “Çünkü onları bir arada tutan şey, tutarlı bir siyasi program değil, CHP'ye karşı yürüttükleri ortak muhalefetti” [a.g.e]. Karşılarında muhalefet yapacakları bir partiyi bulamama ihtimali dışında, partiler arasında hiçbir fark olmadığı iddiası içerisindeydiler ancak bu konuda savunmasız kaldılar ve “bu iddiayı sürekli yalanlarken, asla inandırıcı farklılıkları öne çıkaramadılar” [Ahmad, 2007].

Demokrat Parti'nin kurulduktan kısa bir zaman sonra, çeşitli kitlelerin ilgi odağı haline gelmesi ile iki parti arasındaki rekabet de hızlanmaya başlamıştır: “1946-1950 yılları geçiş yıllarıydı. Bu dönemde iki parti, seçmenleri kazanmak amacıyla yeni kimlikler edinmek için mücadele ettiler” [Ahmad, 2006]. Her ikisi de kendisini

diğerinden farklı göstermek için türlü yollara başvurdu. Zürcher'e göre bu yöntemlerden en bilineni, birbirlerini komünistlik ithamıyla karalamaktı. Bu sebeple 1940'ların sonlarında ülke, "bir solcu avına sahne oldu" [a.g.e]. 1946'ya gelindiğinde ise CHP bu sefer farklı bir yöntem kullanmaya başladı; "alınan tedbirler aceleye getirilerek muhalefetin bundan yararlanmasına imkan bırakılmıyordu" [Eroğul, 2001]. Bir diğer tedbir de, Demokrat Parti'yi tutan basın, iktidar tarafından sürekli baskı altına alınmasıdır. Böylelikle CHP, eski otoriter usullere yeniden başvurma gereğini duymuş oldu. Ve Demokrat Parti de devlet karşıtı bir strateji izlemeye başladı.

Bu aktarılanlar ışığında, CHP'nin 1940'ların ikinci yarısında; kendini bir türlü bulamadığını, sürekli rol değiştirdiğini, bir yumuşak bir sert yüzünü göstererek rakibine karşı çeşitli ikili önlemler aldığını ve en önemlisi kartlarını açık oynamayarak -üstelik hile yaparak- yarışı kazanmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Buna en iyi örneklerden birisi, bilerek aceleye getirdiği 1946 seçimleridir. Bu seçime ve sonrasında gelişen siyasi olaylara, bir sonraki bölümde değinilecektir.

2.2.5. 1946 Genel Seçimleri: Öncesi ve Sonrasıyla İlk Heyecan

Demokrat Parti'nin kurulması ve akabinde halktan yoğun ilgi görmesi, CHP'nin baştaki memnuniyetini endişeye çevirdi ve normalde Eylül 1947'de yapılması gereken genel seçimlerin daha önceye alınmasına neden oldu. Bu söylentiler Parti kurulur kurulmaz, Meclis içerisinde yayılmaya başlamıştı bile.

İnönü'nün erken seçim talebi, 10 Mayıs 1946'da olağanüstü toplanan Parti Kongresi'nde, CHP'nin iç işleyişini liberalleştirme istemi ile birlikte görüşüldü. DP ise, erken seçim talebine Meclis'te itiraz etti. Belli ki erken seçimle DP'nin hazırlıksız yakalanması isteniyordu. "Menderes, partisinin güç kazanmasını durdurmaktan başka seçim tarihini öne almanın hiçbir nedenini görmediğini ileri sürüyordu" [Ahmad, 2007]. Menderes'in bu iddiasına karşılık CHP ise, Karpat'ın [2007] ifadesi ile "eski iki dereceli sistem yerine tek dereceli bir seçim sistemiyle, iktidar partisinin halkın güvenini koruyup koruyamadığını ölçmek için erken bir seçimin gerekli olduğunu" ileri sürüyordu.

Aslına bakılırsa, olağanüstü toplanan Kongre'de göz ardı edilmeyecek gelişmeler yaşandı. İşleyişin liberalleştirilmesi istemi, CHP'nin demokratikleşmesini doğurdu

ve bunun önündeki engeller kaldırılmaya çalışıldı. En önemlilerinden biri, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra kendisine vermiş olduğu 'Milli Şef' unvanından vazgeçildi. "Aynı şekilde Parti'nin 'Değişmez Başkanı' unvanı da kaldırıldı; gelecekte, dört yılda bir toplanacak Kongre tarafından başkan seçilecekti" [Ahmad, 2007].

Anlaşmazlıklara yol açan bir diğer kararı, Ahmad şu şekilde aktarmaktadır:

"En büyük anlaşmazlıklara yol açan karar; herhalde, 'sınıf farkı, sınıf çıkarları ve bölgecilik düşüncelerinin propagandasını yapmak amacıyla birlikler' kurmayı yasaklayan CHP tüzüğü'nün 22. Maddesi'nin iptal edilmesiydi. Bu yasağı kaldırdığında CHP, sınıf çıkarları arasında denge kurmaya çalışan ve dolayısıyla da sınıf mücadelesine karşı olan bir parti olmaya devam edeceğini vurguluyordu".

Bu karar ne yazık ki CHP'nin demokratikleşme yolunda aldığı kararların üstünü örtmekte ve alışlageldik CHP'nin tutumunda aslında bir değişme olmadığını, bu değişimin istenmediğini göstermektedir. Madde'nin kaldırılması iyi bir adım olarak görülse de –özellikle bölgecilik taraftarı olan birliklerin kurulmasını yasaklayan bir maddenin kaldırılması demokratik bir adım olarak görülebilir- bütüne bakıldığında çok da umut verici bir gelişme değildir. Zira CHP hala 'sınıflar üstü' bir parti olarak kalmayı ve 'emeğin çıkarlarını ihmal etmeyi' sürdürmeyi istemekteydi. Ahmad [2007], böyle bir deklarasyonun anlamını aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

"CHP, 'sınıflar üstü' bir partiydi ise, DP'lilerin konumu neydi? Türk toplumunda sınıflar var olmasına karşın, uyum içinde yaşadıklarına ve Atatürk'ün partisinin, zaman zaman ortaya çıkan bütün gerilim ve çatışmaları, bir sınıfın diğeri tarafından sömürülmesine karşı muhafız gibi davranarak çözümlediğine inanmaya koşullanmış bir toplumda bu soruya yanıt vermek DP'liler için kolaydı. Sınıf uyumu uydurması, kalkınma sancıları içindeki yeni bir ulus için gerekli görülüyordu. Toplumsal barışın korunması hem özel sektörün hem de devlet sektörünün yararına olmuştu; fakat Cumhuriyet dönemi iş mevzuatının bolca gösterdiği gibi, emeğin çıkarları ihmal edilmişti. Bir sorun hariç, bu politikayı koşulsuz desteklemek, işadamları ve sanayi grupların çıkarına olurdu; sorun, emek mevzuatla denetim altında tutulurken, özel sektörün de, gelişmesini engelleyen yasal ve bürokratik kısıtlamalara tabi tutulmuş olmasıydı. DP'liler, bu bürokratik müdahaleyi kaldırmak istiyordu; fakat amaçları esas olarak özel sektörün desteklediği bir sınıf partisi kurmak değildi. Böyle bir parti, Türkiye'nin mevcut siyasi ikliminde gerekli değildi".

Kongre'den çıkan en sarsıcı sonuç ise tabii ki, toplanma talebini göz ardı etmeyecek şekilde, seçimlerin bir sene öncesinde, yani 21 Temmuz 1946'da yapılmasının kararlaştırılmasıydı.

CHP'nin bu erken seçim 'taktiğine' DP'liler ilk önce tereddütle yaklaştılar ve katılıp katılmamak konusunda kararsızlık yaşadılar. Bu kararsızlık, kendini ilk önce seçimleri boykot etmek olarak gösterdi ve bu reddediş, CHP içerisindeki çok partili sisteme ılımlı bakan grubu açıkçası kızdırdı. "Çok partili siyaset denemesinin tehlikeli olacağını ve istikrarsızlığa yol açacağını iddia eden aşırıları karşı bu grup, çok partili siyaset yaşamını desteklemişti" [Ahmad, 2007].

Ancak bu protesto CHP'ye aynı zamanda, bazı siyasi işleyiş konularında 'ılımlı' değişimleri gerçekleştirmesi için vesile oldu. Ahmad bu vesileleri "DP'nin siyasi stratejisinin ürünlerini vermesi" olarak yorumlamış ve bunlara aldıkları liberal önlemleri örnek vermiştir: "Tek dereceli bir seçim sistemine geçişi sağlayan bir yasa kabul edildi, üniversitelere idari özerklik verildi ve Basın Yasası liberalleştirildi".

Bir süre sonra DP'lilerin, seçimlere katılıp katılmayacakları konusunun üstesinden tek başlarına gelmek istememeleri, konuyu danışmak için ilk gayri resmi Kongreleri'ni (15 Haziran 1946) yapmaya vesile oldu. Bu toplantıda seçimlere katılma kararı alındı ancak bu karar DP'liler tarafından bir 'fedakarlık' olarak nitelendirildi. Böylece sert seçim kampanyaları da başlamış oldu. Kampanyalar boyunca DP tüm eleştirilerini, CHP'ye ve İnönü'ye yönelterek, yarışı kızıştırdı. Miting meydanlarında sözlerini sertleştiren DP'ye karşı CHP büyük paniğe kapıldı ve bu sefer onlar da baskıyı arttırdı. Eroğul'un [2001] ifadesi ile CHP böyle bir mücadele tarzını anarşiden pek de ayırt edemiyordu.

Ahmad [2007], DP ile CHP arasındaki seçim çekişmesine ve süre boyunca İnönü'ye yüklenilmesini aşağıdaki gibi aktarmaktadır. Bu yaklaşım, kendisinin de söylediği gibi, DP'nin siyasi tarihe yeni bir temel atma isteğinden ileri gelmektedir.

"Seçim kampanyasında DP'liler, siyasi sitemde kendisine partiler üstü rol vererek İsmet İnönü'yü partisinden ayrılmaya teşvik etmeye çalışan yeni bir taktik uygulamaya başladılar. (...) İnönü'den partiler üstü Cumhurbaşkanı -CHP liderliğinden vazgeçmesini ve politikadan uzak durmasını gerektiren bir yol- olmasını istiyorlardı. Elbette, karşılık olarak, iktidara geldiklerinde İnönü'nün Cumhurbaşkanlığını devam ettirmesi olanağını ellerinde tutuyorlardı. Bu yaklaşım, İnönü'nün belirsiz karakterine ve Türkiye tarihinde yeni bir temel atma arzusuna başvurmak için tasarlanmıştı".

Tüm bu gelişmelerden sonra, siyasi atmosferin giderek sertleştiği tahmin edilebilir. "Seçim kampanyası, Türk siyasal hayatının hiç alışık olmadığı bir demokrasi fırtınasına döndü" [Eroğul, 2001]. Bazı önemli kesimler ve basın da DP'den yanaydı.

Desteklerden en şaşırtıcı olanı, Mareşal Fevzi Çakmak'ın da DP bağımsız listesinden aday olarak gösterilmesi olmuştur. “Sosyalistler bile CHP’ye göre daha özgürlükçü olacağını düşündükleri DP’yi, en azından 1946 seçimlerinde desteklemişlerdir” [Yıldırım, 2008]. Hatta Yıldırım'ın Mumcu'dan aktardığına göre ‘halk hareketidir, kitle hareketidir’ diyerek, içinde çalışma yürütmek isteyen sosyalistler de çıkmıştır. Karpat [2007] da çalışmasında bu gelişmeye değinmiş, pek çok solcu aydının DP ile tam anlamıyla bütünleştiklerini ve sol hareketin içindeyken geliştirdikleri propaganda ve örgütlenme yeteneklerini bu parti içinde kullandıklarını ifade etmiştir²⁹. “DP’ye yönelik yaygın destek karşısında CHP bir tercih yapma durumundaydı: Ya 1925 ve 1930’da yapmış olduğu gibi muhalefeti bastırarak ya da liberalleşme yolunda ilerleyecekti. 1946 seçimlerinden sonraki bir yıl boyunca parti bu iki seçenek arasında gidip geldi” [Zürcher, 2009]. Desteğin aşırılılaşması durumu seçim öncesinde CHP’yi iyice tedirgin etmekte ama sakinliğinden de ödün verilmemekteydi.

CHP, bu sakinliğini seçimlerden zaferle çıkmasıyla sevince; DP de sert tavrını, mağlup olmasıyla şaşkınlığa dönüştürmüştür. 465 sandalyenin 390’ını CHP, 62’ini DP, 7’sini ise bağımsızlar kazandı. Eroğul ve Ahmad’a göre DP’nin bu 273 adaydan yalnızca 65’ine sandalye kazandırması, akıllarda şüpheler uyandırdı çünkü Demokratlar’ın bundan çok daha büyük desteğe sahip oldukları aşikârdı. O dönem hemen hemen tüm çevreler, seçimlerde usulsüzlük yapıldığını iddia ettiler. Bu baskıya rağmen seçim sonuçları olduğu gibi yayınlanınca Demokratlar bir dizi protesto mitingi düzenledi. CHP’nin içerisinde bile akıllarında soru işaretleri kalan birçok kişi oldu. Bu durum, birçoklarını Parti’den uzaklaştırmaya yetti: “İnönü’nün liderliğinde kendi partilerinden dürüst oynamayı bekleyen çok sayıda CHP’li de uzaklaştı. Ordu içindeki subaylar bile CHP’lilerden soğuyup DP’lilere sempati duymaya başladı” [Ahmad, 2007].

Seçim sonrasında toplanan ilk Meclis’te, İnönü yine Cumhurbaşkanı seçilirken, Recep Peker de yine kabineyi kurmakla görevlendirildi³⁰. “Otoriter iktidar

²⁹ “İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sol etkinlikler çoğunluğu üst sınıfın üyesi olan kentli aydınlar tarafından başlatıldı” [Karpat, 2007]. 1946’da çıkarılan Dernekler Yasası’nın kabulü ile de sol gruplara örgütlenme olanağı tanımıştır.

³⁰ “CHP’liler Cumhurbaşkanlığı’na İnönü’yü, Meclis Başkanlığı’na ise General Kazım Karabekir’i aday gösterdiler. Karabekir’in, Çakmak’ın ağırlığına denge olmak üzere sahneye çıkarıldığı ortadaydı.

anlayışıyla tanınmış Peker'in seçilmesi, Halk Partisi'nin niyetleri hakkında endişe uyandırıcıydı" [Eroğul, 2001].

Demokrat Parti bu yenilgiyi uzun bir müddet daha kabullenemedi ve protestolarına, eleştirilerine, sert ve yüklenici tavırlarına devam etti. Meclis içerisinde, beklenmeyecek bazı karşı gelişlere, itirazlara, protestolara yer verdi, sesini yükseltti. Bundan sonra siyasi havanın çok da dingin şekilde devam etmeyeceğinin göstergeleriydi bunlar.

Seçimlerden sonraki dönem, çok partili sistemin kurulması ve yaşatılması için çok önemliydi zira Meclis'te artık iki parti görev yapmaktaydı. Halkın ve siyasilerin yeni sisteme inançlarını kuvvetlendirmek için artık iki partinin –özellikle de iktidarın- üzerlerine düşen ciddi görevler vardı. İlk adımı Halk Partisi attı ve seçim öncesinde başlamış olduğu demokratik ve liberal tavrına hız kazandırarak devam etti. Bilhassa İnönü, Parti'nin ve hükümetin siyasi işleyişinde liberal önlemler alarak, Parti'nin önünü açmak istiyordu. Ahmad'a [2006] göre hükümet, DP kitabından birkaç sayfa alarak kendi siyasal şansını artırmaya çalışıyordu. CHP'nin katı tutumu böylelikle yerini liberal söylemlere bırakmaya başladı.

Aslına bakılırsa birçok çevre, Türkiye'nin demokrasi yolunda adımlar atmadığı taktirde buna dış güçler tarafından zorlanacağını söylüyordu. Bu gelişmelerin ne şekilde gerçekleşeceği, demokrasi ve liberalizm konularında ne gibi atılımlarda bulunulacağı aşağıda tartışılacaktır. Ancak maalesef görülecektir ki hiçbiri tabandan gelen taleplere bağlı olarak yapılmamış; ya dış güçler, iktidarı bunları yapmaya zorlamış ya da iktidar, muhalefet partisi ile yarışabilmek ve kendini "ılımlı" gösterebilmek adına bu yenilikleri kabul etmiştir. Başka bir deyişle, siyasette hayati öneme sahip ve onun olmazsa olmazı demokrasi kavramı, Türkiye'de bir üst yapı kurumu olarak, tepeden inme bir şekilde gündeme gelmiştir. Bu nedenle, "Türkiye'nin demokrasi tarihi, toplumsal tabandan gelen halk hareketleri ve toplumsal sınıfların bir kazanımı olarak değil, yöneticilerin algılama biçimleri ve izin verdikleri sınırlar çerçevesinde oluşmuştur" [Kaçmazoğlu, 1988].

İnönü, öncelikle ekonomiyi serbest piyasa koşullarına uygun hale getirdi ve bununla birlikte ithalatlarla ve bankalar ile ilgili bir dizi düzenleme daha yaptı. Bu, Türkiye

Demokratlar'ın adayları ise Cumhurbaşkanlığı'na Fevzi Çakmak, Meclis Başkanlığı'na Yusuf Kemal Tengirşenk'ti" [Eroğul, 2001].

siyasi hayatında çok önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir çünkü bu zamana kadar tersi uygulamalarda bulunan iktidar, şimdi başka bir iktisadi düzene ayak uydurmak için harekete geçmiştir. Boratav [2009], dönüm noktası olman niteliğini ve bu yeni iktisadi atılımları şu şekilde aktarmaktadır:

“1946 yılına salt iktisadi bakımdan da bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik, on altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur”.

Alınan önlemlerin enflasyonun başlamasına neden olması hiçbir çevre için şaşırtıcı olmadı. Bu durumdan cesaretlenen iş çevreleri olsa da halk, bu gelişmeden memnun kalmadı, çünkü neler olup bittiğinin tam da farkına varamamıştı.

Bu liberalleşen dış ticaret rejiminin sonucu olarak, içe dönük bir sanayileşme programından çok, dışa dönük tarım ve inşaat sektörleri ile alt yapı yatırımlarını temele oturtan bir kalkınma programı izlenmiştir. Boratav, bu liberal politikaların dönem sonunda terk edileceğine dikkat çekerek, Türkiye ekonomisinin kalıcı bir özelliği olma niteliğini kazanacak olmasını dönemin bir armağanı olarak nitelendirmesidir.

Bir diğer önemli adım ise, koyu laiklik savunucusu olarak İnönü'nün, okullarda din eğitiminin yeniden başlamasına izin vermesi oldu. “Allah'ın adını gereksiz yere ağzına almayan kararlı bir laisist olarak bilinen İnönü” [Ahmad, 2006], “Kemalist ideolojinin üç temel taşı -devletçiliği, devrimciliği ve laikliği- bırakabilirmiş, hatta İslam'ı kucaklayabilirmiş gibi görünüyordu” [Ahmad, 2008]. Mehmet Ali Aybar'a göre ise “bugüne kadar devrimciliği ve laikliğiyle övünen bu parti, selameti, hayatının en kritik döneminde dini kucaklamakta buldu”. Ahmad'ın ifadesine göre, CHP yaptığı reformların tamamlanmasından sonra 1950 yılında, gelecek seçimlerde kazanacakları başarıdan ve Demokrat Parti'nin gündem dışı kalacağından o kadar emindiler ki, yeni parlamentoda bir muhalefet olsun diye DP'ye birkaç sandalye bile önerdiler.

“Bu dönemde hükümetin sosyal politikaları ekonomi siyaseti kadar değişikliğe uğramamıştı” [Zürcher, 2008]. Sadece daha önce de bahsedildiği üzere 1946'da sınıf esasındaki örgütlenme yasağı kaldırılmış ve Dernekler Yasası'nın kabulü ile çeşitli siyasi gruplara örgütlenme olanağı sağlanmıştır. ‘Solcu avı’na çıkılmış bir dönemde,

özellikle sol grup ve partilerin kurulması ve örgütlenmesi için bir fırsat tanınmış olması, o dönem için oldukça önemli bir gelişmedir. Gerçi bu fırsat, sonrasında söz konusu partilerin sırasıyla kapatılmaları ile antidemokratik bir uygulamaya dönüşmüş olsa bile, çoğu kesimi heyecanlandırmıştır.

Artık CHP'nin başını çektiği olarak görülen liberalleştirme siyaseti, bir sonraki seçimlere kadar (14 Mayıs 1950) 4 yıl boyunca hız kazanarak devam etti. "Bu kısmen İnönü'nün çok partili siyasetin başarısına umut bağlamasından, kısmen de Türkiye'nin Batı ile giderek artan ilişkilerinden ötürüydü" [Ahmad, 2006].

Dönemin bir diğer önemli gelişmesi de 1947 senesinde yürürlüğe konan Türkiye Kalkınma Planı'dır. İçeriğini ve amacını tartışmadan önce, Plan'ın oluşturulma kararına kadar gelinen süreci aktarmakta yarar görülmektedir zira Plan, değişen iktisadi yönelişe ayak uyduramayan eski Sanayi Planı'nın iptal edilmesi ile gündeme gelmesi açısından önemlidir.

1945 yılında bakanlıklar arası bir komisyonca başlatılan ve 1932-1934 yıllarında etkin olmuş olan Kadro çevresinin yazarlarınca hazırlanan Beş Yıllık Sanayi Planı, kalkınma ve sanayileşme hamlelerinde devletin öncülüğünü zorunlu gören bir plan olma özelliğinde başlatılmış ve 1946 yılına gelindiğinde hâlâ eski ve devletçi-korumacı alışkanlıkların izlerinin hissedilmesine neden olarak, arayış içerisinde olan yeni iktisadi rejimle ters düşmüştür³¹. "Kendi kendine yeterlik siyasetine ve devlet denetimine ağırlık veren bu plan, savaş öncesinin planlarına benziyordu" [Zürcher, 2009]. Liberasyon tedbirlerinin ön plana çıktığı, dış yardım arayışlarına girişildiği 1946 yılında, böyle bir planın "ayak bağı olacağını fark eden iktidar, farklı ve daha liberal iktisatçılardan oluşan bir kadroya 1947 yılında, özel teşebbüsün rolünün ve tarım, ulaştırma, enerji sektörlerine verilen önceliğin arttığı Türkiye Kalkınma Planını hazırlattı" [Boratav, 2009]. Zürcher'e göre bu plan, İstanbullu işadamlarının ve DP'nin isteklerini yansıtmaktadır ve "serbest girişime, tarımın ve (ağır sanayi yerine) tarıma dayalı sanayinin gelişmesine, demiryolları yerine karayollarına ve

³¹ "İ. Tekeli ve S. İlkin'in bir çalışmasından nakledersek, 1946 planı, 'bir taraftan yan müstemleke şeraiti içine düşmemek, diğer taraftan da milli tekâmülümüzün seyrini arızaya uğratacak her türlü tazyik ve tesirlerden korunmak ve bunun için hem sanayi hem ziraatı ve ulaştırma işlerini genişleterek memleketi bir kül haline koyacak çareler bulmak" amacını izliyor; farklı bir ifadeyle, açık pazar koşullarının belirleyeceği bir ihtisaslaşma modeline değil, tüm sektörlerin ve öncelikle sanayinin gelişmesinden türeyen yaygın ve dengeli bir kalkınma sürecine dayanmayı öngörüyordu" [Boratav, 2009].

enerji (petrol) sektörünün gelişmesine ağırlık veriyordu”. Bir diğer ifade ile önceki yıllarda sanayinin gelişmesine önem verilirken, bu Plan’da ülkenin kalkınması için tarımsal gelişmeye ağırlık verilmiş, diğer sektörlerdeki gelişmelerin de buna bağlı olarak belirlenmesi vurgulanmıştır. Buna rağmen plan, resmen uygulamaya konmuş gibi görünmese de; dönemin genel iktisadi özelliklerine uygun, devletçi-korumacı bir sanayileşme anlayışının artık tamamen devre dışı bırakıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Bu plan ile birlikte 1947 yılını, ekonominin dış ilişkiler bakımından yeni ve tamamen farklı bir doğrultuya yöneldiği yıl olarak tanımlamak mümkündür. Bu tarihten itibaren Türkiye’de devletçilik tasfiye edilmeye ve onun yerine liberalizm anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır. “Bu gelişmeler, Türkiye’nin, uluslararası kapitalizmin savaş sonunda kurulan üst organlarına üye olması ve ülkenin Batılı (ve özellikle Amerikalı) uzman ve danışmanların sürekli bir uğrak yeri haline gelmesiyle birlikte gerçekleşmiştir” [Boratav, 2009]. Bu yönelişin en önemli ayağı ise kuşkusuz Türkiye’nin Truman Doktrini’nin ve Marshall Planı’nın içerisinde yer almasıdır. Aynı yıl içerisinde Türkiye; IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü’ne de üye olmuştur. Özellikle iki planın içeriği ve amaçları daha önceki bölümlerde aktarılmıştı. Ancak planların kabulü, CHP’de yeni bir atılımın da nedeni oldu: Başbakan Recep Peker aynı yıl içerisinde istifa etti. Peker’in istifası, Halk Partisi içerisindeki devletçi kesimin ve tek parti ideolojisinin yenilgisi, İnönü’nün ılımlılarının ise zaferi olarak değerlendirildi³². “Bu noktadan sonra iki parti de Batı’yla istikrarlı bir Türkiye imajı vermek için iki tarafın da desteklediği bir ortak politika geliştirdi” [Ahmad, 2008]. Çünkü o zamana değin, CHP’nin 1930’larda başlatmış olduğu devletçilik politikası, DP’liler tarafından sıkça eleştiriliyordu. Hatta Menderes kimi zaman çok ileriye giderek, devletçiliği faşizmin itibarından düşmüş bir kalıntısı olarak tanımlıyordu. “DP’nin Celâl Bayar gibi daha ılımlı olan liderleri, devletin ekonomideki rolünün değişmesini, devletin doğrudan müdahaleci olmayıp özel girişimde eşgüdüm sağlamasını ve destekte bulunmasını istiyorlardı” [Zürcher, 2009]. Onlara göre, özel girişimin önü açılmalı, ön plana çıkarılmalı ve devlet ise sadece özel girişimin başarısız olduğu durumlarda devreye girmelidir. Bu sebeple,

³² Recep Peker’in yerine Hasan Saka Başbakan oldu. “Hasan Saka deneyimli ve liberal eğilimleri olan bir devlet adamıydı. Peker’den farklı olarak, Paris’te eğitim görmüş ve İstanbul Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde hukuk ve ekonomi dersleri vermiş bir sivil idi. ... Başbakan olarak ekonomik sorunları halletme niteliklerine sahip görülüyordu” [Ahmad, 2007].

şimdi Batı ile atılan adımlar, DP'lileri de heyecanlandırmış, desteklerini vermeleri için bir sebep olarak görülmüştür.

CHP, 17 Kasım'da toplanan Yedinci Parti Kongresi'nde yeni bir parti kimliği kazanmayı amaçladı. Bunu tam anlamıyla gerçekleştirememiş olsa da, yeni bazı reformlara ön ayak oldu. Örneğin, İnkılâpçılık ilkesinin devrimci-radikal yanına vurgu yapılması azaltıldı. Bu, birçok çevrelerce demokratik bir adım olarak değerlendirildi, “çünkü reformlar artık yukarıdan dayatılmayacak ve sadece halkın kabul ettiği reformlar uygulanacaktı” [Ahmad, 2007]. Böylelikle devletçilik yorumu Ahmad'ın da üzerinde durduğu üzere, özel sektöre karşı ayrımcılığı kaldırarak derecede daha çok esnekleştirildi.

Bir diğer adım, 1945'te kabul edilen Toprak Reformu Yasası'nın, kapsamının daraltılarak değiştirilmesinin kararlaştırılmasıydı. Bu kararı, başka liberal politikalar izledi: “Radikal olmaktan çok, ‘yabancı ideolojilere’, yani komünizme ve faşizme yönelik bir karşı-ağırlık ve azınlıklar için daha liberal politika yönünde bir hareket olarak, dil, kültür ve toprak, milliyetçiliğin temeli yapıldı” [a.g.e]. Ayrıca daha önce de değinilmiş olan din-laiklik karşıtlığı sorununa yeniden değinildi ve Parti'nin İslam'a karşı ‘militan politikayı’ terk etmesini kararlaştırdı. Alınan kararları ve reformların arka planını Ahmad şu şekilde açıklamaktadır: “Bu reform vaatlerinin arkasındaki dürtü, partiyi doktrin olarak DP'lilere daha çok yaklaştırmak, eleştirilerinin birçoğuna karşılık vermek ve halkın güvenini yeniden kazanmaktı. Fakat Sadık Aldoğan haklıydı³³: Halk o kadar kolay kazanılmayacaktı”.

1948'lerin ikinci yarısında, tüm bu muhalefet hareketlerinin ortasında; DP içerisinde çatırdamalar duyulmaya başladı. Bir grup milletvekili partiden ayrılarak, parti içerisindeki ılımlı-aşırı karşıtlığını görünür hale getirdi. 10 Mayıs'ta kendilerine Bağımsız Demokratlar diyen bir grup DP'li varlıklarını ilan ederken, bir diğer grup 20 Temmuz'da Millet Partisi adında yeni bir parti kurdu. Yaklaşık bir sene sonra bu iki grup birleştiler. “Demokrat Parti açısından, Meclis'teki gücünün yarıya inmesi, fakat daha bütünlüklü olması bunun sonucu oldu” [Ahmad, 2007].

³³ İslam'a karşı yöneltilen politikadan vazgeçilmesi hakkında, “DP'li General Sadık Aldoğan, alaylı bir şekilde şunu soruyordu: ‘Yirmi beş seneden beri masum halka her türlü fenalığı yapan Halk Partisi ve hükümetleri şimdi onların kırılan kalplerini tamir etmek için mekteplerde din derslerinin okunmasını kabul ettiler... Ulan sen kimi aldatıyorsun? Artık size kim inanır?’” [Hüseyin Cahit Yalçın'dan aktaran Ahmad, 2007].

Demokrat Parti iktidara olan eleştirilerine hala devam ediyordu. Ama sadece eleştiri yapmakla kalıyor, şikayet ettiklerin şeyin yerine çözüm önerileri getirmiyorlardı, “dürtüleri sarf siyasiydi” [a.g.e]. Bu baskıların çoğu hala parti içerisinde konumlarını korumuş olan aşırıları tarafından yönlendiriliyordu. Birçok antidemokratik işleyişin yürürlükten kaldırılmasına karşın, işlerine gelmeyen Seçim Kanunu’nun kendi istekleri doğrultusunda değiştirilmemesi üzerine 16 Temmuz’daki ara seçimlere katılmama kararı aldılar. “Yine de, DP’liler seçim kampanyasını propaganda amacıyla kullandılar ve Ekim’de CHP’lilere karşı bir saldırı başlattılar” [a.g.e].

1948 yılına sonuna gelindiğinde ise Kasım ayında, İkinci İktisat Kongresi, İstanbul’da yapıldı ve bu Kongre sayesinde DP ve CHP’nin arasındaki buzların biraz da olsa eridiği söylenebilir. Çünkü iki partinin de ekonomik alandaki düşünceleri birleşmeye başlamıştı.

Bu Kongre’de, ilkinin tam tersi olarak, liberal ekonomi siyasetini desteklemeye oldukça vurgu yapıldı. “Bu Kongre’yi örgütleyen kuruluşun devlet ya da bir parti değil de bir sivil kuruluş (İstanbul Tüccarlar Derneği) olması anlamlıydı” [Zürcher, 2009]. Boratav [2009], bu Kongre’de, devletin ekonomik işlevlerinin tek tek sayılarak sınırlanmasını talep eden İstanbul Tüccarlar Derneği’nin önerileri ile CHP ve DP’nin bu yıllardaki iktisadi platformları arasında büyük bir paralellik olduğunu vurgulamaktadır. Bu paralellik içerisindeki tek farkı ise şu şekilde açıklamaktadır:

“Tek önemli fark, sayılan alanların dışında kurulmuş olan devlet işletmelerinin giderek özel teşebbüse devrini isteyen İstanbul burjuvazisi ve DP yaklaşımına karşı, bu alanlarda yeni kamu yatırımlarına girişmemeyi kabullenmekle birlikte var olan işletmelerin devrini benimsemeyen CHP tutumu arasında gözlenmektedir. Ancak, bu konuda CHP’nin daha gerçekçi olduğunu zaman göstermiştir”.

Kongre’yi izleyen Ocak ayında Başbakan Hasan Saka’nın istifası hem parti içerisinde hem de hükümette dengeleri değiştirdi. Saka’nın yerine İslam sempatanlığı ile bilinen tarih profesörü Şemsettin Günaltay getirildi. Bu değişiklik CHP içerisindeki aşırıların tepkilerini çekti ve partiden ve vekillikten istifa eden isimler oldu. Bu isimlerin, Kemalizm’i ön plana çıkartacak bir parti kuracakları söylentileri dolaştıysa da bu gerçekleşmedi. “CHP’de bölünme olmadı ve Günaltay, muhalefeti yatıştıracağını, küskün ve hoşnutsuz kitleyi kazanacağını ve gelecek genel seçimlerde CHP’yi zafere götüreceğini umduğu bir program ya da reformu uygulamaya başladı” [Ahmad, 2007]. Zaten Meclis’ten güvenoyu aldığı gün yapmış

olduğu konuşmada da yeni atılımlarla demokrasiyi ve liberalizmi nasıl yaşatmak istediğini vurgulamıştı: “(...) Bir tarihçi sıfatıyla sizi temin ederim ki, bu milletin istikbali için yegâne çare, sağlam esaslara müstenit bir demokrasinin kurulması ve işlemedir” [Eroğul, 2001].

Günaltay’ın uygulamaya koyduğu bu reformlar; 1940’ların son yıllarını şekillendirmesi ve 1950’ye girerken yeni gelişmeler yaratma özelliğini koruması açısından önemlidir.

Atılan ilk adım, ülkenin tüm sorunlarını halledeceğine inandığı, geniş kapsamlı bir ekonomik planının benimsenme kararıydı. Bunun üzerine hızlı bir komite³⁴ oluşturuldu ve çeşitli bakanlıklara ait planları koordine etmek amaçlı, Başbakanlığa bağlı bir planlama dairesinin kurulması kararlaştırıldı. Ardından, Nihat Erim’in başkanlığında, Seçim Yasası Düzenleme Komisyonu oluşturuldu. Bu, DP’lilerin oldukça hoşuna gitti ama ne var ki “bir türlü, muhalefetin beklediği hızla fiili neticelere varılamıyordu” [Eroğul, 2001]. “Günaltay da, örgütlü dine yönelik, sonradan Türkiye’de İslam’ın kurtarıcısı olarak övünme hakkını kendisine veren liberal politikasını uygulamaya başladı” [Ahmad, 2007]. İşin geniş tutulması, hükümetin bir oyalama taktiği olarak görülmeye başlandı. Bu politikalar uygulanırsa, ülkede gerilimi arttıracak yeni adımlar da atılmaya başlandı. Yine ‘solcu avı’na çıkıldı ve sola karşı baskıcı faaliyetler hızlandırıldı. Ahmad’ın ifadesine göre Cumhuriyet rejiminde her zaman için sola düşman bir tavır süregelmiştir. Buna sebep olarak da Stalin gösterilmektedir. Çünkü Stalin’in 1945’teki Türkiye üzerine saldırgan tasarıları, Türk hükümetinin sola karşı daha ılımlı ve hoşgörülü bir tutum benimsemesine izin vermedi. İşin enteresanı hem CHP’liler hem de DP’liler, “solun ezilmesi gerektiği konusunda anlaşıyorlardı ve bu görev 1950’lerin başında layıkıyla tamamlandı” [a.g.e].

Bu sırada, Seçim Kanunu’nun hala değiştirilmemesi üzerine, DP’liler erken seçim talebinde bulundular. Ancak Halk Partisi hali ile bu fikre sıcak bakmadılar. Hatta Başbakan Yardımcısı, Meclis’te yapmış olduğu bir konuşmada, Eroğul’un aktardığı üzere, seçimlerin bir gün bile evvele alınmayacağını kesinlikle bildirdi. Bunun üzerine sınırlar yeniden gerilmeye başladı.

³⁴ “Günaltay’ın başkanlığını yaptığı ve Necmettin Sadak, Nihat Erim, Nurullah Sümer ve Tahsin Banguoğlu’ndan oluşan” [Ahmad, 2007] bir komite.

Bu tehlikeli adımların ve gerilimlerin ardından yeni on yıllık döneme kadar, ülkede önemli başka bir siyasi gelişme olduğu söylenemez. Sonuçta herkes eski rollerine büründü: CHP sert tavrına, DP de gerilimi arttıracak sorun yaratma taktiğine. DP, aslında CHP'nin bu geçen zaman içerisinde elle tutulur hiçbir şey başaramadığını, otoriter tavrını devam ettirdiğini ve bu sebeple halk tarafından benimsenmediğini söyleyip duruyordu. Kendini daha yetkin gördüğü ekonomi alanında da CHP'nin reformlarının, halkı yoksulluktan kurtaramadığını ileri sürüyordu. Tüm bu iddialar doğal olarak CHP'yi kızdırıyor, iki parti arasındaki çekişmeyi yükseltiyordu. Bu kedi-köpek dalaşı, dönem sonuna kadar devam etti ve 1950'lerin ilk yıllarında da maalesef kendini gösterir oldu.

2.3. 1950-1960: ÇOK PARTİ LİBERALLİĞİ ve OTORİTERLİĞE GERİ DÖNÜŞ

Çok partili siyasal hayata geçişle birlikte giderek taraftar toplayan Demokrat Parti'nin 1950 genel seçimlerinde iktidara geleceği tahmin edilen bir gelişmeydi. Ancak bu zaferin önündeki 10 yılı ve günümüzü dahi bu kadar etkileyebileceği düşünülemezdi.

Seçimi kazanmasında büyük rolü olan halkta bu yeni dönem, daha özgür, daha demokratik, ekonomik anlamda daha refah ve isteklerinin daha göz önüne alınacağı bir dünya tahayyülü kurmuştur. Ancak dillerinden düşürmedikleri liberalizm söylemi ile göreve başlayan DP hükümetinin, ilerleyen yıllarda bu politikasından vazgeçmek zorunda kalacağı ve tek parti dönemindekinden belki de daha otoriter uygulamalara imza atacağı görülecektir.

Bu anlamda farklı özellikleri bünyesinde barındırdığı söylenebilecek olan bu dönemin öne çıkan ve çokça tartışılan siyasi gelişmeleri, 1950 genel seçimlerinden 1960 askeri darbesine kadar olan süreç içerisinde aktarılmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Rollerin Değişimi: Yeni Hükümetin İç Siyaseti ve CHP Hükümeti ile Benzerlikleri

*“Bir gururlu millet göğüs geçiriyordu,
öksüzlüğünü, caresizliğini kendi öz gücüyle yenmek kararına varmış...
14 Mayıs sabahı Türkiye çağ değiştiriyordu”
Tanyeli ve Topsakaloğlu, 1959.*

1940'ların son yıllarında, DP'nin sürekli bahis açtığı ve değiştirilmesini istediği Seçim Kanunu meselesi çokça tartışılan bir konu halini almıştı. CHP, ilk başlarda Kanun'un değiştirilmesinden yana olarak gözükmüyordu ancak DP'nin ısrarcı baskıları ve seçimlere katılmama gibi tehditlerinin sonuç vermesi üzerine iki parti arasında Kanun'un değiştirilmesi üzerine müzakereler başladı. Bir dizi toplantı ve tartışmaların ardından 16 Şubat 1950 tarihinde yapılan son oylamada iki partinin de lehte oyları ile daha demokratik bir kanun kabul edildi. “Böylece siyasal hayatımızda demokrasi yolunda önemli bir hamle daha gerçekleştirilmiş oldu” [Eroğul, 2001]. Yeni Seçim Kanunu'nun kabulünün hemen ardından, bu sefer seçim tarihi saptama konusu gündeme geldi. Birkaç önerinin ardından yaz başında seçimlerin yapılmasına karar verildi ve böylelikle Meclis, 24 Mart'ta kendi kendini feshetti.

Artık Menderes ya da Demokrat Parti dönemi olarak anılacak olan bu on yılın ilk büyük gelişmesi, 14 Mayıs'ta gerçekleştirilmiş olan işte bu genel seçimlerdir³⁵. Bu seçimler, o tarihten sonra Türkiye'nin gidişatını değiştirmiş, siyasi hayatı farklılaştırmıştır. Tüm tarihçiler bu seçimin, modern Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktası olduğu konusunda hemfikirdir. Hatta Yıldırımaz'ın [2007] aktardığı üzere, DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs tarihi, DP yanlıları tarafından "demokrasi bayramı" olarak kabul edilmiş ancak millî bayram olması yönünde ortak bir meşruiyet zemini eksik kalmıştır.

Seçimlerde, uzun zamandır beklenen olmuş; DP ezici bir çoğunlukla Meclis'teki yerini sağlamlaştırmıştır. Yüzde seksenin üzerinde katılım oranının sağlandığı seçimlerden; CHP'nin kazandığı 69 sandalyeye karşılık DP, 408 sandalye ile zaferle çıkan taraf olmuştur^{36/37}. Böylelikle halk, artık İnönü ve Partisi'ni istemediğini bariz bir şekilde ifade etmiştir. Lewis [1952], iktidarın devredilmesi meselesini "Kemalizm'in yapıcı faaliyetini ve onun liderliği altındaki Türk Milleti'nin siyasî olgunluğunun şayanı" olarak tanımlarken bir paradoks olarak da "Cumhuriyet Halk Partisinin seçimde uğradığı mağlûbiyetin onun en büyük başarısını teşkil ettiğini"

³⁵ 1950 Seçimleri ve özellikle seçim propagandaları ile ilgili detaylı kaynak için bkz. Sinan Yıldırımaz, "1950 Seçimleri ve Propaganda", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı: 6, Yıl: 3, 2004.

³⁶ Seçimlere katılan bir diğer parti olan Millet Partisi ise yalnızca 1 milletvekili sokabilmiş, bağımsızlardan da sadece 1 kişi Meclis'e girebilmiştir. Eroğul [2001], Meclis'teki bu büyük farkın aslında çoğunluk sisteminin bir sonucu olarak görmektedir.

³⁷ Oyların bölgesel dağılımları da, "seçmenlerin tercihlerinde bölgesel iktidar ilişkilerinin çok önemli bir rol oynadığını göstermektedir. CHP, oylarının büyük bir kısmını, ağaların ve aşiret ilişkilerinin baskın olduğu doğu illerinden almıştır. Doğu bölgelerinin etkili aileleri, herhangi bir iktidar değişikliğinin getireceği politik istikrarsızlığın bölgedeki kendi iktidar ilişkilerini etkileyebileceği düşüncesiyle yönetimde bir değişikliğin gerçekleşmesini istememekteydiler. (...) Ekonomik ve sosyal ilişkiler açısından daha özgür olan ve bir çeşit kapitalist ilişkiler yapısına dönüşebilmiş bölgelerde ise, halkın geneli ve bölgenin etkin ailelerini oylarını DP'ye vermişlerdir" [Yıldırımaz, 2004].

Yıldırımaz'ın, oyların bölgesel dağılımları ile ilgili bir diğer tespitini ise başka bir çalışmasında bulmak mümkündür: "İktidar değişikliği hakkında oldukça sık karşılaşılan yorumlardan birisi de aslında DP'nin, kitleleri, geleneksel yapıların hâkim olduğu cemaat ilişkilerini kullanarak etkilediği ve bu yüzden de ağaların ve şeyhlerin desteği ile iktidara geldiği yolundadır. Aslında bu durum özellikle 1950 seçimleri için düşünüldüğünde her iki parti için de geçerlidir. Yani partiler oylarını arttırabilmek adına, yerel iktidar güçlerinin etki altına alabileceği kitleleri elde etmek için, bu güçlerle işbirliğine gitmişlerdir. Fakat bu tür geleneksel yapılar aslında özü itibarıyla iktidar ile çok fazla ters düşmemek yönünde davranış geliştirirler. Bu yüzden de, örneğin 1950 seçimlerinde, bu tür ilişkilerin daha yoğun ve katı uygulandığı doğu bölgelerinde CHP kazanacaktır. Aslında, bir anlamda CHP'nin kazandığı yegâne bölgeler geleneksel ilişkilerin hâkim olduğu alanlar olacaktır. Buna rağmen DP ise daha çok, geleneksel olmakla birlikte kapitalist ilişkilerin gelişmeye başladığı ve patronaj ilişkilerini daha farklı boyutta gözlemlenebileceği görece gelişmiş bölgelerdeki oyları alacaktır" [Yıldırımaz, 2008].

söylemektedir. Ahmad'a [2008] göre ise, Demokrat Partililer, yirmi yedi yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında çekilmiş olan acıların toplumsal hafızadaki yerini istismar etmişlerdi³⁸. Eroğul [2001] ise bu zaferi, bir "kansız ihtilal" olarak nitelendirmektedir. Hatta Lewis, benzer bir "kansız ihtilal"ın o gün gibi Cumhuriyet'in ilanında da vuku bulduğuna değinmektedir.

CHP'liler tarafından, seçim sisteminde nisbi temsil yerine çoğunluk sisteminin kabul edilmesinin etkili olduğu düşünülen seçimlerden sonra hem Meclis hem hükümet hem de ülkedeki gündelik hayat³⁹, bambaşka bir çehre kazanmıştır. Celâl Bayar, Refik Koraltan'ın başkanlığındaki Meclis tarafından Cumhurbaşkanlığına seçilirken; Adnan Menderes de yeni Meclis'in yeni Başbakanı olmuştur⁴⁰. Kabinayı⁴¹ kurmakla görevlendirilen Menderes, aynı zamanda bir ilke imza atarak, Halk Partisi zamanında daima Cumhurbaşkanı'na ait olan Parti Genel Başkanlığı görevini, Başbakan sıfatı ile üstlenmiştir. Böylelikle devlet aygıtı ve parti örgütü ilişkisi bir nebze körelmiş oldu. Eskiden partiye bağlı olan bürokrasi, artık partinin ona bağlanmasıyla farklı bir

³⁸ "Seçmenlere İnönü iktidarda kaldığı sürece hiçbir şeyin değişmeyeceği söylenmişti. Atatürk değil de İnönü tek parti mutlakiyetçiliğinin sembolü olmuştu. Demokrat Partililer, ayrıca Türkiye'nin sorunlarından devleti değil partiyi sorumlu göstererek bürokrasinin desteğini de kazanmışlardı. Bürokrasinin desteği veya kesin tarafsızlığı olmasaydı DP kazanamayabilirdi, çünkü Türk halkı, bürokratlardan hem çekiniyor hem de onların izinden gidiyordu" [Ahmad, 2008].

³⁹ Lewis [1952], gündelik hayatın seçimle beraber nasıl değiştiği ve "serbestleştiği" konusunda ilginç ve eğlenceli örnekler vermektedir: "Seçimlerden hemen sonra memleket atmosferine din hâkim oldu. Ankara'da bir camide bir vaiz Allah'a, Türkiye'yi CHP idaresinden kurtardığı için teşekkür etti. Bursa civarında bir mahalde bazı köylüler büyük araziye aralarında taksime başladılar. Kendilerine ne yaptıkları sorulduğunda: 'Artık demokrasi var' dediler. İstanbul'da taksit şoförleri polisleri alaya alarak onlara riayet etmemeye başladılar. Polisler ise ellerinde ne gibi salâhiyet kaldığını kendi kendilerine sorar olmuşlardı. Bir zamanlar İnönü'nün portrelerinin asılı bulunduğu duvarlarda, kaldırılan tabloların yerleri sırttı. Sokaklarda 'demokrat limonatası' satanlar görüldü. Bazı siyaset esnafı, eski Bakanlar'ın ve onların adamlarının mali durumlarını deşmeye koyuldular".

⁴⁰ "Menderes, 'Serbest Fırka denemesi' sırasında Celâl Bayar'ın dikkatini çekmişti. Bayar, Menderes'in dinamizminden ve Türkiye'nin sorunlarını keskin kavrayışından etkilendi. Menderes, diye anımsıyordu Bayar, halkın psikolojisinden, özellikle de köylülerin psikolojisinden anlıyordu ve liderlik için gerekli niteliklere sahipti. Bayar, 1945'te bir muhalefet partisi kurmaya karar verdiğinde, Menderes'i kurucu üye olmaya davet etti. Sonra, 1950 genel seçimlerinde partisi iktidara gelirse Menderes'i kendi Başbakanı yapmaya karar verdi. Sadece Menderes, diye düşünüyordu, ülkeye gelişmiş Batı'yı yakalamak için mutlaka gerekli olan modern ve ilerici bir liderlik yapacak kişilik ve görünüşe sahipti" [Ahmad, 2007].

⁴¹ Menderes Hükümeti'ne giren kişiler: "Adnan Menderes (Başbakan), Prof. Muhlis Ete (İşletmeler B.), Hasan Polatkan (Çalışma B.), Tevfik İleri (Ulaştırma B.), Rükneddin Nasuhoğlu (İçişleri B.), Fuat Köprülü (Dışişleri B.), Halil Özyörük (Adalet B.), Refik Şevket İnce (Milli Savunma B.), Halil Ayan (Maliye B.), Avni Başman (Milli Eğitim B.), Fahri Belen (Bayındırlık B.), Zühtü Velibeşe (Ekonomi ve Ticaret B.), Prof. Nihat Reşat Belger (Sağlık B.), Nuri Özsan (Gümrük ve Tekel B.), Nihat Eğriboz (Tarım B.)" [Eroğul, 2001; Ahmad, 2007; Zürcher, 2009; Kaçmazoğlu, 1988].

boyut kazandı. CHP döneminde sıkça eleştirilen bu durum, DP'liler tarafından dikkatle davranılması gereken bir konu olarak gündeme gelmiştir. “Demokratlar eski yönetimden devraldıkları bürokrasi ve orduya güvenmiyor ve bunları kendi denetimleri altına almak için büyük çaba sarf ediyorlardı. Bu sebepten dolayı, yıllar içinde devlet ve parti, özellikle de üst düzeylerde, yeniden bütünleşme eğiliminde oldu” [Zürcher, 2009].

Menderes 29 Mayıs'ta, öncelikle “silip süpürücü değişiklikler mütalâa etmediklerini ve demokrat mehafilde pek ziyade kullanılan bir cümle ile bir devr-i sabık (ancient regime) yaratmayı düşünmediklerini⁴²” [Lewis, 1952] dile getirmeyi uygun görerek, hükümet programını açıkladı ve beklenildiği üzere, muhalefet tarafından eleştiri yağmuruna tutuldu. Oysaki “DP, devlet idaresine eskisiyle ilgisi olmayan yepyeni bir zihniyet getirdiğini göstermek istiyordu” [Eroğul, 2001]. Yaşananlar, 1946'nın sanki bir tekrarıydı... “Muhalefet hükümeti diktatoryal temayüllere sahip olmakla ve hürriyetlerini kısmakla; hükümet ise muhalefeti gayri mesul olmakla ve memlekette kargaşalık çıkarmaya çalışmakla itham ediyor” [Lewis, 1952].

Yeni programa getirilen eleştirilerin arkasını gerilimler getirdi. İki parti arasındaki ilişkilerin yeniden bozulmasının nedeni, hükümetin, özellikle mevcut askeri kanadı tasfiye etmesiydi. Ahmad [2007], bu süreci ve arkasını şu şekilde aktarmaktadır: “6 Haziran'da Hükümet, Genelkurmay Başkanı ve diğer yüksek subayları görevden alıp, yerlerine CHP'yle ilişkisi olmamış ve dolayısıyla siyasi olarak daha güvenilir kişileri getirerek Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek komuta merkezinde tasfiyeye giriştiğinde, partiler arasındaki ilişkiler daha da kötüleşti”. Tasfiyenin arkasında yatan sebep, DP'lilerin askerin tepkisinden endişe duymalarıydı. “CHP'nin seçimi kaybetmesine rağmen, özellikle İnönü'nün ağırlığına dayanarak ordunun DP'ye karşı yapabileceği bir darbe” [Yıldırımaz, 2004] DP'lilerin en büyük korkusuydu. Çünkü birkaç kaynak tarafından aktarılanlara göre, seçimlerden sonra generaller İnönü'yü ziyaret ederek, istemesi halinde, duruma müdahale edip, seçim sonuçlarını iptal edebileceklerini teklif etmişlerdi. Ama İnönü, bu teklifi geri çevirmişti. Ahmad'ın ifadesine göre ise askeri temizliğin doğrudan sebebi, bir albayın 8/9 Haziran'da bir askeri darbenin planlandığını Menderes'e bildirmesidir. Yıldırımaz'ın [2004]

⁴² “Başka bir deyimle zaferi bir uranlığın devrilmesi, eski rejim mensuplarının ve takip olunan siyasetin bundan müteessir olması manasında anlamayıp parti hükümeti yolu ile bir partinin normal yollar ile diğer bir parti ile yer değiştirmesi olarak anlıyorlardı” [a.g.e].

aktarmasına göre de, o dönemlerde ordu ile yakın ilişkileri bulunan Bekir Tünay ise, “bütün bu korkuların aslında gereksiz olduğunu, çünkü ordunun büyük bir çoğunluğunun DP’yi desteklediğini, bunu da subay mahallelerindeki sandıklardan çıkan oylardan anlayabileceğimizi söylemektedir”. Hatta daha önce yukarıda yer verilmiş olan iddiaların tam tersine, “eğer İnönü, DP’nin seçimleri kazanması sonucu bunu engelleyecek bir girişimde bulunursa karşı darbe yapabilecek subayların bile bulunduğunu belirtmektedir” [a.g.e].

Asıl amaç bu endişeler bile olsa, askerin tasfiyesi, DP’nin her şekilde işine gelmektedir. Yıllarca zihinlerde ordu ve CHP ikilisinin sürekli kopmaz bir bütün olarak değerlendirilmesi, şimdi CHP’yi zayıflatacak bir adım atmanın nedeni olabilir. Demokratik bir ilişki olmadığını düşündükleri bu durumu düzeltmeye çalışmaları, demokrasi adına yapılmış bir uygulama olarak gösterilmektedir. Zira 20 Haziran’da göreve gelen yeni Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut da bu amaca dikkat çekerek şu ifadeleri kullanmıştır: “Çeşitli rütbeler arasında var olan katı tabakalaşmaya son verilmek ve daha liberal bir atmosfer yaratmak için, hemen orduya demokrasi getirilecek” [Mümtaz Faik Fenik’ten aktaran Ahmad, 2007]. Böylelikle Menderes’in, ordu üzerinde otoritesini kurmayı başardığını söylemek mümkündür. Benzer değişiklikler idare amirleri arasında da yapılmıştır. Bu durum aynı zamanda devlet iktidarının da fiilen ele geçirildiğinin bir göstergesidir. “Halk Partisi bu darbeler karşısında fazla bir şey yapamadı. Biçimsel demokrasi oyununun kısa vadede bozmak şansını artık tamamen kaybetmişti. Demokrat Parti ise, bundan böyle, iktidardan iyice emin, geleceğe tam bir güvenle bakabilecek duruma gelmişti” [Eroğul, 2001].

Bu yaşananlardan da anlaşılacağı üzere, 1950’lerin ilk yılları, hala devam eden DP-CHP çekişmesine sahne olmaktadır. CHP yeni iktidar partisine ne kadar yükleniyorsa⁴³, DP de eski iktidardan o kadar korkuyordu, özellikle de İsmet Paşa’dan... Çünkü bu halkın ve siyasetçilerin, yıllar yılı İnönü ile sıkı ilişkileri vardı.

⁴³ Bu noktada artık muhalefet safında yer alan CHP’nin, seçim sonrasında ilk günlerinde (18 Mayıs 1950) Ulus Gazetesi’nde yayınlamış olduğu 6 maddelik karara da yer vermek lazımdır. “Muhalefette iken nasıl davranacaklarına ilişkin altı maddelik kararlar şunlardır: 1. Şahsiyatla uğraşmayacağız!, 2. Söz ve tenkit hürriyetine dokunulmazlık isteyeceğiz!, 3. Toleransımız vardır ve tolerans bekleyeceğiz!, 4. Kafalarımızın vazifesini kafalara, gönüllerin borcunu gönüllere tanıyarak olur olmaz meselelerde bunları birbirine karıştırmayacağız!, 5. Basına ‘milli’ sıfatını getirmek şöyle dursun, tek başına kalan ‘husumet’le bile mücadele edeceğiz, 6. Yalnız Atatürk inkılabının iki büyük düşmanına, kara irtica ve kızıl komünizme gelince, ona husumet de besleriz kin de” [Yıldırım, 2004].

Bunlardan bu kadar çabuk vazgeçilmesi, DP'yi yer yer kuşkuya düşürüyordu. Özellikle, Menderes'in "iktidar hastaları" diye nitelendirdiği CHP'lilerin, iktidarı ellerinden alacağından korkuluyordu. Hâlbuki önlerindeki 10 yıl boyunca, DP gücünü seçimden seçime katlayarak kanıtladı. Ahmad [2007], bu İnönü ve CHP takıntısının, yeterince gerçek de olsa, aynı zamanda dikkatleri başka yöne çekmek aracı olarak değerlendirmektedir.

DP'lilerin, "beyaz devrim" olarak nitelendirdikleri seçim zaferlerini, bir siyasi devrime dönüştürerek, halktan aldıkları "milli irade" yetkisi ile ekonomik ve toplumsal dönüşümün tepeden aşağı gerçekleştirilmesini hedeflediler. Bu dönüşümü, 3 Eylül'de yapılan Belediye Seçimleri ve Ekim'de yapılan İl Genel Meclisi Seçimleri ile kolaylaştıracakları görüldü. "Belediye Seçimleri DP'liler için ülke çapında silme bir zafer oldu. CHP'lilerin elinde tuttuğu 600 belediye başkanlığının 560'ı DP'lilerin denetimine geçti" [Ahmad, 2007]. Bir ay sonra yapılan İl Genel Meclisi Seçimleri'nde ise DP'liler, 67 ilin 55'ini kazanarak yine zaferlerini ilan ettiler. Bu zafer, 1954'teki genel seçimlerinde artarak devam etti.

Bu seçim zaferleri, her seferinde beraberinde muhalefetin eleştirilerini de getiriyordu. Bu alışıldık bir durum olsa da, DP'liler için gittikçe kabullenmesi güç bir hal almaya başlıyordu⁴⁴. Menderes, tüm bunlardan bunalmış bir şekilde Belediye Seçimleri'nden sonra yapmış olduğu bir konuşmasında, CHP'nin tamamen silindiğini vurguladı: "14 Mayıs'ta Türk milleti Halk Partisi'ni iktidardan sildi; 3 Eylül'de de muhalefetten sildi" [Eroğul, 2001]. DP, gerçekten de kazanmış olduğu bu zaferler sayesinde "CHP'yi politik gücünden bütünüyle yoksun bırakacağını ummuştu. Beklentilerinin aksine, CHP -İnönü'de simgeleşen- hâlâ aktifti ve yeni hükümeti şiddetle eleştiriyordu" [Ahmad, 2007].

⁴⁴ Ahmad [2007] eserinin bir bölümünde, CHP ve DP arasındaki kötü ilişkiyi ve nedenlerini sorgulamakta, hangi koşullar altında bu iki partinin ortak hedeflere yönelik beraberce yol kat edebileceklerini tartışmaktadır: "... Bütün bu on yıl boyunca, zamanla daha da sertleşen partiler arası çekişme sürekli bir faktör olarak kaldı. Parti üyeleri aralarındaki ilişkiler bağlamının dışına çıkarıldığında, bu faktör şaşırtıcı derecede yersizdir; çünkü her iki partinin de çok fazla ortak yanları, çok az anlaşmazlık alanları vardı. Eğer Türkiye, partili sistemin işlevinin status quo'yu devam ettirmek ya da düzenli değişimi sağlamak olduğu gelişmiş bir ülke olsaydı, bu iki parti hayranlık uyandıracak bir şekilde işlev görebilirdi. Aşağı yukarı Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Cumhuriyetçi ve Demokratik Partiler kadar birbirinden farklıydılar ve İngiltere'deki İşçi Partisi ile Muhafazakâr Parti'den daha fazla ortak yanlara sahiptiler. Fakat yönetici sınıfın status quo'yu devam ettirme konusunda birleştiği bir toplumda faaliyet yürütmüyordular; Türk yönetici sınıfı, toplumun temel yapısı değiştirilmediği sürece değişimin gereği üzerinde anlaşlıyordu".

DP'lilerin öncelikli hedefi, her zaman olduğu gibi ekonomi ile ilgiliydi. Ülkeyi olabildiğince hızlı şekilde kalkındırmak ve refah seviyesine çıkartmak istiyorlardı. Bunun önündeki tek engel, muhalefetin karşı çıktığı hükümet programını uygulamaktı. Örneğin, Cumhuriyet Gazetesi'nin o dönemki editörü Nadir Nadi, bu iki partinin; DP başa geldiğinden bu yana bir türlü barışamadıklarına ve CHP'nin izlemiş olduğu eleştirel tavrın, gerçekten ülkede bir şeyler başarmak isteyen DP önündeki en büyük engeli oluşturduğuna, dolayısıyla yeni hükümete görevini yerine getirme fırsatı vermediğine vurgu yapmış, bundan ötürü CHP'yi sorumlu tutmuştur. CHP'nin eleştirileri, DP'lilerin muhalefete karşı olgun davranmadığı ve “sadece halkın gönlünü almak için tasarlanmış önemleri aldığı” [Ahmad, 2007] üzerine yoğunlaşıyordu. Hâlbuki Ahmad'ın da hatırlattığı üzere, önceki seçim döneminde, CHP de oy toplamak için ilkelerinden fedakârlık yapmış ve bu nedenle halka hizmet etme fırsatını yitirmişti. Şimdi sırf eleştiride bulunmak için, geçmişte yapılan bu hataları unutarak, saldırılarda bulunmak yanıştı.

Yirmi yedi yıl sonra alışılmışın dışında bir partinin iktidara gelmesi, hali ile ülkede yeni ve büyük umutlar doğurdu. Sonuçta DP, kurulduğundan beri çeşitli vaatlerde bulunuyordu: ülkenin demokratik bir şekilde yönetilmesi, çağdaşlaştırılması, refah seviyesinin yükseltilmesi vb. Eroğul [2001], çalışmasında Menderes Hükümeti'nin hedeflerini şöyle sıralıyordu:

“Hayatın ucuzlatılması, üretim hacminin ve istihdamın artırılması, maliyetlerin düşürülmesi, vergi adaletinin sağlanması, gümrük tarifelerinin toptan gözden geçirilmesi, özel girişimin mümkün olduğu kadar genişletilmesi ve bu çerçevede ‘amme hizmeti gören ve ana sanayiye taalluk edenler hariç’ olmak üzere devlet işletmelerinin ‘elverişli şartlarla’ özel girişime devredilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, grev hakkının ‘içtimai nizamı ve iktisadi ahengi bozmayacak surette’ kanunlaştırılması, antidemokratik kanun hükümlerinin kaldırılması ve aşırı solun ezilmesi”.

İlk hamlede, dört bir koldan geçmişe saldırmaya başlayan DP'nin bu vaatleri, zamanında CHP tarafından da kullanılıyordu. Kaçmazoğlu'nun [1988] hatırlattığı üzere, 1950 seçimleri öncesinde CHP, yayınladığı bir beyanname ile liberalizmin etkisinde nasıl kaldığını ve iktisadi alandaki liberal politikalarını nasıl şekillendirdiğini çarpıcı bir şekilde gösteriyordu:

“Beyannameye göre: a. Özel sermaye ve teşebbüsün artan bir oranda faaliyet gösterip gelişmesi sağlanacak, b. İşletme kredisi kaynaklarından özel teşebbüs de yararlanacak, c. Devletin çıkaracağı tahviller teşebbüs sahiplerine alındığından daha elverişli koşullarda

verilecek ve aradaki farklar devlet bütçesinden ödenecek, d. Uluslararası koşullara uyacak yabancı sermayeye kapılar açacak, e. Özel sermaye ve teşebbüs ile devlet işletmelerinin eşit koşullar altında çalışmaları sağlanacaktır” [Aslan Tufan Yazman’dan aktaran Kaçmazoğlu, 1988].

Ahmad [2008] vaatlerin benzerliği konusunda çekici ve güzel bir örnek daha vermektedir: “Demokratlar 1948’de CHP’li bir siyasetçi tarafından ortaya atılmış olan, Türkiye’yi bir ‘küçük Amerika’ yapma ve ‘her mahallede bir milyoner’ yaratma sloganlarını kullanıyorlardı”. Bu hedef, şimdi CHP’nin de karşı çıkamayacağı bir yaklaşımdı, sonuçta zamanında kendilerine hedef olarak bu sloganı belirlemişlerdi. Daha önce de vurgulandığı üzere, CHP ve DP arasındaki farklar; temel olarak hedefler üzerinden değil, onlara ulaşma yöntemleri ve bunların ilerleyiş hızları üzerinden görülebilmektedir.

Temelde Kemalizm’in altı ilkesini kabul eden Demokratlar⁴⁵, bu dönemden sonra artık devletçiliğin ve dolayısıyla devlet korumasında bir kalkınmanın gereksiz ve çağdışı olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre “devletçilik, eldeki kıymetli unsurları harcamak anlamına gelmekteydi. (...) DP’nin devletçiliği, bazı teşebbüsleri özel şahıslara devretmeyi düşünen bir devletçilikti” [Kaçmazoğlu, 1988]. Yine Kaçmazoğlu’nun aktarması ile iktisatçı Oktay Yenal o dönem, ekonominin genelde liberal kurallara göre işlemesi gerektiği, devletçilikten ancak sağlık, eğitim, milli savunma ve bayındırlık işlerinin yapılması sırasında yararlanılmasının faydalı olacağını ifade ederek ekonomide devletçiliğin artık faydasız olduğunun üstüne gitmektedir. Bu dönem artık onlar için serbest girişimin desteklendiği bir dönem olacaktı. Bu amaca ulaşmak için geliştirdikleri hükümet programlarının, halkı da tatmin ettiği yönünde görüş bildiriyorlardı. Onlara göre, halkın iradesi ile başa gelmiş bir Parti’nin programı, halk tarafından da destek görecekti. “Çoğunlukçu demokrasiye, yani sandıktaki sonuçtan aldığı güçle çoğunluğun ne isterse yapabileceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla da eleştiriye ve programlarını gerçekleştirmekte aralarına girecek hiçbir engele tahammülleri yoktu” [Ahmad, 2008].

⁴⁵ “DP’nin Kemalizm yorumuna göre, Atatürk, Türkiye serbest girişime dayalı kapitalist sistem içinde Batılılaşabilsin diye, reform programı uygulamıştır. Kemalist rejimin devlet müdahalesi ve planlamaya önem vermesi, dünyadaki ekonomik koşulların zorlanmasıyla sınırlı ve geçiciydi. O zaman bile amaç, özel girişimci bir sınıf yaratmaktı. Bu sınıf yeteri derecede geliştiğinde, devlet girişimleri onlara devredilecek ve bir serbest piyasa ekonomisi kurulacaktı” [Feroz Ahmad’dan aktaran Kaçmazoğlu, 1988].

Demokratlar kendilerini, milli iradeden aldıklarına inandıkları yetkiyle, “toplumsal mühendisler” olarak görüyorlardı. Bu, CHP’nin “halka rağmen, halk için” söylemi ile büyük bir uyumluluk gösteriyordu. Toplumsal rolleri ile CHP’yi, dine bakış açılarıyla da kendi içlerinden kopan Millet Partisi’ni hiçe sayarak gereksiz gören DP, toplumu dönüştürecek, “dinî faaliyetleri serbestleştirecek⁴⁶ ve Türk halkının manevi ihtiyaçlarını karşılayacak yasalar çıkaracaktı” [Ahmad, 2008]. Tabi bunların yanı sıra dış ticarete liberasyona gidilmesi de gündemin öne çıkan konularındandı. “Hükümet bir yandan Batı ile daha yakın siyasi ilişkiler kurmak için fırsat kolluyordu” [Eroğul, 2001].

CHP ise bu sıralarda kendi iç karışıklığı içerisindeydi. Demokrat Parti’nin ortaya koyduğu hükümet programına karşılık Halk Partisi’nin elinde sunacağı hiçbir siyasi seçenek yoktu. “CHP 1951 ve 1953’teki kongrelerinde, kendi ideolojik karışıklığını yenmeye ve Kemalist geleneklerini vurgulamak suretiyle geleneksel taraftarlarıyla birlikte itibarını düzeltmeye karar verdi” [Zürcher, 2009]. Zürcher’in aktardığı üzere, ‘Altı Ok’ toplumsal politikalara ağırlık verilerek yeniden tanımlandı⁴⁷ ve CHP yine savunmaya geçti. “Çünkü bu programın seçmenlerin büyük çoğunluğuna çekici gelen bir tarafı yoktu” [a.g.e]. İnandırıcılığının kalmadığı düşüncesiyle CHP yine en iyi seçenek olarak iktidarı eleştirmeyi seçti. DP’yi gittikçe öfkeliendiren bu saldırılar, bir tehditle CHP’ye geri döndü: DP, CHP’yi ellerindeki mallara⁴⁸ el koymakla tehdit etti ve bunu Aralık 1953’te uygulamaya geçti. “DP ağırlıklı Meclis, CHP’nin bütün

⁴⁶ “16 Haziran 1950’de, iktidara geldikten yaklaşık bir ay kadar sonra, ezanın yeniden Arapça okunmasını mümkün kılan bir yasa çıkardılar” [Kaçmazoğlu, 1988; Eroğul, 2001; Ahmad, 2008]. Zamanla yaşanan ekonomik bunalımlar ve isminin aksine yürüttüğü anti-demokratik eylemlerle kaybettiği desteği tekrar elde etmek isteyen DP, din etmenini kullanmış ve bunu büyük oranda istismar etmiştir. Bu konulara, çalışmanın “Toplumsal Tartışmalar” başlığı altında yeniden değinilecektir.

⁴⁷ Yıldırım [2004], 1950 Seçimleri kapsamında CHP’nin sunmuş olduğu seçim beyannamesinde de, Altı Ok ile ilgili çarpıcı değişikliklerin yer aldığını vurgulamaktadır. Bu değişikliklerin başında, gerekli görüldüğü takdirde Altı Ok ilkesinin anayasadan çıkartılabileceği gelmektedir. Yıldırım, İnönü’nün o dönem konu ile ilgili açıklamasına da yer vermektedir: “Halk Partili vatandaşlarıma söyleyeyim ki, bizim inandığımız Altı Ok’lu prensiplerin anayasadan çıkarılması tabii olacaktır. Biz, Halk Partili olarak, Altı Ok’lu prensiplerimizi vatandaşlarımıza beğendirmeye çalışmakla devam edeceğiz. Bu suretle, diğer siyasi partilere karşı kendi prensiplerimizi anayasa ile imtiyazlı bir mevkie koymuş olmayacağız”. CHP’nin bu girişimle neyi hedeflediği açıktır: halkın, tek parti dönemindeki otoriter ve baskıcı yapısından duyduğu hoşnutsuzluğunun affına yönelik destek, güven ve sempati aramaktadır. “Fakat bu türden çabalar aslında CHP iktidarını daha da güçsüzleştirmekte, yeni gelebilecek olan iktidarın artık gelmesine izin verildiğinin de bir göstergesi olmaktadır” [a.g.e].

⁴⁸ CHP’nin serveti arasında, “Atatürk’ün arazileri, parası ve Türkiye İş Bankası’ndaki büyük hisseden oluşan maddi mirası da vardı” [Zürcher, 2009].

mallarına el koydu ve hazineye devretti. CHP'yle yakından bağlantılı olan ve 1951'de kapatılan Halkevleriyle Halkodaları'nın malları da hazineye devredildi” [a.g.e]. Aynı yıl DP muhalefete karşı olan tehditlerine devam etti ve Millet Partisi'ni dini siyasi amaçla kullandığı gerekçesiyle kapatma kararı aldı. Artık en ufak eleştiriye, farklı bir görüşe tahammülü kalmamıştı DP'nin...

Farklı görüşlere tahammülsüzlük, mevcut çatışmayı derinleştirdi. Ülkede o yıllarda hakim olmaya başlayan Soğuk Savaş ve antikomünizm havasında, DP de icraatlarıyla boş durmadı ve bir yandan Osmanlı'ya yaklaşma çabası güderken diğer yandan da programlarında hedef olarak gösterildiği üzere, solcularla uğraşmaya başladı. Bu hava içerisinde, ülkedeki tüm sol partiler yasadışı edildi ve yine ‘solcu avı’na çıkıldı. Hâlbuki 1946 seçimlerinde bazı solcuların DP'ye ciddi destekler vermişlerdi⁴⁹. Özellikle edebî faaliyetleri ile adları sıkça duyulmaya başlayan solcu yazarlar yine bu dönemde Türkiye'den sürgün edildi ya da faili meçhul cinayetlere kurban gitti. Bunlardan en bilineni, Nazım Hikmet'in ülkeden çıkartılarak Sovyetler'e sığınmasıdır. Bir diğer kötü örnek de Sabahattin Ali'nin öldürülmesi olayıdır.

Hâlbuki iktidara geldikleri yılın birinci yıldönümünden beri DP sıkça eleştiriliyordu. Bunların odak noktası temelde, verilen vaatlerin hiç birisinin yerine getirilmemesi üzerinedir. Bu zaman kadar ekonomide, toplumsal yapıda, dini konularda veya genel anlamda tüm hak ve özgürlük meselelerinin hiç birisinde, DP'nin başta verdiği vaatlerin yerine getirilmemesi iddiasıyla hem halk hem de muhalefet iktidarı eleştiri yağmuruna tutuyordu. Bu arada Yıldırım'ın [2007] aktarması ile Türkiye'de ilk seçim anketini 1950 için düzenleyen Vatan Gazetesi bu sefer de iktidarın bir yıllık faaliyetini değerlendirdiği bir anket düzenlemiş ve sonuçlarını da 14 Mayıs günü yani zaferin yıldönümünde açıklamıştır. “3369 kişinin cevaplandığı ankette ilk sırada yer alan, ‘iktidar partisi kabineleri bugüne kadar icraatında muvaffak olmuş mudur?’ sorusuna %79 oranında ‘hayır’ cevabı gelmiştir” [a.g.e]. Cumhuriyet Gazetesi ise, o zamana kadar yapılan tüm işlerin bir bilançosunu çıkarmış, her türlü başarıyı beklemek için henüz erken olduğunu belirtmiştir. Lewis [1952] de bu

⁴⁹ Solcu aydınlar tarafından verilen destek ve 1950 sonrasında DP'nin “sol” ile olan sınavının detayları için bkz. Sinan Yıldırım “Demokrat Parti ve Dönemi Sol Tarih Yazımında Kayıp Zamanın İzinde”, Praksis Dergisi, Sayı: 18, 2008.

Bir diğer ilgili kaynak için bkz. Halil Berktaş, “Soldaki Tartışmalardan: DP Tarihine Bakışlar”, Tarih ve Toplum Dergisi, 1988.

eleştiriler için erken olduğunu dile getirerek, iktidarın nasıl bir halde bulunduğunu şöyle aktarmaktadır: “Demokrat hükümet on aydan beri iktidardadır ve başardığı işler hakkında mütalâa yürütmek için vakit daha erkendir. Kaldı ki iktidara geçmesi cihanda bir buhran devresine ve Türk kuvvetlerinin Kore'ye yollanmasına rastlamış bu ise kendi savunması ile başı zaten dertte olan bir memleketi daha ziyade sarsmıştır”.

Tüm bunların üzerine DP de, kendini ve hükümeti savunmak adına, bir sene içerisinde başarmış olduklarının anlatıldığı bir broşür yayınladı.

“DP bütün bu icraatların yetersizliğinin vurgulandığı eleştirilere cevap olarak, gecikmeli de olsa, bir sene içinde yapılanların anlatıldığı bir broşür yayınladı. Broşürde, bu kadar kısa zamanda vaat edilen her şeyi başarmak istemenin yanlış ve kötü niyetli bir bakış olduğu ve bu yola sapanların ‘ciddi tenkitlere cesaret edemeyenlerin kolayca başvurduğu ucuz bir siyaset’ peşinde olduğu dile getirilmektedir” [a.g.e].

Elbette ki tüm bu çabalar ve kendini aklama çalışmaları, CHP'nin eline büyük bir koz daha vermiştir. İcraatların yetersizliği ve yavaşlığı konusunda şikayet eden kesimlerin varlığından emin olduktan sonra CHP, kendine daha bir güvenle muhalefet yapar olmuştur. DP ise bu eleştirilerden bir nebze de olsa payını almış, vaatlerini somutlaştırmaya ve hız kazandırmaya başlamıştır. Aşağıda 1954 Seçimleri'ne kadar DP iktidarının gerçekleştirmiş olduğu ekonomik ve toplumsal faaliyetler tartışılmaya çalışılacaktır.

2.3.2. 1954 Seçimlerine Hazırlık: İktidarın Toplumsal ve Ekonomik Siyaseti

Bir sonraki genel seçimlerde başarısını devam ettirmek isteyen DP iktidarının; çokça bilinen iç siyasetinin ardından, iktisadi kararlarını uygulamaya çalıştığı ve toplumsal siyasetini geliştirdiği bu dönemi, konularına göre 2 alt başlık altında tartışmak önemli görülmüştür.

Ekonomi politikalarında herhangi bir değişimin olup olmayacağı ve demokrasi söylemi ile seçmenlerini umutlandıran vaatlerinin yerine getirilip getirilmeyeceği, bu başlıkta görülecektir.

2.3.2.1. Ekonomi-politik Tartışmalar

DP'nin başından beri ekonomide serbestleşme istediği çoğu kez dile getirildi. 1950'deki seçimlerde zafer kazanması ve iktidara gelmesi sonucunda Parti, bu isteğini uygulamaya geçmek için çok büyük bir fırsat yakalamıştı. Bunun için de

zaman kaybetmeden çalışmalara başladı. “Artık Türkiye’nin kendine özgü sosyalist ve devletçi iktisat felsefesi yerine; liberal, individüalist bir görüş geçmişti” [Fındıkoğlu, 1995; aktaran: Kaçmazoğlu, 1988].

1940’ların ikinci yarısından itibaren DP’nin aslında ülkedeki partileri ve ekonomi politikalarını etkilediği söylenebilir. Özellikle 1946 genel seçimlerinde CHP, DP ile yarışabilmek adına, derinlemesine bağlı olduğu devletçilik politikasından bile vazgeçmiş, iki partinin programlarını birbirine yakınlaştıracak temel adımı atarak liberalizmi kabul etmişti. Ekonomideki bu yönelişte, Batı politikalarının da etkisi azımsanmayacak derece büyüktür. 1947’de Truman Doktrini’nin kabul edilmesi ile birlikte, yabancı sermaye ülkeye davet edilir olmuştur. O dönemden beri ülkede esen liberasyon rüzgarları, 1950’de DP’nin iktidara gelmesi ile daha da güçlenmiştir. Bu geçiş sürecini Zürcher [2009] de şu şekilde analiz etmektedir:

“Sıkı şekilde denetlenen ve kendi kendine yeterli olmaya yönelmiş, devletçi bir ekonomiden, liberal serbest pazar ekonomisine geçişte esas dönüm noktası, DP’nin 1950’de iktidara gelişi değil, İnönü hükümetinin 1947’de almış olduğu kararlardır. Ama Demokratların, 1946’dan beri serbest pazar ekonomisinin sesi en sık duyulan savunucuları oldukları ve göreve gelir gelmez de liberalleşme politikalarını gayretle uyguladıkları da bir gerçektir”.

Menderes döneminin altın yılları olarak kabul edilen ve Ahmad’ın [2006] Savaş sonrasında Türkiye’nin “ekonomik mucize” yaşadığını söylediği 1950’lere gelindiğinde, “Türkiye’nin ekonomik politikaları iki temel eksen etrafında yürütülmektedir: 1. Özel teşebbüsün savunulması ve devletçiliğin reddi, 2. Satın alma gücü yaratma” [Kaçmazoğlu, 1988].

Hükümet Programı’nda, benimsenen iktisadî siyaset; “hususî mülkiyete dayanan, ferdin iktisadî hürriyetlerini koruyan ve hususî teşebbüsü esas tutan bir sistem” olarak ifade edilmiştir. “Bu sistemde devletin başlıca vazifesi, iktisadî hayatı tanzim ve iktisadî faaliyetleri teşvik ve murakabe etmektir” diyen Hirş [1950]; “memleketimizde sermaye piyasasının darlığı ve hususi sermayenin büyük rizikolara katlanmak hususundaki çekingenliği göz önünde tutulursa, devletçe kurulan ve amme hizmeti mahiyetini haiz olmayan işletmelerin hususî şahıslara devri işinin tamamlanması için zamana ihtiyaç bulunduğu’na vurgu yaparak, konunun aceleye getirilmeden, ilerleyen yıllarda nasıl gerçekleştirileceğini görmek için beklemenin en iyisi olduğunu tembih etmektedir. Çünkü O’na göre “böyle ani kararlarla hemen halledileceğini sanmak, fikirleri yanlış yollara sevk edebilir” ve en önemlisi de,

aslında “devletin büyük emekler ve bin bir müşkülâtle kurduğu tesislerin her ne pahasına olursa olsun tasfiye edilmesi” mevzubahis olmamalıdır.

Dönemin ekonomisi ile ilgili en önemli gelişme olarak Marshall Planı’nı⁵⁰ göstermek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından 1948-1952 yılları arasında yürürlüğe konan Plan, DP zamanında kendini daha çok göstermiştir. Marshall Planı’nın asıl amacının Savaş sırasında zarar gören Avrupa ülkelerinin yeniden imarı konusunda ABD kaynaklı parasal yardım programı olduğundan bahsedilmiştir. Ancak Türkiye Savaşı’na müdahil olmamasına karşın, dönemin siyasi politikaları ile bu yardımdan faydalanılmasına izin verilmiştir.

DP, başından beri bir tarım toplumu olduğumuzu hatırlatarak, tarıma dikkat çekmeye çalışmış, tarımın kalkındırılması konularına değinmiştir. Aslına bakılırsa DP, “Türkiye gibi bir ülkede ciddi bir modernleşme hamlesinin tarımdan başlamak zorunda olduğunu CHP’den daha iyi kavramıştı” [Max Weston Thornburg’dan aktaran Zürcher, 2009]. Bunda, oy potansiyelinin büyük kısmını, kırsal kesimden sağlamış olmasının da payı vardır⁵¹. Çünkü “CHP’nin seçimlerde muvaffakiyetsizliğe uğramasının sebeplerinden biri köylünün kitle halinde kendisinden yüz çevirmesidir” [Lewis, 1952]. Bu sebeple Menderes’in yönlendirmesiyle, Marshall Planı kapsamında, çiftçinin çıkarlarına öncelik verilmiş, daha çok tarıma odaklanılmış ve o yıllarda sadece ABD’den tedarik edilebilecek olan makineler aracılığı ile “tarımda makineleşme” dönemine geçilmiştir⁵². “Tek Partili dönemde ihmal edilmiş tarımı canlandırmak gerekiyordu. Bunu başarabilmek için toprak reformu yapmak ya da daha etkin tarım teknikleri uygulamak yerine, makineleşme ve tarım alanının genişletilmesi yöntemleri benimsendi” [Ahmad,

⁵⁰ Asıl adı Avrupa Onarım Programı (European Recovery Program) olan Plan’ın, öneride bulunana, dönemin ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall olduğu için adı bu şekilde anılmaktadır.

⁵¹ Lewis’e [1952] göre aslında “C. H. P. aleyhine kini olan herkes -Halk Partisini devamlı bir şekilde bu kadar zaman iktidarda kalması dolayısıyla bunların adedi pek çoktu- bu parti aleyhine oy kullanma fırsatını kaçırmamıştır”. Bunun yanı sıra Demokrat Parti taraftarlığı eden heterojen kalabalık arasında bazı önemli unsurlar da belirtmektedir. Bunlardan biri, “serbest teşebbüs adına CHP’nin devletçiliğine itiraz eden yeni ticari ve sınai orta sınıftır”.

⁵² Yardıma yönelik rakamsal karşılaştırmalar ile durumun ne kadar ciddi olduğunu Zürcher [2009] açıklamaktadır: “Krediler ithal makinelerin alınmasında kullanılmıştı. Örneğin, 1948-1952 yılları arasındaki toplam traktör sayısı 1750’den 30 bine yükseldi. Bu da 1948’de 14,5 milyon hektar olan ekilip biçilen toprak miktarının çok fazla büyüüp 1956’da 22,5 milyon hektara ulaşmasına olanak sağlamıştı. Bu büyüme nüfus artışının hayli üstündeydi”.

2002]. Bu, sosyo-ekonomik kültürü, içerisinde bulunduğu dönemde de sonrasında da oldukça etkileyen bir gelişmedir.

Alınan yardımlar sayesinde⁵³ Demokrat Parti iktidarının yaklaşık ilk üç yılında tarım ürünleri bolladı, dolayısıyla çiftçinin tarım ürünlerinden edindiği geliri ciddi şekilde artış gösterdi. Ayrıca Plan, Türk tarım ekonomisinin dünya pazarına açılmasını da sağlamıştır. “Tarım kesimindeki bu büyümenin öncülüğünde, ekonomi bir bütün olarak %11-13 gibi, hızlı bir oranda büyüdü. Her ne kadar kârlar, ücretlerden çok daha hızlı artmışsa da, kentlerde gelirler de yükselmişti” [Zürcher, 2009].

O dönemde hızla artan tarım gelirleri nedeniyle, bundan kazançlı çıkan kesim elbette ki büyük çiftçilerdi. Kaçmazoğlu [1988], makineli tarım ve artan ihracat olanaklarının, devletin desteği ile birleşmesi sonucunda, tarımda bir kapitalist sınıfın ortaya çıktığını; eski toprak ağalarının bir kısmının çiftçi haline gelmiş olduğunu vurgulamaktadır. “Desteginin büyük bir bölümünün kırsal kesimden alan DP toprak sahiplerinin çıkarlarına yakın bir parti olarak görünmüştür. Gördüğü desteğin karşılığını yüksek tarım sübvansiyonlarıyla ödeyen parti, ülke zenginliğinin önemli bir bölümünü çiftçilere aktarmıştır” [Ahmad, 2002].

Ama aynı zamanda kentlerdeki kârların da hızla artmasıyla tüccar ve sanayiciler de ekonomik olarak oldukça iyi hale gelmişlerdir⁵⁴. “Tarım alanlarına makinenin girmesiyle Türkiye, tarımda büyük bir gelişme göstermiş ve bu gelişmelerin ortaya çıkardığı ihtiyaçlar küçük sanayinin oluşmasını sağlamıştır” [Kaçmazoğlu, 1988]. Ancak bu artışlar ve kazanımlar beraberinde büyük bir sorunu da getirmiştir. Tarımda makineleşme dönemine geçilmiş olduğundan, tarım işçiliği ölmüş, bu da kırsal kesimde iş bulamayan çoğunluğun kentlere göçüşünü tetiklemiştir. Bu kesim

⁵³ DP iktidara gelir gelmez, Türkiye’yi hiç ilgilendirmeyen ABD-Sovyet çatışması olan Kore Savaşı’na sırf ABD’nin yanında olduğunu ve ona bağlılığını göstermek amacıyla asker gönderme kararı almıştı. Bu gibi politik kararlar, dışarıdan gelen yardımları da dolayısıyla etkilemiştir. Hatta daha sonra, Anayasa’nın açıkça ihlali olan, Meclis’te karar alınmadan ve hiçbir gereği olmadan katılan bu savaş kararının eleştirilmesi de bir yasayla yasaklanmış ve eleştirenler hapis cezasına çarptırılmıştır.

⁵⁴ “Görelî durumları bozulan kentli emekçiler karşısında, görelî durumları düzelen gruplar hangileri olmuştur? Bir kere, tarım-dışı kesimin iç dağılımı açısından, hâsıladan payları azalan ücret-maaş gelirlerinin, sanai-ticari kârlar, kira ve faizler gibi emek-dışı gelirler ile karşıtlık ilişkisi içinde olması doğaldır. Bu dönemin sanai kârlardan ziyade tarım ürünlerinin iç ve dış pazarlamasını ve genel olarak ithalatı örgütleyen ticaret sermayesi için altın yıllar olduğu kabul edilebilir” diyen Boratav [2009], tarım dışındaki ücretli-maaşlı grupların milli hâsıladan paylarının bu dönemde azaldığının da tahmin edilebileceğini vurgulamaktadır.

içerisinde küçük işletmelerin artık kârlı olmadığını düşünen küçük toprak sahipleri de yer almaktadır. “Bir milyonun üstünde insan toprağı terk etti. On yıllık dönemde büyük kentlerin nüfusu her yıl %10 artmıştı⁵⁵” [Zürcher, 2009]. Kente göç eden kesimin kafasında, yeni gelişen büyük sanayi alanlarında istihdam etmek vardı. Ne var ki, 1950’lerde bu sanayilerin kapasitesi, hızla artan iş talebine cevap verebilecek nitelikte değildi. Dolayısıyla göç edenlerin küçük bir bölümü bu alanlarda çalışabilme imkanına sahip olurken, geri kalan şansız kesim, ya geçici işçilik ya da tezgaharlık yaparak geçimlerini sağlamaya çalıştılar. Yaşanılan bu ekonomik sıkıntının yanı sıra yeni bir sorun daha baş gösterdi: barınma sorunu. O dönem kentler göç eden bu kalabalık kitlenin barınma ihtiyacını karşılayabilecek kapasitede olamadığından, gelenler kendi imkanları ile konutlar yapmaya başladılar. Bu da, kent dışında kullanılmayan alanlarda gecekondu olgusunu ortaya çıkardı. Bu olgu, yıllar geçtikçe kendini daha gösterir hale geldi ve özellikle 1960’lardan sonra ciddi bir tartışma konusu oldu. Konun içeriğı, detayları ve oluşma evreleri, bir sonraki bölümde kent özeline inildiğinde daha kapsamlı şekilde incelenecektir.

Marshall Yardım Programı’ndan edinilen dış desteğın yanı sıra DP, 1950 yılında özel girişimi desteklemek üzere özel bir banka olan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası’nı kurdu⁵⁶. Eroğul’un [2001] aktardığına göre bu yeni kurulan bankanın amacı basında şöyle belirtilmiştir: “Özel sanayi kurmak, yabancı ve yerli sermayenin sanayiye iştirakını teşvik etmek, Türk sanayiine müteallik esham ve tahvilatın özel mülkiyete intikaline ve özel mülkiyette bulunmasına gayret etmek”. Eroğul ayrıca, Genel Müdür Mecit Duruiz’in de bir açıklamasında bankanın “hususî bir müessese olmasına, Amerikalılar’ın bilhassa dikkat ettiklerini” ifade etmesi üzerine, yeni bankanın kimlere hizmet etmek için kurulduğunun apaçık meydana çıktığını söyleyerek haklı bir noktaya vurgu yapmıştır. “Bankanın 125 milyon TL’lık sermayesini önde gelen ulusal ve yabancı bankalar temin etmiştir” [Kaçmazoğlu, 1988]. Banka bir yandan da devlet fonlarını ve elde ettiği sermayeyi uzun vadede ve

⁵⁵ Ahmad [2002], nüfus artış hızı ile çarpıcı rakamsal veriler aktarmaktadır: “Böylece Anadolu’da ülkenin genel havasını değiştiren bir zenginlik oluştu. Bunun sonucunda da nüfus hızla artmaya başladı. Nüfus artış hızı; 1940’larda %1,7; 1950-1955 arasında %2,77; 1960’larda %2,85 (dünyanın en yüksek oranlarından biri)”.

⁵⁶ “Her ne kadar Sanayi Kalkınma Bankasının kurulması yeni hükümetin iktidara gelmesinden az sonra vuku bulmuşsa da planları ve hazırlıkları Cumhuriyet Halk Partisi zamanında yapılmıştır ve Türkiye’yi Başkan Truman’ın ‘Dördüncü Nokta’ yardımından müstefit kılma gayesini gütmüştür” [Lewis, 1952].

düşük faizle özel sanayicilere aktardığından kapitalist sınıfa önemli bir ek destek de sağlamış olmuştur. “Yine bu dönemde, devlet işletmelerinin himaye edilmeyerek rekabet koşullarının eşitlenmesi ve hatta bu devlet kuruluşlarının özel teşebbüse devredilmesi gerektiği sık sık vurgulanmıştır” [Kaçmazoğlu, 1988].

1951 yılına gelindiğinde ise Aralık ayında DP, Türkiye’deki yabancı sermaye yatırımını teşvik etmek amacıyla bir yasa çıkardı: Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu. Bu Kanun daha sonra Ocak 1954 tarihinde yürürlükten kaldırılarak, daha liberal hükümlerin getirildiği yeni bir Kanun ile yer değiştirmiştir: Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu⁵⁷. Güçlü Amerikan etkisi altında kalarak çıkartılan bu yasa ile Türk burjuvazisinin bir önceki dönemde biriktirme imkanına sahip olduğu sermayeyi yatırıma dönüştürmeye başlayacağı ve “yabancı kapitalistlerin Türk ekonomisine yatırım yapmak için kuyruğa girecekleri” [Zürcher, 2009] beklentisi DP’lilerde doğdu. Eroğul [2001] da, “Yabancı sermayenin memleketimize gelmesi ana davamız olduğu için sermayeye en geniş imkanlar bahşedilmiştir” açıklamasını yapan dönemin Ekonomi ve Ticaret Bakanı olan Fethi Çelikbaş’ın, Parti’nin zihniyetini açıkça ifade ettiğini dile getirmektedir. Zarakolu [1954], Kanun’un gerekçesini ve memlekete kazandıracakları düşündüğü menfaati şu şekilde aktarmaktadır: “Kanunu’nun gerekçesinde işaret edildiği gibi, memleketimizin iktisaden kalkınması mümkün olduğu kadar, fazla sermaye yatırımına bağlıdır. Bunu ihtiyarî ve mecburi tasarruf yolu ile karşılamak mümkün olmadığına göre, dışarıdan sermaye celbinde menfaat vardır”. Benzer şekilde “memleketimize yapılacak sermaye yatırımlarının ithalatı arttıracaklarını” da düşünmektedir.

Yine aynı yıl kabul edilen Petrol Kanunu da tıpkı diğerleri gibi DP’nin yabancı sermayeyi ülkeye çekmek istemesinin bir aracıdır. Kaçmazoğlu [1988], devletin yabancı sermaye ve dış yardımlar yoluyla ‘işbirlikçi’ kapitalist imaline yöneldiğini vurgularken Eroğul da amaçlarının gerçekleşebilmesi için yabancı sermayenin ne

⁵⁷ “Yeni kanun, sermaye mefhumunu eski kanuna nazaran daha geniş anlamaktadır. 6224 numaralı kanunun neşrinden evvel yurdumuza gelmiş olan yabancı sermayenin aynı hükümlerden istifade edebileceği kabul edildiği gibi, yabancı sermayenin tamamlayıcı parça, yedek parça, ham madde şeklinde ithaline müsaade edilmiş, teknik hizmetlerin gayri maddî sermaye olarak sermayeye çevrilmesi kabul edilmiştir. Yeni kanuna göre, yabancı sermayeden elde edilen kazançların tekrar yatırımda kullanılması mümkündür. Eski kanunda, yabancı sermayenin memleketimizde yaptığı kârın ve ana sermayenin menşee memlekete transferi bir takım tahdide tâbi tutulduğu halde, yeni kanunda bu tahditler kaldırılmıştır. Bilindiği gibi, eski kanuna nazaran faiz ve kârların, yabancı sermayenin %10’unu aşmayan kısmı serbestçe transfer edilebilmekte, ana sermayenin transferi ise 3-5 senelik müddete tâbi kılınmakta idi” [Zarakolu, 1954].

şekilde teşvik edileceğini aşağıdaki gibi özetlemektedir. Anlaşılacağı üzere, teşvikler konusunda yabancı firmalar, yerliler ile eşit oranda serbesttir.

“Bundan böyle Türkiye’de faaliyette bulunan yabancı sermayedarlar, yerli teşebbüslere tanınan bütün hak, muafiyet ve kolaylıklardan eşit olarak yararlanacaklardı. Yabancı memleketlere kâr transferleri ile ilgili bütün sınırlamalar da kaldırıldı. Aynı şekilde, ana sermayenin transferi tamamen serbest bırakıldı. Yabancı sermayenin gerekli gördüğü yabancı teknik eleman ve yabancı kalifiye personele bazı gümrük muafiyetleri tanındığı gibi, bunlara ayrıca Türkiye’deki kazançlarını dışarıya götürme hakkı da verildi” [Eroğul, 2001].

Ne var ki tüm bu teşviklere rağmen, Türk burjuvazisi de yabancı sermaye de yeterli katkıda bulunmadı⁵⁸, özellikle yerel sermaye bundan çekindi. DP ise bu durumdan büyük hayal kırıklığı yaşadı çünkü her iki grubun da yatırımlarına kesin gözü ile bakıyordu. Zürcher’in [2009] aktardığına göre, Demokratlar’ın on yılında Türkiye’de yatırım yapan şirket sayısı otuzu geçmedi ve bunların payı özel yatırımlar toplamının %1’ini hiç aşmadı. Hali ile bu durum iktidarın liberalleşme söylemini sekteye uğratarak, devletin konu üzerindeki desteğini ve denetimini ister istemez arttırmıştır. “Sonuç olarak, liberalizme ilişkin bütün parlak sözlere rağmen, yatırımların %40-50’sini devlet yapmak zorunda kaldı. 1950-1954 yıllarında toplam yatırımlar %256 arttı. Bu yatırımların yoğunlaşmış olduğu en önemli alanlar; karayolu ağı, inşaat sanayi ve tarım sanayi idi” [a.g.e].

Avrupa’nın tarımsal ürünlere ve madencilığe olan büyük ihtiyacı karşısında DP de boş durmadı ve bu ihtiyacı karşılamaya yönelik hamlelerde bulundu. Ürünlerin ihracatını kolaylaştırmak için ciddi bir altyapıya gereksinim vardı. “Bu siyasetin hemen hissedilen sonuçlarından biri, Anadolu köylerini ilk kez dış dünyaya açan ve köylüleri kasaba ve kentlerin yabancı dünyası ile karşı karşıya bırakan karayolu şebekesiydi” [Ahmad, 2002]. Bu sebeple yukarıda da değinildiği üzere karayolu yapımına özen gösterildi ve yatırımların büyük bir kısmı bu alana yapıldı. 1950’de

⁵⁸ “Bu yıllardaki büyük yatırımların etkinliğini azaltan üç etken vardı. Birincisi, Demokratlar ekonomide bir sıçrama başlatmayı hedeflemiş, çabuk ve somut sonuçlar istemiş oldukları için devlet yardımları, ucuz kredi olanakları ve yatırımlar kullanılırken, çoğu zaman uzak görüşlü olunmamış, ülkenin üretim kapasitesinde uzun vadeli iyileştirmelerden çok, yüksek büyüme seviyesi hedeflenmişti. (...) İkincisi, başta Başbakan Menderes olmak üzere, DP liderlerinin ekonomik planlamaya ilişkin her şeyden kaçınıyorlardı. Hatta Menderes, planlamanın komünizmle eşanlamlı olduğunu söyleyerek, bu tür yaklaşımları alenen ve şiddetle eleştirmişti. ... Üçüncüsü, yatırım kararlarının sebebinin çok defa siyasal olmasıydı. Bunun sonucu da, fabrikaların ekonomik açıdan umut vaat etmeyen yerlerde ve yanlış sektörlerde kurulmasıydı” [Zürcher, 2009].

1.642 km. olduğu belirtilen karayolu Şebekesi, 1960'a gelindiğinde 7.049 km. uzunluğundaydı.

Tam da bu noktada değinilmesi gereken önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Kaçmazoğlu'nun [1988] aktardığına göre, 1950-1952 seneleri arasında uygulanan liberal ekonomik politikalar, ticaret bilançosunda önemli açıklar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu durumda yukarıda da değinildiği üzere hükümet, çeşitli önlemler olarak liberasyon rejiminin kalkması için bir eğilim sergilemiştir. "Eylül 1952'de liberasyon sistemine fiilen son verilmiş" [a.g.e] ve böylelikle "sıkı bir tahdit rejimine gidilmiştir" [Okyar, 1955].

Hükümet bir yandan liberasyon sistemini uygulamak istiyor ancak diğer yandan da ihtiyaçların doğurduğu oranda; karayolu, baraj, tarımda sulama işleri gibi konularda ister istemez devlet yatırımlarına başvuruyordu. Durum böyle olunca DP, zamanında çokça eleştirdiği devletçilik politikasına geri dönüyordu.

Osman Okyar, bu paradoksa Forum Dergisi'nde yayınlanmış olan yazısında çokça değinmiştir. Özellikle devletin, Devlet İktisadi Teşekülleri'nin devri konusunda başarısızlığa uğraması, çok hızlı bir kalkınma modeli çizmesi, çiftçiyi kalkındırma politikası kapsamında çok geniş fiyat destekleme ve kredi verme siyaseti izlemesi ve giderek artan dış borçlar nedeniyle, "Demokrat Parti'nin arzu ettiği liberal iktisat nizamının kurulması şöyle dursun, son senelerin gidişi, müdahale, himaye, tahdit, kontrollerin gittikçe ziyadeleştiği bir vaziyetin hasil olduğunu gösteriyor" [Okyar, 1955]. İktisadi faaliyetlerdeki bu aksaklıklar, liberasyon rejimini, gittikçe parçalanmaya sürüklemiştir.

"Devlet zaruretten müdahalelerini arttırmak mecburiyetinde kalmıştır. Liberal olduğunu ilan eden Demokrat Parti, fiilen Halk Partisi'nden daha devletçi ve müdahaleci olmak zorunda kalmıştır. Maalesef devletçilik tedbirleri hadiselerin zoruyla ve aralarında, koordinasyon sağlanmadan alınmıştır. Neticede, muvaffakiyeti için elzem olan şartların yokluğundan dolayı plansız liberalizm tecrübesi muvaffakiyetsizliğe uğramıştır" [a.g.e].

Tüm bu gelişmeler, bu tarihten itibaren ekonomik güçlüklerin ortaya çıkması ile yeni devlet yatırımlarına gidilmesine ve iktidarın dolayısıyla katı bir şekilde ekonomiyi devletleştirmesine neden olmuştur.

Yukarıda da değinildiği üzere "özel sektörden umduğunu bulamayan DP, sanayi alanında tekrar devlet sektörüne dönmüş; devlet girişimleri modernleştirilmiş ve üretim kapasiteleri arttırılmıştır" [Kaçmazoğlu, 1988].

İktisadi hayattaki bu başarısızlık, DP'ye ileriki dönemde daha temkinli adımlar atması konusunda ciddi bir tecrübe kazandırmıştır. Ahmad'a göre "1954'e gelindiğinde, Türk liberalleri dersini almıştı. Bir rejimi liberalleştirmek; onu liberal bir rejime dönüştürmekle aynı şey değildi".

Ama yine de herkesin üzerinde hemfikir olduğu gibi Ahmad [2002] da, ekonomi alanında 1940'larda görülen gerileme dönemlerinden sonra Türkiye ekonomisinin 1950'lerde yüksek büyüme oranları ile gerçekleştirildiğini vurgulamaktadır ve buna 2 sebep göstermektedir: Birincisi Avrupa'nın ciddi iktisadi canlanması, ikincisi de Kore Savaşı'nın yaratmış olduğu canlanma. "Türkiye ekonomisi 1950'yle 1960 arasında yılda ortalama %7 büyümüş, bir tek 1954'te Kore Savaşı'nın neden olduğu canlanmanın sona ermesi nedeniyle %3'lük bir gerileme göstermiştir" [a.g.e].

Boratav [2009] bir iktisatçı olarak, gözlemlendiği o dönemin, gelir dağılımının hangi gruplar nezdinde bölüşüldüğünü analiz etmekte ve çoğu sosyal grubun 1940'ların ikinci yarısından başlayarak 1954'e kadar geçen sürede durumlarının düzeldiğine dikkat çekerek dönemin ekonomik özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

"1946-1953 yılları, böylece, tüm sosyal grupların mutlak durumlarının ve yaşam koşullarının düzeldiği, reel gelirlerinin arttığı; buna karşılık ücretli-maaşlı grupların görece durumlarının gerilediği; genel olarak mülk gelirlerinin ve özellikle ticaret sermayesinin milli hâsıladan paylarının arttığı; geniş köylü kitlelerinin ise fiyat hareketleri nedeniyle bozulan bölüşüm ilişkilerini, üretim dinamizmi içinde fazlasıyla telafi edebildikleri bir dönem olma özelliği gösterir".

Her ne kadar bu döneme ait başarılı bir ekonomik tablo çizilmeye çalışılsa da, 1950'lerin ikinci yarısına gelindiğinde, bu çizginin çokça dışına kayılarak; tek parti dönemini aratmayacak daha korumacı, daha baskıcı ve otoriter yıllar yaşanmaya başladığı görülecektir.

Bu geçiş, o yıllara gelindiğinde çalışma kapsamında detaylandırılarak aktarılmaya ve tartışılmaya çalışılacaktır.

2.3.2.2. Toplumsal Siyaset

1954 seçimlerine kadar DP'nin ekonomi politikasının yanı sıra benimsemiş olduğu sosyal politikalar da bir o kadar önemlidir. İki politikanın birbiri ile uyum göstererek sürdürülmesi, DP'nin dönemin ilk yarısı içerisinde takındığı tavrı anlamakta ipucu niteliğindedir. Bu başlık altında, iktidarın; halka, işçi sınıfı başta olmak üzere sosyal

ve ekonomik sınıflara, örgütlenme meselesine ve dine karşı tutumlarına değinilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle 1950 seçimlerinde halkın oy kullanarak, kendi dilediği partiyi iktidar yapması oldukça önemli bir adımdır. 27 sene sonra ilk defa bu kadar siyasetin içerisine dahil edilen halk, bu oylama ve seçim aracılığı ile kendine olan güvenini kazanmış ve daha özgür bir dönemde olduğu kanısına varmıştır. Onu daha az bürokratik yapacağına inanarak seçtiği partinin dahi isminde yer alan “demokratik” bir hayat, halkta seçim konuşmaları sırasında sözünü aldığı birçok vaadin yerine getirileceği umudu ile yeni bir döneme başlamanın heyecanını yaratmıştır. Bu da, DP’yi CHP’ye karşı seçim zaferi ile birlikte 2-0 öne geçirmiştir. Peki, “Yeter, söz milletin!” sloganı ile yola çıkan DP, gerçekten bu vaatleri yerine getirerek, halkını sevindirecek midir?

Bu sorunun cevabı, o dönemin toplumsal tartışmaları üzerine çalışılmış birkaç temel kaynağın aktarımları ile bulunmaya çalışılacaktır ve ne yazık ki cevabın şimdiden “Hayır” olduğunu bilmekte yarar vardır.

Menderes, seçimlere kadar, Eroğul’un ifadesi ile “şirin gözükmeye” çalışsa da yaptığı ya da öncülük ettiği işlerle aslında çelişmekte, bir yandan çalışan kesim için iyi bir başlangıç olabilecek adımlar atarken diğer yandan takındığı sert tavırlarla kafa karıştırmaktadır. Bunlara en iyi örneği yine Eroğul [2001] vermektedir. Seçmenlere hoş görünmek için girişilen teşebbüslerin en önemlisini, Aralık 1953’te çıkarılan ve memurlara fazla maaş verilmesini öngören kanun olarak betimlerken, diğer yandan DP’nin bir takım sert tedbirlere başvurduğunun görüldüğünü ifade etmektedir Eroğul. Alınan liberal iktisadi politika kararları sonucu fiyatlar hızla yükselmiş, sabit gelirlili bir tabaka olan memurların durumu iyice sarsılmıştı. İşte bunu gidermek amacıyla Demokrat Parti iktidarı, memurlara yılda fazladan üç maaş ödeme kararını almıştı. Ancak bu sıralar basına karşı takındığı tutum, bu yumuşak tavrı geri plana itecek tarzdadır. Eleştirilere tahammülü olmadığını bilindiği DP yöneticileri, kendilerini en çok eleştiren kesime, yani basına karşı sert tedbirler almaya girişmişlerdi.

“Tarafsız basına ilk darbenin 1951’de çıkarılan resmi ilanlar kararnamesiyle vurulduğunu daha önce görmüştük. Basının eleştiri görevini zorlaştıran ikinci adım, Temmuz 1953’te Ceza Kanunu’nda yapılan bir değişiklik ile atılmıştır. (...) Fakat basına en ciddi darbe, 1954 seçimlerinin arifesinde Basın Kanunu’nun değiştirilmesi suretiyle yapıldı. Şubat 1954’te

Meclis'e verilen tasarı, yayın yoluyla ve radyo ile işlenecek bazı yeni cürümler getiriyor ve bunları ağır yaptırımlara bağlıyordu" [a.g.e].

Seçim vaatlerinde defalarca kez yinelediği demokratik söylemin ve bu duruş karşısında yer alacak her türlü girişimin üstesinden gelineceği sözünün aksine böyle bir karar, aleni bir şekilde milletvekilleri tarafından da desteklenerek –ki bu desteğin arkasında Menderes'in ısrarları yer almaktadır- bu antidemokratik tasarı 9 Mart'ta kanunlaştırılmıştır. "Biçimsel demokrasinin bu kanun değişikliği ile yediği darbe gerçekten ağırdı" [a.g.e].

Sonradan bu girişimin payını yiyecek olan Parti ve özellikle de Menderes, Eroğul'un da işaret ettiği şekilde, seçim öncesi hazırlıklarını tamamlamış oluyordu, zira kendisini en çok eleştiren kesimi, eline aldığı "kanuni sopa" ile susturmuş oluyordu. Artık tüm girişimlerinde serbestçe adım atabilecekti. Zaten CHP de muhalefet için yeterli kalamıyordu çünkü tam da bu zamanlarda malvarlığına el konulmuştu Parti'nin, güç kaybediyordu. "Meclis, 12 Mart'ta yeni seçime karar vererek dağıldığında, Demokratlar büyük mücadelede kendilerini 'favori' görmenin coşkusu içindeydiler" [a.g.e].

Memurların ardından dönemin bir diğer önemli sınıfına, işçilere yönelik atılan adımlara bakılırsa, 1940'ların ikinci yarısında daha muhalefetteyken DP; kendilerine tanınmayan grev hakkını tanıyacağı vaadiyle sayıca az olan işçi sınıfının desteğini kazanmıştı -"Zonguldak'taki maden işçileri bile oy kullanmak için işlerini bırakmışlardır" [Yıldırım, 2004]-, bu çok net bir şekilde tüm kesimlerce bilinen bir gerçektir. Ancak iktidara geldiğinde verdiği bu söz hatırlatılan Menderes, Ahmad'ın [2008] aktardığında göre; 'Türkiye'de grev mi olurmuş? Önce biraz iktisadi ilerleme sağlayalım da bu konuyu sonra düşünerüz' şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap Menderes'in, "demokrasiye yaklaşımını özetliyordu, o an için demokrasinin ekonomik gelişme sunağında kurban edilmesi gerekiyordu!" [a.g.e].

Aslında DP iktidarı döneminin en büyük sorunlarından birisi de işçilerin örgütlenme meseleleriydi. Zürcher'in [2009] belirttiği üzere; DP iktidara geldiğinde Türkiye'deki işçilerin çoğu, on kişiden fazla işçi çalıştıran ve bu nedenle iş yasasına tabi olan sanayi şirketlerinde bile, hala örgütlenmiş değildi: "1950'de 375 bin işçiden 78 bin kadarı bir sendikaya üyeydi". Ancak burada önemli bir nokta dikkati çekmektedir. CHP'nin 1947'de çıkartmış olduğu Sendika Kanunu ile DP iktidarı dönemine -yani 1950'ye- kadarki 3 sene içerisinde, "çoğu sendika CHP'nin İşçi Bürosu kanalıyla

CHP'ye sıkı sıkıya bağlanmıştı” [a.g.e]. Bunun arkasında, CHP'nin otoriter yapısı ile bu sendikaların işçilerinin, Parti tarafından zorla kabul ettirilmiş olması yatmaktadır. Bu durumun farkında olan DP ise, işçilerin desteğini elde etmek için CHP'nin bu tavrı ile yarışmış ve çok önemli bir vaat olarak, işçilere grev hakkı tanınması sözünü vermişti. “Muhalefetteki DP'nin grev hakkını sonuna kadar savunduğunu, bunun Karabük Demir Çelik Fabrikası'nı ziyaret eden Celal Bayar ve İşçi Sendikaları Birliği'nin yıllık toplantısına katılan Fuad Köprülü gibi Parti ileri gelenleri tarafından da dile getirildiğini görüyoruz” [Buğra, 2009]. Ancak seçim sonrasında bu söz unutuldu ve “DP'nin sendikalara olan tavrı hemen hemen önceki yönetiminki kadar baskıcı oldu” [Zürcher, 2009]. Bu, CHP ile rolleri bir kez daha değiştirdiğinin adeta bir kanıtıdır. “Bu sefer, CHP grev ve işçi hakları savunucusu olarak karşımıza çıkarken, DP, CHP ile aynı gerekçelerle grevin yasallaşmasını engelleyecektir” [Yıldırım, 2004]. Oysaki grev hakkı, Mayıs 1950'de kurulan birinci DP hükümeti programında yer almıştı: “Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokratik memleketlerdeki gibi, içtimai nizamı ve iktisadi ahengi bozmayacak surette kanunlaştıracağız” [Aktaran: Buğra, 2009]. Mart 1951'de kurulan ikinci DP hükümeti programında ise grev hakkından söz edilmezken, “Sendikaların işçilerimiz için daha faydalı bir teşekkül olması maksadıyla kanunda icap ed en tadiller üzerinde çalışılmaktadır” deniyordu. Örneğin bir adım olarak, 1952'de ICFTU (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) maddi ve manevi desteğiyle Türk-İş adıyla bir sendikalar konfederasyonu kurulmuş olsa da, Zürcher [2009]; sendikaların durumunu yine de zayıf olarak tanımlamaktadır⁵⁹: “Sendika üyelerinin son derece düşük olan yaşam seviyelerinden ötürü, bu örgütleri çalıştıracak aidatlar bile yetersizdi”. Sonraki dönemde ise -1954 seçimlerinden sonra- büsbütün değişen tutum ile birlikte bu hakkın hiçbir şekilde parti programında yer almadığı görülmektedir: “Mayıs 1954 tarihinde kurulan üçüncü DP hükümeti programında, grev ve sendika kelimelerinin ikisi de yok olmuş

⁵⁹ “Bu dönemde gerçekleşen işçi hareketliliği hakkında oldukça büyük bir boşluk bulunmaktadır. DP döneminde önceki yıllarda var olmayan Türk-İş gibi bir sendikal yapının varlığına karşın, sendikal yaşamın sanki yalnızca DP'nin yönlendiriciliğinde hareket edebildiği düşünülmektedir. 1960 sonrası DİSK'i kuran ve Türk-İş'ten kopan işçilerin 1950'ler boyunca nasıl davrandıkları, DİSK'i oluşturmak için gerekli politik bilinci nasıl oluşturdukları pek fazla dikkate alınmamaktadır. Hem basının genel haber anlayışı hem de dönemin genel anti-komünist atmosferi, aslında var olan sınıfsal hareketliliğin bilgisine ulaşmamızı engellemektedir. Örneğin mahkeme kayıtları veya jandarma, emniyet kayıtları gibi arşiv olanakları bugün kullanılabilir durumda olsa, bu dönem için özellikle işçilere yönelik oldukça fazla bilgiye ulaşabileceğimizi söyleyebiliriz” [Yıldırım, 2008].

ve yerini şöyle bir ifade almıştı: ‘(...) önümüzdeki devrelerde de işverenimizle işçi münasebetlerinin içtimai adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlenmesine bilhassa dikkat ve itina göstereceğiz’ [Buğra, 2009].

Buradan, DP hükümetlerinin; birinci Menderes hükümeti programından başlayarak bütün programlarında yer alan anti-komünist söylemin, grev hakkı yavaş yavaş gündemden kalkarken, işçi haklarıyla ilgili vaatlerle ters orantılı olarak daha fazla yer kaplayarak güçlendiğini görmek mümkün. Zaten ilgi, giderek işçilerden çok; köylü ve çiftçi kesimlerin üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştı. Belki de bu bilerek yapılıyordu: “İktidarın, çoğunluğu oluşturan köylü nüfusun sorunlarını vurgulayarak sürekli gündemde tutması, işçi haklarının ve şehir nüfusunu tehdit eden sosyal sorunların göz ardı edilebileceği görüşüne zemin hazırlıyordu” [a.g.e]. Başbakan Adnan Menderes’in, “Bizim memleketimizde sosyal adalet, başka memleketlerdeki gibi bir amele davası olmaktan çok, daha fazla bir çiftçi ve köy davasıdır” sözleri, bu yaklaşımı çok net bir şekilde yansıtmaktadır. Her zaman önyargı ve nefrete varan bir söylemle dile getirdikleri bu anti-komünist söylem içinde, sosyal haklara, rejimi koruma aracı olarak fazla önem verilmediği ortaya çıkmaktadır.

CHP döneminde olduğu gibi DP döneminde de, “toplumsal sorunların yaratabileceği gerginlikle mücadelenin hedefi köylülerdi” [a.g.e]. Ancak iki partinin yaklaşımları arasında ciddi farklar gözükmemektedir. CHP, daha önce de aktarıldığı üzere, 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kapsamında “köylüyü köyde tutma”, dolayısıyla köylülerin yaşamakta olduğu yoksulluğu da köye hapsederek, orada tutma yöntemini kullanmaya çalışırken; DP tam tersi olarak, böyle bir sınırlama yerine, köylerle kentlerin birbirlerine her türlü akışının sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. “Menderes, ‘köyle şehir arasında aşılmasız setler çekmek bu memleketin geriliğini devam ettirecek bir hareket olur’ diyordu. Gerçekten de DP döneminde bu engeller kaldırıldı ve 1927-1950 yılları arasında, sadece % 24,2’den % 25’e çıkan şehirleşme oranı 1960’ta % 31,9’a ulaştı” [a.g.e].

Köy ve kent arasındaki geriliği önlemede DP de bir önceki dönemde CHP’nin üzerinde sıklıkla durduğu gibi, sağlık politikasını kullandı. DP’nin iddiasına göre, CHP döneminde sağlık konusunda ciddi atılımlar yapılmış olsa da bunlar oldukça sınırlı kalmıştı, üstesinden ise her zamanki gibi DP gelebilirdi. Buğra, DP iktidarı sırasında sağlık sorununun üzerinde önemle durulduğu ve hükümet programlarında sadece halk sağlığının değil, tedavi hizmetlerinin de ulaşılabilir hale gelmesi için

gerekli sağlık sigortası uygulamalarıyla sağlık kurumlarında kapasite artırımı konularının ele alındığı örneklerini vererek, DP'nin bu konudaki tavrını anlaşılır kılmıştır.

Diğer yandan DP, kentli sınıflara çeşitli sert tavır ve baskılarla kök söktürmeye devam ediyordu. Bu otoriter tavırdan en fazla nasibini alan, tahmin edilebileceği üzere; solcular, aydınlar, üniversiteler ve sivil toplumla uğraşan kentli kesimlerdi. Halbuki 1950 seçimlerinden önce yukarıda da değinildiği üzere DP, aydınlardan ve solculardan çeşitli destekler görmüştü. CHP'nin tek parti rejim siyasetinden bunalan ve demokrasi ihtiyacını her fırsatta dile getiren bu kesimler için, zamanında siyasal liberalleşme vaat etmiş olan DP'nin değışen bu tavrı, tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. “Partinin iktidar hırsı onları hayallerinden uyandırmıştı. Tek parti döneminden kalma kurumlarla demokrasinin ve çok partili siyasetin yaşayamayacağını gördüler” [Ahmad, 2008]. Böyle giderek Menderes'in, zamanında inşa etmek için çok zaman ve çaba harcadığı demokrasiyi yerle bir ettiğini söylemek mümkünündür.

Menderes'in bir anda bu derece değıştirdiği tavrının arkasında, muhaliflerini yatıştırma isteği vardır. Bu sert önlemler ile ancak onları susturabileceğini düşünüyordu. Ahmad'ın da ifade ettiği gibi, böylesi politikalar; hükümetin CHP'ye ve üniversiteler ile basın gibi kurumlara karşı çıkardığı antidemokratik yasaları açıklamaktadır. Oysaki Demokrat Parti hükümetinin, “sivil toplumu demokratik özgürlükleri artırarak güçlendirmesi gerekiyordu, bunları kısıtlayarak baltalaması değil” [a.g.e]. Ancak Menderes'in basına, muhalefete ve üniversite özerkliğine karşı aldığı tedbirler, onun daha özgür ve demokratik bir Türkiye fikrinden artık vazgeçtiğini gösteriyordu.

Hükümetin dönem içerisinde özgürlükler kapsamında attığı tek adım, neredeyse dini meselelerdeydi. Bu konularda da ikili bir tavır sergilenmekteydi. İktidara geldikten sonra bir yandan, CHP'nin ve özellikle İnönü'nün, “dini duyguların ifadesi üzerindeki kısıtlamalarını gevşetirken” [Zürcher, 2009], diğer yandan laiklik aleyhtarı eğilimlerle de mücadele etmeye devam ettiler. CHP'nin laik devlet anlayışından önemli bir farkı yoktu DP'nin. “Her iki parti de şeklen laikliğe taraftar ise de hiçbiri bu dini hareketi görmemezlikten gelemiyor ve böylece rakibi karşısında Allahsız gözükme istemiyor ve İslamiyet'in şampiyonluğunu yapmak fırsatını kaçırmayı arzu etmiyordu” [Lewis, 1952]. Ancak Yıldırım [2004], haklı bir eleştiri

getirerek; partilerin dini korumak ve geliştirmek amaçlı değil politik bir araç olarak dini benimsedikleri iddiasına çalışmasında yer vermektedir.

Bu dönem içerisinde DP'nin konuyla ilgili yapmış olduğu atılımları Zürcher aktarmaktadır:

“Arapça ezan yeniden yasallaştırıldı, din eğitimi genişletildi; ebeveynler artık, din eğitimini istemek yerine istemediklerini bildirmek zorundaydılar (toplumsal baskı şüphesiz istememeyi son derece zorlaştırıyordu). İmam Hatip okulları çoğaldı. Cami inşasında (hükümetin siyaseti sayesinde olduğu kadar, kırsal kesimde artan servet sayesinde de) belirgin bir artış vardı ve dini yayınların satışına yeniden izin verilmişti.

(...) Demokratlar din kurumunun (Diyanet İşleri Başkanlığı yoluyla) bürokrasiyle bütünleşmesine son vermediler. Her imam bir devlet memuru olarak kalmaya devam etti. Bununla beraber, tarikatlar gibi özerk dinsel örgütlerin varlığını kabul ettiler ve hatta 1954 ve 1957 seçimlerinde Nurcuların desteğini kabul etmekle bu tür örgütleri meşrulaştırmış oldular”.

Tüm bu laiklik politikalarını gevşetici atılımların kentleşme ve kültür konusunda çok önemli bir gelişmeye neden olduğunu Zürcher dile getirmektedir. Bir sonraki bölümde detaylıca incelenecek olan kentleşme sürecine bir giriş maiyetinde bu gelişmeye burada yer vermekte fayda vardır.

“DP döneminde laiklik politikalarının gevşetilmış olması, muazzam kentleşme olgusu yüzünden kırsal kesim kültürünün daha da hissedilir hale geldiği kentlerin günlük yaşamı içinde, İslam'ı çok daha belirgin hale getirmişti. Türk aydınları o zaman –ve sonraları- bunu İslam'ın dirilişi olarak algıladılar; aslında, faaliyet gösteren köktendinci topluluklar bulunmasına karşın, İslam'ın dirilişi denilen şey yalnızca, halk kitlesinin yaşamaya devam eden geleneksel kültürüydü; eskinin bağımlı sınıfı kendini ifade etme hakkını yeniden ısrarla savunuyordu” [a.g.e].

Tek parti döneminin “kişi partisi” CHP'nin sert ve otoriter yapısından, yeni bir iktidar seçimi ile kurtulabileceğini umut eden kesimlerin, sıradaki seçime kadar bu hayallerinden vazgeçmek zorunda kaldıkları anlaşılabilmektedir. Muhalefetteyken tavrı gayet yumuşak olan Menderes ve DP önde gelenlerinin, neden bir anda bu derece “İnnleşmesi” ise kafa karıştırıcıdır.

Bütün bu süreci, Yıldırımaz'ın da kendi çalışması için bir zet niteliğinde alıntılamaı uygun gördüğü Behice Boran'dan okumak önemlidir. Yıldırımaz'ın, Boran'ın bu konudaki sözlerini aktarmanın, gerçek durumu Marksist bakışla algılamak bakımından anlamlı olacağını ifade ettiği alıntılamaya, uzun olsa da burada da yer verilmesi önemli görülmüştür:

“1945-1960 arasındaki çok partili demokrasi denemesi (...) yararlı olmadı değil. Temel sosyal, ekonomik meselelere inmek, bunları ve güdülen iç ve dış politikayı sınıf münasebetleri açısından incelemek, eleştirmek mümkün değildi. Sola, emekçi sınıfların hak ve hürriyetlerinin savunulmasına karşı baskı hiç gevşemedi, ama iktidar, hükümet, ‘büyüklerimiz’ tenkit edilemez, önünde sadece boyun eğilir varlıklar olmaktan bu devrede çıktı. Bir tenkit ve muhalefet alışkanlığı, geleneği oluşmaya başladı. Burjuva sınıfının ideolojisi sınırları içinde ve egemen sınıfların hak ve hürriyetlerine münhasır kalmak şartıyla da olsa, çok partili demokratik rejimin politik ve parlamenter kuralları, muhalefetin iktidarı tenkit, denetleme ve ona karşı koyma hakları bu devrede enine boyuna tartışıldı, savunuldu. (...) Çok önemli bir nokta da, bu dönemde Türk halkının oy hakkına sahip çıkması ve CHP’nin hesaplarını altüst ederek sandık başlarına çığ gibi bir akışla DP’yi iktidara getirişiydi. (...) 1950 seçimlerinin sonucu, DP’nin iktidarı kazanmış olmasından çok CHP’nin iktidardan halkın oyu ile düşmüş olması açısından önemlidir. Bu, halk kitlelerinin politik bilinçlenmesinin ilk etkin belirtisi, otoriter, tepeden inme devlet şekline karşı ilk direnişiydi. Halk kitleleri henüz kendi sınıf mensubiyetinin bilincine varamamıştı. Halkın farkında olduğu şey kendisini ezen, horlayan, ağız açtırmayan devleti somut temsilcisi olarak gördüğü yönetici tabaka ile kendi arasındaki mesafe, bölünmeydi. Bu durumda halk DP’yi otoriter devletin ve imtiyazlı bürokrasinin temsilcisi olarak gördüğü CHP’ye karşı, kendinden yana bir parti olarak benimsemişti. İşte 1950 seçimlerine bu açıdan bakıldığı zaman dır ki bunun sonucu bir politik devrim niteliğinde, Türkiye’nin politik hayatında bir sıçrama olarak görünür. ‘CHP ne de olsa devrimci, halkçı geleneği olan bir parti, DP ise düpedüz komprador burjuvazinin partisiydi, nasıl olur da 1950 seçimleri halkın devrimci bir davranışı sayılır?’ diye düşünmek olayı yanlış değerlendirmek, anlamını kavramamak demektir” [Boran, 1968’den aktaran: Yıldırım, 2008].

“1950’ler boyunca ezilen köylü ve kentli kesimler, şu ya da bu biçimde, DP ile veya DP’ye rağmen politik bir yapıyı geliştirebilme becerisine sahip olmuşlardır. Unutulmamalıdır ki, 1960’lı yılların devrimci gençleri, 1950’li yıllarda politik olma becerisine kavuşan kentli ve köylü kitlelerin çocuklarıdır” [a.g.e]. Her şeye rağmen demokratikleşme yönünde henüz olumlu bir adım atamamış olan bu Parti’nin, bir sonraki seçimde yeniden iktidar olup olamayacağı merak edilmektedir.

2.3.3. 1954 Genel Seçimleri: Değişen Menderes ve Ekonomik Endişeler

2 Mayıs 1954 için planlanan seçimlerden birkaç ay önce Demokrat Parti, başarısından endişe ederek, ülkedeki politik ortam üzerindeki denetimlerini sıklaştırmaya başladı. Bundan en fazla nasibini alan, üniversiteler ve basındı. Bu iki kurum ile ilgili yeniden sert tedbirler alan DP, özellikle basın yasasını iyice

sertleştirdi. Ahmad [2007], bu yasaların hangi siyasi ortam içerisinde çıkarıldığını, sertleşen DP'ye CHP içinden gelen eleştiriyi aşağıdaki gibi analiz etmektedir:

“16 Temmuz'da Parti Meclis Grubu olağanüstü bir toplantı yaptı ve hükümetten, kurulu adli, toplumsal ve siyasi düzeni korumak için tasarlanan kanun tasarıları hazırlamasını istemeyi oybirliği ile kararlaştırdı. (...) Üniversite profesörlerinin politika yapmasını yasaklayan Üniversiteler Kanunu'ndaki değişiklik ile Vicdan Özgürlüğünü Koruma Kanunu 23 Temmuz'da Meclis'ten geçti ve Meclis tatile girdi. Birkaç gün sonra CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, bu yasaları dolambaçlı yollarla seçim kazanmak için tasarlanan anti-demokratik önlemler olarak kınadı”.

Sonradan bu endişelerin yersiz olduğu görüldü çünkü DP, bir önceki seçimden de yüksek derecede başarı sağlayarak iktidardaki konumunu güçlendirdi. Bu zafer büyük ölçüde, Parti içinde kendi adamlarını tutan ve yeni bir düzenlemeye giden Adnan Menderes'in ferdi zaferiydi. “DP oy oranını (% 53,6'dan % 58,4'e) yükseltmiş, oysa CHP'ninki % 39,9'dan % 35,1'e düşmüştü. Bu, Meclis'te DP'nin 503, CHP'nin ise sadece 31 sandalyeye sahip olması demekti” [Zürcher, 2009]. Bu arada, 1950 seçimlerinde olduğu gibi Millet Partisi, bu seçimlerde de aday olmuştu. 1953'te dini, siyasal bir amaç için kullandığı gerekçesi ile kapatılmış ve akabinde Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeniden kurulmuştu (hatta Ahmad'ın aktardığında göre İnönü bu yeni parti ile gevşek bir seçim ittifakı bile kurmuştur). Bu seçimlerde küçük de olsa 1950'ye nazaran bir başarı sağlamış, Zürcher'in vermiş olduğu rakamlarla, oyların % 4,8'ini alarak 5 milletvekili ile Meclis'e üçüncü parti olarak girmişti.

DP'nin bu başarısının ardında, ekonomi alanında göstermiş olduğu çaba ile kırsal kesimden aldığı geniş çaplı destek ve aynı zamanda CHP'nin inandırıcılığını yitirmesi vardı. CHP'nin hala eski otoriter kimliğine sıkı sıkıya bağlanması ve özellikle özgürlükler konusunda taviz vermeyeceğinin anlaşılması ile halk, Parti'ye olan güvenini azaltmıştı. Dolayısıyla, CHP'den medet ummayan kesim, DP'ye oy vererek başarı oranının yükselmesinde rol sahibi oldu. “Muhalefete desteğin devam ettiği bölgeler ise yine sadece, toprak sahiplerinin ve aşiret reislerinin hala blok oy sağlamaya muktedir oldukları Doğu'daki gelişmemiş bölgelerdi” [a.g.e].

Başarı oranlarına bakılacak olunursa, DP'nin yıldızının bu seçimlerle birlikte tekrardan parlamadığını söylemek yanlış olmaz. Ancak bu parlamış, gelecek yıllarda giderek sönmeye başlayacak ve yok olacaktır. Bundaki temel nedenleri, ilerleyen bölümlerde tartışılmaya çalışılacak olan, ekonomik bunalım ve DP'yi destekleyen

bazı kesimlerin hükümetten kendilerini geri çekmeleri olarak genellemek mümkündür.

Bu büyük seçim zaferinin ardından DP'lilerin halkçı imajlarının güçlendiği ve muhalefetin “seçkin niteliği ile ilgili bütün kuşkuların ortadan kalktığı” [Ahmad, 2007] söylenebilir. Seçimlerle başlayıp 1957'ye kadar devam eden süreci ‘Duraklama Devri’ olarak nitelendiren Eroğul’un yanında Ahmad, Menderes’in ise bu döneme ‘Geçiş Dönemi’ adı verdiğini aktarırken, “bundan sonra muhalefetin milli iradeyle uzlaşacağı ve dostça eleştirme ve çoğunluk partisinin küçük ortağı olma rolünü oynamaya başlayacağı bir ‘istikrar dönemi’ açılacaktı” diyerek kendi dönem tanımlamasını yapmaktadır.

Ancak burada değinilmesi gereken başka bir nokta da bu “sarhoş edici” zafer ile birlikte Menderes’te ve dolayısıyla Parti’de gözlenen değişimdir. Bu değişimi yeni bir “tek adam hükümeti” olarak okumak mümkünken⁶⁰, bu tarihten itibaren üniversite ve basın baskısı olmadan her kurumu dilediği gibi yönetebileceğini düşünen bir Başbakan ile karşı karşıya kalınmıştır⁶¹. “Halk öyle inandığı için doğru politikaları seçtiğine kanaat getirdi; artık 1946’dan beri Demokrat Parti’yi desteklemiş olan ve partiye sempati duyan gazetecilere bile danışmaya gerek duymuyordu” [Ahmad, 2008]. Eleştiriden ezeli beri hoşlanmadığı bilinen Menderes, bu yıllarda eleştiriye karşı bütünüyle tahammülsüzdü.

Sandalye kaybı ile moralman çöken CHP’nin yanı sıra sayıca artan milletvekillerinin DP’yi çok da güçlendirdiği söylenemez. Hatta bu yükseliş, Parti içerisindeki Menderes-Bayar farklılaşmasını da ayyuka çıkardığı için Menderes, daha kararlı ve otoriter bir yapı sergileyerek ancak durumu kontrol altına alacağını düşünmüştü. İşe kabineyi değiştirmekle başladı. Hükümet programını değiştirmeden aynı tutarken, kabineyi kendi isteği doğrultusunda değiştirmesi, Menderes’in nasıl bir role soyunduğunun da ipuçlarını vermişti aslında. Parti içerisinde sevilmeyen kişiler, sırf Menderes istedi diye kabinede önemli koltuklara oturtuldular. Ancak bu yeni

⁶⁰ “DP, 1954’ten itibaren kişi partisi oldu; CHP, İnönü’nün düşürüldüğü 1972’ye kadar kişi partisi olarak kaldı. 1980’e kadar da Ecevit’in partisi oldu” [Ahmad, 2007].

⁶¹ “İkisinden de uzaklaştı ve bunun Parti içindeki sonuçları büyük oldu. Parti’deki Fethi Çelikbaş, Feridun Ergin ve Turan Güneş gibi liberal akademisyenler, 1954’ten hemen sonra Menderes yönetimindeki DP’den soğumaya başladılar. DP’nin demokratik siyasi yaşam mücadelesine sempati duymuş olan diğer akademisyenler de (örneğin, babası CHP’li olan ve kendisi de DP üyesi olmayan Turhan Feyzioğlu) DP’lilere soğuk bakmaya başladılar” [Ahmad, 2007].

yapılanma hali ile Parti içerisinde hoş karşılanmayınca, çalkantılar oluştu ve bu karmaşa bir sene sonra Menderes'in düşmesine bile neredeyse yol açacaktı.

Ahmad'ın ifadelerine göre, tehlike kendi partisi içerisinde gelse de Menderes, muhalefet üzerindeki sözlü sataşmalarına ara vermeden devam etti ve programında muhalefeti şöyle uyardı:

“Bu itibarla, 2 Mayıs'ta hiçbir şey olmamış gibi devri sabıkın bütün kötü arazı da şuursuz, yıpratıcı ve haysiyetsiz kavgalarıyla, yalan ve iftiraya dayanan sözde siyasi mücadele usulleriyle devamında müsaade etmeyeceğiz. Çünkü son seçimler neticeleri memleketin kaderi üzerinde çok ehemmiyetli ve devamlı tesirleri görülecek olan bir büyük hadisedir ve son seçimler ondan evvelki intikal devriyle şimdi başlamakta olan safhayı birbirinden kesin surette ayırmış bulunuyor. (...) 2 Mayıs'ın manasını biz böyle anlamaktayız” [Ahmad, 2007].

Parti içerisinde yükselen sesler, “Türk kentlerindeki bastırılmış gerilimleri açığa çıkararak” [a.g.e] 6-7 Eylül olayları ve Türk siyasetinin ana konusu haline gelen Kıbrıs sorunu ile iyice duyulur hale geldi. Zaten artık sadece içeriden değil halktan da tepkiler yağıyordu Parti'ye. Olayların fitilinin Parti tarafından ateşlendiğini düşünenler –özellikle lise ve üniversite öğrencileri- sokaklara döküldü. Ahmad'ın, Frank Tachau'nun 1959 tarihli “The Face of Turkish Nationalism” başlıklı çalışmasından aktardığına göre, öğrencilerin bu örgütlü gösterisi kendiliğinden bir kargaşaya -“İstanbul ‘lumpen proletaryasının, kentin görelisi olarak lüks ve zenginleri arasında zar zor geçinen köy kökenli ayakkabı boyacıları, hamallar, apartman kapıcıları ve dilencilerin” isyanına- dönüştü. “Ayaklanan bu kalabalık, ‘zenginlere acımasız bir düşmanlık’ histerisiyle hem Rumlar'ın hem de Türkler'in mağazalarını yağmaladı” [a.g.e]. Bu aslında DP'ye karşı yürütülen ilk kitlesel tepkiydi.

Olayların artması ile birlikte ülkenin 3 büyük kenti Ankara, İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi ve Parti içerisindeki kargaşa daha da arttı. Bu ayrılıklar beraberinde istifaları getirdi. Dönemin en önemli istifası Eylül'de İç İşleri Bakanı Namık Gedik'inkiydi. Sonraki aylarda, Meclis Grubu'ndan gelen eleştiriler ile hem Parti hem de hükümet içindeki konumu sarsılan Menderes, tek çıkar yol olarak istifa etmeyi düşündüyse de kendi kabinesi istifa ederken, Meclis Grubu'ndan kendisi için güvenoyu isteme formülüne ikna edilmesi ile düşürülmekten son anda kurtuldu. Eroğul [2001] Meclis Grubu içerisinde yapılan açıklamalarla Menderes'e ve kabinesine yöneltilen eleştirilere eserinde yer vermiştir:

“Halen programsız bir hükümet vardır ve biz bir çıkmazın içindeyiz. Bugüne kadar susmalı idik, dillerimizi artık çözelim. Bir ızdırıp şelalesi halinde milletin başına çöken felaket süratle

temizlenmelidir, tehlikeyi görmeliyiz. (...) Bu memlekette herkes aynı fedakarlığı yaparsa bir kalkınma olabilir. Fakat bir tarafta halktan fedakarlık istenirken, diğer taraftan her gün bir milyonerin doğuşu halka ızdırap vermektedir”.

“Menderes tamamen Partisi’nin Meclis Grubu’na bağlı hale geldi ve kendi dışında tüm kabinenin yeni bir kabine kurulması amacıyla istifasını kabul etti. Bu siyasi manevrayla Meclis, hükümeti yönetecek veya Parti’yi bir arada tutacak bir başkasının olmadığını itiraf etmiş oldu. Sonrasında Menderes Meclis Grubu’na büyük alçakgönüllülük ve saygıyla davrandı” [Ahmad, 2008]. Ama diğer yandan “vazgeçilmez” olduğunu düşünerek, kendi dışında tüm kabinenin gözden çıkarılabileceğine inandı. Uzlaşmayı kabul etmekle eleştirilen Meclis Grubu’nun attığı bu geri adımla –Eroğul bu adımı, anlık bir zaaf olarak nitelendirmekte ve bunun hem Menderes’in hem de memleketin başına büyük badireler açılmasına neden olacağına dikkat çekmektedir- Parti içerisindeki hoşnutsuzluklar yeniden artmaya başladı. “Parti içindeki hoşnutsuzluklar, Parti’yi içeriden demokratikleştirebilme umutlarını bütünüyle yitirdiler ve dışarıdan muhalefet etmeye karar verdiler” [Ahmad, 2007]. Bunun üzerine “içerideki muhalefet”, 1955’in son ayında Hürriyet Partisi’ni resmen kurdu.

Menderes’in yakın çevresinin dışarıda tutulduğu ve daha çok Meclis Grubu’nun onayladığı bakanlardan oluşturulan yeni kabine ve programı, yeni ve uslanmış Menderes’in bir göstergesi olarak nitelendirildi. Program, hem bu zamana kadar öne çıkan hoşnutsuzların hem de muhalefetin tüm istemlerini karşılamak üzere “uzlaşma doluydu”. Hatta Ahmad’ın aktarmasına göre İnönü bile bu duruma çok şaşırılmış ve bir yandan “Bu onların programı mı yoksa bizim talepler listemiz mi?” diye sormuş diğer yandan da “Adnan zamana oynuyor. Dediklerinden hiçbirini uygulamayacak” diye de fikrini belirtmiştir.

İnönü’nün bu beyanatının ileriki yıllarda doğrulandığı görülecektir. Programın içeriğine karşın iktidar partisi demokratik kurumları yok etmiş ve ülke demokrasiden gittikçe uzaklaşmaya başlamıştır. Bunda “değişen Menderes”in bizatihi payı yadsınamayacak şekilde büyüktür. “Siyasal hayatının sonunun böylesine yakından gören ihtiraslı bir liderin, bu günleri bir daha yaşamamak için bundan böyle her imkana başvuracağı açıktı. Nitekim öyle oldu ve Menderes’ten kurtulmak için silaha sarılmaktan başka çare kalmadı” [Eroğul, 2001].

1955'ten sonra ise ekonomide belirli bir gerilemenin yaşandığını söylemek mümkündür. 1954'e gelindiğinde zaten ekonomide durgunluk belirtileri kendini göstermiş (% 4 oranında sabit kalmıştır), büyüme hızının da düşmesi ile enflasyon giderek katlanmıştır.

1960 Darbesi'ne yol açan önemli faktörlerden biri olarak tanımladığı siyasal sonuçları doğuran bu ekonomik gerilemenin Ahmad [2008], sınıflar bağlamında etkilerini ölçmüştür: “Sürekli artan enflasyon, memur ve işçilerin yaşam standartlarına zarar veriyordu. Subaylar bu durumdan birebir etkileniyor ve düşen yaşam standartları yüzünden mesleklerinin prestiji kaybetmesine içerliyorlardı. Artık orta sınıf ailelerin kızlarıyla evlenemedikleri için ve bu ailelerin kızlarını yükselen işveren sınıfına vermeyi tercih etmelerinden yakınıyorlardı”.

Menderes ekonomik durumun iyiye gitmediğinin içten içe farkına vardığı andan itibaren -ancak bunu hiçbir şekilde kabul etmiyor ve dillendirmiyordu- çeşitli önlemler alarak durumun üstesinden gelmeye çalıştı. Fiyatların Temmuz ayında artmaya başlaması ile birlikte enflasyon da armış, hükümet de bunlarla mücadele etmek için çeşitli önlemler alacağını ilan etmiştir. Hükümetin almak istediği önlemlerin başında, giderek kötüleşen liberal ekonomik sistemi yumuşatmak ve aşırı liberal olan ticaret yönetmeliklerini yeniden düzenlemek gelmekteydi. Ancak serbest girişimcilik ile siyasal liberalizmi savunan Demokrat Parti liberalleri, hükümetin ekonomi üzerinde devlet kontrolü ve siyasal etkinlikleri engelleme siyasetine şiddetle karşı çıktılar. Böyle davranan liberal Demokrat Partililer ya istifa ettiler veya partiden ihraç edildiler⁶².

Muhalefet ise halkı direkt olarak etkileyen bu durum üzerine gidiyor, iktidarı ağır şekilde eleştiriyordu. Tüm bu eleştirilere rağmen Menderes, ortada herhangi bir sorun yokmuşçasına davranıyor, üstelik halkı karamsarlığa sürüklediği için muhalefete yükleniyordu. “Ekonomideki başarısızlık, Menderes'in muhalefeti susturmak zorunda kalmasının bir başka nedeni oldu” [Ahmad, 2007].

⁶² Bunlar arasında Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni kuran Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu gibi önde gelen Demokratlar da vardı.

Diğer yandan, Ahmad'ın [2007] aktardığına göre; 30 Haziran'da Meclis, bir parti tarafından reddedilen bir aday ertesi seçimde başka bir partiden aday olmayacak şekilde Seçim Kanunu değiştirdi ve böylece ayrılma eğilimi denetime alınıyordu. Bu Seçim Kanunu'nun diğer bir zorluğu da, muhalefet partilerinin karma liste oluşturmalarını yasaklamasıydı. Muhalefet partileri arasında seçim işbirliği olasılığını ortadan kaldıran bir önlem olarak yorumlanmaktadır bu yasadır.

Durdurulamayacak şekilde başını alıp giden enflasyon, DP iktidarını daha 1940'ta çıkarılmış olan Milli Korunma Kanunu'na başvurmak zorunda bıraktı. 1956'da, fiyatları ve ekonomiyi kontrol etmede hükümete geniş bir müdahale yetkisi veren Ulusal Korunma Kanunu çıkarıldı. "Bu yasa hükümetin mal ve hizmetlerin dağılımı ve fiyatların belirlenmesi dahil olmak üzere ekonomiyi düzenlemesine izin veriyordu. Ancak bu yeni yasaya rağmen Demokratlar, ekonomide istikrar ve güveni sağlamayı başaramadılar" [Ahmad, 2006]. Menderes'in "ekonomik tutumu, kapitalizme sadık olduğu halde, 'pragmatik'ti ve Hürriyet Partisi'ni kuran liberal demokratların tutumundan çok, CHP'nin tutumuna daha yakındı" [Zürcher, 2009]. Böylelikle liberalizmden kaçmaya çalışan Menderes, "kumanda ekonomisine dönmeye oldukça istekliydi" [Ahmad, 2007].

Liberal kanadın bu sefer muhalefete geçmesi ile birlikte, Demokrat Parti'nin niteliği de önemli ölçüde değişti. DP artık iyiden iyiye Menderes'in partisi haline geldi. "Parti, ideolojik olarak serbest girişimciliğe bağlı kaldı, fakat artık, lideri gibi, Hürriyet Partisi'nden çok CHP'ye yakındı" [Karpat, 2007].

2.3.4. 1957-1960: Demokrat Parti'nin Yıkılma Devri

Menderes, ekonominin 1958'de daha da kötü durumda olacağını düşünerek, seçimleri Ekim 1957'ye çekme kararı aldı –oysaki kötüleşen siyasi ve ekonomik hayat nedeni ile halka gitmekten çekinir olmuştu. Bu adımın, ekonomik olarak kötü bir karar olduğunu dile getiren Ahmad [2007], nedenini kırsal kesimin alım gücünü arttırıp enflasyonu yükseltmesi ile açıklamaktadır. "Fakat kırsal oyları fiilen garanti ettiği için, iyi bir seçim politikasıydı" [a.g.e]. Böyle de olsa 27 Ekim 1957 seçimleri genel anlamda Demokrat Parti'nin gerilemesine işaret etti ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin sandalye sayısı 31'den 178'e çıktı.

Demokrat Parti'nin her şeye rağmen seçimlerden zaferle çıkması, olaylara hala hakim olmasından ve büyük ölçüde daha popülist yöntemlerle dini siyasete alet etmesinden kaynaklanmaktadır. Seçime kadar yapmış olduğu mitinglerde Menderes, sürekli olarak kaç adet camii yapıldığından bahsetmekteydi. Örneğin Kayseri'de yapmış olduğu bir konuşmada, 7 yıl içerisinde DP hükümetinin toplamda 15.000 camii yaptırmış olmasını dile getirerek büyük alkış aldı. Muhalefet de bu sırada, ekonomik sıkıntılara ve her zamanki gibi özgürlük meselelerine odaklanıyor ancak belirli çözüm önerilerinde bulunamadığı için yandaş toplayamıyordu. Bunda bir

anlamda baskıcı imajını hala silememiş olmasının da payı vardı. Zaten DP seçim konuşmalarında, CHP'ye ve İnönü'ye bu zamana kadar hiç yapmadığı kadar yükleniyor ve yer yer ileri gidiyordu. Bunun en iyi örneğini Eroğul [2001], Menderes'in 13 Ekim'de Trabzon'da yapmış olduğu konuşmasını aktararak vermektedir:

“İsmet Paşa buhran var diyor. Buhran, İsmet Paşa'nın kendi kafasındadır. İsmet Paşa hastadır. Bir nevi hastalığa müpteladır. Bu hastalığın adı da iktidar hastalığıdır. (...) Canım Trabzonlular; size hizmet etmek, size kul köle olmak hususunda elimizden gelen her şeyi yapmaya hazırız. İsmet Paşa ise daima soğuk, daima heyecansız ama öldüresiye tesirli üslubuyla mukabele ediyor: ‘Eğer DP'nin şansı varsa benim sağlığında çekilmek lütfuna uğrar. Onları ileride müdafaa edecek tek adam ben olacağım’”.

CHP ile muhalefet konumuna gelen Hürriyet Partisi kurucusu Fuad Köprülü de 22 Ekim'de Balıkesir'de yapmış olduğu seçim konuşmasında, Menderes'e karşı bayrak açmış, O'nun “tek adamlığı”nı ciddi anlamda eleştirmiştir: “Bu seçim mücadelesi, tek parti, tek şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı koca bir milletin mücadelesidir” [Aktaran: Eroğul, 2001].

“Demokrat Parti ise artık ekonomiyi kontrol edemiyordu. Menderes, kısa vadeli bir sorunla karşılaştığını, politikalarının sonuçlarını almak için sadece zamana ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Yardım için Batı'ya döndü” [Ahmad, 2008]. Zaten Bayar da yaptığı bir seçim konuşmasında (20 Ekim/Taksim), 30 sene sonra Türkiye'nin “küçük bir Amerika” olacağını ilan etmişti.

Meclis'te yine ezici bir çoğunluk kazanmışsa da⁶³ DP, bu seçimle önemli bir gerileme dönemine girdi. Bunu, seçimlere katılımın önceki yıllara oranla daha azaldığı ipucu ile çözümlenmek de mümkün. Ahmad [2007] seçimlerin sayısal çözümlerini aşağıdaki gibi yapmıştır: “1954'teki % 88,75 ve 1950'deki % 89,96'ya karşılık bu kez kayıtlı seçmenin % 77,15'i oy kullandı. DP'liler oyların % 47,90'ını aldı –oysa 1950 ve 1954'ye % 50'den fazlasını almıştılar- ve bu nedenle de milli iradenin emri iddiasında bulunma hakkını yitirdiler. CHP'nin oyları % 36'dan % 41'e yükselmişti –partiye daha büyük bir güven kazandıran bir artış”. Seçim sonuçlarının alındığı gece Menderes'in yanında bulunan Samet Ağaoğlu, Eroğul'un [2001] aktardığına göre hatıralarında şöyle demektedir: “Menderes'i yedi yılda o

⁶³ CHP, 178; CMP, 4; HP, 4 ve DP, 424 sandalye kazandılar.

geceki kadar üzgün bir sinirlilik içinde görmemiştim”. Bu Menderes’in durumun gidişatından duyduğu endişeyi en iyi şekilde dile getiren anekdotlardan birisidir.

Sonuçların DP yönetimini uyarması beklenirken, DP uyarılma dönemini çoktan aşmış ve dönüşü olmayan bir yola girmişti bile. “Demokratları durdurmanın tek çaresi bu seçimlerde onları iktidardan düşürmektir. Bu meşru fırsat bir kere kaçırıldıktan sonra, artık mevcut siyasal rejim içinde iktidara bir alternatif bulmak imkanı kalmamıştı” [a.g.e]. Söylenenlere göre Menderes, seçimlerden sonra neredeyse 1 ay boyunca (25 Kasım’a kadar), yeni kabinesini⁶⁴ açıklamamıştır. Bu süre içerisinde Meclis Grubu’nun hükümetin politikasını tartışmakla meşgul olduğu dile getirilmektedir.

Yeni hükümetin ilk icraatları; “zararlı yazı ve resimleri” yasaklayan daha sert bir basın yasasını önermek, muhalefetin seçim öncesi ve sonrasında yürüttüğü faaliyetlerin soruşturulmasını Meclis’e sunmak, muhalefeti “kıpırdayamaz duruma getirecek ve Meclis çalışmalarının halka ulaşmasını engelleyecek şekilde” [Ahmad, 2007] değiştirmekten bahsetmek olmuştur. Bu değişikliklerin tümü 27 Aralık’ta Meclis’ten geçerek, Anayasa tarafından koşulsuz halka devredilen hakimiyetin, yeniden hükümetin eline geçmiş olmasına olanak sağlanmıştır.

Diğer taraftan 1957 seçim sonuçları ile kendine güveni artan muhalefet, hükümetin her yaptığına karşı çıkma ve eleştirme kampanyasını devam ettiriyordu. DP ise buna göz yummayacağını işaretlerini verirdesine, tabanını genişletme stratejisini öne çıkarttı. “Ekim ayında büyük bir tantanayla Vatan Cephesi’ni, yani DP’nin tabanını genişletme ve halk kitlesini seferber etme girişimini başlattı⁶⁵” [Zürcher, 2009]. Ahmad [2008] ise bu girişimi şu şekilde tanımlamaktadır: “Menderes, otoritesini ‘Vatan Cephesi’ adı verilen ve kendini eleştirenleri tecrit edip muhalefeti silahsız bırakmayı amaçlayan bir ulusal cephe kurarak iyice güçlendirmek istedi”. Ahmad [2007], Menderes’in General De Gaulle’dan⁶⁶ etkilenerek yeni tip bir popülist rejim

⁶⁵ “Bu kampanyanın ana unsuru, cepheye katılan insanların sonu gelmez listelerinin her gün devlet denetimindeki radyodan okunmasıydı. Listeye geçirilenler arasında bebekler, ölmüş kimseler ve hatta uyduruk isimler bulunuyordu. Bir buçuk yıl süren bu kampanya o kadar büyük bir tepki toplamıştı ki birçok kentte, ‘Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyetleri’ kuruldu [Uygur Kocabaşoğlu’ndan aktaran: Zürcher, 2009].

⁶⁶ “Charles André Joseph Marie de, Fransız asker ve siyasetçi. (...) Fransa’nın Almanya’ya yenilmesi ve çok ağır şartları kabul ederek savaştan çekilmesinin ardından Londra’ya giderek Nazi karşıtı Özgür Fransa kuvvetleri hareketini başlattı. (...) 18 Haziran’da de Gaulle, BBC’den Fransa’ya seslendi. Bu

arayışı içerisine girdiğine vurgu yapmıştır. Böylelikle Partiler arasındaki gerilim yeniden tırmanmış olmuştur.

Bu siyasi baskı ve artan ekonomik sıkıntı ortamında, hükümetle Silahlı Kuvvetler arasında işlerin yolunda gitmediğinin ilk işaretleri de görülmüştü. Zürcher'in aktardığında göre; hükümete karşı gizli bir tertip hazırlamaktan dolayı 7 subay tutuklanmış, bu gelişme 1958'de halka açıklanmıştı. Tutuklananlar serbest bırakılmış olmalarına rağmen, hükümet korkmaya devam ediyordu. Bu sebeple DP ve özellikle Menderes, "daha çok asabi ve sert olmaya başladı" [Ahmad, 2007].

Ahmad, 1958 yılına gelindiğinde, hükümetin bütün devlet kurumlarından fiilen yalıtık durumda olduğunu belirtmektedir. Önce basın ve yargı kurumu uzaklaşmış, sonra da ordu ve üniversiteler... Diğer yandan ekonomik durum da hiç iç açıcı değildi. DP, bir sürü önlem alındığını söylemesine rağmen, Menderes'in umduğu yönde bir gelişim olamadı. Ülke, resmen bir enflasyon girdabına girdi. Bunun üzerine dış baskılar altında (!) Menderes, Ağustos 1958'de bir istikrar programı uygulamaya karar verdi. "1958 kararları" olarak da bilinen bu önlemler, hızlı kalkınma hayallerinin suya düşmesine neden oldu. Para arzını düşürmek ve dış ticaret açığını azaltarak dış ödemeleri daha dengeli bir hale getirmek amacıyla alınan bu kararlar, "Türk lirasının de facto devalüe edilmesini gerektirdi"⁶⁷ [a.g.e]. "Enflasyonu durdurmak bakımından bu kararlar yerinde idi. Fakat bunların kaçınılmaz sonucu, halkın sıkıntısını daha da artırmak oldu. (...) İşsizliği artırdı, (...) mütevazı gelirliler kitlenin beli iyice büküldü ve (...) işsizlik büyük bir dert haline geldi" [Eroğul, 2001].

DP'nin ekonomik başarısızlıkları, CHP'nin yeniden hatırlanarak öne çıkması yönünde işine yararken; diğer taraftan Hürriyet Partisi'nin de kendisini feshederek CHP'ye katılması, Parti'yi nispeten kuvvetlendirmiştir. Böylelikle siyasi inisiyatif

konusmasında Fransa'nın henüz yenilmediğini ve savaşa devam etmesi gerektiğini vurguladı. Konuşma çok az Fransız tarafından dinlendi çünkü milyonlarca Fransız, yollarda mülteci durumundaydı. Ancak ertesi gün Fransa'nın henüz Almanlarca işgal edilmemiş bölgelerinde çıkan gazetelerde konuşma yayımlandı. Daha önce adı duyulmamış bir generalin yenilgiyi kabullenmeyerek Londra'ya gittiği ve savaşa devam ettiği haberi Fransa'da hızla yayıldı. De Gaulle, Londra'da Özgür Fransa Kuvvetlerini kurdu. (...) 4 Temmuz 1940'ta Toulon'daki askeri mahkemede Vichy hükümeti de Gaulle'ü yargılayarak suçlu bulmuş ve dört yıl hapse mahkûm etmiştir. 2 Ağustos'ta yapılan diğer bir mahkemede ise vatana ihanet suçundan idama mahkûm edilmiştir" [http://tr.wikipedia.org].

⁶⁷ Bu ödünle birlikte, Türkiye'nin müttefiklerinden hükümetin mali durumunu güçlendiren ve muhalefet tarafından Batılı güçlerce Menderes'e atılan bir 'can simidi' olarak nitelenen 359 milyon dolarlık kredi haberi geldi" [Ahmad, 2007].

CHP'ye geçmiştir. Zaten Menderes 1957 seçimlerinden sonra artık Partisi'nin gücünden endişe etmeye başlamıştı. Bu sebeple 1959 yapılması gereken seçim düşüncesinden uzak durmaya çalışıyordu. CHP ise gittikçe yandaş toplamaya devam ediyordu, bu; Parti'nin bölge gezilerinde net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu gezilerden birinde İnönü'nün saldırıya uğraması CHP'yi feci şekilde kızdırmış ve DP ile muhalefet partileri arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Diğer yandan hükümetin daha baskıcı politikalar geliştirmeye başlaması da durumu içinden çıkılmaz hale sokmuştur.

1959 yılında ise DP yine basına saldırır hale geldi. Basın başta olmak üzere birçok kesime saldırılmasının ardında, Eroğul'un da dikkat çektiği üzere; iktisadi zorlukların artmasının şikayetlerin yoğunlaşmasına yol açması ve bunun sonucu olarak da Parti'nin sertleşme eğilimleri göstermesi yatmaktadır. “Demokratik bir rejimin vicdanı ve bekçi olarak değerlendirilen basın için, daha önceki yıllara oranla daha çok gazetenin kapatıldığı ve gazetecilerin hapsedildiği bir mahkemeler ve sıkıntılar yılı oldu” [Ahmad, 2007]. Bu sebeple 1959 senesi, Türkiye'nin demokrasi açısından adeta bir felaket yaşadığı ve vatandaşın demoralize olduğu yıl olarak tarihe geçmiştir. Üstüne CHP'nin, “iki partinin arasının düzelmesi artık imkansız” açıklaması, ülkenin giderek daha kötü bir hal içerisine girmeye başladığının bir habercisi gibidir.

Mayıs başlarından itibaren Ordu müdahalesi tehlikesi bir gerçeklik halini almıştı. Çünkü “parlamentar rejimlerde, eğer rejim içinde kalınmak isteniyorsa, bu sertleşmenin aşamayacağı sınırlar vardır. DP, işte bu sınırları aştığı için, rejim dışı bir müdahaleyi zorunlu hale getirmiştir” [Eroğul, 2001]. “Menderes'i devirmenin askeri planlarının Mayıs'ta ileri bir aşamada olduğunu şimdi biliyoruz; CHP'liler ve DP'liler bunun işaretini almıştılar ve Tahkikat Encümeni Ordu'yu inceliyordu” [Ahmad, 2007]. Diğer yandan Menderes, seçimlerden önce kendi konumunu güçlendirmek için halka dönmeye karar verdi ve çeşitli illerde üst üste mitingler yaptı. Bu mitinglerden en sonuncusunun ardından, aktarılanlara göre 21 Mayıs'ta, Harp Okulu öğrencileri hükümet karşıtı bir gösteri yapmış ve bu gösteri hükümetin prestijini ciddi anlamda sarsmıştır. “Öğrenci gösterileri sorumsuz gençliğin faaliyetleri olarak göz ardı edilebilirdi; fakat silahlı kuvvetlerin gelecekteki subayların bir gösteri başka bir şeydi” [a.g.e].

Böylece hükümet sıkıyönetim önlemine başvurdu ve ardından “27 Mayıs 1960 sabahının erken saatlerinde Ordu birlikleri, Ankara ve İstanbul’daki bütün hükümet binalarına el koydu; Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar dahil DP’li bütün bakan ve milletvekilleri tutuklandı” [Zürcher, 2009]. Hükümeti deviren TSK, “kardeş kavgasına meydan vermemek” ve “demokrasiyi içine düştüğü buhrandan” kurtarmak maksadıyla ülke yönetimine el koyduğunu duyurdu. Eroğul [2001], aslında 27 Mayıs’ın bir karşı darbe olduğuna dikkat çekmektedir: “İlk darbe, iktidardan gelmişti. Daha askerler siyasete karışmadan önce DP, parlamenter rejimi ortadan kaldırmıştı. Yıkılan, klasik demokrasi değil, klasik demokrasiyi yıkmış olan bir iktidardı”. Ahmad [2008], 1960 cuntasının radikal üyelerinden biri olarak tanımladığı Orhan Erkanlı’nın, darbeden bir süre sonra kendini ifade edişini çalışmasında aktarmış; bu kısma burada da yer verilmesi, birinci ağızdan darbenin gelişim sürecinin anlatılması açısından önemli görülmüştür:

“1954’ten sonra iktidarda bulunmuş olan zümre, milletin bütün haklarını çiğnedi. Milleti aldattı. Memleketi iktisadi ve sosyal alanda bir felakete sürükledi. Manevi değerler unutuldu ve unutturuldu. Devlet kurumu, tam bir parti kurumu haline getirildi. Memlekette tek organize güç olan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin her vesileyle gururu kırıldı; tarihin en asil mirası olan üniforma taşıyanları utandıracak hale getirildi”.

Askerlerin yönetime el koyuşunu, öğrenciler ve aydınlar büyük bir sevinçle karşılarken; kırsal kesim sessiz kalmayı yeğledi. “Önceki aylarda yaşanan karışıklıklar neredeyse yalnız Ankara ve İstanbul’la sınırlıydı. Başka yerlerde halkın Menderes’e olan sevgisinde ani bir düşüş olduğunu doğrulayacak bir gösterge de yoktu” [Zürcher, 2009].

Yönetime el konması ile yeniden düzenlenen darbe anayasası, o yıllarda kimseyi neredeyse ilgilenmiyordu. Halk daha çok tutuklanan DP’lilere ne olacağı konusunda merak içerisindeydi. “Hayli garip bir suçlamalar dizisi söz konusuydu. Sanıklar aleyhine üç ceza, dokuz yolsuzluk ve Anayasa’yı ihlal davası açılmıştı. Ağır Ceza ve yolsuzluk davalarının⁶⁸, bu kişilerin adlarını lekelemek için, büyük ölçüde etkisiz kalan bir çabayla açıldığı besbelliydi” [a.g.e]. Sonuçta, tutuklanarlardan 123’ü beraat etti, 31 kişi ömür boyu hapse, 418 kişi daha hafif cezalara ve 15 kişi ise ölüm cezasına çarptırıldı. Bunlardan 11’i çoğunluk oyuyla ölüme mahkum edilmişti. Öteki

⁶⁸ Bu davalar içerisinde, “Menderes’in gayri meşru çocuğunu öldürmesi ya da Bayar’ın bir hayvanat bahçesini kendisine armağan edilmiş bir köpeği satın almaya zorlaması” [Zürcher, 2009] gibi, tuhaf dava ve suçlamalar da vardı.

4 kişinin, yani Bayar, Menderes, Zorlu (Dışişleri Bakanı) ve Polatkan'ın (Maliye Bakanı) ölüm kararları oybirliği ile verilmişti. “Bayar’ın ölüm cezası, ilerlemiş yaşı (kendisi 26 yıl daha yaşayacaktı) ve sağlık durumu nedeniyle (ve belki de duruşmalarda Menderes’in tavrıyla tam bir tezat oluşturan güçlü görünümünün etkisi altında) hafifletildi” [a.g.e] fakat Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961’de ve Menderes ise “başarısız bir intihar girişiminden sonra” [a.g.e] 17 Eylül’de idam edildiler.

Halk tarafından seçilerek başa gelmiş ve uzun yıllar iyi ya da kötü ülkesine hizmet etmiş devlet adamlarının, demokrasi ile anılan bir dönemin sonunda bu şekilde idam edilmeleri, “milli hicab”ın “resmi” bir göstergesi olarak ülke için tam bir yüz karası niteliğindedir.

Bu trajik olayın sonrasını ve geçen 20 yılda öne çıkan özel durumu bir özet niteliğinde, Ankara’da anlatılan bir fıkra ile aktarıp, tarihin en önemli dönemlerinden birini böylece sonlandıralım: “Menderes cennete gider ve bir gün Atatürk ile karşılaşır, Atatürk O’na, Türkiye’deki siyasi hayatı sorar. Menderes bunun üzerine, Atatürk öldükten sonra memleketin başına gelenleri bir bir sayıp döker ve son olarak kendi idamını anlatır. Sonra da ‘Kısmet, Paşam’ der. Atatürk, ‘Hayır Adnan’ der, ‘kısmet değil İsmet!’” [Ahmad, 2008].

BÖLÜM 3: CHP ve DP DÖNEMİ İSTANBUL KENT POLİTİKALARI

Bu bölümde iki partinin kendi dönemleri içerisinde benimsemiş oldukları kent politikalarına ve bunların kentlere –özellikle de İstanbul’a- yansımalarına değinilecektir. İstanbul’un diğer kentlere göre bu denli öne çıkmasında, her partinin İstanbul’a dair perspektif geliştirerek, kenti kaçınılmaz olarak merkeze oturtmalarının payı büyüktür. Birinci bölümde tartışılmaya çalışılan siyasi hayat içerisinde partilerin siyasi ve ekonomik politikalarının kentlere ne şekilde yansıdığı konusu, çalışmanın temel sorusu olduğundan üzerinde detaylıca durulması gereken bir konudur. Bu sebeple araştırmalar daha çok bu bölüm üzerine yapılmış; kaynakların, kentsel siyasete ışık tutacak nitelikte olmaları gözetilmiştir.

Her iki onar yıllık dönem, doğru karşılaştırma olanağı yaratılması amacıyla aynı 7 başlık üzerinden incelenmeye ve tartışılmaya çalışılacaktır. Bu başlıklar; genel olarak partilerin kente karşı tutumları, planlama çalışmaları, kentleşme ve göç olguları, konut ve gecekondü konusundaki tutumlar, belediyeçilik anlayışı, yürütülen büyük projeler –ki bu başlık kendi içerisinde 5’e ayrılmıştır: sanayi atılımları, mesken projeleri, ulaşım politikaları, meydan düzenlemeleri ile istimlakler- ve son olarak dönem eleştirileri olmak üzere toplamda 7 ayrı temel meseleyi konu edinmektedir.

Her dönemin sonunda tüm faaliyetlere getirilen eleştirilere yer verilecek olması, durumun netlik kazanması açısından oldukça önemlidir. Çalışmanın bu bölümü genel olarak parti ve belediyelerin kendi söylemlerinden yola çıkılarak hazırlanacağından, daha çok objektif bir tutumla tamamlanacaktır. Ardından yandaş ya da muhalif çeşitli kesimlerin getirdikleri eleştirilere yer verilmesi belki de göz ardı edilen ya da bilerek geri planda tutulan konuları açığa çıkaracaktır. Bu eleştiriler, o yıllar içerisinde basında veya meslek dergilerinde yer alan haberler ve makalelerden derleneceği gibi günümüz yazarlarının o yıllar hakkındaki görüşlerinden de yararlanılacaktır. Bu eleştiriler daha çok dönemin meslek dergileri olarak öne çıkan Mimarlık ve Arkitekt Dergileri’nden edinilirken; Belediyelerin imar çalışmaları, her partinin kendi dönemi

içerisinde çıkartmış olduğu faaliyet raporlarından aktarılacaktır. Tüm aktarılabaklar, kişisel fikir ve yorumlarla da desteklenmeye çalışılacaktır.

3.1. 1940-1950 DÖNEMİ: DEMOKRATİKLEŞME İDDİALARI ve KENT

CHP'nin iktidarında geçen bu on yıllık süreç, iki farklı yapıyı bünyesinde barındırması açısından önemlidir. Özellikle siyasal hayatta öne çıkan dalgalanmaların, kente yansiyip yansımayacağı merak konusudur.

Dönemin ilk yarısında otoriter tek parti rejimi ön plandayken, diğer yarısında demokratikleşme adına atılan önemli bir adım olarak çok partili rejime geçilmesi ve bu iki dönemin CHP politikalarında farklı şekillerde tezahür etmesi, bu on yılı ilginç kılmaktadır.

Aşağıda aşırı devletçilikle başlayıp, liberalleşmeyle devam eden politikaların, kent ölçeğinde yeniden yapılanmasına –yer yer Cumhuriyet'in ilk yıllarından veya 1930'lardan başlayan bir anlatımla- farklı başlıklar altında değinilecektir.

3.1.1. İktidarın Kente Karşı Tutumu

*“İki büyük cihanın mültekasında Türk vatanının ziyneti,
Türk tarihinin serveti, Türk milletinin gözbebeği İstanbul,
bütün vatandaşların kalbinde yeri olan şehirdir”*

K. Atatürk

Bu başlık, siyasi iktidarın kente ve planlamaya karşı tutumunu göstermek ve bu bakış açısıyla yapılacak olan faaliyetleri irdelemek için tartışmaya açılmıştır. Bu tutumu en iyi şekilde analiz edebilmek için öncelikle iktidarın bu dönemde kendi ağzından dile getirdiği ifadelere yer vermek önemlidir. Bu ifadeleri, hükümetin 1940-1950 arası dönemde, İstanbul özelinde çıkartmış olduğu iki faaliyet raporu üzerinden okumak mümkündür. Bu sebeple bu başlık, Cumhuriyet'in 20. yıldönümü münasebeti ile hazırlanarak 1944 yılında çıkartılmış “Güzelleşen İstanbul” ve 1949'da çıkartılmış “Cumhuriyet Devrinde İstanbul” başlıklı iki rapordan ve buradaki ifadeleri destekleyici çeşitli kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmaya çalışılacaktır.

İktidar, Osmanlı'dan devraldığı tarihi şehir İstanbul'un asırlardan beri harap şekilde olduğunu ancak Cumhuriyet döneminde şehrin ihya edildiğini, bunda öncelikle Mustafa Kemal'in, onun vefatından sonra da İsmet İnönü'nün büyük payı olduğunu her iki raporda da vurgulamaktadır. Ancak burada, Cumhuriyet'in ilk döneminde

İstanbul'a adeta küs olunduğunun, hatta Atatürk'ün 1929'a kadar İstanbul'a hiç ayak dahi basmadığının da eklenmesi gerekir.

Özellikle 1940'larda hazırlanan şehir planına göre ilk büyük ve fiili imar faaliyetinin, İnönü zamanında başladığı, bunda başvekillik döneminden beri İnönü'nün İstanbul'a karşı derin ilgi ve alaka ile bağlı bulunmasının rolü olduğu belirtilmektedir: "Milli Şef; şehrimizi her teşriflerinde işler üzerinde alaka ile durmuşlar, yer yer gezip görmüşler, teşvik ve teşci buyurmuşlardır" [Güzelleşen İstanbul, 1944]. İnönü döneminin ilk vali ve belediye başkanı olan Dr. Lütfi Kırdar ise Milli Şef'in, İstanbul'un imarı konusunda nasıl büyük bir pay sahibi olduğunu, bir açılışta yaptığı konuşmada şu şekilde dile getirmektedir: "Yapılan bütün işlerin Milli Şef'in İstanbul'un imarı, güzelleşmesi ve gündün güne yükselmesi için gösterdikleri büyük alaka ve himaye sayesinde vücuda gelebildiğini belirtmekten hususi bir zevk ve iftihar duyuyorum" [a.g.e].

Fotoğraf 3.1. İnönü, Büyük Önem Verdiği İstanbul'un İmar Planı'na Ait Maketlere Bakarken

Kaynak: Güzelleşen İstanbul, 1944.

Sırf İstanbul için değil, tüm memleket için önemli olduğunu vurguladığı planlama çalışmalarını İnönü, "memleketimizin imarını geçirdiğimiz dar zamanlarda da durdurmamak; önümüzdeki senelerde de durdurmamaya çalışacağız" [a.g.e] diyerek önemsedini dile getirmiş, O'nun döneminde bu konuda yapılan çalışmaları böylelikle yüceltmıştır.

Kırdar ise bu söyleme, başka bir açılışta yaptığı konuşma ile destek vermektedir:

“Vatanımızı müdafaa etmek elbette birinci borcumuzdur; mukaddes, sağlam ve emin bir müdafaa çemberi içinde bulunan yurdumuzu her şeye rağmen imar etmek de aynı derecede kuvvetli vazifelerimizden biridir. Biz bu toprağın üstünde ebediyen yaşamaya ve iyi yaşamaya azmetmiş insanlarız; toprağımızı dişimizle, tırnağımızla, maddi ve manevi her vasıtaya başvurarak imar etmeyi kutsi bir vatan hizmeti sayıyoruz” [a.g.e].

Bilindiği üzere bu imar faaliyetlerine, her ne kadar İstanbul’a farklı bir önem veriliyor olsa da, öncelikli olarak başkent ilan edilen Ankara’dan başlanmıştır. 1930’larda ikinci plana itilen, 1940’larda ise –özellikle Savaş sonrasında- tabiri caizse itibarı geri verilen İstanbul’a odaklanılmıştır. Bu durumu ve yarattığı kaynak ayırımı sorununa Kuban [2004]; “1945’ten önce devletin bütün kaynakları, Ankara ve Anadolu’ya akmişti. Savaş öncesi ekonomisi, İstanbul’un yeniden inşa edilmesi için gerekli olan hiçbir yatırıma izin vermemiştir. Yeni bir başkentle birlikte Anadolu’yu ve yeni devleti inşa etmek, devletin bütün kaynaklarını tüketiyordu” diyerek dikkat çekmiştir. Ülkenin o dönemde zayıf bir tarım toplumu olduğu ve kentlerin henüz ön planda ol(a)madığı düşünülürse; Anadolu’ya yatırım yapılacak olması anlaşılabilir bir durumdur.

Çünkü bu döneme kadar devlet, öncelikli olarak modernleşme projesinin üzerine gitmiş, ülke nüfusunun artırılmasını ve sağlık koşullarının iyileştirilmesini siyasal bir amaç olarak benimsemiştir. Ülkenin o günkü koşullarının çok zayıf olması ve sağlığın, toplumsal iyileşmenin baş koşulu olduğu gerçeği; konuyu temel bir altyapı sorunu olarak görmeyi kolaylaştıracaktır.

Ankara özelinde yapılan tüm çalışmalarda, sağlık kriteri hep ön plana çıkmıştır. Sağlık konusuna bu kadar değinilmesi, yeni kurulan devletin modernite projesinin önemli bir ayağıdır. Emiroğlu ve Ünsal’ın [2006] da aktardığı üzere, iktidarın kent planlama ve uygulama anlayışında temel yaklaşımı, kente modern bir görünüş vermektir. Bu siyasal amaçla yola çıkan hükümetin teknik kadroları da buna paralel olarak kent planlamasına güzellik ve modernlik üzerinden bakmaktadırlar:

“Güzellik şehir planlarının başlıca gayesidir. Muayyen bir program dahilinde çalışmak, etrafi güzel, iyi tanzim edilmiş ve halkın içerisinde zevkle yaşayacağı bir şehir yapmak, masrafsız binalar yapmak, halkın her türlü istirahatını düşünmek; meydanlar, parklar, mimari kıymeti haiz binalar yapmak. Halkın; tabiatın güzelliklerinden istifade etmesini temin etmek bir şehir planının gayesi olmalıdır” [Uluslan, 1938’den aktaran Emiroğlu ve Ünsal, 2006].

Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta da, iktidarın bu çalışmaları yürütmesindeki tutumudur. Tek parti rejiminin siyasal hayatta göstermiş olduğu

baskıcı ve otoriter tutum, iktidarın planlama çalışmalarına da yansımıştır. Yürüttükleri ve kendilerine hedef seçtikleri modernite projesini iktidar, bir sosyal mühendislik projesi haline getirmiş, kendine böyle bir rol biçmeyi tercih etmiştir. Ancak bu rol, modernleşme projesi yürütülürken henüz tarım toplumu özelliğinden kopamayan ülkede kent ölçeğinin uzun bir süre göz ardı edilmesine neden olmuştur. “Dönemin önderleri ‘çağdaş uygarlık düzeyi’nden sık sık söz etmelerine rağmen bunun kentsel yaşam ile ilişkisinden oldukça seyrek söz etmişlerdir” [Tekeli, 2009a].

İlk dönem çalışmalarını Ankara’da sonlandıran hükümet, rotayı nihayet İstanbul’a çevirmiştir. “Yeni Devlet merkezi Ankara’nın kurulması esas itibariyle başarıldıktan sonra, Cumhuriyet idaresi, İstanbul’un imarını ele almıştır” [Güzelleşen İstanbul, 1944] diyen Kırdar, İstanbul’un önemini ve bu kentle ilgili düşüncelerini, kentin mevcut durumu ile yapılacak olan imar çalışmalarının vahametini bir mektupta aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“İstanbul’u, çör çöp arasında kalmış bir pırlantaya benzetebiliriz. Bu pırlantayı temizleyip, bütün ihtişamı ile meydana çıkarmak ve modern şehircilik kaidelerine uygun bir şekilde imar ederek güzelleştirmek, Devlet’i tam istiklali ile yeniden kuran ve bütün yurdu, tarihimizde eşi benzeri görülmemiş bir yükselme ve ilerleme hamlesi ile mamur bir hale getirmek için savaştan Cumhuriyet Devri’ne nasip olmaktadır” [a.g.e].

Bu fikirlerle yola çıkan iktidar ve İstanbul Belediyesi için, 1939’da başlayan İkinci Dünya Savaşı aslında tam bir talihsizlikti. Savaş sonrasında, birçok aksaklığa rağmen imar faaliyetlerine devam eden hükümet için; imar hareketlerinin tamamını ne kadar süreceği belli olmayan Savaş’ın sonrasına bırakmak, 1945’e kadar konu ile ilgili hiçbir faaliyet yürütülmemesi anlamına gelebilirdi. Ancak bu döneme kadar, çeşitli kaynak sorunlarına rağmen küçük-büyük birçok çalışma yürütülmüş, hatta tamamlanmıştır.

Prost’un 1939’da getirtilerek başlatılan imar faaliyetlerinin tamamlanması için 10 yıllık bir süre öngörülmüştür. Bu süre içerisinde yapılan çalışmaları anlatan ikinci faaliyet raporunun 1949’da çıkartılmasının nedeni de budur.

Kırdar, yazmış olduğu mektupta, çalışmaların tam yarısına gelindiğinde bu 10 yıllık sürenin sonunda neler öngördüklerini şu şekilde yazmıştır:

“On yılda gerçekleştikten sonra, geriye şehri daha süslemek, daha güzelleştirmek gibi ikinci derecede faaliyetler kalacaktır. Böylece; vakti ile dünyanın en mamur şehirlerinden biri iken yavaş yavaş harp olmuş ve çirkinleşmiş olan İstanbul, adeta; yeniden kurulmuş olacaktır.

İstanbul'un yeniden kuruluşunda iki esas gaye takip ediyoruz:

1. Eski ve tarihi İstanbul'u ihya ederek bir turizm merkezi haline getirmek,
2. Yeni İstanbul'u asrın şehircilik esaslarına uygun olarak modern ve mamur bir şehir haline sokmak.

(...) Son asırlarda ihmal edilmiş olan bu güzel ve eşsiz şehrin imarı, Cumhuriyet idaresinin en büyük başarılarından biri olacaktır. Fatih'in, Türklüğe en büyük hediyesi olan İstanbul'un imarı, fethinin 500. yıldönümünde, gerçekleştiği zaman, bu muazzam eser, Cumhuriyet Rejimi'nin ve Büyük Milli Şef İsmet İnönü devrinin, yurdu imar sahasındaki muhteşem zaferlerinden birini teşkil edecek ve bu sulh ve medeniyet zaferi; hiç şüphesiz, İstanbul'un fethi kadar şerefli bir zafer olarak tarihimize geçecektir" [a.g.e].

Kırdar, 5 sene sonra çıkarılacak olan diğer faaliyet raporunda yine turizme değinmekten kaçınmamış; İstanbul ve turizm, iki büyük olgu olarak gözler önüne serilmiştir. Yazılanlardan da anlaşılacağı üzere, özellikle İstanbul'un turizme açılması; yerel ve merkezi yönetimler açısından oldukça önemli bir adım olacaktır. Çünkü turizm hedefinin gerçekleştirilmesi halinde, hem kentin çekiciliği arttırılarak artı bir kaynak yaratılmış olacak hem de hükümetin bu konudaki başarısı tasdiklenmiş olacaktır. Bunu Kırdar benzer bir mektupta şu şekilde dile getirmektedir: "İstanbul, turizm bakımından çok cazip ve istikbali açık bir şehirdi; onu imar edebildiğim takdirde, İstanbul'a daimi bir seyyah akını celbetmek suretiyle hem büyük bir döviz kaynağı sağlamış, hem de Türkiye Cumhuriyeti lehinde kuvvetli bir propaganda yapmak gibi iki başlı hizmet ifa etmiş olacaktım" [Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949].

İmar çalışmalarının toparlandığı birinci maddede yer alan "turizm merkezi haline getirme" amacını Tekeli, dönemin İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya'nın ağzından tüm ülke çapında hedeflenen tarzı ile aktarmaktadır:

"Nitekim Şükrü Kaya, Meclis'te, 'memleketimizin, şehirlerimizin imarın turistik yolların yapılması için bu kürsüde ve fırka gruplarında birçok müzakereler geçti, yalnız şurasını programımıza istinaden arz edeyim ki başta İstanbul olmak üzere, Bursa, İzmit, İzmir gibi şehirlerimizin evvel emirde oturanların ve gezenlerin refahını temin edecek şekilde imarını ciddi olarak düşünmekteyiz' demiştir" [Tekeli, 2009a].

Aynı faaliyet raporunda, "modern ve turistik" olması istenen İstanbul kenti için, 1938'den 1944 yılına kadar gerçekleştirilen imar uygulamaları, genel olarak 6 ayrı başlık üzerinden sınıflandırılmıştır. Her bir sınıflandırmanın detayları, bundan sonraki başlıkların ilgili yerlerinde ayrıca tartışılmaya çalışılacaktır.

1. “Yeni yollar ve caddeler açarak seyrüseferi iyileştirmek,
2. Şehrin nefes alması için lüzumlu olan meydanları açmak,
3. Tarihi kıymeti haiz abide ve binaların etrafını temizleyerek bunları meydana çıkarmak sureti ile şehri güzelleştirmek,
4. Asri hayatta kullanılmayan eski, kıymetsiz, harap binaları ortadan kaldırmak;
5. Halkın sıhhati için elzem olan yeni bahçeler, parklar yapmak ve eskiden mevcut olanları imar ve tanzim etmek;
6. Spor sahaları vücuda getirmek” [Güzelleşen İstanbul, 1944].

1944’e kadar uygulanmış olan bu faaliyetlerin ardından, dönemin en önemli gelişmeleri olarak İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesini ve çok partili siyasi yaşama geçiş sayılabilir. Demokrasi alanında yeni gelişimler sağlayan bu farklılıklar kuşkusuz, yeni siyasi yaşamın kente bakış açısında da değişiklikler yaratmıştır.

Savaş sonrası dönem, iktidar açısından, aydınlık bir dönem olarak nitelendirilemez. Savaşa direk olarak katılmamakla birlikte Türkiye, siyasi ve ekonomik, neredeyse tüm etkileri ülkede hissederek hale gelmiştir. İmar faaliyetleri konusunda da durum farksızdır. Ama buna rağmen, 1939’da başlanılan çalışmalara, -Savaş döneminde bir duraklama yaşansa da- 1945’ten sonra devam edilmiş hatta hız kazandırılmıştır.

“Harbin doğurduğu buhranlar, bizi de sarmış olmakla beraber, memlekette ilerleme ve yenileme gayretleri durmamış; her sahada ileriye doğru meşkûr adımlar atılmıştır. Bu arada İstanbul ilinde ve şehrinde de, İkinci Dünya Harbi’nin maddi ve manevi güçlüklerine, sıkıntılara rağmen, başta imar, irfan ve sıhhat işleri olmak üzere, devamlı çalışmalarla birçok başarılar elde edilmiştir” [Güzelleşen İstanbul, 1944].

Demokrasi tarihimizde yaşanan ilk büyük gelişme olan “çok partili siyasi yaşama geçiş”in ardından ise, önemli bir değişiklik olarak söylemlere bakmakta yarar vardır. Tek partili rejimde ön plana çıkan otoriter ve baskıcı söylem yerini muhalefet ile birlikte popülist bir söyleme bırakmıştır. Bu geçişi Tekeli [2009b] çok iyi şekilde analiz etmektedir: “Türkiye’de tek parti rejiminden çok partili bir siyasi rejime geçilince, köktenci modernite projesini bir sosyal mühendislik anlayışı içinde uygulamak olanağı büyük ölçüde azaldı. Uygulamada gerçekleşen popülist eğilimlere dayalı bir modernleşme süreci gelişti”.

Bu popülist eğilimlerle birlikte, hükümetin tek başına aldığı kararların da azaldığı, olabildiğince kentle ilgili kararların halka sorulmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Lütfi Kırdar ile birlikte İstanbul Belediyesi’ne demokrasi anlayış ve ruhunun da getirildiği ifade edilen ikinci faaliyet raporunda, bu gelişme şu şekilde aktarılmıştır:

“Belediye’nin çalışmaları, tasavvurları etrafında sadece şehrin temsilcileri olan İl Genel Meclisi’ne değil, basın vasıtası ile doğrudan doğruya İstanbul hemşerilerine açık hesap ve izahat vermeyi ve yine umumi efkârın nabzı demek olan basın vasıtası ile çeşitli şehir işleri üzerinde halkın dileklerini, şikayetlerini ve düşüncelerini devamlı surette öğrenerek çalışmalara buna göre bir istikamet vermeyi prensip ittihaz etmiştir” [Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949].

Bu yeni yöntem ile birlikte aylık basın toplantıları düzenlenmiş, Belediye’nin işlerinden halkı haberdar etme amacı güdülmüştür. Bunun yanı sıra benzer bir amaçla, halkın işlerle ilgili dilek ve şikayetlerini dile getirmeleri için gazeteleri araç olarak kullanmaları söylenmiş ancak her gün her gazeteyi ayrı ayrı taramak kolay olmayacağı için görev Belediye’den alınarak, bu iş için kurulan Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü’ne verilmiştir.

“Bu suretle kurulan neşriyat bürosu, gazetelerde çıkan halk dilek ve şikayetlerini günü gününe alakalı belediye daire ve şubelerine göndermekte ve alınan cevaplar gazetelerle dilek sahiplerine bildirilmektedir.

(...) Bu sayede on yıldan beri, Belediye’yi ilgilendiren herhangi bir dilekte bulunan her vatandaş, bu mevzuda salâhiyetli belediye şubesinin ne düşündüğünü, dileğinin ne zaman ve nasıl yerine getirilebileceğini öğrenmek imkanını bulmuştur” [a.g.e].

Bu durum, aslında Belediye’nin –olumlu ya da olumsuz- yapılan işlere ve bu konuda halkın düşüncelerine önem verdiğini göstermektedir. Diğer yandan bahsedildiği gibi faaliyet raporları yayınlamak ve gazeteler aracılığı ile dilek ve şikayetleri almak, onlara teker teker cevap vermek, sırf bunun için özel eğitilmiş elemanların tahsis edildiği ayrı bir kurum kurmak; bir yerel yönetimde en fazla görülmesi gereken “şeffaflık ve hesap verebilirlik” özelliklerini kapsamaması açısından değerlidir.

Yılda ortalama 2.000’den, iktidarda kaldığı 10 yıl içerisinde yaklaşık 20.000’e ulaşan halk dileğini ve şikayetini cevaplandığını iddia eden CHP; başlangıç dönemlerinde takındığı baskıcı tavırdan gittikçe sıyrılmış, söylemini farklılaştırmışsa da kente karşı olan tutumunu değiştirmemiş, her koşul ve şartta “gözbebeği” İstanbul’un imarı için çalışmalarda bulunmuştur. Bazen beğenilen, bazen eleştirilen ve aslında 1950’den sonraki dönemin imar uygulamalarını öne çıkartan kesim için odaklanılması ve tartışılması gereken bu şaşkırtıcı dönem içerisinde Belediye’nin gerçekleştirdiği imar faaliyetleri, büyük projelerin anlatıldığı başlık altında ayrıca sınıflandırılarak aktarılmaya çalışılacaktır.

3.1.2. Modernleşme Projesi Başlarken Planlama Çalışmaları

Bu başlık altında 1940'larda CHP iktidarı döneminde, yürütülmüş olan planlama çalışmalarına değinilecektir. Çünkü "iktidarın, merkezi ve yerel yönetimler aracılığıyla kentleşmeye ilişkin doğrudan girişimi, tek tek kentler ölçeğinde kent planlarıyla olmuştur" [Emiroğlu ve Ünsal, 2006]. Ancak 1940'lara gelmeden önce, Cumhuriyet'in ilanından bu yana geliştirilmiş olan çalışmalardan da çok detaya inmeden bahsedilmesi gerekli görülmüştür. Siyasi tarihin incelendiği kısımda da bir önceki dönemin, kendisinden sonraki yılları etkileyeceği düşünülerek benzer bir geri dönüş yapılmıştı, burada da 1930'larda planlama adına yapılmak istenenlere yer verilecektir.

Cumhuriyet'in ilanından itibaren özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde planlama çalışmaları yapılmış, dönemin toplumsal ve ekonomik özelliklerine göre bu çalışmalar, Türk mimarlarının büyük tepkisine neden olsa da yurtdışından getirtilen ünlü mimar ve plancılar (Jansen⁶⁹, Agache⁷⁰, Elgötz⁷¹, Lambert⁷², Wagner⁷³, Prost⁷⁴, Kessler⁷⁵, Abercrombie⁷⁶, Högg⁷⁷, Piccinato⁷⁸ vb.) öncülüğünde yürütülmüştür.

⁶⁹ 1920'lerin sonlarında açılan Ankara İmar Planı yarışmasını Herman Jansen yaptığı ancak uygulama fırsatı bulamadığı planı ile kazanmıştır. Jansen, Ankara dışında Gaziantep, Adana, Ceyhan, Tarsus ve Mersin'in de planlarını yapmıştır.

⁷⁰ Agache, o dönemde Fransız şehirciler örgütünün ikinci başkanıdır. Ününü, Rio'nun imar planlamasını yaparak sağlamıştır. Düngerik şehrinin planlaması da çalışmaları arasındadır.

⁷¹ Elgötz, Essen şehrinin düzenlenmesi ile ilgili çalışmalar yapmış, Berlin Technische Hochschule'de şehircilik bölümü başkanlığı ve şehircilik serbest akademi üyeliğinde bulunmuştur.

⁷² Lambert'i Türkiye'ye Fransız İçişleri Bakanlığı tavsiye etmiştir. Newyork, Şikago ve Paris şehir planlama çalışmalarına katılmıştır. Türkiye'de ise ayrıca Erzurum ve Trabzon planlarını hazırlamıştır.

Agache, Elgötz ve Lambert, 1932-1933 yılları arasında yarışmaya açılan İstanbul planlama çalışmaları kapsamında ayrı ayrı incelemelerde ve önerilerde bulunmuşlar, bu önerilerini birer rapor haline getirerek, Belediye teşkil edilen bir jüriye sunmuşlardır. Jüri, raporları incelemiş ve Elgötz'ün çalışmalarını beğenerek, birinci seçmişlerdir.

⁷³ 1935'te Alman şehirci Prof. Wagner İstanbul planlamasını yapması için davet edilmiştir. Wagner, 1938'e kadar çalışmalarını İstanbul bazında yürütmüştür.

⁷⁴ 1936 yılında, İstanbul ve Bursa şehir planlama çalışmalarını yönetmesi amacıyla Fransız şehircilik uzmanlarından Prof. Henri Prost davet edilmiştir. Prost'un İstanbul için olan çalışmaları 1950 yılına kadar devam etmiştir.

⁷⁵ Prof. Gerhard Kessler, o dönem öğretim görevlisi olarak Türkiye'de bulunan bir iktisatçıdır. 1940'ların sonlarında İstanbul'un planlama çalışmaları ile ilgili görüşlerine başvurulmuştur.

⁷⁶ 1954 yılında Müşavirler Heyeti, yürütülmekte olan planlama çalışmaları üzerine görüşlerini almak üzere Sir Patrick Abercrombie'yi İstanbul'a davet etmiştir.

Tekeli [2009b], Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluşundan itibaren aydınlanma geleneği içinde köktenci bir "çağdaşlaşma" ya da "modernite" projesini uygulamaya çalıştığını dile getirerek böyle bir projenin genel çizgileri ile dört ana boyut çerçevesinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir:

"Bunlardan birincisi bilgiye, ahlaka ve sanata, akılcı-evrenselci bir aydınlanma geleneği çerçevesinde yaklaşılmasıdır. İkinci boyut, ekonomiktir. Bu boyut kapitalist gelişme, sanayileşme ve özel mülkiyetin kurumsallaşmasını içerir. Üçüncü boyut ulus devlet ve temsili demokrasinin kurumsallaşmasıdır. Dördüncü boyut ise kanun karşısında eşit, toplum içindeki haklarının ve sorumluluklarının bilincinde olan özgür yurttaşın oluşturulmasıdır" [a.g.e].

Özellikle tek parti döneminin en büyük sorunsalı olan ulus devlet yaratma çabası, o dönemde planlama stratejileri kapsamında da oldukça tartışılan bir konu haline almıştır. Ulus devlet düzeyinde geliştirilmeye çalışılan mekansal düzenleme stratejileri, ülke mekanının yeniden düzenlenmesi ve daha küçük ölçekte ise kent mekanının 'modernitenin yeni yeri' halinde tahayyül edilmesi olarak kendini göstermektedir.

Ülke düzeyinde geliştirilmeye çalışılan bu düzenleme çalışmalarının en büyük ayağı, kuşkusuz Ankara'dır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'nın başkent seçilmesi, İstanbul'u ikinci plana itmekle kalmamış, Cumhuriyet dönemi planlama faaliyetlerinin birçoğunun ilk kez Ankara'da denenmesi ve yürütülmesi sonucunu doğurmuştur. Örneğin Tekeli [2009b], üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmış olan İstanbul yerine Ankara'nın seçilmesini, gerçek bir çağdaşlaşma modelinin aranmakta olmasıyla yakından ilişkili bulmaktadır. Çünkü "bu tür ulusalcı bir çağdaşlaşma örneğinin kozmopolitleşmiş İstanbul'da gerçekleştirilmeyeceği düşünüldüğünden Ankara'da yaratılmasına çalışılmaktadır" [a.g.e].

Ankara'nın başkent olması ile birlikte mekansal düzenleme stratejileri de çeşitlilik ve hız kazanmıştır. Tüm ülke üzerinde başkentin hakimiyetini kurmak isteyen tek parti iktidarı, bunun için en uygun adımı ulaşım politikaları üzerinden atmıştır. Bütün bir yurdu "demir ağlarla örmek", Ankara merkezli bir demiryolu politikasının temel hedefiydi. Önceki bölümde de bahsedilen bu strateji, başkentin ülke üzerindeki

⁷⁷ 1956 yılında başlayan yoğun imar faaliyeti nedeniyle Alman şehircilik uzmanı Prof. Högg şehircilik çalışmalarını yönetmek üzere davet edilmiş, 1960 senesine kadar İstanbul'da kalmıştır.

⁷⁸ 1958-1960 yılları arasında gerçekleştirilen "Geçit Devresi Nazım Planı" çalışması için Prof. L. Piccinato getirilmiş ve plan O'nun direktifleri altında hazırlanmıştır.

“denetimini” sağlamlaştırmanın yanı sıra devletçilik politikasına paralel bir şekilde iç pazarın bütünlüğünü de sağlayıcı ve aynı zamanda “iç kaynakları değerlendirici bir ekonomiye” [Tekeli, 1982] geçişi de kolaylaştırıcı bir amacı gütmektedir.

Yeni yapılan demiryolu hatlarına, yabancı şirketler elindeki hatların da devletleştirilerek eklenmesi ile kısa zamanda gelişen bu sistem; aynı zamanda sanayileşmenin gelişmesi açısından da büyük önem taşımıştır. Yine devletçilik politikasının öngördüğü sanayileşme hedefi⁷⁹ ve yapılan sanayi planları kapsamında fabrikaların yer seçimi, ülkeyi saran demiryolu güzergahı üzerinden yapılmıştır. Böylelikle kalkınma amacı güden devlet, Anadolu kentlerinin çoğuna fabrikalar kurmuş, istihdam olanaklarını artırmaya çalışmıştır. “Bir yandan bu kararlar öte yandan Anadolu’nun tüm yerleşmelerinde kurulan halkevleri, modernite projesinin tüm ülke sathına yayılması isteğinin en somut kanıtıdır” [a.g.e].

Tekeli’nin bahsetmiş olduğu modernite veya çağdaşlaşma projesi kapsamında devlet, en büyük sınavını kuşkusuz başkent Ankara’nın planlanmasında vermeye çalışmıştır. Bu konuda gösterilecek başarı, diğer çalışmalar için de önemli bir referans olacaktır. Sonuçta İstanbul’un mevcut tüm artı özelliklerinin üstüne çıkılmak ve en önemlisi, ulusalcı bir çizgide modern devletin modern başkenti yaratılmak istenmektedir.

Bu amaçlarla yola çıkılan planlama çalışmalarında ilk durak, Batılı anlamda bir planlama düşüncesi olarak nitelendirilebilecek, Ankara Şehri İmar Müdürlüğü’nün kurulması ve akabinde İmar Planı’nın yarışmaya açılması olmuştur. Yurtdışından gelen katılımcılarca hazırlanan planlar arasında Herman Jansen’in yapmış olduğu çalışma kabul görmüştür. “Ankara planı hem Cumhuriyetin çağdaşlık konusundaki amaçlarını gerçekleştirmek hem de nüfusu yılda % 6 hızla büyüyen bir kentin sorunlarını çözmek zorundaydı” [a.g.e]. Devletin ülke nüfusunu arttırmayı siyasal bir amaç olarak ortaya koymasıyla artan bu büyüme hızında, arsa spekülasyonunun çok büyük değerlere ulaştığı düşünülürse, hazırlanan planların kısa sürede uygulanamaz hale gelmesi tahmin edilebilir bir durumdur⁸⁰.

⁷⁹ Cumhuriyet’in ilk yıllarında, devletçilik politikasının henüz gelişmemiş olduğundan ve yapılacak olan sanayi yatırımlarının öncelikle özel kesimden beklenildiğinden, hatta bunun için Sanayi Teşvik Kanunu’nun çıkarıldığından önceki bölümde bahsedilmişti. 1930’ların ilk yıllarında devletçiliğin bir ilke olarak kabul edilmesinin ardından sanayi planlarında artık devlet, girişimci olarak rol almaya başlamıştır.

⁸⁰ “Örneğin, Jansen planının kalbini oluşturan Bakanlıklar Sitesi’nin arsa değerleri o kadar artmıştı ki Hükümet bütçe olanakları içinde site alanının istimlakini gerçekleştiremez duruma düşmüştü. Bu

Hızla büyüyen Ankara'nın aksine o dönem diğer kentlerde benzer bir büyüme gözlenmemiş ancak Ankara'nın planlı gelişimi ile birlikte diğer kentlere de yansiyacak aynı gelişim öngörülmüştür. İmar Müdürlüğü'nün kurulmasının ardından hükümet, Osmanlı'dan kalan yasal mevzuatı değiştirmeye koyulmuş ve birbiri ardına çeşitli yeni kanunlar hazırlamıştır. Bu kanunlar vesilesiyle, belirli bir büyüklükteki kentlerin belediyelerine plan yapma zorunluluğu getirilmiştir. Böylelikle hız kazanmaya başlayan planlama çalışmaları beraberinde birçok tartışmayı da gündeme getirmiştir. Bunlardan en önemlisi Batı'dan etkileşimle ortaya çıkan "güzel kent" anlayışıdır. Bu modernist anlayışla birlikte artık kentlerde parçacıl değil bütüncül planlama faaliyetleri görülmekte ancak mevcut Türk kentleri dokusunu göz ardı eden müdahaleler öne çıkmaktadır. Diğer bir eleştiri ve tartışma konusu da çoğunlukla estetik kaygılara yönelik çözüm önerilerinin getirilmesi ve dolayısıyla kentlerin sosyo-ekonomik sorunlarının dikkate alınmamasıdır.

"Bu dönemde yapılan kent planlamalarının bir başka özelliği de, kentlerin belediye sınırları içindeki, kendi yerel ihtiyaçlarına eğilinerek yapılması ve bölgesel veriler, çevre yerleşmeleri dikkate alınmadan hazırlanmasıdır. Gelecek için tahminlerde bulunmayı sağlayacak sosyo-ekonomik hiçbir araştırmaya dayanmadan, eksik harita ve verilerle hazırlanan bu planlar, sadece soyut bir güzelleştirme kavramına dayanmaktaydı" [İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973].

Ankara'da yabancı uzmanların önderliğinde başlayan planlama çalışmalarına 1933 yılında İstanbul'da devam edilmiştir. Yine yurtdışından getirtilen 3 uzmanla (Agache, Elgözt ve Lambert) birlikte faaliyetler yürütülmüş, yaptıkları çalışmalar arasından Elgözt'inki esas alınmıştır. 2 sene sonra ise bu sefer Fransa'dan getirtilen Prof. Wagner'in, kent için analiz çalışmaları yapılması istenmiş ancak İstanbul'un ilk ciddi analiz çalışması olma özelliğini gösteren bu plan önerisi kabul edilmemiştir.

Kısacası bu dönemin, kentlere modern bir görünüş kazandırma yaklaşımı "Ankara örneği dışında yeni yerleşme alanlarının açılmasından çok, var olan sanayi-öncesi kentine, imar uygulamaları ile modern bir görünüş vermek olmuştur. Temel kent planlama sorununun bu şekilde anlaşılmış olması, gerek Belediye Kanunu'nda, gerek Yapı Yollar Kanunu'nda kendisini göstermektedir" [Tekeli, 2009a].

bölümün uygulanması için Mustafa Kemal'in kişisel prestijini ve gücünü kullanması gerekmişti. Bu alandaki arsaları kapatanlar Mustafa Kemal'in yakın çevresiydi" [Tekeli, 2009b].

1940'lara gelindiğinde, bu on senelik dönem içerisinde yapılacak olan planlama çalışmalarının önemi; özellikle motorlu taşıtların yoğunlaşması, dolayısıyla ulaşım konusunda çeşitli zorunlulukların ortaya çıkmaya başlaması ve ağır bir gelişim de gösterse sanayinin kent dokusunda meydana getirmiş olduğu önemli değişikliklerin yaşanması ile artmış ve planlamayı bir kez daha zorunlu hale getirmiştir.

“Özellikle otomobil sahipliğinin ve hareketliliğinin artışı, kentlerin imar sorunlarının tek tek ele alınmasını yetersiz kılıyordu. Bölge ölçeğinde düzenlemeleri ve ülke ölçeğinde kentleşme stratejilerini gerektiriyordu” [Tekeli, 2009a]. Bu durum elbette ki ilk olarak akla “bölge planlama” kavramını getirmektedir. Planlama anlayışındaki bu yeniliğe geçmeden önce planlama çalışmalarının içeriğine değinmekte yarar var.

1940'lara damgasını vuran ise Ankara'nın aksine Prost'un artık yönetim işlevini kaybetmiş olan İstanbul'da yürüttüğü planlama çalışmalarıdır. Her ne kadar 1951'e kadar devam eden bu çalışmalar uygulamaya geçemese de⁸¹ ileriki dönemlerde özellikle yapı faaliyetlerini kısıtlayıcı bir koruma planı karakteri göstermiştir. Ayrıca “plan olmadan imar da olmaz” diye düşünen iktidar ve İstanbul Belediyesi için uygulanamamış olsa da; bu plan, imar faaliyetlerinin hayata geçmesi için bir araç niteliğindedir. Bu sebeple, hem uygulayıcı rolündeki yerel yönetim hem de İstanbul'un geleceği için mutlak konu edilmesi gereken önemli bir gelişme olarak görülebilir. Prost'un 1937'de hazırlayıp yayınladığı “İstanbul'un Nazım Planı'nı İzah Eden Rapor”u, 1940'a damgasını vuran planlama çalışmalarının temelini oluşturduğundan ve bu raporda üzerinde yoğunlaşılacak konuların bir tanzimi olarak görülebileceğinden, programın bu temel esaslarını öncelikle sıralamakta yarar vardır:

- “Demiryolu ve deniz yolu ile ulaşım,
- Çarşı teşekkülü,
- Küçük sanayi, küçük sanatlar ve yayılma biçimleri,
- Genel olarak sanayi ve ticaretin yayılışı,
- Modern binaların meydana geliş biçimleri ve sıhhi nizamlar,
- İstanbul topluluğunu meydana getiren bütün mahallelerin gelişimleri,
- Arkeolojik araştırmaların bugünkü hali” [Özler, 2007].

⁸¹ Bu dönemde, sadece İstanbul için değil, diğer kentler için de hazırlanan kent planlarının büyük bir kısmı çeşitli olanaksızlıklar nedeni ile uygulanamamıştır.

1940’larda ise, “İstanbul’da en kısa zamanda azami bir imar hareketi başarmak” olarak okunabilecek Kırdar’ın imar programı için Prost, İstanbul kentini bir bütün olarak ele almaktansa, Beyoğlu, Üsküdar ve Kadıköy parçalarını ayrı ayrı ele almayı tercih etmiştir. Prost’un belki de en büyük hatası, eski mahalleleri ve tarihi kent dokusunu korumaya yönelik ilgisinin olmayışını planlara da yansıtmasıdır. Kuban [2004], Prost’un raporunun bazı tehlikeli öneriler içerdiğini vurgulamaktadır: “En tehlikeli önerisi ağır endüstriyi Haliç’e toplama düşüncesiydi. Bu öneri kentin tarihsel gelişmesinin çizgisini izliyordu. Fakat geleceğe ilişkin projeksiyonları doğru çıkmamıştır. Haliç’teki sanayi gelişmesi sonuçta denizi kirletmiş ve eski kentin tahribinde etken olmuştur”. Sanayiye önem verilen bu dönemde, sanayi alanının Tarihi Yarımada ve özellikle Haliç merkezli olması, ilerleyen yıllarda İstanbul’a bu alanlarda çalışmak üzere gelecek göçmen sayısını arttıracak, mevcutta konut konusunda yeterli kapasiteye sahip olmayan bu alanlar, geçici konut çözümlerinin doğmasına neden olacaktırlar.

Prost’un planlarında aldığı birçok karar, İstanbul’da 1938’den 1949’a kadar görevde kalan Lütfi Kırdar’ın⁸² Belediye Başkanlığı zamanında gerçekleşmiştir. “Bu dönem, merkezi yönetimin etkilerinin hissedildiği kadar ‘bir yeniden inşa dönemi’ olarak bilinmektedir” [Emiroğlu ve Ünsal, 2006]:

“Kırdar, Prost’un planını uygulamaya başlamış, Eminönü Meydanı dahil bir dizi meydan düzenlemişti. Önemli kamu yapıları, Açık Hava Tiyatrosu, Stadyum, Opera, Radyo Evi, ünlü Taksim Gazinosu, Sergi Sarayı, bir dizi okul ve hastane ile Zincirlikuyu Mezarlığı da O’nun döneminde yapılmış, (İstanbul Üniversitesi) Fen ve Edebiyat Fakültesi tamamlanmıştır. Taşkışla ise İstanbul Teknik Üniversitesi’ne dönüştürülmüş, Sultanahmet Adliye Sarayı yarışması açılmış, Taksim ile Harbiye arasındaki eski Ermeni mezarlıkları kaldırılarak, yerine yüksek apartmanlar inşa edilmişti. Bu yapılar bugün hala İstanbul’un kültürel altyapısı ile kentsel görünümünü oluşturur. ... Kırdar ayrıca Levent gibi kent çevresinde geniş konut alanlarının gerçekleştirilmesine de önyak olmuştur” [Kuban, 2004].

Meydanlar ve geniş yollar dışında kentte büyük yeşil alanların, park ve bahçelerin de yapıldığı bu dönem, Savaş’a karşılık ilgi çekici bir kentsel yenileme dönemi olmuştur. Kenti yeniden imar etme ile birlikte modern bir görünüm kazandırılan bazı

⁸² “1938 sonlarına doğru, düşman işgali altında harap olmuş Manisa’yı kısa bir zamanda imara muvaffak olan Doktor Lütfi Kırdar, İstanbul Valiliği’ne ve Belediye Reisliği’ne tayin edildi. Doktor Lütfi Kırdar, İstanbul’un imarı gibi tarihi bir ehemmiyet ve kıymeti haiz olan yeni vazifesine 5 Aralık 1938 günü başladı. Bu sırada M. Prost, İstanbul ve Beyoğlu tarafının nazım planlarını hazırlamış, fakat bunlar henüz Hükümetçe tasdik edilmemişti” [Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949].

bölgelerde, emlak değerleri kendiliğinden ya da bazen kasti bir politika sonucu artmıştır. Genellikle tarihi, alanlar, yeni konut bölgeleri ve elden geçirilmiş odak noktalarında bu durumla karşılaşmaktadır. Elbette ki bu alanlar daha çok kent merkezinde yer almakta, geliri düşük kesimler dolayısıyla merkezden uzaklaş(tırıl)maktadırlar. Prost, Cumhuriyet döneminde İstanbul halkının bu konudaki yönelimlerini, katıldığı bir konferansta şu şekilde anlatmıştır:

“(…) Eski İstanbul’un, hali vakti yerinde olan halkı, Avrupai mahallelere, Beyoğlu ve halihazırda Anadolu yakasında deniz kenarında ve Adalar’da günden güne terakki eden yeni semtlere taşındılar. Ekserisinin başka yerlere gitmesine rağmen, kadim Müslüman şehrinin, eski İstanbul’un eski ticaret mahallelerinde olduğu gibi, Haliç sahillerinde ve asrileşmek üzere bulunan Kapalıçarşı’da ticari faaliyet her zamankinden hummalıdır” [Prost, 1948a].

İmar programı kapsamında yapılan tüm bu çalışmalara rağmen Kuban [2004], İstanbul’un örgütlenmemiş bir mekansal yapısı olduğuna dikkat çekerek Kırdar’ın çabalarına karşılık İstanbul’un bir milyonluk bir kent olarak; ne halkın ne de yavaş yavaş gelişmekte olan endüstrinin gereksinimlerini karşılayabilecek bir altyapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Buna bir de artan nüfus eklenirse, oluşturulan imar programının birçok konuda yetersiz kalacağı açıktır.

Kırdar’a çok güvenen iktidar, O’nun ön ayak olduğu tüm kentsel faaliyet ve düzenlemeleri desteklemiştir. Ankara’nın başkent seçilmesinin ardından bu dönemde İstanbul’a ağırlık verilmesi dikkat çekici ve önemlidir. Ancak tüm gözlerin bu tarafa çevrilmesiyle de eleştirilerin ardı arkası kesilmemiştir. Çalışmaları ciddi şekilde takdir eden bir kesim olduğu kadar, eleştirilerde bulunanların sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Daha çok, mimarlık ve şehircilikle uğraşan bu kesimin, dönemin planlama çalışmalarına yönettikleri eleştirilere, çalışmanın ilgili bölümünde detaylıca yer verilecektir.

3.1.3. Nüfus, Kentleşme ve Göç

1940’lardan önce yani Cumhuriyetin ilk yıllarında, devletin belli bir sanayileşme politikasını yürütmesine karşılık tarım alanlarındaki gelirlerin düşmesine, mevcut ekonomik kalkınma politikalarının da yeterli seviyeye ulaşamamasına rağmen; sanayinin veya yeni iş kollarının bulunduğu kentlere göçten, dolayısıyla da kentleşmenin yaşandığından bahsedilemez. Ancak Ankara’nın başkent seçilmesi ve yıllar içinde “modern kent projesi” için atılan adımlar, özellikle bu kente olan çekiciliği artırmıştır.

1940'ların ikinci yarısına kadar Ankara dışında Türkiye'nin kentli nüfus oranının sabit kaldığı gözlemlenirken, diğer yarısında -özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra- diğer pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye'de de hızlı bir kentleşme sürecinin yaşanmaya başladığı söylenebilir⁸³. Savaş yıllarında, dönemin olağanüstü koşulları nedeni ile kentleşme hızı çok yavaşlamışken, "savaşın sona ermesiyle, savunma kaygılarının ortadan kalkması ve bir önceki dönemin küçük kentsel nüfusu, savaş sonrası kentleşmenin hızını artmış gösteren nedenler arasındadır" [Keleş, 2004]. Bu nedenlere, devletin, o dönemlerde kendi eliyle kurduğu temel sanayi kuruluşları da eklenebilir.

Öyle ki Tekeli [2009b] Türkiye'de savaş sonrası dönemde artan bu hızlı kentleşme sürecinin, bir insanın yaşamı içerisine sığdırılmış olduğunu söyleyerek dönem özelliğine dikkat çekmektedir. Daha önce Ankara'da başlayan hızlı nüfus artışı, diğer kentlere de yansımış, hızlı kentleşmenin mevcut kapasite için yetersiz kalacağına ilk işaretleri buralarda da görünür hale gelmiştir.

Tablo 3.1. Sayım Dönemlerine Göre Kentleşme Hızı

DÖNEMLER	YILLIK ORTALAMA KENTLEŞME HIZI (%)	YILLIK ORTALAMA ARTIŞ
1927-1935	2,9	64016
1935-1940	4,1	110054
1940-1945	1,3	41485
1945-1950	2,6	88394

Kaynak: Yavuz, Keleş ve Geray, 1938'den aktaran: Emiroğlu ve Ünsal, 2006.

Sayım dönemlerine göre kentleşme hızının analiz edildiği yukarıdaki tabloda, 1935-1940 seneleri arasında yıllık kentleşme hızının arttığı görülmektedir. Bundaki en

⁸³ "Kentlerdeki nüfus artışı, Türkiye'nin doğal nüfus artış hızına yakın olan % 2,5 düzeyinde seyretmiştir. Oysa İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye hızlı kentleşme sürecine girdiğinden kentlerde nüfus artış hızı Türkiye'nin nüfus artış hızının iki katı kadar, % 6 düzeyinde olacaktır. 1930-1944 döneminde, Türkiye'deki büyük kentlerden, sadece Ankara % 6 dolaylarında bir büyüme göstermiştir" [Tekeli, 2009a].

Oran ve yüzdeler ile ilgili bir diğer kaynakta da yıllara göre kentleşme hızı şu şekilde aktarılmıştır: "İlk nüfus sayımının yapıldığı 1927'den 1935'e kadar geçen süre içinde kentleşme hızı, yıllık ortalama % 2,9 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1935-1940 döneminde ise yıllık ortalama % 4 olan kentleşme hızı, 1940-1945 yılları arasındaki savaş döneminde en düşük düzeyine gelerek yıllık ortalama % 1,3 olarak gerçekleşmiştir" [Emiroğlu ve Ünsal, 2006].

Bu dönemlerin hepsinde kentli nüfustaki artış oranı toplam nüfustaki artış oranının az da olsa üzerinde gerçekleşmiştir.

büyük etken, başkent seçilmesinden sonra Ankara’da hız kazanan planlama faaliyetleridir. İkinci Dünya Savaş’ının başladığı ve bittiği yıllar arasında kentleşme hızı en düşük seviyede seyrederken, Savaş’ın bitimiyle oran yükselmiş olsa da 1930’ların ikinci yarısındaki hızı yakalayamamıştır.

Keleş [1972] aslında Ankara’nın başkent ilan edilmesinin en önemli katkısının, İstanbul dışında yeni bir “çekim merkezi”nin oluşturularak, büyük kentlere göç olayını görece bir dengeye kavuşturulması olarak nitelendirmektedir: “Ankara’ya, İstanbul’a ve Doğu Marmara’ya olan nüfus akınlarını 500 km. Doğu’da tutmaya çalışan bir baraj gözü ile bakılmaktadır. Ne var ki, barajın da artık taşma çizgisine yaklaşmış olduğunu gösteren belirtiler çoğalmış bulunuyor”.

Göç ile birlikte başlayan kentleşme sürecinde, kitlelerin ülkenin hangi bölgelerinden geldikleri de önemlidir. Tıpkı bugün gibi Türkiye’de geri kalmış bölgelerden, gelişmiş bölgelere, yani Doğu ve Güneydoğu ile Karadeniz’den Batı’ya doğru bir göç yaşandığı bilinmektedir. Keleş [1972] eserinde, göç eden kitlelerin genel özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

“Kentlere göç, genellikle köylerden yapıldığına göre, göç eden insanların çok büyük bir bölümünün, tarım işçileri, topraksız köylüler ve bir bölümünün de büyük arazi sahipleri olduğu açıktır. Birinci gruptakilere her bölgede rastlanıldığı halde, ikinci gruba girenlerin, daha çok büyük arazi sahiplerinin var olduğu bölgelerden geldikleri görülmektedir. Bu bölgeler, feodal ve yarı feodal üretim ilişkilerinin egemen olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile biraz da Güney ve İç Anadolu bölgeleridir”.

Tablo 3.2. Bölgeler Açısından Kentleşme (%)

BÖLGELER	1935	1940	1945	1950
Marmara	35,1	35,8	36,4	36,6
Orta Anadolu	15	14	16	17
Ege	21,4	23,6	23,5	24,5
Antalya	10,7	10,6	9,8	9,5
Çukurova	22,3	22,3	24,5	24,4
Batı Karadeniz	4,8	4,4	8	8,4
Doğu Karadeniz	7,2	7,9	6,9	6,9
Doğu Anadolu	11,2	13	13	12,6

Kaynak: İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973.

Görüldüğü gibi; Marmara, Çukurova ve Ege Bölgeleri’nde, kentleşme oranları her zaman ülke ortalamalarının üzerinde gelişmiş, Orta Anadolu Bölgesi kısmen paralel

bir gelişme izlerken, Doğu Anadolu, Doğu ve Batı Karadeniz Bölgeleri'nde ülke ortalamasının altında bir kentleşme olmuştur.

Göç edenler arasında da göç edilen yerler farklılaşmaktadır. Sayıları sınırlı olan büyük toprak sahipleri, merkezi ve ülke çapındaki büyük kentlere göç ederlerken; asıl kentlileşen, büyük kitleler, yoksul köylülerdir. “Bunlar, kentlere niteliksiz işçi olarak gelmekte, çeşitli yollardan iş bulmaya çalışmakta ve ancak sonradan, bulabildiği taktirde, iş başında kimi yetenekler, nitelikler kazanabilmektedir” [a.g.e].

CHP iktidarı otoriter yanı ile bir yandan köylüyü köyde tutmak isterken, diğer yandan devletçi yanı ile de sanayileşme hareketinin öncüsü olan kentlerde ucuz emeğe gereksinim duyulduğunu belirterek, kitleleri kırdan ister istemez kopartmaktadır. Bu dönemde bağımsızlığını pekiştirmek ve varlığını koruyup güçlendirmek gibi temel bir sorunla karşı karşıya kalan hükümetin; hem yatırımların ve nüfusun yayılması, hem de belli bazı seçilmiş yerleşim yerlerinin yoğunlaştırılması yöntemlerini denediği ifade eden Keleş [2004], aslında bu devlet politikasının ne kadar çelişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak çeşitli sorunların baş göstermesi ile birlikte özellikle modernizmi savunan baskıcı burjuva sınıfı, kırdan gelenlerin köylerine geri dönmelerini savunmuştur. Bunu yapmak için tercih edilen psikolojik yöntemi Tekeli [2009b] yerinde bir tespitle şu şekilde izah etmektedir: “Gelenlerin sayısı arttıkça ve onların engellenemeyeceği ortaya çıkınca, onları ‘kentteki köylüler’ diyerek kafalarındaki köylere hapsetmişlerdir. Onların zaman içinde modernist meşruiyet kalıpları içinde yaşamayı öğrenmesini beklemeye başlamışlardır”.

Dışlanmanın ötesinde ortaya çıkan temel sorunlar genellikle istihdam ve barınma temelli olmuştur. Ekonominin henüz kendine gelemediği savaş sonrası yıllarda; hızlı ve henüz plansız kentleşme, üstesinden gelinemeyen bir sorun olarak bir müddet planlama gündemini meşgul etmiştir. Kırdan koparak kente göçen kitlelerin; özellikle istihdam konusunda alışageldikleri becerilerini ortaya koyamadıkları, barınma sorunlarını devlet aracılığı ile kolaylıkla çözemedikleri, sınırların genişlemesi ile belediye hizmetlerinden yeterli şekilde faydalanamadıkları aşikardır ve biran önce halledilmesi gereken sorunlar olarak o yıllarda ciddiyetini korumaktadır.

Her şekilde birbirini tetikleyen bu sorunlardan ön plana çıkan konut edin(dir)me süreçlerine ilişkin dönemin tutumu, aşağıda tartışılmaya çalışılacaktır.

3.1.4. Konut Üretimi ve Gecekondulaşma Konusundaki Tutumlar

Yeni kurulan Cumhuriyet'in ve ileriki dönemlerin en büyük sorunu olarak tartışılan konut olgusu, her zaman her dönem mevcudiyetini korumuş ve hangi hükümet ne yaptıysa, soruna çözüm olamamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve sonrasında, konut yapımı açısından ciddi bir durgunluktan bahsetmek mümkündür. Ancak birbirinden farklı nedenlerle oluşan bu durgunluklar, yeni konut yapımına ihtiyaç duyulmamasından değil, daha çok kaynak ayrımı ile ilgili bir sıkıntıdan oluşmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, “uzun yıllar savaşmış bir ülkenin sınırlı kaynaklarının daha öncelikli alanlarda kullanılması zorunluluğundan” [Sey, 1998] doğan bu ilk durgunluk yerini; 1930'larda, dönem boyunca oldukça etkili olmuş devletçilik politikası kapsamında, merkezi devlet harcamalarının artış hızının çok yükselmesine bırakmıştır. Bu sebeple iki dönem için düşünülen çözümler de değişkenlik göstermektedir. Sey'in aktardığı üzere, ilk yıllarda doğan konut sorununun üstesinden; İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, özel teşebbüsün gelebileceğine inanılmaktadır. “Böyle bir politikayla imar faaliyetini artırmak, yerli ve yabancı özel teşebbüsü özendirilebilmek amacıyla, Türkiye'de bina inşaatını üstlenen şirketlere ve müesseselere kolaylık sağlanması yolunda adımlar atılmıştı” [a.g.e]. İlerleyen yıllarda ise bu görevin, değişen ekonomik politikalar paralelinde yeniden devlete verileceği görülmektedir. 1933 yılında devletçilik dönemine geçildiğinde hazırlanan ilk kalkınma planı içerisinde konut sorununa değinilmediği görülse de, bazı kaynaklar o dönem inşaat sektörünün planın gerektirdikleri ile canlılık kazandığını söylemektedir. Bu da akıllara hemen “ucuz konut” olgusunu getirmiştir. Ancak malzeme fiyatlarındaki artış ve giderek Ankara temelli başlayan arsa spekülasyonları, bu ihtimali de şimdilik ortadan kaldırmıştır.

Gelişen devlet, 1930'ların ikinci yarısından itibaren, konut yapımını bir görev olarak kabul etse de bu sürece ilişkin kaynak artırımı yapıp yapmama konusunda tüm gelişmekte olan ülkeler gibi bir tercih yapma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır.

“Konuta ayrılacak kaynakların mertebesi hakkında sanayileşmesini ve kentleşmesini tamamlamış ülkelerde çok kritik bir seçim söz konusu değildir. Oysa sanayileşmekte olan

ülkelerde bu seçim çok kritik hale gelebilir. Bu ülkeler hem sanayileşmeleri hem de kentleşmeleri için büyük kapital yatırımları yapmak durumundalar. Oysa bu ülkelerde kapital birikimi yavaştır. O zaman sanayileşmelerini hızlandırıp kalkınmak istiyorlarsa kentleşmelerine, dolayısıyla konuta yaptıkları harcamaları azaltmak, kentleşmelerini ucuzlatmak yolunu bulmaları gerekir” [Tekeli, 1996].

Soruna etki eden bir diğer faktör de mevcut iktidarın “köycülük” ideolojisini benimsemesidir. 1950’de DP’nin iktidara gelmesi ile etkisini yitiren bu ideoloji kapsamında örnek köyler inşa edilmek istenmiştir. Bu çabaların konut sorununu etkilemesinin yanı sıra 1939’da meydana gelen büyük Erzincan depremi ise akıllara dayanıklı konut meselesini getirmiştir. Her iki durumun da üstesinden gelebilmek için ciddi bir kaynak artırımına gitmesi gereken hükümet, yukarıda aktarıldığı üzere tercih yapma zorluğuna düşmüştür. Nitekim Türkiye’de konut politikası, devletçilik anlayışı ile paralel yol alan sanayi destekleme, sanayiye kredi tahsisatı, vergi indirimi gibi ekonomik gelişmelerin etkisinde kalmıştır.

Burada CHP’nin Dördüncü Kurultayı’nda kabul edilmiş olan parti programında, konut sorununa ilişkin ilk siyasal söylemine, sorunu nasıl algıladıklarını anlamak adına yer vermekte yarar vardır: “Yurttaşları ev sahibi kılmak prensibini güden partimiz, bugünkü Emlak Bankası’nın aslen dar olan kapitalini artırmayı önemli tutmakla beraber, şimdilik, Banka’nın kapitalinden yeni yapılara verilen kısmın yalnız evlere hasrolunması fikrindedir”. Hükümet programında ise ilk kez Bayar Hükümeti’nde ortaya çıkan bir kararla, mesken yapımı belediyelerin görevleri arasında sayılarak, yerel yönetimlerin konu hakkında hassas davranmalarını sağlayarak, soruna önem verildiği gösterilmiştir.

Öte yandan hükümet, konuta sadece bir barınak gözüyle bakmadığını zaman zaman vurgulamaktadır. 1970’lerde İmar ve İskân Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan faaliyetler raporunda, 1940’larda konu ile ilgilenen çalışma grubunun; konutu, aynı zamanda medeniyetin bir göstergesi olarak kabul ettiği belirtilmektedir: “Konut, aile hayatının merkezi olarak hayatı doğrudan doğruya etkiler. Konut ihtiyacının iyi ve yeterli bir şekilde karşılanması, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeyi hızlandırır. Bu hızlanmanın ise konut ihtiyacının nitelik ve niceliğini etkiler ve konut talebinin dağılımında farklılıklar ortaya çıkarır” [İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973]. Benzer ifadelerin, 1960’lardan sonra hazırlanmaya başlayan Beş Yıllık Kalkınma Planları’nda da kullanıldığı görülecektir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, başkent seçilmesi nedeni ile çekiciliği artan Ankara'nın hızlı kentleşmesinin dışında böyle bir kentleşmeyi henüz yaşamamış diğerlerinde konut sorunundan bahsedilememektedir⁸⁴. Bu sorunu yaşayan o yıllarda sadece Ankara'dır. Ankara dışında kalan diğer kentlerde yoğun bir şekilde konut ihtiyacının bulunmadığından bahsedilse de, 1950'ye kadar olan süreç içerisinde "iç pazarın bütünleştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yönelik çabalarla birlikte yeni devletin siyasal ve ideolojik yapısına uygun bir yapılaşma ihtiyacı ve talebinden tüm Türkiye için söz etmek mümkündür" [Emiroğlu ve Ünsal, 2006].

Konu ile ilgili daha kanıtsal bilgilerin kullanılması gereklidir ve bu bilgilerin, İntes'in desteği ile Emiroğlu ve Ünsal'ın hazırlamış olduğu çalışmada yer aldığı üzere aktarılması uygun görülmüştür: 1950 yılına gelindiğinde bile yedi büyük kentte konut stokunun % 51'inin 1923'ten önce yapılmış olması, bu oranın Ankara'da % 10'a düşerken, İzmir'de % 68, Bursa'da % 83, Kayseri'de % 76 gibi yüksek bir oran göstermesi, Ankara dışında konut stokunun 1940-1945'lere kadar büyük ölçüde yeterli olduğunu göstermektedir.

Dönem boyunca kendini hissettiren hızlı kentleşme, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan ekonomik bunalımın ve durgunluğun etkisi ile birlikte yine konut sıkıntısında bir artışa neden olmuştur. Konuyla ilgili o yıllarda ayyuka çıkmış olan şikayetleri, Sey [1998] aşağıdaki gibi toparlamaktadır:

"Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana yapı işlerinin arttığı, ancak bu artışın planlı ve sistemli bir şekilde gelişmediği, son yıllarda önemli bazı yasal düzenlemeler yapılmış olmasına karşın imar işlerinin planlamasında geç kalındığı, konut sorununun toplumun ilgilendiren bir konu olduğu ve devletçe düzenlenmesi gerektiği, devletin yapı malzemesi üretimini planlamamış olmasından ötürü fiyatların arttığı ve artık devletin piyasaya hakim olmadığı, dönemin yayın organlarında sık sık rastlanan şikayetlerdi".

Sıkıntısı sürekli hissedilen bu soruna aranan çözümler, hep anlık ve geçici olduğundan, göç eden kesimlerin barınma sorunlarına buldukları çözümlerin de aslında kendiliğinden geliştiğini söylemek mümkündür. Çünkü veriler ve uygulamalar göstermektedir ki, 1930'lardan beri süregelen yasal yapı bu sorunun önüne geçilmesinde yeterli olmuyordu. Bu sebeple bu dönem içerisinde konuyla ilgili yasal mevzuat neredeyse tümüyle değiştirilmesine ve yeni bir sistem

⁸⁴ Burada konut sorunundan bahsederken, göçmenlerin barınma ihtiyaçlarını da göz ardı etmemek önemlidir. Ne yazık ki o dönemlerde, mübadeleye zorlanan halkın ve göçmenlerin konut talebi birçok araştırmacıya göre ihmal ediliyordu.

oturtulmaya çalışılmasına rağmen, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik, politik ve hatta teknolojik durum, sorunun çözümüne yardımcı olamıyordu. Üstüne üstlük 1940'ların ikinci yarısında devletçilik ilkesinden vazgeçilmesi, sorunun muhatabını devletten farklılaştırıyordu. Konu ile ilgili çözümler devletten beklenmez hale gelince, doğal süreç kendiliğinden gelişti ve halk kendi sorununu kendi çözmeye yeltendi. Gecekondulaşma ile barınma ihtiyacının yavaş yavaş ortadan kalktığını düşünen devlet, sürece seyirci kalarak -ki ileride sadece seyirci olarak kalmayacak, çözümleri yasalaştırmaya çalışarak süreçte aktif bir rol oynayacaktı- gecekondu yapımını bir anlamda desteklemiş oldu⁸⁵.

Süreci ve dönemin hükümet görüşünü Tekeli şu şekilde aktararak özetlemiştir:

“Konut arzı için tek parselde tek bina yapılmasını öngören kurumsal çerçeve, kısa sürede orta sınıfları konut yaptıramaz duruma getirmiştir. Ankara sürekli konut kıtlığı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu, gecekonduyun öncüsü denilebilecek olan barakaların doğmasına neden olmuştur. Bu ilk barakalar daha sonraki dönemin gecekondularından nitelik olarak farklıdır, kırdan gelen kitlesel göçler sonucunda ortaya çıkmamıştır, daha çok kentteki inşaatlarda çalışan işçilerin barınma sorununa çözüm olarak gelişmiştir. Bu barakalar otoriter tek parti rejimine rağmen yıkılmamıştır. TBMM'de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bu barakaların yasa dışı olduğunu ama kış geceleri kendisinin sokakta kimsenin donmayacağını bilerek uyuduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır” [Tekeli, 2009b].

1940'ların ikinci yarısında, geliştiğine ve gittikçe arttığına dikkat çekilen popülist söylem, kendini en çok istihdam ve barınma sorunları karşısında göstermiştir. Kentleşmenin hızlanması ile gelmeye devam eden kırsal kesimin, özellikle barınma sorunu ve kendince geliştirdiği çözümler karşısında yerini alan popülist söylem, bugün bile hala üstesinden gelinemeyen yanlış ve geri dönülemez sonuçlara neden olmuştur.

Durum böyle olunca Ankara'da başlayan ve İstanbul'da devam eden bu süreç, büyük kentlerde fiziksel ve ekonomik olarak iki ayrı yapıyı da gözler önüne sermiş olmaktadır. Bir yanda rejimin dayattığı modern ve üst gelir sınıfına haiz kesim; diğer yanda yine rejimin, yerine politika koyamaması ile çare gördüğü gecekondu alanları... Sıkıntının ancak bu şekilde çözülebileceğini düşünen hükümet, geliştirdiği

⁸⁵ Aktarıldığına göre zaten Ankara, daha 1933 yılında gecekondu sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda devletin sorunu önceden bildiği aşıkardır. Bu döneme gelinene kadar soruna çözüm bulamayışları, sosyal yardım işlevini üstlenen merkezi yönetim hakkında kafalarda soru işareti bırakmaktadır.

popülist söylem ile birlikte bulunan çözümü bir adım daha öteye götürerek meşrulaştırmayı düşünmüş ve dönem içerisinde yasalar bu yönde değiştirilmiştir.

Öncelikle kiralardan yeniden düzenlenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Kiracıları koruyan bir dizi yasal önlem alınmış ancak bunlar yıldan yıla farklılık göstererek çözümün bulunmasında yetersiz kalmıştır. Özellikle 18 Ocak 1940 tarihinde çıkartılmış olan Milli Korunma Kanunu, kiracıları koruyan bir yasal çerçeve oluştururken, bu sefer mülk sahipleri bu durumdan rahatsızlık duymaya başlamıştır. Çünkü yasa gereği olarak “dünyanın ve ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü ekonomik koşulların ve bunalımın halk üzerindeki etkisinin bir ölçüde hafifletilmesini sağlamak üzere, konut kiralalarının sınırlandırılmasına karar verilmiştir” [Keleş, 2004]. CHP hükümeti yıllar yılı konu üzerinde çalıştıktan sonra nihayet 1947 senesinde yeni bir yasa çıkartmıştır ancak bu yasa da mülk sahiplerinin haklarını korumuş ve yeni yapılan binalarda kiralardan serbest bırakılması ilkesini kabul etmiştir. “Böylece hükümet konut arzını düşürmeden kiracıları korumak istiyordu. Ama bu durumda da eski ve yeni mülk sahipleri arasında bir ayırım doğuyordu” [Tekeli, 2009a].

Üst üste çıkartılan yasaların çözüme kavuşmada yetersiz kaldığını gören merkezi hükümet, sorunun üstesinden ancak kiralık konut üretimi ile gelinebileceğini gördü. Halihazırda belediyelerin görev ve sorumlulukları içerisinde yer alan kiralık konut üretimi de, 1940’lı yıllar içerisinde çok yetersiz kalmıştır. Çoğunluğu Ankara’da çok küçük alanlarda uygulamaya geçen bu arayış, kentte konuta gereksinim duyan kesimleri memnun edememiştir. Uygulamaya geçen konut alanı ile ilgili bir örneği Tekeli [2009a] vermektedir: “30 Ekim 1944 tarihinde temeli atılıp, 1946 yılı sonunda inşaatı tamamlanmış olan 434 konutluk Saraçoğlu Mahallesi (Ankara) bu tür uygulamaların en büyüğü olmuştur. Doğaldır ki bu büyüklükte bir üretim ile kiralık konut sorununa çözüm bulma olanağı yoktur”.

Gecekondulaşmanın başlaması ve giderek artması ile birlikte devletin yukarıda da bahsedildiği üzere durumun gizli destekçisi olması, bu konuda da yeni yasal düzenlemelere girişmesini tetiklemiştir. Kentlerin sağlıklılaştırılması üzerine yoğunlaşan Cumhuriyet rejimi, gecekondulaşmanın başlaması ile tedirgin olmuş; bu alanlara yol, su, elektrik gibi kamusal hizmetlerin götürülebilmesi için alanların meşrulaştırılmasını gerekli görmüştür. Bu girişim, sadece fiziksel kaygıların değil aynı zamanda demokratik mekanizmaların da ön planda olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de ilk olarak Ankara, 1930’lu yılların başında gecekondü deneyimini yaşamıştır. Bu dönemde başlayan gecekondular için alınan önlemler ise İkinci Dünya Savaşı’nın ertesine rastlamaktadır. Tekeli’ye göre bunlardan 1950 öncesindeki yaklaşımın en başarılı örneklerinden biri Yeni Mahalle uygulaması olmuştur. Bu uygulamayı Tekeli’nin Cumhuriyet’in Belediyecilik Öyküsü adlı eserinden toparlayarak aktarmak gerekirse:

Ankara Belediyesi 1947’de, İller Bankası’ndan konut konusunda üstüne düşeni yerine getirmek üzere 2 milyon liraya kadar borçlanmış ve ucuz evler inşa etmek için ilk girişimlerini yapmıştır. Alanda hazineye ait 271 m²’lik arsayı satın almış ve şahıslara ait 390 m²’lik alanın da kamulaştırılmasına karar verilmiştir. Ancak bu karar, konut için kamulaştırma yapılamayacağı ancak satın alınabileceği kararı ile onama makamınca reddedilmiş, durum böyle olunca da ucuz konut yapımından vazgeçilmiştir. Bu da, o dönemin mülki amirlerinin ucuz konut yapımına nasıl yaklaştığına dair çarpıcı bir örnektir⁸⁶.

Dönemin sonlarına doğru 1948 yılında, yukarıdaki sorunlara olanak bulunamayınca, ilk gecekondü affi çıkarılmış, bunun çözüm olması beklenmiştir. Bu af sırasında, Ankara’da “toplamda 650 hektarlık alanda gecekondü bulunuyordu ve yaklaşık 130.000 kişi bu alanda yaşıyordu” [Emiroğlu ve Ünsal, 2006]. Keleş [1972] ise o tarihe kadar büyük kentlerde yapılmış olan gecekondü sayısının 25-30 bin arasında olduğunu ifade etmektedir.

Aynı dönemde benzer bir süreç İstanbul’da da yaşanmaktaydı. “İstanbul’daki ‘baraka’ sayısı ise 1940 yılında 1.669 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının 1949’da 5.000’e ve 1950’de 8.240’a yükseldiği tahmin edilmektedir. Gecekonduların yayılma alanları ise, Kazlıçeşme, Zeytinburnu ve Mecidiyeköy’dür” [Tekeli, 1996]. Şenyapılı’nın [1998] çalışmasında ise bu alanlara ek olarak Taşlıtarla –ki İstanbul’un ikinci büyük gecekondü mahallesidir, 1963’te Gaziosmanpaşa adı ile ilçe olacaktır- ve Kağıthane de belirtilmektedir. Bu alanların ortak özellikleri, sanayi bölgelerine yakın olmalarıdır. Kırdan kente sanayi sektöründe çalışma ümidi ile gelen göçmenler, çareyi elbette ki bu alanlara yakın yerlerde kendilerine konut yapmakta bulmuşlardır. Şenyapılı, bu fabrikaların gecekondulaşmaya göz yumduğunu hatta işçilerin böyle kendi olanakları ile yakın çevreye yerleşmelerinin işçi ücretlerinin

⁸⁶ “Bu olanak, belediyelere ancak 1950 yılında 5656 Sayılı Kanunla tanınmıştır” [Tekeli, 2009a].

artmasını önlediğinden fabrikaların bu durumdan memnun olarak, konutlarını kurabilmeleri için işçilerine avans verdiklerini söylemektedir. Sanayi ve gecekondu alanları arasındaki ilişkiyi, gelişme sürecini Şenyapılı [1998] şu şekilde özetlemektedir:

“Kent içinde yoğunluğun artması sonucu merkezde yükselen rantı ödeyemeyen, mekanda sıkışan ve farklı kullanışlar ile çevrildiğinden ötürü diğer sanayiler ile bir arada bulunmaktan doğacak dışsal ekonomilerden yararlanamayan orta ve özellikle büyük sanayi, kentin ana giriş-çıkış eksenleri çevresindeki köy ya da bağımsız belediye alanlarına kaçmaya başladı. Bu köy ve belediyeler kendi sınırları içindeki arazi kullanım kararlarını kendileri veriyorlar, sanayi ve çevresinde hemen türeyen gecekondu rahatça gelişebiliyordu”.

Ankara'nın gelişimine bakılacak olunursa, mekansal örüntünün biraz daha farklı bir şekilde gerçekleştiği görülür. Aslında Ankara'nın başkent olması ile sürecin hızlandığı söylenebilir. Savaş öncesinde başlayan barakalaşma, İstanbul'a benzer bir süreçle, 1940'ların ortalarına dek sınırlı bir seviyede kalmıştır. 1940'ların ikinci yarısında ise artan göç olgusu ile birlikte yoğunlaşmıştır. Ancak İstanbul'dan farklı olarak sanayi alanlarının çevresinde değil –ki zaten Ankara'da o dönemde örgütlü bir sanayiden bahsetmek mümkün değildir- kent merkezlerinde Şenyapılı'nın bilgilendirmesi ile iş merkezi ve yerleşik bölgelere yakın ama topoğrafik eşiklerdeki yerleşmeye açılmamış alanlarda konumlanmışlardır. Bunlara örnek olarak Altındağ ve Yenidoğan verilebilir.

Gecekondulaşmanın 1950 öncesinde Ankara ve İstanbul dışında kalan Anadolu kentlerinde de görülmeye başlandığı bilinmektedir. “Örneğin Kayseri'de bu süreç 1940'lı yılların sonlarında başlamıştır” [Tatlıdil, 1989'dan aktaran Emiroğlu ve Ünsal, 2006].

Çıkarılan bu imar affının hemen akabinde, sorunu öncelikli yaşamış Ankara kentinde bulunan alanların ıslahı için, 4 Haziran 1948 tarihinde kabul edilerek 6938 no'lu Resmi Gazete'de yayımlanan 5218 Sayılı Kanun çıkarılmıştır⁸⁷. Gerçekte bir af kanunu olmasına rağmen, kanun adında bilerek buna yer verilmemiştir. Bu kanun ile birlikte alanların ıslah edilmesinin yanı sıra, bu çalışmalar kapsamında gecekondu yıkılanlara da yeni yer gösterilmesi önemli bir adımdır. Ancak her bir yeniliğin

⁸⁷ Bu kanunun bir özelliği, Yapı ve Yollar Kanunu'ndan bağımsız olması ve işler tamamlanınca Yapı ve Yollar Kanunu'nu yeniden devreye sokacak olmasıdır.

beraberinde getirdiği farklı bir tutum ve bakış açısı da bulunmaktadır. Kentte oluşan bu ikili yapıyı daha görünür kılan yöntemi Tekeli [2009a], şu şekilde aktarmaktadır:

“Ankara Belediyesi’nin bu uygulaması yasaya ekli olan haritada gösterilen mavi alanlarla sınırlanmıştır. Mavi alanlar içindeki hazine toprakları belediyenin mülkiyetine geçecektir. Meşrulaştırılacak gecekondular ve yeni verilecek arsalar bu mavi alanlar içinde olacaktır. Yasayla gecekondulara kent içinde belirli yerlerin gösterilmiş olmasının gerekçesi Ankara’nın imar planının korunması olmakla birlikte, fiiliyatta yasayla sınıfsal bir ayırım bir yıl içinde gerçekleştirilip bitirilmesi istenmektedir”.

Ardından alanın (45 ha. şahıslardan satın alınan alan+15 ha. Başbakanlık Kooperatifi için ayrılan alan) parcelasyon planı yarışmaya açıldı. Seçilen ve 22 Temmuz 1949 tarihinde onaylanan planda 175-300 m² büyüklükte 2915 parsel vardır. İşte çıkarılan 5218 sayılı yasa ile Ankara Belediyesi konutları, kendisince belirlediği şartlara uygun kişilere⁸⁸ dağıtılacaktır. Konut talep beyannamesi veren 3212 kişiden şartlara uygun 2896 kişi arasında 1 Mayıs 1949 tarihinde çekilen kurada 2058 kişi seçilmiştir⁸⁹.

Bu arsa sahipleri, m² arsa maliyeti 98 kuruştan arsalarını devralmışlar ve yasanın sağladığı olanaktan yararlanarak Emlak ve Kredi Bankası’ndan kredi almışlardır. Tekeli’nin aktardığına göre, Banka’dan alınan kredinin yeterli olmaması nedeniyle eş-dostlarından aldıkları borçlar ile güçlüklerle tahammül edebilecek yükler altına girmişlerdir.

Tüm zorluklara rağmen evlerden çoğu yapılmıştır. Belediyenin tevzi ettiği 2058 arsadan 2000’inin üzerine 3 yıl içinde inşaat yapılmış ve bu süre içinde nüfusu 20.000’i aşan bir kent kurulmuştur. 1-2 yıl sonra Yeni Mahalle’nin nüfusunun 30.000’i aşacağına kesin gözüyle bakılıyordu. “Bu projenin başarılı olması üzerine Ankara Belediyesi bu uygulamayı Etlik’te 3.000 arsa daha dağıtarak tekrarlayacaktır” [Hikmet Türker’den aktaran Tekeli, 2009a].

Dönemin sonuna gelindiğinde ise yine 1949 yılında konu ile ilgili çekici bir başka yasa çıkarılmıştır: 5431 Sayılı Ruhsatsız Yapıların Yıkılmasına İlişkin Yasa. Bu

⁸⁸ “Belediye sınırları içinde oturanlardan, kendisi, eşi ya da reşit olmayan çocuğunun konutu, arsası ya da bir konutta % 50’den fazla hissesi olmayanlar ile irat veya akardan geliri bulunmayanlara” [Tekeli, 2009a].

⁸⁹ “Anlaşma ile kendisine arsa verilen kişi, belediyece kendisine verilen ev planı tipine uygun evi bir yılda inşa etmeyi yükümlenmektedir. Bu süre içinde arsa tahsis edilen kişi evi yapmadığı halde, belediye tahsis ettiği arsayı hiçbir hükme gerek kalmadan geri alabilecektir” [Tekeli, 2009a].

yasayla “ruhsatname almadan yapılan yapıların, sakınca görülmezse dört kat ruhsat harcı alınarak inşasına izin veriliyor, ruhsatnameye aykırı yapılan yapılar da ıslah ettirilerek oturmaya izin veriliyordu. İmar planı ve teknik şartnamelere uymayan binaların yıktırılmasında ise belediyelerin yetkileri güçlendiriliyordu”. Yani binaları yıktırma yetkisi yerel yönetimlere verilmişti. Buradan gecekondular olarak tabir edilen ruhsatsız yapıların toplumsal boyutu göz ardı edilerek sadece yasal boyutunun ön plana çıkarıldığı ve bu yapıların yıkılarak soruna çözüm getirileceğine inanıldığı anlaşılmaktadır.

Keleş [2004] ardı ardına çıkan bu yasaların bir analizini yaparak nedenlerine değinmiş, aslında doğru bir konut politikası geliştirilmesi gerekirken hükümetlerin nasıl gecekondular sorununu ön plana çıkarttıklarına dikkat çekmiştir. 1960’a kadar olan süre içerisinde hükümetler, tüm enerjilerini yeni bir politika geliştirmektense gecekondular önleme taktiklerine harcamışlardır:

“Kentleşmenin hız kazanması ve gecekonduların çoğalması, bu dönemin konut politikası önceliğini, gecekonduların önlenmesine yöneltmiştir. 1966 yılına değin, adlarında ‘gecekondular’ sözcüğü yer almamakla birlikte, bu konuda çıkarılan bir dizi yasayla, gecekondular yapımına karşı daha çok yasaklayıcı bir tavır alınmış; önlemeyi için de konut üretimini artırmanın yolları aranmıştır. 5218 (1948), 5228 (1948), 6188 (1953), 7367 (1959) sayılı yasalar, bunlar arasında sayılabilir. Hemen hemen hepsinin, ‘Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun’ adını taşıdıkları görülür”.

Peki belediyelerin tüm bu önlemler için kullandıkları kaynaklar, edindikleri gelirler nereden gelmektedir? “1946’lardaki konut buhranının çözümünde esas yaklaşım mülk konut yapımını özendirmek olarak seçilince konut kredisinin geliştirilmesi en önemli konulardan biri haline gelmiştir” [Tekeli, 2009a]. Bu konuda atılan ilk büyük adım ise 14 Haziran 1946 senesinde Emlak ve Eytam Bankası’nın, “100 milyon lira sermayeli” [Emiroğlu ve Ünsal, 2006] Emlak ve Kredi Bankası haline dönüştürülerek Türkiye’de ipotek kredisi sağlayan en büyük kurum haline getirilmesidir. Emlak Bankası, o dönem sadece konut yapımında kredi sağlayan bir kuruluş olarak değil, aynı zamanda teknik niteliği ile de ön plana çıkan, yardımcı bir banka olarak düşünülmüştür. Tıpkı İller Bankası gibi...

Bu banka, bünyesinde kurduğu çeşitli inşaat şirketleri ile hem Ankara’da hem de İstanbul’da birçok toplu konut alanları geliştirmiştir. İstanbul içinde buna en iyi

örnekler, İstanbul İmar Limited Şirketi⁹⁰ adıyla kurulan bir şirketin Mecidiyeköy, Haseki ve Levent'te kurduğu mahallelerdir. Banka ile müşterek olarak çalışan bu şirketin kapsamında bir ilk olma özelliği gösteren bu mahallelerin geliştirilmesine 1940'lı yılların sonunda başlanmış ve 1950'lerin ikinci yarısında ancak tamamlanabilmiştir. Her üç projenin de detayları, Büyük Projeler kısmında irdelenecektir.

Emlak ve Kredi Bankası'nın ve beraberinde kurulan çeşitli şirketlerin aracılığı ile yapılan tüm toplu konutlar da konut ihtiyacının giderilmesinde çözüm olamamıştır. Tekeli, Banka'nın, "üst-orta ve orta sınıflara mülk konut sağlayan, mülk konut kredisi veren bir banka" olarak kaldığını ifade ederek eleştirmiştir.

Dönemin gecekondulaşmanın arkasında kalan konut üretimi ile ilgili diğer gelişmeleri ise; -soruna çözüm olamasalar da- toplu konutlar, memur, işçi ve göçmen evleridir.

Toprak ve İskân Müdürlüğü'nün aktardığı üzere, tek parti hükümetinin başlattığı sonra DP'nin devam ettirdiği yıllar boyunca 1960 senesine kadar, özel kanuna dayanarak 3696 mesken, Müdürlük tarafından yapılmıştır. Ayrıca 1946-47 yıllarında Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van gibi Doğu illerinde 286 konutun da inşasına başlanmıştır. Aynı dönemde "il özel idareleri tarafından da Erzurum, Bingöl, Elazığ ve Tunceli illerinde merkez ilçe ve ilçelerde 161 memur konutu inşa edilmiştir" [Tekeli, 1996].

Aslında devlet, Cumhuriyet'in ilanından bu yana memur konutları yaptırımlarını görevleri arasında saymıştır. Ancak kısıtlı kaynaklar, devletin memurlar için konut yaptırmasını sürekli ertelemek zorunda bırakmış olsa da Recep Peker Hükümeti'nin her şeye rağmen bu konuda bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkün. Tahmin edileceği üzere, memur evleri konusunda yine öncelik "memur kenti" olarak anılan Ankara'ya verilmiştir. "Doğu bölgelerinin de önem taşımasında ise devlet memurlarının ihtiyaçlarını karşılayacak konutların eksikliği ve bölgeye modern yaşam tarzını götürme kaygısı görülmektedir" [a.g.e].

Recep Peker Hükümeti'nin programında konuya şu şekilde değinilmektedir: "Ankara'da ve Doğu bölgelerimizde bir taraftan memurlarımızın ihtiyaçları, diğer

⁹⁰ Bu şirketin "yüzde 55 hissesi bankaya ve kalan yüzde 45 hissesi de İstanbul Belediyesi'ne aittir" [Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949].

tarafından bu bölgelerdeki halkımıza iyi örnekler vermek ve şehir ve kasabalarını yeni mahallelerle güzelleştirmek için başlanmış bulunan memur evleri yapımına sürekli olarak devam edeceğiz”.

Bu programda konu edilen memur evlerinin, halihazırda yapılmaya devam edilmesinin ötesine geçilmek istenmiş ve Yedinci Kurultay’da CHP, konut sorununu nasıl ele aldığı ile ilgili ipuçlarını kabul edilen parti programında vermiştir. Bu programda konut üretiminin önemi, yöntemi ve özelde işçi evleri ile ilgili konulara değinilmesi, soruna bu zamana kadar ilk defa bu kadar geniş yer veren iktidarın, sorunu önemseydiğini göstermektedir. Devleti, vatandaşları konut yapımları konusunda destekleyici bir dizi tedbir almanın hazırlığı içerisinde gösteren programın ilgili esaslarını, Tekeli [1996] aşağıdaki gibi aktarmaktadır:

“Yurttaşların sağlık şartlarını haiz ev sahibi olabilmeleri için mahalli yapı malzemesini göz önünde bulundurarak bölgelere göre çeşitli ev planları hazırlamayı, imar mevzuatında yurttaşın ev yapma kabiliyetini nazara almayı, ucuz evler kurulması için imar planlarında yer ayırmayı, ev yaptıracakların işlerini kolaylaştırmak için imar planlarında yer ayırmayı, ev yaptıracakların işlerini kolaylaştırmak için yapı ortaklıkları kurulmasını ve bunları teşvik etmeyi;

Ucuz arsa, ucuz yapı malzemesi, ucuz faiz ve uzun vadeyi sağlayıcı tedbirler almayı, bu meyanda Emlak ve Kredi Bankası’nın mali kaynaklarını ve teknik organlarını kuvvetlendirmeyi, bu konuda kooperatifçilikten de fayda sağlamayı tahakkuk ettirmeye çalışacağız.

Deprem, su baskını, heyelan gibi tabii afetlerden mütesir olan köy ve kasaba halkına evlerin yapımında Devletçe yardımlarda bulunulmasını uygun görürüz.

İşçiyi işine ve yuvasına bağlamak için endüstri kurulacak yerlerde küçük bahçeli evlerin yapılabileceği alanlar ayırmaya ve köylülerden işçi olanları mümkün olduğu kadar toprağından ayırmadan işine gelip gitmesini sağlayacağız”.

Bu dönemin özellikleri, memur evlerinin yanı sıra işçi konutları konusunda da, devletin bir atılımda bulunmasına yol açmıştır. Bundaki en önemli sebep, Keleş’in [1972] aktardığı üzere, özellikle göç ile gelmiş işçilerin daha çok büyük kentlerde ve büyük kentlerin yoksul semtlerindeki konutlarda kötü şekilde yaşamalarıdır. İşçi ailelerinden, gecekondularda yaşamakta olan oranının % 60 ile % 75 arasında değiştiğini ifade eden Keleş, Savaş sonrasında artan hızlı kentleşme ile göç eden işçilerin de doğru oranla arttığına dikkat çekmektedir.

Mimarlık Dergisi'nin hazırlamış olduğu habere göre de Vali ve Belediye Başkanı B. İzzettin Çağpar, ucuz işçi meskenleri esası hakkında hükümetin aldığı son kararları dile getirmiştir:

“Ankara’da işçilere hayat şartları orta durumda olan hemşerilere ucuz ev yapmak vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak davasıyla ilk günden beri meşgul olmaktadır. Alınacak ucuz topraklar üzerinde kredi ile ucuz meskenler yapmak ve bu kabil halkımızı mülk sahibi etmek, ilk günden beri üzerinde çalıştığımız en mühim mevzudur. Başkanlığın gösterdiği lüzum üzerine Belediye Meclisi 20.06.1947 gün ve 38 Sayılı kararıyla ucuz evler yapılmasına memnuniyetle muvafakat etti” [Mimarlık Dergisi, 1947].

Bir yandan yukarıda aktarılanlar diğer yandan Çalışma Bakanlığı ile İşçi Sigortaları Kurumu'nun kurulmaları, işçilerin barınma koşullarıyla ilgilenilmesine yol açmıştır: “1945 yılında Çalışma Bakanlığı'nın ve İşçi Sigortaları Kurumu'nun (SSK) kurulmaları, sigorta primlerinden bir bölümünün konut kredisi olarak işçi konut kooperatiflerine verilmesi hazırlıklarını hızlandırmış, bu amaç 1949 yılında İhtiyarlık Sigortası Yasası'nın çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir” [Keleş, 2004]. Ancak kurum 1946-1950 döneminde konut üretimi çalışmalarına geçememiş olsa da devletin yeni kurmuş olduğu fabrikaların yakın çevreleri için düşündüğü işçi konutları, sınırlı çözüm teşkil etmiş olsalar da önemli girişimler olarak sayılmalıdır. Bunlardan öne çıkan Sümerbank fabrikalarının işçileri için yapılan lojmanlardır⁹¹. “Nazilli, Ereğli, Kayseri, Hereke kumaş fabrikaları ve İzmit Kağıt Fabrikası için yapılan uygulamalardır” [Sey, 1998].

Konuyla ilgilenecek kurumların kurulması, işçilere yönelik konut politikalarının bu andan itibaren değişmesine neden olmuştur. Keleş [1972] bu durumla ilgili iki ciddi eleştiride bulunmaktadır: Birincisi; SSK'nın varlığının ve konut kredisi verme olanağının, Türkiye’de birçok kamu ekonomik girişimlerini, işçilerin barınma koşullarını “düşünmek zahmetine katlanmamaya” itmesi, ikincisi ise; bu

⁹¹ Sey [1998], çalışmasında Sümerbank Fen Heyeti'nin tanıtma raporunda yer alan projede uyulacak ilginç ilkelere değinmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir: “Saha geniş olduğu taktirde tercihen sıra evler, dar olduğu taktirde apartmanlar yapılması; işçi evlerinin oturtulmasında işçi sınıfları arasındaki fark nazarı itibara alınmalıdır, mahallelerin en iyi kısmına ustabaşılar, bundan sonra sırayla mütehasıs işçiler, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf işçilere ait evler sıralanmalıdır; civar köylerden fabrikada çalışmak üzere gelen ve ihtisası olmayan amelelere ait pavyonlar ise mahallenin mümkün olduğu kadar kuytu bir yerinde inşa edilmelidir; bekar pavyonlarının mahallenin evli işçilere ait binalarından ayrı ve imkan nisbetinde fabrikaya yakın bir yerde inşasına itina edilmelidir; (...) her işçi mahallesinde bir kreş ve çocuk bahçesi tesis edilmelidir; (...) işçi mahallelerinde birer hal binası inşası prensip ittihaz olunmuştur; işçilerin spor ihtiyacının tatmini için fabrikaya ait spor sahasından maada işçi mahallesinin muhtelif yerlerinde tenis, voleybol sahaları vücuda getirilmelidir”.

girişimlerden çoğunun, işçilerden çok, memurların konut sorunlarını öncelikle düşünmeleridir.

Göçmenler için uygulanmaya çalışılan politikanın ise aslında ülke genelinde yürütülen genel konut politikasından farklılaştığı görülmektedir. Daha çok olağanüstü durumlar söz konusu olduğunda yürütülen bu çalışmalar, devletin dönem anlayışını aktarması açısından önemlidir.

Çoğu 1923-1933, 1935-1940 ve 1950-1955 yılları arasına rastlamak üzere Keleş'in [1972] verileri ile toplamda 173 bin göçmen konutu yaptırılmışken –ki bu yılda ortalama 5.000 konut birimi ve göçmenlerden % 73'ünün konut sahibi edilmesi demektir- “1940 yılından 1949 yılına kadar doğrudan devletçe göçmen konutu yaptırılmamış, sadece konut yaptıracak göçmen ailelere ayni ve nakdi yardımda bulunulmuştur⁹². Bu yıllarda ailelere konut için 50 ile 300 lira arasında yardım yapılmıştır” [Geray, 1962'den aktaran: Emiroğlu ve Ünsal, 2006]. Emiroğlu ve Ünsal, o dönemde genel olarak göçmenlerin barınma ihtiyacı üzerinden yürütülecek konut çalışması için hükümetlerin yöneldikleri başlıca çözümleri Ali Cengizkan'dan aktarmaktadır:

1. “Baraka ve huğ (kamuş baraka) türü, bölgeye uygun, taşınabilir, hızla kurulabilen konutlar yaptırarak, konut açığını yeni üretilen basit ve geçici konutların eklenmesiyle kapatmak,
2. ‘İktisadi ev’ kavramı çerçevesinde, yerleşik düzende ucuz ev yaptırarak konut arzını arttırmak; yeni köyler, ‘numune köyler’ kurmak ve kurdurmak,
3. Mübadele sonucu terk edilerek boşaltılan konut stoğunu (emval-i metruke), anlaşmalar çerçevesinde, mübadele sonucu ülkeye gelenlere dağıtmak”.

Oysaki sorun gecekondulu olgusunda olduğu gibi göçmenlere sadece konut tahsis etmekle sınırlı değildir. Bunun yanı sıra bu ailelerin iş-güç sahibi yapılması da yerleştirmenin önemli bir boyutudur. Bu boyutun göz ardı edilmesindeki büyük etken ise o dönem Türkiye’de göçmen sorunlarıyla uğraşan merkezi bir kuruluşun bulunmayışıdır.

⁹² İmar ve İskân Bakanlığı'nın [1973] hazırlamış olduğu faaliyet raporunda, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü'nün yıllara göre göçmenler için yapmış olduğu hizmetler sıralanmıştır. Buna göre rakamsal veriler şu şekildedir: “Bu kuruluşça, dışarıdan gelen göçmen ve mülteciler için 1923-1935 yılları arasında 110.518 konut üretilmiştir. Bu yıllar için üretilen ortalama konut adedi 8.501'dir. 1936-1950 yılları arasında ise 25.670 konut yapılmış, yıllık ortalama konut sayısının ise 1.711 olduğu görülmüştür. Bu dönem içerisinde 1947 yılında yeniden yerleştirme amacıyla Doğu illerinde 908 konut daha yapılmıştır. 1950 yılından başlayarak özellikle Bulgaristan'dan gelen göçmenler için 1951-1958 yılları arasında 35.318 konut yapılmıştır. Bu yıllar için üretilen ortalama konut adedi 4.415'tir”.

Başından beri sıralanmaya ve tartışılmaya çalışılan sorunlara, bu dönemde bulunamayan çözümler, bir sonraki dönemde yine konu hakkında yeni sorunların doğmasına neden olmuş, meseleyi bir anlamda derinleştirmiştir. Alınmaya çalışılan önlemler yeterli olmazken, önemli girişimler olarak nitelendirilebilirler. Dönemin devamında yaşanan gelişmelere ve sorunlar ile çözümlere, bir sonraki bölümde yer verilecektir. Bu iki dönemin aktarılması, farklı iktidarların konuya bakış açısını değerlendirmek ve karşılaştırmak açısından önemlidir.

3.1.5. Belediyecilik Anlayışı⁹³

Cumhuriyet'in Belediyecilik anlayışının arka arkaya çıkarılan yasalarla 1920'lerin sonu ve 1930'ların başında oluşmaya başladığı söylenebilir. Osmanlı döneminden kalan kanunlar, bu dönemde sırayla revize edilerek, belediyecilik ve planlama ile ilgili yeni bir anlayışın geliştirilmesi düşünülmüştür. Yeni kurulan Cumhuriyet ülkesinde karşılaşılan imar sorunları, özellikle bu konunun gündeme gelmesine neden olmuş ve belediyecilik görüşü bu sorunlara aranan çözümlerle böylelikle oluşmuştur.

1930'ların ilk yıllarında Ankara hariç diğer kentlerde kentleşme oranının düşük seviyelerde seyretmesi, belediyecilik anlamında devleti o dönemlerde pek de zorlamamış, belediyelerin sorumluluklarını bir ölçüde hafifletmiştir. Bu sebeple de, bu dönemde yapılan işlerin belediyecilik konusunda oldukça yüzeysel kaldığını söylemek mümkündür. Yapılan işlerin ipuçları en rahat Ankara deneyimi üzerinden okunabilir⁹⁴.

İlk yıllarla 1940'ların ikinci yarısındaki dönem arasındaki temel farklar, aslında mali kaynaklar ve sosyal yardım konularında görülmektedir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sosyal yardım işlevleri, merkezi hükümetin görevleri arasında yer alırken; ilk yıllarda bu görev belediyelerindi. Tekeli [2009a] bu durumun, uygulamada etkin olmasa da konu hakkında örgütlenme açısından atılan önemli bir adım olduğunu vurgulamaktadır.

⁹³ Bu başlık, literatürde yeterli kaynak olmaması nedeni ile konuyla ilgili en iyi derlemelerden biri olan İlhan Tekeli'nin "Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü" adlı eseri üzerinden aktarılmaya çalışılacaktır.

⁹⁴ Belediyeciliğin Ankara deneyimi hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü, sy: 42-49.

1940-1945 yılları arasında tek parti dönemine geri dönülecek olunursa, tek parti rejim anlayışının belediyeçilik görüşüne ve özellikle o dönemde çıkartılmış olan yasalara da yansıdığı görülebilmektedir. Bu ideolojinin en rahat okunduğu nokta olan “Altı Ok”, CHF’nin 1931’deki büyük Parti Kongresi’nde kabul edildikten sonra belediyeçilik anlayışına da yansımıştır.

Bunu, kabul edilen ilkeler üzerinden okumak gerekirse, dönemin ön plana çıkan ve ileride büyük tartışmalara neden olacak olan devletçilik ilkesi, etkisini belde düzeyinde de göstermiş, Tekeli’nin aktardığı üzere, kamu hizmetlerinin üretimi de bu ilke ile belediyeleştirilmiştir. Diğer bir önemli ilke olan halkçılık ise daha önceki bölümde bahsedilmiş olan “halka rağmen halk için” amacının belediyeçilikte ortaya çıkması ile okunabilmektedir. Devlet ve birey arasındaki ilişkiyi biçimlendiren ve modern hayatın oluşturulması ile burjuvaziyi yüceltme amaçlarını güden bu ifadenin, döneme bakıldığında belediyeler nezdinde de yerini aldığı görülebilmektedir. “Kentlerde özlenen yaşam biçimi, halk karşı olsa da getirilerek, halka iyi örnekler gösterilecektir. İşte bu ideolojik yönelim, dönemin belediyeçilik uygulamalarını ya da programlarını biçimlendiren temel etkenlerden biri olmuştur” [a.g.e].

1945’e kadarki olan döneme mevzuat bakımından damgasını vuran 3 Nisan 1930 tarihinde çıkarılmış olan 1580 sayılı Belediye Kanunu’dur. Kanun’un detaylarına burada değinilmesi gerekli görülmemiştir ancak dönem içerisindeki tüm uygulamaların hukuki açıdan dayandığı temel nokta olması açısından Tekeli’den Kanun’u özetleyecek birkaç ilke aktarılacaktır:

“1580 sayılı Kanun’un esbabı mucibe layihasında kanunun hazırlanmasında göz önünde tutulan beş esas ilke şöyle sıralanmıştır:

1. Birinci ilke belediyeler arası eşitlik ilkesidir.
2. İkinci ilke, belediyelerin icraatlarında serbest bırakılmasıdır.
3. Üçüncü ilke, belediyeler üstünde güçlü bir merkezi yönetim denetimidir.
4. Belediye Kanunu’nu yönlendiren dördüncü ilke, tek dereceli seçim ve halkın etkin denetiminin sağlanmasıdır.
5. Belediye Kanunu’nun hazırlanmasında benimsenen beşinci ilke, belediyelerin hizmet alanının genişletilmesi olmuştur”.

Bu ilkeler çerçevesinde şekillenen Kanun’da açık bırakılan tek nokta kaynak yaratma konusudur. Yapılacak yeni işlerle ilgili kaynakların nasıl edinileceği konusu, Kanun’un dışarısında tutulmuştur. Meclis’te konu hakkında çıkan tartışmalara cevap, hep gelirlerle ilgili yeni bir yasanın çıkartılacağı olmuş ama kısa zamanda bu kanun

çıkartılamamıştır. Bunun çeşitli ekonomik ve siyasi sebeplerinin olmasının yanı sıra en büyük problem Dünya Ekonomik Buhranı ve Tekeli'nin aktardığı üzere Parti'nin vergi yükünün azaltılması olarak gösterilebilir.

Buna rağmen Kanun'un, belediye gelirleri konusunda iki önemli yeniliği getirdiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, kentsel altyapı hizmetlerindeki işletmelerde belediyelerin Kanun sayesinde imtiyaz sahibi olabilecekleridir. İkincisi ise Belediyeler Bankası'nın kurulması amacıyla belediyelerin gelirlerinden % 5 oranında ayrılmasıdır. "Belediyeler Bankası'nın kurulması isteği belediyelerin yatırım kaynaklarını genişletmekten çok, o zamanki belediye gelirleri yasasının yapısından doğan belediye gelirlerindeki mevsimlik dalgalanmaların doğurduğu sorunları çözmek olduğu yasanın gerekçesinden görülmektedir" [a.g.e].

1933 yılında kurulmuş olan Belediyeler Bankası, ileriki dönemlerde de mali durumla ilgili birçok kolaylığı sağlamıştır ancak bunun yanı sıra kaynak artırımına yönelik girişimci adımlar atmadığı konusunda da oldukça eleştirilmiştir. Yine de dönem boyunca altyapı hizmetlerinin sağlanması hep bu Banka sayesinde olmuştur.

Belediye gelirlerinin düşük seyrettiği bu dönemde, sorunu çözmek için çeşitli hukuki önlemler alınmasına karşılık hiçbiri yeterli olamamıştır. Tek parti rejiminin hakimiyeti belediye gelirlerinin artırımı konusunda da kendini göstermiş, sorun belediyelerce çözümlenmesi gerekirken merkezi hükümetin denetimine devredilmiştir. Buradan bu konuda da belediyelerin serbest olamadıkları sonucu çıkmaktadır. Ayrıca yine devletçilik ilkesine ithafen, Belediye Kanunu'nun kabul edilmesinden itibaren kentsel altyapı ve kamu hizmeti üreten yabancı şirketler devletleştirilerek belediyelerin bünyesine katılmıştır. Dönemin önemli gelişmelerinden biri olarak kabul edilen bu durumu Şükrü Kaya, Meclis'te yaptığı bir konuşmada Tekeli'nin aktarması ile şu şekilde savunmaktadır:

"Âmme hizmetlerinin belediyeleştirilmesi ve devletleştirilmesi rejimimizin ve Atatürk direktiflerinin icabı ve Cumhuriyet Halk Hükümetlerinin hususiyle Celâl Bayar hükümetinin yüksek huzurunuzla arz ettiği ve kabul buyrulan programın icabıdır.

(...) Binaenaleyh, memlekette bizce hiçbir kapitalistin, şahsi menfaatin istismar edemeyeceği bir sahadır".

Özellikle kaynakların korunmasına özen gösteren hükümet böylelikle, kentsel altyapı ve kamu hizmetleri üretiminin -Tekeli'nin deyimi ile- "belediyeleşme süreci"ni

Belediye Kanun'u yürürlüğe girdikten 15 yıl sonra yani 1945'te tamamlamış olmuştur.

Hükümetin, Belediyeler Kanunu aracılığı ile hizmet üretimlerini devletleştirmesinin yanı sıra ilgilendiği ve denetimi altında aldığı diğer bir konu da kuşkusuz planlama işlevleridir.

Yine ilk yıllarda belediyelerin planlama faaliyetlerini tek başlarına yürütmeleri zorlu bir uygulama adımı olarak kabul gördüğünden, işlev; merkezi yönetime devredilmiş ve ilk iş olarak bir örgütlenme modeli kapsamında Belediye İmar Heyeti⁹⁵, çalışmaları yürütmek üzere kurulmuştur. Tekeli'nin vurguladığı üzere, daha önce de bahsedilmiş olan Ankara İmar Heyeti bu adımın atılmasında bir esin kaynağı olarak görülmüştür. Heyet'in kurulmasının ardından ise mülkiyet araç olarak kullanılarak planlama faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Belediyelere tanınan özellikle kamulaştırma hakkı bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde önemli bir kolaylık olarak görülmektedir. Bu hakla birlikte bir yandan da arsaların belediyelere tahsisi de onlara yadsınmayacak olanaklar sağlamıştır.

İşlevi üstüne alan merkezi hükümet, Cumhuriyet rejiminin öngördüğü şekilde kentlerin sağlıklı gelişmesini hedef olarak kendine alırken, yapılacak planlama çalışmalarına da çoğunlukla sağlık açısından bakmaktadır. Kentteki çevresel sağlık koşullarının geliştirilmesinin, dönemin temel kaygılarından biri olduğunu ifade eden Tekeli, o dönem şehirciliğinde etkin olan iki isimden konu ile ilgili açıklamaları şu şekilde aktarmaktadır: "Reuter, 'şehircilik demek temizlik, temizlik ve yine temizlik demektir' derken; Oelsner, 'şehirlere ve şehirciler aynı zamanda bir terbiyecidirler. Hiçbir şey sıhhat kadar sarî değildir' diyordu" [a.g.e]. Zaten çıkarılmış olan Belediye Kanunu'nda da konuya geniş ölçüde yer verilmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde belediyelere önemli sağlık ve sosyal yardım işlevleri getirilmiştir⁹⁶.

⁹⁵ "Belediye İmar Heyeti'nin sekreteryası Ankara İmar Müdürlüğüne, hesap işleri Belediyeler Bankasınca görülecekti. Bu işler için Ankara İmar Müdürlüğü teşkilatına eklemeler yapılacaktı. Böylece, Ankara İmar Planlamasında elde edilen deney tüm ülkeye yaygınlaşma olanağı bulacaktı" [Tekeli, 2009a].

⁹⁶ Belediyelere çevre sağlığı konusunda çok çeşitli görevler verilmiştir: "Salgın ve bulaşıcı hastalıklar konusunda merkezi hükümet örgütüyle birlikte çalışmak ve bu örgüte yardım etmek, genel yerleri, yenilecek, içilecek ve kullanılacak şeyleri ve bunların bulunduğu yerlerin sağlık denetimini yapmak, hizmet erbabını sağlık yönünden denetlemek, içme, kullanma ve kaynak sularının sağlık denetimini yapmak, konutların, fabrika ve işyerlerinin, soğukhava tesislerinin, süthanelerin, genel çamaşır yıkama yerlerinin, ılıca, hamam ve her türlü yıkama tesislerinin, tüm helaların, kanalizasyon, lağım ve çukurların sağlık yönünden denetlenmesi, sanayi kuruluşlarının çevresine yaptığı zararlı etkiler

1930’larda başlayan bu durum 1940’larda da devam etmiş ancak savaş sonrasında tam tersi halini almıştır.

Cumhuriyet rejiminin, medeniyet seviyesini sadece sağlık ve altyapı konuları gibi kentlerin fiziki görünüşlerinde⁹⁷ değil aynı zamanda kentte yaşayanların yaşam tarzlarında da yeni kurallar koyarak yükseltmek istemesi gibi bir hedefi daha vardı⁹⁸ ve bu hedefi gerçekleştirmek üzere belediyelerin zabıta işlevlerinden faydalandı. Zaten Belediyeler Kanunu ve sonrasında çıkarılan birçok yasada da yer alan zabıta talimatnamesinin oluşturulması istemi gerçekleşmişti. Geriye sadece bu işlevi daha düzgün çalışır hale getirmek kalıyordu.

Kent içi günlük sorunların çözümlenmesi konusunun yanı sıra, “Cumhuriyet yöneticilerinin ‘medeni’ kent yaşamını kurmaya dönük zabıta önlemleri, dönemin sonuna doğru kent içinde iktisadi kontrollere yöneldi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı koşulları içinde karaborsa olgusu belediyelerin bu yöndeki sorumluluklarını artırdı” [a.g.e]. Ancak bu sorumluluklar Ankara ve İstanbul gibi büyük kentlerde üstünden gelinemeyecek denetim zorluklarını ortaya çıkardığı için bu kentlerde o dönem, belediye zabıtası ile devlet zabıtası birleştirilerek, denetim mekanizmaları güçlendirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu zorluklara rağmen o dönem için bu konuda etkinliğin artırılmış olduğu söylenebilir.

Bu dönemde belediye kurumu ile birleştirilen tek işlev zabıtalık değildir. Aslında 1930’larda kentlerin yapı değiştirmesi nedeniyle işlevlerini kaybeden muhtarlıklar, yeni bir yönetim birimi olarak önem kazanmaya başlayan belediyelere transfer edilmiştir. Ancak bu durum da 1944 yılına kadar devam edebilmiş, bu yıllarda belediyenin diğer görevlerinin dışında muhtarlık işlevini de yerine getirmekte yetersiz kalması nedeniyle, muhtarlıklar tekrardan kurulmuştur. Kısacası 1944’e kadar geçen sürede belediyelerin görev alanlarının genişlediğini söylemek mümkündür. Ancak “buna karşılık belediyelerin bu görevleri yapmasına olanak

yönünden kontrolü, genel yerlerin açılmasına izin vermek, genel yerleri temizlemek, özel yerlerin süprütülerini toplamak ve pislik maddelerini kaldırıp yok etmek, mezarlık ve cenaze yıkama yerleri kurmak ve ölümlerin muayenelerine ve gömülmelerine ilişkin hizmetleri yürütmek” [Tekeli, 2009a].

⁹⁷ “Kentlere çağdaş görüntü vermek için yapılan temel uygulamalar; düzenli yollar açmak, kentin aydınlatılmasını sağlamak, geniş yeşil alanlar, parklar yapmak ve kente su getirmek olmuştur denilebilir” [a.g.e].

⁹⁸ Bunu gerçekleştirmede belediyelerin yanında yer alan en büyük yardımcı kuşkusuz dönemin önemli gelişmelerinden biri olan Halkevleri’dir.

sağlayacak gelir ve personel olanaklarının bu ölçüde gelişmemesi olduğu söylenebilir” [a.g.e].

Savaş öncesinde merkezi yönetim düzeyinde örgütlenen belediyeler, Savaş sonrasında yeni bir örgütlenme modeline gitmişlerdir. Bu durum, merkezi hükümetin dolayısıyla da ülkede hakim olan siyasi rejimin belediyelere de yansımaya neden olmuş; örgütlülüğü zayıf kabul edilen bu kurumların Savaş öncesinde basit ve monoton programlara sahip olmasını gerekli kılmıştır. Kent nüfus ve büyüklüklerine göre belediyeler arasında farklılık gösteren bu programlar incelendiğinde, “programlardaki temel güdülerin, Cumhuriyet rejiminin simgeleştirilmesi, ‘medeni ülke’ kentlerinin yaşam biçiminin kurulması, kentte sağlık koşullarının iyileştirilmesi ve belediye gelirlerinin artırılması olduğunu ortaya çıkarmaktadır” [a.g.e].

Bir önceki başlıklarda değinilen dönem simgeleşmesinin kentsel alana yansıması durumu, aynı şekilde belediye binalarında da görülebilmektedir. Tüm bu girişimlerin, sistemin ve onun kentsel alandaki ayaklarının gücünü ve otoritesini görünür kılmak için olduğu açıktır.

Cumhuriyet belediyeciliğinde 1940’ların ikinci yarısına gelindiğinde birçok şeyin değiştiğini söylemek mümkündür. Bunda en büyük etken dengeleri altüst eden İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Türkiye siyasi tarihinde büyük bir dönemeç olarak kabul edilen çok partili siyasal sisteme geçilmesidir.

Uluslararası ve ulusal düzeyde oluşturulan bu yeni ideolojik çerçevelerin, kent yönetimi ve kentler üzerinde yalnız dolaylı değil, aynı zamanda doğrudan doğruya olan etkileri bulunduğunu ve yerel yönetimlerin de bu ideolojik çerçevenin organik bir parçası olduğunu söyleyen Tekeli, Türk Belediyecilik Derneği’nin Birinci Genel Kongresi’nde konuşan Dernek Başkanı Süheyl Derbil’in bu bağlantıyla ilgili sözlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“(…) Yeryüzünde barışın kurulması ve kökleşmesi için totaliter rejimlere son verilmesi, her devlette demokrasinin gelişimi gereklidir.

Demokrasinin temeli komündür. İlk önce komün idarelerinin demokrasi prensiplerine uygun olarak kurulmasını ve işlemlerini sağlamak lazımdır. Bunun için komün idarelerinin özerk olması, komünleri idare edecek heyetlerin doğrudan doğruya komün halkı tarafından serbestçe seçilmiş bulunması gerekir”.

Çalışmanın dönemin planlama faaliyetleri başlığı altında değinilen ve uluslararası konjonktürde yerini bulan bölge planlama anlayışı, Savaş sonrası koşullarında

belediyeler nezdinde de yeni arayış ve çözümleri doğurmuştur. Birçok sorun artık belediyeler düzeyinde değil ülke düzeyinde algılanmaya başlandı ve bu ölçek değişikliği, karar mekanizmalarındaki organ sayı ve işlevlerine de yansdı. Merkezi yönetimin daha etkin olduğu bu dönemdeki işlevsel gelişmeleri Tekeli şöyle özetlemiştir:

“İdeolojik olarak kent yönetiminde özerkliğin ön plana çıkarılmak istendiği bu dönemde, yerel yönetimi sisteminin esas öğelerinden biri olarak kabul eden İngiltere gibi bir ülkenin öncülüğünde, yerel yönetime ilişkin işlevlerden biri olan imar işlerinde merkezi yönetimin etkinliği artıyordu. Teknolojik gelişmeler, devletin işlevlerine ilişkin yeni yorumlar bu değişikliği zorunlu hale getirmişti” [a.g.e].

Tekeli'nin aktardıklarının yanı sıra, refah devleti anlayışı içerisinde sosyal yardımların da artık merkezi hükümete devredilmesi kararı alınmıştır çünkü belediyelerin bu konuda artık yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir.

Tüm bu gelişmeler aslında dönemin genel özelliğinin bir parçasıdır. Bu özellik, bilindiği üzere Batı'yla yakınlaşma hedefinin hükümetçe güdülmeye başlanmasıdır. Buradaki en büyük etken ise kuşkusuz ekonomi politikalarıdır. Muhalefetin de bastırması ile ekonomik sistemi dışa bağımlı hale getirmeye başlayan iktidar, bu politikayı Savaş sonrasında yerel yönetimlerde de görünür kılmıştır.

Siyasi ve ekonomik alanlarda görülen bu değişiklikleri siyasi tarih kısmında aktarılanlardan yola çıkarak birkaç başlık altında toplamak mümkündür:

1. Adeta dokunulmaz bir tabu haline gelen devletçilik politikasından, Savaş sonrasında vazgeçilmiştir. Yerellik, yerini piyasacılığa ve özelleşmeye bırakmıştır.
2. Bu gelişmeye paralel olarak sanayileşmede geri adım atılmış, Marshall Planları gibi dönemin alınan yardımları ile birlikte tarımda makineleşmeye geçilmeye başlanmış ve tarım ağırlıklı bir kalkınma modeli geliştirilmeye çalışılmıştır.
3. Bu adım ile birlikte de demiryolu ağırlıklı ulaşım politikası yerini karayolu ağırlıklı bir politikaya bırakmıştır.

Tam da bu noktada kırdan kopmalar ve kentlere göçler başlamış; daha önce, artmayan kentleşme oranlarından ve belediyelerin üzerlerine düşen görev hafifliğinden bahsederken, bu dönem tam tersi yaşanmakta; kentleşme gittikçe artmakta ve belediyelere her zamankinden daha büyük bir rol düşmektedir. Hızla

artan kentleşme oranları, konuttan istihdama; arsa spekülasyonlarından, yol düzenlemelerine kadar birçok sorunu kuşkusuz beraberinde getirmiş, dolayısıyla belediyeler o dönem –hatta 1950’ler boyunca da- en çok imar faaliyetleri temelli görevler üstlenmişlerdir.

Bahsedilen dönemin bir diğer önemli gelişmesi tek partili siyasal rejimden vazgeçilmesi ve bu süreçte Demokrat Parti’nin kurulmasıdır. Parti kurulur kurulmaz, kendi programlarında, sürekli eleştirdikleri iktidarından bir adım öne geçmek adına kentle ve yerel yönetimlerle ilgili ilkelere yer vermişlerdir. Bu programın açıklanmasının ardından 17 Kasım 1947’de toplanan CHP de Yedinci Kurultayları’nda kendi programlarının belediyeler kısmına DP’ninkine benzer ek maddeler koymuştur. Tekeli, belediyecilik anlayışı konusunda iki partinin programlarını karşılaştırmış, şu sonuca varmıştır: “DP, yerel yönetim için yetki genişliğinden söz etmesine rağmen, planlar kanalıyla merkezin denetiminde kalmasını amaçlaması yönünden CHP programına göre daha merkeziyetçi görünmektedir. Bir anlamda, bu dönemde dünyadaki gelişmesini gördüğümüz eğilimlerle önemli bir paralellik göstermektedir”.

Partilerin belirledikleri bu ilkeler yasal bir mevzuatla uygulama şansı bulamaları da çoğulcu demokrasiye geçiş, artık merkezi yönetimin yerel yönetimi denetimi altında tutması ile çelişir hale gelmişti. Dolayısıyla önceki yıllarda bir araç olarak kullanılan belediyeler, bu yeni dönem ile birlikte kendi özerkliklerini de ispatlamış olmuşlardır.

Bu özerklik, belediyelerin de demokratikleşmesi olarak yorumlanmıştır. Bu durum yasal mevzuata da benzer şekilde yansımış⁹⁹ sadece bir önceki dönemden ödünç alınan yasalarda Tekeli’nin bahsettiği birkaç konu dışında önemli değişiklikler yapılmamıştır. Bu sebeple 1930’lardan beri süre gelen yasal yapının korunduğu

⁹⁹ “Bu yöndeki ilk girişim 17 Temmuz 1945’te kurulan Türk Belediyecilik Derneği’dir. Belediyeler arası birliği sağlamada ve bir belediyecilik akımı oluşturmada araç olarak kullanılan bu kuruluşun ‘dernek’ adı ile kurulması olması bile bir değişikliktir. ... Bu dernek çerçevesinde belediyelerin özerkliği ve demokratikleştirilmesi savunulmuştur. Derneğin değişik toplantılarında merkezi yönetim vesayetinin yanlış anlaşıldığı ve çok ileri götürüldüğü vurgulanarak, belediye başkanlarının doğrudan halk tarafından seçilmesi, seçilen belediye başkanlarının idari makamlarca onanmaması ya da gerektiğinde onlar tarafından atanmaması, belediye başkanlığı ile valiliğin Ankara ve İstanbul’da da tamamen ayrı hale getirilmesi, bütçenin merkezi yönetimce onanmaması başlıca istekler arasındadır. Partilerin programlarında da yerel yönetimin yetkilerinin artırılması ilkesi benimsenmiş olmasına rağmen bu dönemde yukarıda sıralanan taleplerin pek azı yerine getirilmiştir” [Tekeli, 2009a].

Derneğin de talepleri arasında yer alan demokratikleşme yönündeki ikinci gelişme anca 1954 yılında gerçekleştirilmiştir. İstanbul Vilayeti ile belediyesinin bu yılda ayrılması karar alınmıştır.

söylenbilir. Demokratikleşmenin yanı sıra farklılık gösteren diğer konular ise Tekeli'nin işaret ettiği üzere şöyledir: “1. Belediye gelirlerinde yapılan düzenlemeler, 2. Konut sorununun çözümüne ve imar planlama düzeninin yeniden kurulmasına ilişkin yeni yasalar, 3. Yeni trafik düzeninin oluşumu” [a.g.e].

Demokratik bir döneme geçilmesinin verdiği cesaretle belediyeler gelirleri konusunda da özerklik talep etmekteydi. Gelirlerinin oldukça kısıtlı olduğunu iddia eden yerel yönetimler, kendilerine verilen görevleri bu nedenle yerine getirememekten şikayet etmekteydiler. Bu dönem, gelirler konusunda da değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Öyle ki 1930'ların başında kurulmuş olan Belediyeler Bankası ve ardından 1944'te tasarılan Mahalli İdareler İmar Bankası, bu talep doğrultusunda alınan bir kararla 13 Haziran 1945 tarihinde İller Bankası'na dönüştürülerek yasalaştırılmıştır. Bu durum, “belediyelerin borçlanma sınırlarını geliştiren en önemli atılım olmuştur” [a.g.e].

İller Bankası'nın bir önemli özelliği, daha geniş bir kapsamı olması ve tam anlamıyla bir yerel yönetim bankası haline gelmesidir. “Banka sermayesinin % 40'ı özel idarelerinin, % 30'u belediyelerin, % 30'u köylerin olacaktı. Yeni yasa ile banka faaliyet kapsamına genişleme getirilmesine rağmen banka, uygulamada yine de büyük ölçüde belediyelere yönelikti” [a.g.e].

Diğer önemli özelliği ise, Banka'nın sadece kaynak değil teknik hizmet de sağlayan bir kurum olarak hayata geçirilmesidir. Yasayla belediyelere verilen harita ve imar planları hazırlama yükümlülüğünün, teknik eleman ve para yetersizliği nedeniyle uygulanamayacağı görüldüğü takdirde ortaya çıkacak kredi gereksinimini karşılayarak aslında çok önemli ve elzem bir görev üstleniyordu. 3946 Sayılı Kanunla kurulmuş olan Belediyeler İmar Heyetleri'nin de işlevlerini bu dönemde Banka yükümlenmiştir. 1960'a kadar Banka'nın görev ve yetkilerinde, kapsamında veya işlevinde önemli değişiklikler olmazken 21 Aralık 1945'te yasalaşan 5237 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ile de belediyelerin gelirlerini artırma hedefi güdülmüştür. Bu Kanun, “belediyelerin gelirlerini daha üst düzeye çıkararak ve imar uygulamalarına belli koşullar altında karşılıksız fakat genel olarak kredi şeklinde yardımı” [İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973] kurduğu belediyeler fonu ile öngörmektedir.

Konut üretimi, arsa tedariki veya imar faaliyetleri konusunda geliştirilen tüm bu önlemler, sağlanmaya çalışılan krediler ve hepsinin üstündeki yasal mevzuat, ne yazık ki gecekondulaşma başta olmak üzere konut sorununun üstesinden gelinmesinde yeterli olmamıştır. 1930’larda Ankara’da başlayan gecekondulaşma, bu dönemde sadece Ankara’da değil diğer kentlerde de görülmeye başlamıştır. Ancak burada değinilmesi gereken, belediyelerin konuya yaklaşımlarıdır. Tekeli, bu konuda Şükrü Kaya’nın 1934’te yapmış olduğu konuşmasını Ekrem Ergüven’den aktararak belediyelerin –ve bir bakıma kendisinin- gecekonduya bakış açısına ve sorunla başa çıkma yöntemlerine dikkat çekmektedir:

“Üçüncü Ankara, halkın bir gecede yaptığı, 4-15 lira arasında satılan evlerdir. Bunlarla belediye hakikaten meşgul oldu. Geçen sene İncesu ve Akköprü havalisini temizledi. Hepiniz de hatırlarsınız bu ameliye acı oldu. Nihayet bir gece de olsa elbirliğiyle hemen yapılmış bir evin bile yıkılması kendilerine ıstırap vermektedir. İcap eden yerlerde kendilerine başka yerler göstermekle kolaylıkla temizlemekteyiz. Velez ki, böyle plan haricinde olsun, yapılmış bir ev demek bir vatandaşın kışın çatı altında bulunması demektir. Başka memleketlerde, büyük şehirlerde hasıl olan mesken buhranının burada da halledişmiş olması kışın soğuk gecelerde gezerken hiç olmazsa vatandaşlar sokakta kalmamışlar diye gönlüme ferahlık vermiştir. Fakat manzarası çirkin, yolları fena yerleri ebediyen bırakmak fikrinde değiliz” [a.g.e].

İlk bakışta samimi ve masum gözüken bu anlayış, ileriki dönemlerde aslında sorunun üstesinden gelinmesine değil giderek daha da derinleşmesine temel oluşturmuştur. Hiçbir belediye, büyük yıkımlar yaparak veya gecekondular yokmuş gibi davranarak, halkın tepkisini çekmek istemiyordu. Daha çok ya ıslah çalışmaları ya da başka bir yer gösterimi yöntemleri benimsenmişti. Bu sebeple, çok partili siyasal hayata geçişle birlikte öne çıkan popülist söylemlerin, halkla yerel yönetimler arasındaki bağı zedelemeyeceği aksine güçlendirileceği düşünülmüş, bundan sonraki adımlar bu inanişâ göre atılmaya çalışılmıştır.

Özellikle konut üretimi ve gecekondulaşma sorunlarına yönelik belediyelerin tutumu, kısmi olarak bir önceki başlıkta aktarılmaya çalışıldığından burada tekrardan bahsedilmeyecektir. Ancak CHP’nin tek parti döneminde de çok partili dönemde de kendini bulmaya çalıştığı özelliklerinin tamamı neredeyse belediyeçilik anlayışında da gözlemlenmiştir. Tek adam siyaseti, bu dönemde yerel yönetimlerde de sürdürülmüş ancak “gelen gideni aratır” düşüncesiyle bu durumun bir sonraki dönemde Menderes ile daha bariz şekilde ortaya çıkacağı ve bunun doğurduğu

sonuçların, 1940'lardakine nazaran daha yıkıcı olacağı görülecektir. Bu anlamda 1940'ları ve tüm belediye hizmetlerini "kötünün iyisi" olarak yorumlamak mümkündür.

3.1.6. Her Dönemin Gözdesi: Büyük Projeler

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, ilk yıllardan beri hedeflediği modernleşme projesi kapsamında, kentlerde o dönem için büyük sayılabilecek çapta imar çalışmalarına programında yer vermiştir. Özellikle İstanbul özelinde bu çalışmalardan öne çıkanlar; geniş yolların açılması, eski yolların yeniden düzenlenerek modern bir görünüme kavuşturulması, yine Batılı örneklerde görüldüğü gibi büyük meydanların düzenlenmesi ve ihtiyaç doğrultusunda yeni mesken alanlarının açılmasıdır. İstanbul Belediyesi'nin 10 yıllık dönem içerisinde çıkartmış olduğu 2 faaliyet raporundan yararlanılarak, bu çalışmalara aşağıda yer verilecektir.

3.1.6.1. Sanayi Atılımları

Bilindiği üzere bu yıllardan 1960'lara kadar, İstanbul deyince akla çoğunlukla "yurdun sanayi ve işçi merkezi" olma özelliği gelmekteydi. CHP döneminde sanayi yatırımlarına devletçilik ilkesinin doğrultusunda önem verildiğinin bilinmesinin yanı sıra DP ileriki yıllarda, İstanbul'daki sanayi yatırımlarının % 70'inin özel teşebbüse ait olduğunu belirtecektir. Aslında bir yandan siyasi hayatta çıkarılmış olan birçok yasanın sanayi alanında özel sektörü teşvik edici olması, diğer yandan özel teşebbüsün önünü kesici bazı kanunların çıkarılması, ciddi anlamda bir ikilem yaratmış ve bunun önemli bir sonucu olarak sadece İstanbul'da değil tüm ülkede sanayinin gelişmesi uzun zaman almıştır. Hele de İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile bu sorun tırmanmış ve yeni sanayi alanlarının açılması bir yana yıpranan mevcut tesislerin yenilenmesi de pek mümkün olamamıştır. DP'nin bu konuda bir diğer iddiası da özel teşebbüsün devlet himayesi altında ezilerek, yatırım yapmakta uzun bir dönem çekingenlik göstermiş olmasıdır.

İktidarın benimsemiş olduğu devletçilik politikasına göre sanayi yatırımları ağırlaştırılmıştı. Bu politikayı, 1936'dan sonra 1938-1943 yılları arasını kapsamak üzere hazırlanmış olan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda (İBYSP) bulmak mümkündür. Birinci plana (BBYSP) göre daha kapsamlı olduğu görülen bu ikinci Sanayi Planı'nda, "100'den fazla sanayi tesisinin kurulması öngörülmekte olup; ara ve yatırım malları üretecek tesislerin kurulmasına ve altyapı yatırımlarının

gerçekleştirilmesine öncelik verilmişti. Bir bakıma İBYSP, “kendine yeterlik” ilkesi doğrultusunda BBYSP’nin doğal bir uzantısı olarak hazırlanmıştı. Plan bu nitelikleri ile ithal ikameci sanayileşmede daha ileri bir aşamayı temsil ediyordu” [Altıparmak, 2002]. Ancak Savaş’ın başlaması, planın uygulamaya geçirilmesini engellemiştir. Savaş döneminin tüm olumsuzluklarına rağmen BBYSP kapsamında bulunan fakat henüz tamamlanmamış olan sanayi projeleri, savaş yıllarında bitirilerek üretime geçilmiştir¹⁰⁰.

Ülkede genel anlamda sanayi yatırımlarının demiryolu politikası ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Özellikle Savaş’a kadar olan dönemde sanayi alanlarının, demiryolu hatlarının geçtiği yerlere kurulduğu bilinmektedir. Ankara merkezli demiryolu ağı, sanayinin Ankara ve çevresinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu dönemde Ankara’da karayolu gelişimi yeterli düzeyde olmadığından, sanayi alanları demiryolları çevresinde görülmüştür. Ankara’da sanayi alanında yaşanan süreci, Ankara Sanayi Odası, kendi kurumsal internet sitelerinde, şu şekilde özetlemektedir:

“Başkent olmanın gerektirdiği hizmetleri verebilecek bir şehrin kurulması amacı ile başlatılan alt ve üstyapı inşaatları önce ticari hayatı canlandırdı. Yanı sıra inşaat malzemelerini karşılamaya yönelik bazı ufak çaplı imalathaneler yapıldı. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, Sümerbank ve Etibank gibi kamu sanayi kuruluşlarının ve bu kuruluşlara bağlı fabrikaların Ankara’da yapılmış olması, bu fabrikalara yan sanayi olarak çalışan küçük boyutlu özel işletmelerin kurulmasını teşvik etmiştir. Bu gelişmeler diğer yerleşim yerlerinden Ankara’ya nüfus göçünü başlatmış, böylelikle Ankara’da sanayileşme ve artan nüfus birbirinin hem sebebi hem sonucu olmuştur”.

Yukarıda aktarılmış olan DP’nin eleştirisindeki haklı bir nokta da, 1930’larda şehircilik adına imar planlarının yapılmış olmasına rağmen, bu planlarda İstanbul’un sanayi bölgeleri tam anlamıyla tespit edilememiş ve bu konuda doğru adımlar atılamamış olmasıdır. Ülke çapında bu konuda çalışmalar yapılmış olsa da, İstanbul planlarında sanayinin ön plana çıkması 1940’larda Prost’un yapmış olduğu çalışmalarla mümkün olmuştur. Bu plandan önce sanayi tesislerinin, İstanbul’un birkaç bölgesine çok düşünülmeden yapılmış olması, ileride bu konuda geri dönülemez birçok sorunu doğurmuştur. Bu bölgeleri kabaca Beyoğlu ve Boğaziçi’nin her iki deniz kenarı olarak nitelendirmek mümkündür. Prost zamanında

¹⁰⁰ Daha önce çalışmanın siyasi tarih kısmında de bahsedildiği üzere, Savaş’tan sonra dünyada ve bunlara bağlı olarak ülkemizde büyük değişimler olmuştur. Bunlardan en önemlisi olarak, Marshall Yardım Programı’ndan yararlanma isteğinin uygulanmakta olan devletçi ve müdahaleci politikaların değiştirilmesini gerektirdiği söylenebilir.

ise “1947 yılında Belediye İmar Müdürlüğü’nün yayımladığı bir talimatname ile örgütlü sanayinin Eyüp-Silahtarağa, Eyüp-Yenikapı, Yedikule-Bakırköy arasına, orta çaplı sanayinin de Haliç’in iki yakasına yerleşmesi öngörülmüştü” [Şenyapılı, 1998]. Böylece örgütlü sanayinin yeri sur dışına alınmış oluyordu.

Ancak dağılımı yapılan bu sanayi alanları, İstanbul’a kırsal alandan göçü hızlandırmış ve birçok sorunun da temelini atmıştır. İlerleyen yıllarda yapımlarına başlanan bu alanların etraflarındaki mevcut yerleşim alanlarının azlığı, kentlerde barınma sorunu ile ilgili gelişmelerin yaşanmasına ve özellikle gecekondulaşmanın giderek artmasına neden olmuştur.

3.1.6.2. Mesken Projeleri

Dönemin önemli meselelerinden biri olan konut sorunu ile ilgili detaylar kendi başlığı içerisinde değerlendirilmişti. Burada ise, Emlak ve Kredi Bankası ve kurmuş olduğu İstanbul İmar Limited Şirketi aracılığı ile İstanbul’da gerçekleştirilmiş olan mesken projelerine yer verilecektir. Bunlardan öne çıkan Mecidiyeköy, Haseki ve Levent’te yapılan 3 büyük projedir. Bu projeler ile ilgili bilgiler, 1949’da çıkartılmış olan Cumhuriyet Devrinde İstanbul adlı faaliyet raporundan edinilmiştir.

Mecidiyeköy Mahallesi

Şirket kurulduktan sonra ilk iş olarak Mecidiyeköy’de Belediye’ye ait arsalar üzerinde 28 konutun üretimine geçilmiştir.

“Bu evler 60x100 metrekare arasındaki arsalar üzerine yapılmış ikişer katlı binalardır. Bu evlerin etrafı birer bahçe ile çevrilmiş olup her biri asgari 5 odadır. Belediye, bu evlere elektrik, su ve havagazı verdiği gibi yollarını ve kanalizasyonunu da yaptırmış böylece, Mecidiyeköy’ü asfaltı modern ve güzel evlerden mürekkep yepyeni bir mahalle teşekkül etmiştir. Bunlar, arsaları Belediyece ucuz fiyatla verilmiş olmasına rağmen, büyüklüklerine göre beheri, 28.000 ila 37.500 liraya mal olmuştur”.

Fotoğraf 3.2. “Mecidiyeköy’de Yeni Yapılan Köşklere Bir Görünüş”

Kaynak: Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949.

Haseki Mahallesi

Mecidiyeköy mesken mahallesinin mal oluş fiyatlarına ve aslında raporda yer verilen fotoğrafın başlığına bakılarak, konutların aslında hangi gelir grubuna yönelik yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun farkında olan ve nispeten daha ucuz konutlar üretmek isteyen Belediye, yine aynı şirket aracılığı ile arsaların daha ucuz olduğu Haseki semtinde, daha küçük ve ucuz evler yaptırmaya girişmiştir.

“Bu evler 56 metrekare arazi üzerine tek katlı, üçer odalı olarak yapılmıştır. ... Binalar küçük bahçeler içinde parmaklıklı duvarlarla birbirine bitişik gruplar halinde inşa edilmiştir.

Bu 26 ev de arsalarının yerine göre 9.000 ila 11.000 liraya mal olmuştur ve taliplere taksitle satılmıştır.

(...) Belediye, bu evlere de su, elektrik ve havagazı temin etmiş; sokaklarını ve kanalizasyonunu yaptırmış, sokaklarına ağaçlar diktirmiştir”.

Levent Mahallesi

İstanbul Belediyesi, halka mesken temini yolundaki çalışmalarına devam ederek üçüncü olarak, Zincirlikuyu civarındaki 1 milyon metrekarelik araziye, yeni bir mahalle teşkil edilmek üzere İstanbul Belediyesi tarafından Emlak ve Kredi Bankası'na ucuz fiyatla satılmıştır. Levent Çiftliği de denilen bu konutların yapımına Kırdar zamanında başlanmıştır.

“Burada 1200-1500 evlik büyük bir mahalle kurulması kararlaştırılmıştır. Bu yeni mahallenin 400 evlik kısmı, 1949 inşaat programına alınmıştır. Ötekiler müteakip yıllarda yapılacaktır.

Evler üç, dört, beş odalı olmak üzere 12 muhtelif tipte inşaat edilecektir. Bazıları tek, bazıları çift katlı olacaktır. Bazılarının altında mahallenin çarşı pazar ihtiyacını karşılamak üzere dükkanlar bulunacaktır. Evlerin hepsinin 400-500 metrekarelik bahçeleri de olacaktır.

(...) Bu suretle Levent Çiftliği'nde güzel konforlu evlerden mürekkep, her şeyi tamam yeni bir mahalle kurulmuş olacaktır”.

Ancak 1957 yılında yapımı tamamlanan mahalle içinde, İmar ve İskân Bakanlığı'nın vermiş olduğu bilgiye göre 1374 adet konut yapılabildiği görülmüştür. Mecidiyeköy'dekilerden daha ucuz fakat Haseki'dekilerden de daha pahalı düşünülmüş olan bu mahalledeki evler için, 10-25 bin lira arasında satış bedeli belirlenmiştir. 1950'lerde yapımına devam edilmiş ve 1957'de tamamlanmış haline, o dönemin ilgili başlığı altında yeniden değinilecektir.

3.1.6.3. Ulaşım Politikaları ve Kent İçi Yol Düzenlemeleri

Türkiye 1940’larda daha çok ülke genelindeki ulaşım sisteminin gelişmesine önem verirken –ki bu önem 1930’larda verilmeye başlanmış ve bu dönemde tamamlanmaya çalışılmıştır- diğer yandan Savaş’ın bitmesi ile beraber hem tüm ülkede hem de özellikle İstanbul kenti özelinde, sistemin devamlılığına eğilinmiştir. Ülke genelindeki sistem daha çok demiryolu ulaşımı üzerinden okunabilirken, İstanbul’da bu sistem, karayolu ulaşımına indirgenmiş ve Batılı kentlere özenilerek, kent içindeki yolların genişletilmesi ve modern tekniklerle asfaltlanması öne çıkmıştır. Bu karayolu ağı, ülke pazarının tüm ülke mekanını kapsayacak şekilde genişlemesine olanak sağlamıştır.

Türkiye demiryolu ulaşım sistemine, Cumhuriyet’in kurulması ile başlamıştır. Aslında Batılı ülkelerde bu sistemin o tarihlerde tamamlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple daha 1940’lara gelindiğinde bu sistemin tesiri ülkemizde henüz hissedilmiş değildir. Ulaşım sistemindeki bu kısmi gecikme, ilk yıllarda sermaye birikiminin azlığı ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi için devlete görev düşmesi ile açıklanabilir. “İkinci Dünya Savaşı öncesinde demiryolu ağının, Savaş sonrasında karayollarının geliştirilmesini amaçlayan büyük ulaşım altyapı yatırımları yapılmıştır. Deniz ve hava ulaşımında devlet, altyapı yatırımlarını gerçekleştirmenin yanı sıra deniz ve havayolu şirketleri kurarak bu şirketler eliyle ulaşım hizmeti verilmesini sağlamıştır” [Türel, 1998].

Cumhuriyet’in ilk yıllarında izlenen Milli İktisat Politikası’nın da bir parçası olarak yabancı şirketlerin elindeki demiryolu hatları millileştirilmiştir. Millileştirmenin yanı sıra devlet tarafından yeni demiryolları yapımına da girişilmiştir. Yeni demiryolu yapımında, daha çok Doğu Bölgeleri’nde hat bulunmayan kesimlere demiryolu götürmek öncelik kazanmıştır. Bu hedefin devamında, farklı şirketlerce yapılan hatları birleştirerek bir “ağ” oluşturmak ve ülkenin Orta Anadolu kesimlerini limanlara bağlamak amaçları da öne çıkmıştır.

“Demiryollarının gelmesiyle kömür merkezlerine tahdit edilmekten kurtulan sanayi ekseriya şehirlerde kurulmayı tercih ediyordu. Demiryolları aynı zamanda şehir faaliyetlerinin, heyecanlarının ve yeniliklerinin cazibesine kapılan köylülerin merakını tatmin etmek için de bir vasıta olmuştu. Bütün bunların şehirlerin inkişafı

üzerinde tesiri oldu” [Baltacıoğlu, 1947]. Tabii sadece yerleşim mekanlarının şekillenmesinde değil, demiryolu sisteminin ticaret üzerindeki rolü de önemlidir.

Şehirlerin demiryollarına ihtiyacı olduğu kadar, demiryollarının da şehirlere ihtiyacı olduğu göz ardı edilemez. “Şehirlerin demiryollarına ihtiyacı vardır çünkü şehir ancak demiryolu vasıtasıyla hariçle temas edebilir. Demiryollarının da şehirlere ihtiyacı vardır çünkü demiryolları ancak şehirlerarasında işlemekle yaşayabilir. (...) Demiryolları ile şehirlerin birbirlerine muhtaç olmaları çok kuvvetli bir bağdır” [a.g.e].

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dönemin özelliklerine göz önünde bulundurulduğunda, demiryolu ağına yatırımın azaldığını söylemek yanlış olmaz. Özellikle 1950 sonrası karayollarının hızla geliştirilmesi nedeniyle, bir sonraki bölümde de görüleceği üzere, kaynakların bu alana kaydırıldığı bilinmektedir. “Karayolu ağının çok yetersiz olduğu Savaş sonrası dönemde, karayollarının geliştirilmesi bir zorunluluktur” [Türel, 1998].

Türel’in aktardığına göre, Savaş yıllarında savunma gereklerini karşılamayı öngören yol çalışmaları için 1940 yılında Nafia Birlikleri kurulurken, Savaş sonrasında yeni karayolu politikasının esaslarını belirleyen rapor ise 1947 yılında, ABD’li bir heyet tarafından hazırlanarak Bayındırlık Bakanlığı’na sunulmuştur. Bu rapor üzerine, 9 yılda inşa edilmesi öngörülen 23.000 km’lik devlet karayolları ağı programı hazırlanmıştır. Bu yol programının yapımını gerçekleştirmek için 11 Şubat 1950 tarihinde 5539 sayılı kanunla Karayolları Genel Müdürlüğü (TCK) kurulmuştur. Bu Müdürlüğün özellikle İstanbul’da yürüttüğü projelerine, kapsamlarına ve etkinlerine bir sonraki bölümde değinilecektir.

Tablo 3.3. Cumhuriyet Döneminde Karayolu ve Demiryolu Ağlarının Gelişimi

Yıllar	Asfalt Yollar	İl ve Köy Yolları	İşletilen Demiryolları (km)
1923	*	18.355	3.756
1935	26	39.583	6.539
1945	805	45.511	7.515
1950	1.447	47.080	7.671
1970	19.015	136.410	7.985
1980	35.670	200.887	8.138
1990	47.461	*	8.429
1996	51.714	348.814	8.607
(*) Bilgisi bulunamadı.			

Kaynak: Arif Merdol, 1938 ve DİE’den aktaran: Türel, 1998.

Tabloda da görüleceği üzere, hem asfalt yollar hem de demiryolları yıllara göre artarak ilerleme göstermiştir. Ancak demiryolları, 1950'lere kadar artış gösterirken, karayolları da bu tarihten itibaren hızla gelişerek ilerleme göstermiştir. Karayollarındaki artış oranı demiryollarına göre daha yüksektir. 2000'li yıllara kadar gelinen süreci özetleyen bu tabloda, demiryollarının dönem özellikleri ve ihtiyaçlarına göre belli bir noktadan sonra duraksama gösterdiği okunurken, karayolları günümüze kadar ihtiyaç duyulan bir ulaşım sistemi olarak görülmektedir. "Demiryollarına yatırım yapılmaması ve demiryollarının teknolojik gelişmeye ayak uyduramaması, demiryollarının diğer ulaşım türleriyle rekabet edemeyip pazar payını hızla kaybetmesine yol açmıştır" [a.g.e].

O dönem demiryollarının yanı sıra ön plana çıkar bir diğer ulaşım sistemi de karayollarıdır. Prost'a göre 1940'larda özellikle İstanbul'un öncelikli ihtiyacı modern bir ulaşım ağıdır ve bu yıllar biran önce inşa edilmelidir. Doğusan'ın [2004] aktardığında göre Prost kendi hazırlamış olduğu raporunda, topografya engellerinin aşılabilmesi için, inşa edilecek yeni ulaşım yollarının köprü, viyadük ve tünellerle oluşturulmasını önermiştir. Aynı zamanda önerdiği köprü, tünel ve viyadükler sayesinde, mümkün olan en az istismak ile modern ulaşım ağının inşa edilebileceğini düşünmektedir. Bu dönemde inşa edilen yeni yollardan öne çıkanlara aşağıda yer vermeye çalışılmıştır.

Atatürk Bulvarı

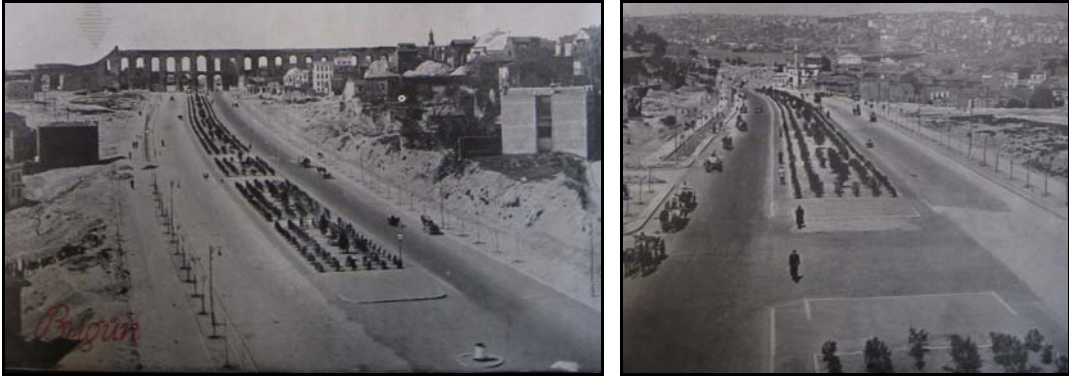
Saraçhane ile Unkapanı Köprüsü arasındaki güzergahı adlandıran 44 metrelik Bulvar, 26 Şubat 1943 tarihinde büyük bir kalabalığın da katılımı ile açılmıştır. Bulvar'ın açılma sebebini Lütfü Kırdar, yaptığı açılış konuşmasında, İstanbul ve Beyoğlu arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi olarak göstermiştir.

"İstanbul ile Beyoğlu asırlarca birbirinden ayrı kalmış bir hüviyete sahipti. Atalarımızın bize yadigar bıraktıkları birçok kıymetli sanat eserlerini bağrında taşıyan İstanbul ile medeni hayatın bütün icaplarına uyan Beyoğlu'nu en kısa ve en güzel bir yolla birleştirmek; imar bakımından değerli olduğu kadar, güzel İstanbul'umuza modern bir şehir karakteri vermek bakımından da çok ehemmiyetlidir" [Güzelleşen İstanbul, 1944].

Bu iki alan arasındaki günlük seyrüsefer temas ve münasebetleri için mevcut olan tramvay caddesinin kafi gelmediği, günün birçok saatinde yol, nakil vasıtalarının çokluğundan tıkanıp kaldığı düşünülerek; birbirine daha kısa daha geniş ve daha doğru bir hatla birleştirmek üzere bu caddenin açılmasına karar verilmiştir. Bu

kararın verilmesinin ardından Unkapanı köprüsü yenilenmiştir. “Böyle uzun bir yol açmak para, enerji, gayret ve bilgi ile beraber zaman isteyen bir iştir. İşte pek çok müşküller yenilerek bu yol tamamlanmış ve seyrüsefere açılmış oluyor” [a.g.e]. Yolun açılması ile övünen Belediye, bu yenilik ile birlikte aynı zamanda, civar arazinin kıymetinde hasıl olacak yükselmenin de şehir için ayrı bir kıymet ve kazanç sayılacağından bahsetmektedir.

Fotoğraf 3.3. Atatürk Bulvarı’ndan inerken ve çıkarken görüşler. Görüldüğü üzere, yolun iki yanında tarihi yapılardan başka henüz hiçbir yapı bulunmamaktadır.

Kaynak: Güzelleşen İstanbul, 1944.

Hükümetin, mamur ve müreffeh bir Türk vatani yaratmak yolundaki hız ve hamlesinin en güzel örneğinin, bu şehrin bel kemiğini oluşturacağını iddia ettikleri bu önemli yolun adını elbette ki Atatürk koyacaklardı; bu, şimdi bile anlaşılabilir bir durumdur. “Eşsiz kahraman Atatürk’ün büyük adını, İstanbul gibi bir şehrin en güzel ve en büyük caddesine vermekle hem saygı, hem iftihar duyuyoruz” [a.g.e].

Fotoğraflar 3.4. “Atatürk Bulvarı Açılmadan Evvel Güzergahının Tayyareden Alınmış İki Resmi”

Kaynak: Güzelleşen İstanbul, 1944.

Elbette bu yolun yapımları sırasında birkaç yapı yıktırılmıştır. Görüntüyü bozduğu gerekçesi ile yıkılan bu yapıların ardında faaliyet raporunda, Atatürk Bulvarı’nın

üzerinden geçen Bozdoğan Su Kemerinin bütün azameti ile meydana çıktığı yazmaktadır.

Refik Saydam Caddesi

Şimdi bu Cadde'nin geçtiği yerden, vakti ile geçilemediğinden, adı üstünde "Tozkoparan" bir yer olduğundan bahsedilmekte ve buradaki dar ve bozuk sokakların, yeni baştan açılarak "muntazam", geniş ve asfalt döşeli, güzel bir Bulvar haline konulduğuna vurgu yapılmaktadır. Genişletilerek yeniden kullanıma açılan bu Cadde'ye, Refik Saydam isminin verilmesi, faaliyet raporunda şu şekilde açıklanmaktadır:

"Sihhat ve İctimai Muavenet Vekili ve bilhassa İkinci Dünya Harbi'nin en buhranlı zamanında Başvekil olarak memlekette unutulmaz hizmetler etmiş bulunan Doktor Refik Saydam, bu Cadde'ye nazır bulunan Pera Palas Oteli'nde hayata gözlerini kapatmıştı. İstanbul Belediyesi, Büyük Millet Meclisi'nde uzun seneler İstanbul'u temsil etmiş olan bu büyük İstanbul çocuğunun hatırasına hürmeten yeni açılan Cadde'ye, O'nun adını vermek kadirşinashğında bulunmuştur" [a.g.e].

Fotoğraf 3.5. Refik Saydam Caddesi, Tozkoparan.

Kaynak: Güzelleşen İstanbul, 1944.

Kentin en önemli güzergahlarından olan bu yollara, siyasi tarih içerisinde önemli yerlere sahip kişilerin adlarını vermek, aslında iktidarın tutumunu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Fotoğraf 3.6. Refik Saydam Caddesinin Eski (Solda) ve Yeni (Sağda) Hali

Kaynak: Güzelleşen İstanbul, 1944.

Yukarıda detaylandırılan kent içi önemli aksların dışında birçok şehir içi ve şehirlerarası yol yeniden ele alınarak düzenlenmiş, bazen de genişletilmiştir. Bayındırlık Müdürlüğü'nün 10 yıllık çalışmaları kapsamında değerlendirilen bu yollar, Belediye'nin hazırlamış olduğu 1949 tarihli ikinci faaliyet raporunda ele alınmıştır. Dönemin merkezi ve yerel yönetim anlayışının kentsel hizmetler nezdinde ele alınması adına önemli ipuçları içeren yapım açıklamalarına aşağıda birkaç cümle ile değinilecektir. Bu yolların genişletilmesine veya asfaltlanarak düzenlenmesine neden olan, iktidarın modernleşme projesidir. Bu proje kapsamında oldukça önem verilen sağlık konusu, yolların tanziminde de ön plana çıkmaktadır.

İleriki bölümde DP iktidarının aynı alandaki faaliyetleri ile anlaşılabilir şekilde karşılaştırma yapma imkanının yaratılması için bu yol ve açıklamalarına faaliyet raporunda değinildiği şekilde yer verilecektir:

- Büyükçekmece-Çatalca Yolu: Uzunluğu 16+410 kilometre olan bu yol senelerden beri tamir görmemesi sebebiyle yolda husule gelen büyük çukurlar yüzünden geçilmez bir hale gelmişti. Bu yolun harap vaziyetinden kurtarılarak maksat ve ihtiyaca tekabül eder bir hale getirilmek üzere yol yeniden ele alınmıştır.
- Yeşilköy İltisak Yolu: Yeşilköy hava meydanlarını İstanbul-Edirne asfaltına bağlayan bu yolun günden güne artan gerek dahili ve gerek harici hava münakalatı sebebiyle kesbettiği ehemmiyet üzerine yol yeniden kaplanarak yolculukların daha çabuk ve daha rahat bir şekilde yapılabilmesi sağlanmıştır.
- Ayvansaray-Edirnekapı-Yedikule Yolu: İstanbul'un tarihi surlarına muvazi olan bu yol Ayvansaray'a kadar uzatıldığı takdirde, Haliç'i Marmara'ya bağlayan kısa bir yol olması itibarıyla iktisadi bakımdan mühim olmakla beraber, İstanbul'un mühim bir turistik yol ihtiyacını da karşılayacağından Edirnekapı'dan itibaren yapılmasına başlanmış olan bu yolun asfalt olarak Yedikule'ye kadar uzatılması düşünülmüştür.
- Bahariye-Silahtarağa-Sünnetköprüsü-Mezbaha Yolu: Evvelce parke taşı ve şosedan yapılan bu yolda gerek ağır taşıt araçlarının, gerekse mezbahaya yakınlığı sebebiyle bu yoldan geçen sürülerin tesiriyle sık sık bozulan bu yol makadam şose parke kaldırırma tahvil edilerek ihtiyacı karşılayacak bir

duruma getirilmiş ve bu suretle Haliç'in her iki sahilindeki yolları birleştirmek suretiyle çevre tamamlanmıştır.

- Bebek-İstinye Yolu: Boğaz'ın Rumeli sahil yolunun bir parçası olan bu yol bilhassa Boyacıköy (Emirgan) ve Mirgün kısımlarında olduğu gibi 2,5 metreden daha dar yerleri bulunması sebebiyle nakliye vasıtalarına geçit dahi vermemekte olduğu düşünülmekteydi. Yolun bütün uzunluğunca pahalı istimlakler yapılarak imar planına uygun bir şekilde genişletilmiş ve asfalt olarak her türlü nakil vasıtalarına elverişli bir yol vücuda getirilerek yolculukların hızlı, rahat ve güvenli bir şekilde yapılması sağlanmıştır.
- Büyükdere-Bentler Yolu: Kemberburgaz-Pirinççiköy ve Kilyos-Sarıyer şoselerine Bahçeköy'de iltisak veren ve Orman Fakültesi'nden Büyükdere'ye yegane yol olan bu yolun esaslı onarımı gerek plan ve gerek profil itibarıyla ıslah edilmek suretiyle yapılmış ve
- Üsküdar-Beykoz-Akbaba Yolu: Bu yolun başlangıcını teşkil eden Üsküdar Meydanı'nın tanzimi işine devam edilirken, Paşalimanı'ndaki dar kısım genişletilmiştir. Özellikle Beylerbeyi Tüneli'nin oradaki köşeli dönemeçler kaldırılarak vuku bulan kazaların önüne geçildiği belirtilmiştir. Vaniköy-Kandilli arasındaki bozuk yollar da düzeltilmiştir. Benzer şekilde Beykoz-Akbaba arasındaki mesire alanına giden bu yol da tamir edilerek, katranla kaplanmış ayrıca masraf edildiği söylenerek yola tozu önlemek adına fidanlar dikilmiştir.
- Üsküdar-Şile Yolu: Kentin en önemli ve işlek yolu olduğu söylenen bu güzergahın Sarıgazi Sapağı'na kadar olan 17 km.lik kısmı İstanbul-Ankara yolunun başlangıcını teşkil etmekte, dolayısıyla bütün Anadolu'yu İstanbul'a bağlamaktadır. Şehrin iktisadi, askeri ve turistik açıdan öneminin üzerinde durulan bu yol, esaslı olarak onarılarak asfalt ile kaplanmıştır.
- Selamiçeşme-Kartal Pendik Yolu: Ankara sahil yolunun mebdini teşkil etmekte olan bu yol asfalt kaplamalı olarak yapılmak suretiyle Kartal kaza merkeziyle Pendik kasabasının hem ilçe hem de il merkezlerine irtibatı iyi bir yol ile temin edilmiştir. Bu suretle İstanbul'un sebzesini temin eden, aynı zamanda mühim bir sayfiye bölgesi olan bu muhitin inkişafı desteklenmiştir.

- Yakacık Meydanıyla Ayazma Yolu: İstanbul'un önemli bir sayfiye yeri olan Yakacık'a dinlenmeye giden halka tozdan arındırılmış bir alan temin etmek üzere Yakacık Meydanı tanzim edilmiş; Ayazma'ya kadar gideceklerin gidiş-gelişini kolaylaştırmak ve o civardaki evleri tozdan kurtarmak üzere Yakacık ile Ayazma arasındaki yol asfaltlanarak düzenlenmiştir. 1949'da tamamlanması hedeflenmiştir.
- Yalova-Bursa Yolu: İstanbul'u en kısa yoldan Bursa'ya bağlayan bu yolun kent sınırları içindeki 16 km.lik kısmı esaslı suretle İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan nakliyatın mühim bir kısmının bu yoldan yapılması sağlanmıştır.
- Yalova-Hamam Yolu: İstanbul'un mühim bir sayfiyesi ve sıhhat kaynağı olan Yalova Kaplıcaları'nı Yalova'ya ve dolayısıyla İstanbul'a bağlayan bu yol, bitüm ile kaplanarak gidiş-geliş daha iyi şekilde sağlanmıştır.

3.1.6.4. Meydan Düzenlemeleri

Meydanların, bir şehrin hava alması, seyrü seferin tanzimi ve kolaylaşması bakımından ehemmiyetinin büyük olduğunu düşünen Belediye; İstanbul'un bilhassa kalabalık kısımlarında meydanların yok gibi olduğunu iddia ederek, şehrin imar planlarının hazırlanmasını sırasında yeni meydanların açılması fikrini de plan önerisi olarak ekletmiştir. Bu sebeple İstanbul'un imarı için yapılan çalışmalar arasında mevcut meydanların genişlemesi ve tanzimi ile yeni meydanlar açılması da önemli bir yer teşkil etmiştir.

Bu düşünce tarzı CHP iktidarının “modernleşme” atılımı kapsamında değerlendirilebilir. Geniş bulvar ve meydanlar, Güzel Kent hareketi ile birlikte Türkiye'de de kendini göstermiştir. CHP döneminde –hatta bugün de- öne çıkan 4 büyük meydanın görselleri ile detaylarına ve diğerlerinin de isimlerine aşağıda yer verilecektir.

Taksim Cumhuriyet Meydanı

Taksim Meydanı'nın iktidar için çok önemli bir özelliği bulunmaktadır. Tüm özel günlerde, İstiklal Harbini, Kurtuluş Zaferini ve Cumhuriyet inkılabını temsil edilen abideye çelenk konması, Meydan'ın hemen hemen her gün önemli kişilerce ziyaret edilmesi ve turistlerin yoğun ilgisi, etrafının bakımsız olduğu iddia edilerek burayı tekrardan düzenleme ihtiyacı doğurmuştur. “Abideyi çerçeveleyen etrafın çirkin

manzarasına, yalnız şehircilik bakımından değil, milli duygularımız itibariyle de müsamaha edilemezdi. Bu meydanı açıp temizlemek, güzelleştirmek milli vicdanın emrettiği vatani bir vazife idi” [Güzelleşen İstanbul, 1944].

Bu amaçla yola çıkan İstanbul Belediyesi, abidenin karşısında yer alan su hazinesinin cephesinde ve yanındaki “çirkinlikleri” kaldırarak, burasını yeşillikler ve çiçeklerle yeniden düzenlemiştir. Bundan sonraki iş ise daha büyük çaplıydı. Meydan, Gümüşsuyu istikametinde genişletilmek istenmekteydi. Bu genişletme işlemi sırasında ise İstanbul çok büyük ve önemli bir güzelliğini kaybetti. “Eski ve harap” olarak nitelendirilen Taksim Topçu Kışlası yıkıldı ve yerine bugün bile çeşitli sebeplerle çok sık kullanılmayan İnönü Gezgisi yapıldı. Bu düzenleme, Prost’un 1939’da onaylanan planında da yer almaktaydı. Buranın da eskiden olduğu gibi davetler ve törenler için bir toplanma mekanı olarak düzenlendiği belirtilmektedir. Öncesinde “sıkışık” bir alanda yapılan bu merasimlerin, bu park sayesinde hak eden değerini gördüğüne vurgu yapılmıştır. “Cumhuriyet Meydanı’nın genişletilip büyütülmesiyle, İstanbul muhtaç, fakat mahrum bulunduğu bir tören meydanına sahip olmuştur ki bunun maddi güzelliğinden başka manevi kıymeti de aşıkardır” [a.g.e].

Fotoğraf 3.7. Taksim Cumhuriyet Meydanı’nın Eski (Solda) ve Yeni (Sağda) Hali.

(Beyaz ile çerçeveslendirilen yapı, düzenlemenin daha net anlaşılabilmesi açısından nirengi noktası olarak kabul edilmiştir).

Kaynak: Güzelleşen İstanbul, 1944.

Fotoğraf 3.8. Solda 1930’larda Taksim Meydanı ile Öne Çıkan Topçu Kışlası ve Sağda Kışla’nın Yerine Yapılmış Olan Büyük İnönü Gezgisi Parkı

Kaynak: Özler, 2007 ve Güzelleşen İstanbul, 1944.

Yıkılan Topçu Kışlası’nın yerine, “Tünel’den Şişli’ye ve Ayaspaşa’dan Kurtuluş’a kadar, şehrin bütün Beyoğlu semtini kaplayan büyük bir sahada oturan halk için, istirahat etmek, hava almak imkanı veren” [a.g.e] büyükçe bir bahçe kurulmuştur. Adına da İnönü Gezgisi konulmuştur. DP döneminde adı Taksim Gezisi’ne dönüştürülen park, bugün ise Gezi Parkı adı ile anılmaktadır. Bugün bu parkın bulunduğu yerde, “eski Taksim Kışlası ile harap Taksim Stadyumu ve bir takım küçük imalathaneler, duvarları yıkık setler üstünde gazinolar, tamir atölyeleri ve kirli garajlar vardı” [a.g.e]. Bugün büyük merdivenlerin olduğu yere, Gezi’nin düzenlenmesi ile Milli Şef İnönü’nün heykeli dikilmiştir. İnönü’nün Zaferi’ni temsil ettiği söylenen bu büyük atlı heykelin, İnönü’nün Türkiye’de dikilen ilk büyük heykeli olduğu belirtilmektedir. “İnönü kahramanına karşı bütün milletin beslediği büyük sevgiyi, şükran ve minnet duygularını, O’nun ilk heykelini dikmek suretiyle ifade etmek şerefini İstanbul şehri kazanmıştır” [a.g.e].

Fotoğraf 3.9. İnönü’nün Gezi’nin Başına Yerleştirilen Büyük Heykeli

Kaynak: Güzelleşen İstanbul, 1944.

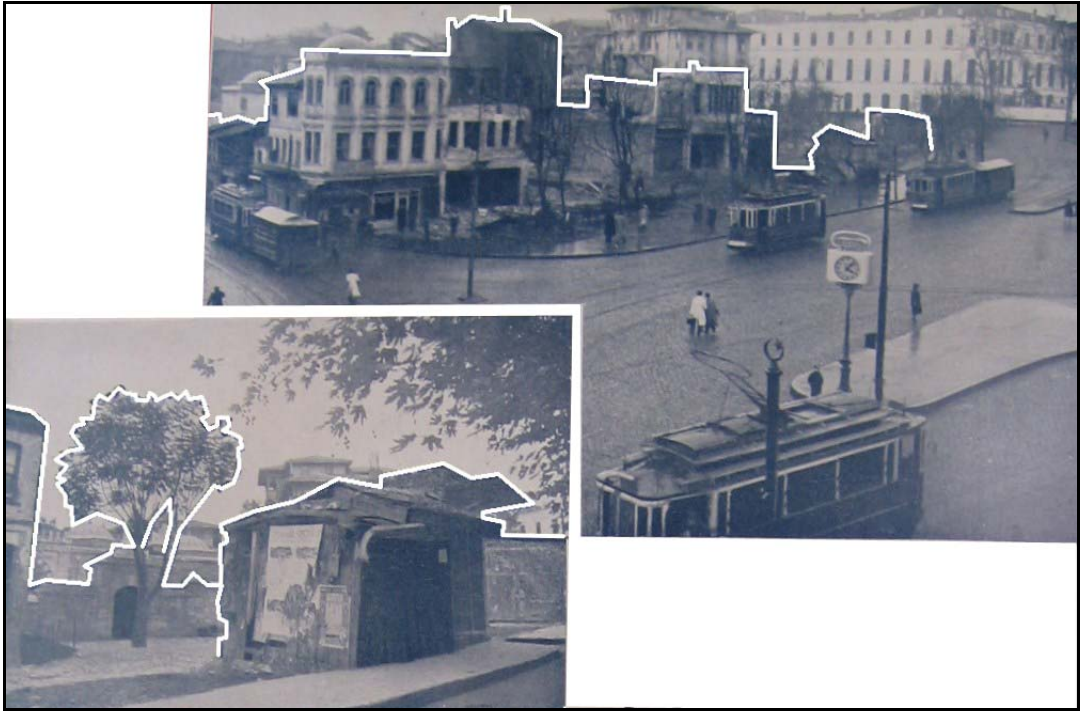
Kuruyazıcı [1998], düzenlemenin ardından gelişerek fiziksel ve sosyal değerini artıran Meydan'ın önemini şu şekilde açıklamaktadır:

“Fiziksel bir kent ögesi olarak zaman içinde anlamından çok şey yitirmesine karşın, Cumhuriyet Meydanı baştan beri Cumhuriyet İstanbulu'nun toplumsal yaşamında çok önemli bir odak noktası olmuştu. İnönü Gezgisi'nin açılmasından sonra her yıl Cumhuriyet Bayramı'ndaki geçit töreni onun önünde yapılıyordu. Yine başta Cumhuriyet Bayramı olmak üzere, önemli günlerin gecelerinde meydan bir şenlik yerine dönüyor, her yer ışıklarla süsleniyordu”.

Beyazıt Meydanı

Bu meydan ile ilgili yazınsal herhangi bir bilginin olmaması nedeni ile meydanda yapılan büyük değişiklik, faaliyet raporunda yer verilen fotoğraflar aracılığı ile aktarılmaya çalışılacaktır.

Fotoğraf 3.10. Meydan Düzenlenmesi Kapsamında Ön Plana Çıkarılmaya Çalışılan Beyazıt İnkılap Müzesi İçin Yıkılacak Olan Binalar

Kaynak: Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949.

Fotoğraf 3.11. Yukarıda İşaretlenmiş Olan Yapıların Yıkılması ile Ön Plana Çıkan İnkılap Müzesi

Kaynak: Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949.

Raporda yer verilen fotoğraflara bakarak aslında bu meydan düzenlemesinin Taksim Cumhuriyet Meydanı örneğinde olduğu gibi bütünsel bir yapısı olmadığı görülmektedir. Bugün bilinen hali ile Beyazıt Meydanı'nın düzenlenmesinden çok öne çıkan önemli yapıların çevresi “temizlenmiştir”. Bunları yaparken istimlak çalışmalarına da yer verilmiştir.

1950’lerde ise Beyazıt Meydanı tümüyle ele alınacak ve kot farkı ile oynamak da dahil birden fazla defa tanzim edilecektir.

Barbaros Meydanı

Büyük Türk Amirali Barbaros’un türbesi, etrafı açılarak meydana çıkarıldığı gibi burada bir bahçe vücuda getirilmiş, bahçeye bu “kahraman Türk denizecisi” adına bir abide dikilmiştir. “Barbaros Meydanı’nın tanzimine 1940’ta başlanarak 1941’de ikmal edilmiş ve ceman 22,084 Lira sarf edilmiştir. 1943’te inşa edilen Barbaros Abidesi de 52,075 Lira’ya mal olmuştur” [Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949].

Sultanahmet Meydanı

Osmanlı’dan bu yana önemini koruyan bu tarihi meydanın, bütün “tıklılı binalardan temizlenerek” Marmara’ya nazır büyük bir balkon haline konularak, İstanbul’un “İnkılap Meydanı” olacağı planlanmıştır. Bu düşünce doğrultusunda Meydan’ın nihayetinde, denize bakan tarafta gece ve gündüz denizden görülecek şekilde muazzam bir İnkılap Abidesi yapılması ve bu abidenin de Cumhuriyet’in ve inkılabın iradesini tebarüz ettirmesi düşünülmüştür. Böylece Meydan’da, “İstanbul’un üç

tarihi; Bizans İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti tarihleri muhtelif abidelerle bir arada temsil edilmiş olacaktır” [Güzelleşen İstanbul, 1944].

Yukarıda detaylandırılan 4 meydanın yanı sıra İstanbul’da -plan dahilinde olsun ya da olmasın- birkaç yeni meydan daha açılmış, eskiler ise yeniden gözden geçirilmiştir. Yeni açılan ve genişletilen meydanlar, 1949’da çıkartılan ikinci faaliyet raporunda aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. “Eminönü Meydanı,
2. Beyazıt Meydanı,
3. Sirkeci Meydanı,
4. Aksaray Meydanı,
5. Sultanahmet-Ayasofya Meydanı,
6. Unkapanı Meydanı,
7. Şişhane Meydanı,
8. Galatasaray Köşesi Meydanı,
9. Taksim Meydanı,
10. Dolmabahçe Meydanı,
11. Kabataş İskele Meydanı,
12. Barbaros Meydanı,
13. Harbiye Meydanı,
14. Maçka Meydanı,
15. Şişli Meydanı,
16. Üsküdar İskele Meydanı,
17. Kadıköy Meydanı,
18. Büyükkada Meydanı” [Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949].

Çeşitli abideler ile kent içerisindeki yerlerinin sağlamlaştırılması istenen bu meydanlardan birkaçının DP döneminde yetersiz olduğu iddiası ile yeniden ele alınarak, daha büyük çaplı düzenlemelere konu olduğu görülecektir.

3.1.6.5. İstimlakler

Belediye, imar faaliyetleri ve “halk hizmetine tahsis edilen tesisler vücuda getirmek için, kanunlara tevfikân” [Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949] birçok istimlak girişiminde bulunmuş; mülk sahipleri ve kiracılar tarafından eleştirilir hale gelmiştir.

Belediye'nin faaliyet raporunda yer verilen; “Bütün medeni şehirlerde olduğu gibi, İstanbul'da da birkaç caddeyi asfalt yapınca ‘kel başa şimşir tarak’ diye bağırarlara, halkımız kulak asmamalıdır ve bilakis her sokağın asfalt olmasını istemelidir ki İstanbul'un bütün yollarını mükemmel bir hale getirmek mümkün olsun” açıklaması ise, yapılan istimlak girişimlerini meşrulaştırma amaçlıdır.

Özellikle yeni yolların ve meydanların açılması ile düzenlenmesi aşamalarında başvurulmuş bir yöntem olarak istimlak, kesimlerce eleştirilse de Belediye bu eleştirileri haksız bulmaktadır:

“Bir şehrin imarı için yapılacak büyük işlerde pek tabii ve zaruri olarak, elbette bir takım binalar yıkılacak, umumun faydası için bazı hususi menfaatleri feda etmek lazım gelecektir. Bu, dünyanın her yerinde böyle olmuştur. Kaldı ki yol açmak için belediyece istimlak edilip yıkılan binalar, ne öyle iddia edildiği kadar fazladır, ne de bunların sahipleri, iddia olunduğu gibi zarara uğramışlardır” [a.g.e].

1939'dan 1948 Ekimi sonuna kadar İstanbul'da Belediyece istimlak edilip yıkılan ev ve dükkan gibi binalarla, yeni yapılan binaların sayısı Lütfü Kırdar'ın yazdığı bir mektupta aktardığı üzere şöyledir: Yıkılan bina: 1148 adet; yapılan bina: 6514 adet. “Görülüyor ki mütemadiyen tekrar edilip duran binlerce ev yıkıldı ve on binlerce vatandaş sokakta kaldı iddiası, İstanbul'un imarına sekte veren zararlı bir demagojiden başka bir şey değildir” [a.g.e] diyerek Kırdar, istimlaklerin gerekliliği üzerinde durmuş, kimsenin mağdur olmadığı iddiasında bulunmuştur.

İstimlak edilen binaların sahiplerine, mülklerinin hakiki kıymetinden kat kat fazla para ödenmiş olduğu dile getirilse de, birincisi bunun “kat kat fazla” olduğu rakamlarla ortaya konmadığından soru işareti oluşturmakta, ikincisi de insanların yerlerinden edilmesi ve taşınmaya zorlanmalarının o dönem için ne kadar gerekli olduğu merak konusu olmaktadır.

Raporda, istimlakler için ne kadarlık bir harcama yapıldığına da değinilmiştir. 1923-1938 yılları arasında 4,578,145 lira harcama yapılırken, 1939-1948 seneleri arasında ise 15,079,609 lira olmak üzere toplamda harcamalar 19,657,854 lirayı bulmuştur (1950'lerin sonunda bu rakamın şimdikinin 13 katı olacağı düşünülürse hiç de fazla değildir oysa). Son 10 yıllık harcamanın yüksek olması, 2 sebebe bağlanmaktadır:

1. “Şehrin imarına daha ziyade bu devirde başlanmış olması,
2. Harp'ten evvel arazi ve bina bedellerinin düşük olmasına mukabil, Harp içinde ve Harp'tan sonra, arsa ve emlak kıymetlerinin çok artmış ve halktan istimlak edilen yerlere,

hatta değerinden fazla para verilerek arazi ve emlak sahiplerinin mağduriyetine meydan verilmemiş olmasıdır” [a.g.e].

Son 10 yıllık istimlakler sonucunda İstanbul’un yeni çehresine kavuştuğunu belirten Belediye, yıkımlar sayesinde imar ve inşaa hareketlerinin başarılılabildiğine dikkat çekerek bu yöntemin önemine ve gerekliliğine değinmiştir.

3.1.7. Döneme Dair Farklı Görüşler

1940-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının yürüttüğü kentsel siyasetin, dönem boyunca çok ağır eleştiriler aldığı söylenemez. Ancak genel gidişat ile ilgili hoşnutsuzluklar, dönem içerisinde çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanan yazılar aracılığı ile belirtilmeye çalışılmıştır. Meslek insanları ve yazarların bu şekilde ifade etmeye çalıştıkları eleştirilerinin yanı sıra, çok partili siyasal sisteme geçilmesi ile birlikte kurulan yeni partilerin eleştiri dozu onlarınki kadar yumuşak kalmamış, senelerin ilerlemesi ve seçim döneminin yaklaşması ile birlikte sertleşmeye başlamıştır. Dönemin en büyük eleştiri kaynağı muhalefet Demokrat Parti ve öne çıkan bazı milletvekilleridir¹⁰¹.

Eleştirilerin yoğunlaştığı konular genel olarak, iktidarın benimsemiş olduğu konut politikaları, belediyeçilik sistemi, Ankara-İstanbul planlama çalışmaları ve döneme damgasını vuran yabancı meslek insanlarına iş yaptırma kabulüdür. Bunun yanı sıra tüm bu konular, çoğunlukla 1930’lardaki uygulamalar ile karşılaştırılmaktadır.

Öncelikle, Ankara’da başlayıp devam eden ve sonrasında İstanbul’a da sıçramış olan gecekondulaşma karşısında hükümetin benimsemiş olduğu konut politikalarının yetersiz kalması ile çeşitli kesimlerce eleştiriler gündeme gelmiştir. Bundaki en büyük etken konu ile yakından bağlantılı olan ekonomi politikalarıdır. Hükümetin konut üretimi ile ilgili çalışmalarına rağmen yürütülen ekonomi politikası, bu üretimi destekleyici veya hususi girişimi teşvik edici nitelikte olmadığı için dönem boyunca sorun devam etmiştir. Zaten 1930’lardan itibaren başı çeken kötü ekonomik durum, bu dönemde de büyük yatırımlar yapılmasına olanak vermiyordu. Üzerinde ısrarla durulan devletçilik politikasının da etkisiyle –özellikle dönemin ilk yarısında- devletin tüm kentsel uygulamalarının eksik kaldığı çünkü yatırım konusunda yeterli olunamadığı, dışarıdan yatırımların çekilemediği görülebilmektedir.

¹⁰¹ Onların eleştirilerine, bir sonraki bölümde kendi dönemleri içerisinde yer verilecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde, devlet de ilgili diğer kişiler de konut sorununun çözümüne ilişkin 1930'lu yılların fırsatını kaçırmakla eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin önde gelen kalemlerinden biri Arkitekt Dergisi'nin sahibi ve başyazarı olan Zeki Sayar'dır. 1930'lu yılların sorununun çözüm olanakları açısından "altın yıllar" olarak değerlendiren Sayar, konut sorununun çözümüne ilişkin dünyada olup bitenlerin izlenemediğini söylemekte, sorunun çözümü için devlet teşebbüsleri yanında özel sermaye ve teşebbüslerinin de teşvik edilmesi gerektiğini eklemektedir.

Durumun, "üstesinden gelinmesi şart en sosyal mesele" olan konut buhranı kapsamında alternatif üretmeye yeterli imkanı sağlayamaması ve bunun sonucunda konut üretiminde görülen açık, özellikle dönemin yerli mimar ve şehircileri tarafından üzerinde durulan bir konudur. "Bizde eksik olan, verimli bir organizasyon fikri ile mesleki ve idari bilgilere dayanan büyük salahiyyetli bir enerjiden başka bir şey olamaz" diyen Mortaş'a [1943] karşın, aslında daha ciddi sorunlar olduğu ortadadır.

Örneğin Alsaç [1946]; dönemin en çok izlenen meslek dergilerinden biri olan Mimarlık Dergisi'nde yazmış olduğu bir yazıda, sorunun çözümü için alınan tüm tedbirlerin iktisadi tarafına dikkat çekmekte ve çözümün bulunmasında mutlak iktisatçılardan yardım talep edilmesinden yanadır. Kendi gibi mimarlara bu konuda biçtiği görev ise ucuz ev yapımının yöntemlerini araştırmak ve aktarmaktır. Soruna öncelikle neden olanın hukuki mevzuat çerçevesinde ev yapım maliyetinin pahalı hale gelmesi olarak tanımlarken, bunun başını Yapı ve Yollar Kanunu'nun çektiğini belirtmektedir.

"Bizim Belediye Yapı ve Yollar Kanunumuz ve bazı büyük şehirlerimizdeki Belediye Meclisi kararlarımız veya yapı yönetmeliklerimiz hazırlanırken, elbette bunların ileride ev maliyetini arttıracak maddeleri olduğu düşünülmemiştir. Fakat bugün bir hakikattir ki, bu kanun ve yönetmelikler bu konuda önemli bir rol oynamaktadırlar ve diğer hususlarda değilse bile hiç olmazsa yalnız bu husustaki mahzurları göz önüne alınarak elden geçirilmek ve bugünün şartlarına uydurulmalarını sağlamak lazımdır" [a.g.e].

Tam da bu noktada, Alsaç'ın öneride bulunduğu gibi, Türkiye'de öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlayan Alman iktisatçı uzman Prof. Gerhard Kessler, giderek önemli boyutlara ulaşan konut sorunu ve İstanbul planlaması ile ilgili görüşlerini belirtmiştir. Arkitekt Dergisi'nde yayınlanmış olan makalesine göre Kessler [1949], zengin üst tabaka için villa ve apartmanlar yapmak yerine, İstanbul'daki meskenlerin

% 85-95'ini teşkil edecek şekilde halk meskenleri ile meşgul olunması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Çünkü O'na göre, "İstanbul'daki zengin üst tabaka ile geniş halk kitlesinin mesken şartları arasındaki farklar, Avrupa'nın hemen bütün büyük şehirlerindekiinden daha fazladır". Oysaki Keleş [2004], toplumsal konut politikası kavramını; "gelir, konut standardı ya da toplumsal sınıf gibi öncelikleri olan, ulusal kalkınma planlarının içinde yer alan ve ilgili ülkelerin kent ve bölge planlama politikaları ile bağdaşması gereken kurallar, amaçlar ve önlemler bütünü" olarak tanımlamaktadır ve Kessler'in de dikkat çektiği üzere gelir ve toplumsal sınıf farkları göz önünde bulundurularak sağlam bir konut politikasının yürütülmesi gerekliliğinin üzerinde durmaktadır. Türkiye'nin bu dönemde en büyük sorunu, çeşitli sebepler nedeni ile bu faktörlerin geri plana itilmesidir.

Kessler de Alsac gibi bu konut davasında iktisatçıların, mimarların ve siyasetçilerin bir arada çalışmaları gerekliliğine inanmaktadır. Bir mahalli idarenin bulunmasına rağmen üyelerine kiralamak için meskenler inşa eden yapı kooperatiflerinin İstanbul'da eksikliğine dikkat çeken Kessler, bu mahalli idarenin de kiralanacak herhangi bir yapı inşa etmemesini eleştirmektedir. Zaten Keleş de hükümetin desteklemekte olduğu kooperatifleşmeyi, çağdaş gelişmelerden uzak olarak değerlendirmekte ve zımnen de olsa apartman modelini önermektedir. Bu sebeple Kessler, halkın kendi ihtiyacını kendisinin karşıladığını ve sonucunda o dönem İstanbul'da takribi 5000'i bulan gecekondulaşmanın yaşanmış olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda devleti ve buna ses çıkarmayan, sonucun buralara kadar gelmesine neden olan yönetimleri eleştirmektedir. Benzer şekilde Falih Rıfki Atay da gecekondulaşmanın sorumlusunun Belediye olduğunu ifade etmektedir. Bu süreçte Belediye'nin yetersiz kalmasının, hem İstanbul hem de Ankara'da çok net şekilde gözlemlendiğini söyleyen Atay, Ankara özelinde yaşanan süreci şu şekilde değerlendirmektedir:

"Şehir planında evsiz fakirlere verilmek üzere bir ucuz arsalar bölgesi ayrılmıştı. Bu arsalar her isteyene parasız da verilebilecek fakat yapılanlar ufak kulübeler de olsa bir mühendisin kontrolü altında bulunacaktı. Tam merkezde mektep, çarşı ve dispanser gibi umumi tesisler için bir yer ayrılacaktı. Belediye bu vazifesini de bir yana bıraktı. Dışarıdan gelenler Ankara Kalesi etrafındaki sırtlarda ilk gecekondularını tecrübe ettiler. İmar Komisyonu yıkılma kararı verdi, vilayet ve belediye aldırış bile etmedi. Türkiye'de gecekonduların faciası, işte o zamanlar Ankara Belediyesi'nin imar plancılığını bu türlü baltalamalarından aldı, yürüdü" [Atay, 1998'den aktaran Emiroğlu ve Ünsal, 2006].

Bu anekdottan sonra Kessler'in görüşlerine devam edelim. Harp yıllarının zorluklarının 1942'den bu yana İstanbul'daki halkın geniş kitlesi için mesken inşaatının duraklamasına ve bu sebeple mesken darlığının yaşanmasına neden olduğunu söylemektedir. Durumun üstesinden gelinmesi için de bazı önerilerde bulunmaktadır:

“Bu feci mesken sıkıntısının bertaraf edilmesi, derhal bir hamlede kiraları tamamıyla serbest bırakıp kira fiyatlarının serbest piyasada teşekkülüne müsaade etmek suretiyle temin edilemez. Böyle yapacak olsaydık buna muvazi olarak kiracıların da gelirleri derhal beş misli artmayacağı halde bütün kiralar hemen bir hamlede 1939 senesinin beş sene zarfında kiraların mecmuu, bugünkü umumi piyasa fiyatlarına intibak ettirebilirdi

(...) 1953 senesine kadar takriben 100.000'e yakın hemşerimizi içine alacak güzel ve numunelik iskan mahalleleri halinde tarafımdan hesaplanan 17.200 halk meskenini inşa edebilirsek 1953'te kendimizi hakikaten bütün dünyaya gösterebiliriz” [Kessler, 1949].

Son olarak yeni meskenlerin inşasından sonra mevcut meskenlerin yıkılmasını öneren, bunun aksinin yapılmasının yeni sorunlar doğurmaktan başka bir işe yaramayacağını bildiren Kessler, 5 sene zarfında İstanbul'da Yapı Kooperatifleri'ne de malik olunacağını ve hususi yapı sanayi de kiraların 1949'a nazaran yükselmesi ile bütün bir mahalleyi kaplayan küçük meskenlerin inşasına karşı alaka göstereceklerini ümit etmektedir. Tüm bu önerilerin ve beklentilerin ilerleyen yıllarda gerçekleşip gerçekleşmediği, bir sonraki dönemde görülecektir.

1940'larda yürütülen planlama çalışmalarına yöneltilen eleştirilere gelinirse, genel anlamda konu ile ilgili en büyük problem, kent planlamasının; belediyelerin teknik bir fonksiyonu olarak görülmesi, plancı ile politikacı ve plancı ile halk ilişkilerine yer verilmemiş olması ve bunların siyasal sonuçlarının, planların başarı derecesine etkileri üzerinde durulmamış olması olarak tanımlanabilir. Bunda kuşkusuz 1946'lara kadar süren tek parti siyasal rejiminin payı oldukça büyüktür. Bunun yanı sıra şehircilik işlerine diğer ülkelere nazaran daha az önem ve dikkat verilmesi, eleştirileri yoğunlaştırmaktadır.

Bu noktada Ertuğrul Menteşe'nin, Mimarlık Dergisi'nde yayınlamış olduğu makalede, konu ile ilgili yer verdiği eleştirilere değinilecektir. Menteşe [1949] öncelikle, bölge planları yapılmadan şehir planları yapılmasını, bir hata olarak nitelemekte ve Türkiye'nin de bu hataya düştüğüne dikkat çekmektedir. Ardından imar planları konusunda 1935'ten beri görev yapan Şehircilik Fen Heyeti Müdürlüğü'nün “cılız” bir teşkilat olarak sadece 16 kişilik bir kadro ile tüm ülkenin

planlarını hazırlamak ve yürütmek konularında yetersiz kaldığını belirtmektedir: “İşin çokluğu ve çeşitliliği karşısında iş bölümü yapılamadığından, şehirci meslektaşlar; evrak katlama, mühür basma, pul ve kağıt yapıştırma gibi tali işlerle meşgul olmaya mecbur olmuşlar, dolayısıyla bu büronun çalışması bugün tamamen randımsız bir hale düşmüştür” [a.g.e]. Büroda bir hayli fazla işin “yığılmış” olmasından, teknik eleman kadroları bulunmayan belediyelerin, en basit ve mahallinde hal edilecek meseleleri dahi merkezden sormalarını sorumlu tutmaktadır. Ve böylesi merkeziyetçi şehirciliğin, serbest meslektaşlar tarafından yapılan imar planları seviyesine erişemeyeceğinden bahsetmektedir. “Neticede, İngiliz sisteminde olduğu gibi, bir ademi merkeziyet sistemine baş vurmak, merkez ve mahalli idarelerin işlerine yardım ve onları kontrol edecek resmi bir irtibat teşkilatına şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır” [a.g.e].

Aynı dergide yazan diğer bir mimar olarak Celal Uzer ise, planların düzenleme ve uygulama sürecini analiz ederek, hatalı gördüğü yerleri belirterek eleştirmektedir:

“İmar planları, Bayındırlık Bakanlığı veya müteahhit tarafından düzenlendikten sonra mahalli belediyesine gönderilmektedir. Bundan sonra iş tamamıyla Belediyelere yüklenmektedir. Tabiatıyla mühendis mimar ve diğer teknik elemanların bulunmayışı aplikasyon işinin ehliyetsiz kalfalar halinde kalmasını zaruri kılıyor. Bunun sonucunda yapılan işlerle imar planı, birbirine uymaz bir şekil alıyor” [Uzer, 1950].

Diğer taraftan büyük maddi zorluklarla hazırlanan halihazır haritalara da bilgisizlik yüzünden gereken önemin verilemediğinden yakının ve imar planlarındaki dar görüşlülüğe biran önce son verilmesi gerekliliğine dikkat çeken Uzer, mevzii imar planlarından evvel çabucak yapılması gereken şeyin, yurtdışı örneklerinde olduğu gibi Şehircilik ve İmar Bakanlığı’nın kurularak; limanlar, karayolları, demiryolları, turistik, kaplıca, sayfiye, sağlık, zirai, sınai ve benzeri bölgeler teşkilatlarının bu Bakanlık ile sıkı bir irtibat halinde olması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Nihayetinde memleketin umumi bir imar ve bölge planı tanzim edilmelidir. “Böyle bir sistem kurulduğu takdirde artık keyfi ve tesir altında kalınarak iş görülmeyecek. Fabrika, liman, demiryolu, karayolu, harita ve diğer tesisler isabetli bir görüşle randıman verecek duruma sokulmuş olacaktır” [a.g.e].

Ülke genelinde bir sorun olarak eleştirilen bu konuları, İstanbul özelinde yapılmış olan planda da görmek mümkündür. Örneğin Oelsner, planın iyi şekilde ele alınıp tatbik olunamadığı için birçok sıkıntılar meydana getirdiğini söylemekte; o zamanki

düşünce, istek ve arzuya göre hazırlanmış olan Prost Planı'nın ana hatlarından hemen hiç birisinin tahakkuk edilemediğinin altını çizmektedir. Bunların dışında birkaç noktaya daha değinmektedir:

“Binaen aleyh şehir Prost Planı'na doğru yol alamamıştır. Liman ve sanayi bölgeleri halledilememiştir. Ana seyrüsefer yolları açılmamıştır. Şehir Prost Planı'ndan başka istikametlere göre doğru gitmiştir. Bir proje, bir plan, bir program dahilinde ve heyeti umumiyesiyle tatbik olunursa gaye tahakkuk eder. Aksi taktirde bir karışıklık ve anarşi meydana gelir. Ve bugün İstanbul'da vaziyet maalesef bu hale gelmiştir” [Oelsner, 1945].

Daha dönemin yarısındayken bir kaos ortamı olarak tanımladığı İstanbul'da yürütülen imar uygulamalarını da eleştirmektedir Oelsner. Batı'daki güzel kent anlayışı ile Ankara'da olduğu gibi şimdi de İstanbul'da tatbik edilen bu operasyonlar, o zaman için şaşırılacak derecede büyük çaplı etkinliklerdi. Büyük ve geniş yollar açılıyor, meydanlar tanzim ediliyor, büyük parklar yapılıyor; bunların yapımı sırasında ise çeşitli istimlakler ile birçok bina yıkılıyordu. Çok büyük eleştiriler almasa da bu uygulamalar, büyüklükleri ile hem meslek alanı içerisinde hem de halk arasında endişe uyandırıyor.

Özellikle açılan geniş yolların üzerinde duran Oelsner, bu yolların memleketin her tarafında “bulvar denilen şekilde” yapıldığını ifade ederken, her şeye rağmen bulvar yapılmak isteniyorsa eğer, her yolun en az 5,5 metre olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak yine de, ortalarından geçtikleri şehirlere zarar verdiğini düşündüğü bu geniş yolları eleştirmektedir:

“Tam manasıyla ‘transit yolu’ diye isimlenen yollar ekseriya şehirlerin yanlarından geçecekleri yerde, tam ortalarından geçiriliyorlar. Bu taktirde hem inşa tarzı, hem profil tipi şehir yolu karakterini almak ve muayyen bir bollukla şehir için seyrüseferi için de yer bırakılmış olmak gerekir. Böyle yollar dışarıdan geldikleri gibi şehrin içinden geçmektedirler, bu şehir için büyük bir zarardır” [a.g.e].

Halkın ilk defa karşılaştığı bu büyük adımlar, Parti'nin tekliğini, büyüklüğünü ve ilklere imza atışını simgeler nitelikteydi. İktidarın ele aldığı yöntem de, uygulamaları halka tanıtırken takındığı söylem de hep bu yöndedir. Savaş'tan çıkmış bir millet olarak, yıkımın eziciliğini kentsel hayatta göstermemek adına girişilen bu faaliyetler Daha çok yabancı uzmanların yönlendirmesi ile tatbik edilmiş, doğal olarak da Batılı gelenek tarzına uygun olarak yapılmıştır. İstanbul ve Ankara özelinde yapılan planlama çalışmaları, daha önce de değinildiği üzere Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana hep yurtdışından getirtilen mimar ve şehircilerin önderliğinde şekilleniyordu.

Konu ile ilgili en büyük sorun da buradan kaynaklanmaktaydı zaten. Yerli meslektaşlar, sürekli yabancılara danışılmasına ve onların hazırlamış olduğu planların uygulanmasına karşı çıkmaktaydılar. Bu anlamda sıkça eleştirilen iktidara yönelik kaleme alınanlardan bir örneği, Mimarlık Dergisi'nde bulmak mümkündür. Tüm meslektaşlar adına yazılmış olan bu yazı sitem içermektedir:

“Son günlerde esefle öğrendiğimize göre İstanbul'da Fatih'te yapılacak Halk Evi binasının planları da İstanbul Belediyesi Çırağan Saray Oteli gibi birçok bina planlarının ısmarlandığı ecnebi mimarına sipariş edilmiştir. Türk mimarlarını, Halk Evlerimiz gibi, tipi memleketimize has milli bir kültür ocağımızın planlarını yapmaktan acizmiş gibi gösteren bu çok yanlış hareket Türk sanatkarlarını bir kere daha teessür içinde bırakmıştır.

(...) Artık yetmez mi? Bu yanlış gidişe bir son verelim. Yapılarımızın inşaat safhası nasıl kanunlara bağlı ise plan işinin de bir esasa, bir nizamla bağlanması zaruridir.

(...) Çiftliğine bina yaptırır gibi önüne gelenin önüne gelene keyfine göre plan yaptırmasının, memleketin yabancılara alabildiğine tecrübe tahtası olmasının artık kesin olarak önüne geçilmelidir” [Mimarlık Dergisi, 1945].

Yukarıda dönem eleştirilerinin daha çok hangi konular üzerinde yoğunlaştığı aktarılmaya çalışıldı. Çok yoğun şekilde dillendirilmeyen eleştirilerin, seneler ilerledikçe yerini daha ağırlarına bırakacağı görülecektir. Ancak, öne çıkan tek partili siyasal rejimin, dönemin ilk yıllarında sertliği ve otoriteyi her zamanki gibi ön planda tutması ile bu eleştirilen seyrekliği ve iktidar savunuculuğu arasında doğru bir orantının olduğu da kabul edilmelidir. Birçok meslek insanının dahi, eleştiriyi sanki Mustafa Kemal'e ve onun sarsılmaz eserine yöneltmesi olarak düşünmesi göze çarpmaktadır. Bu da faaliyetlerin genel anlamda neden savunulduğunun ipucunu vermektedir. Fakat dönemin diğer yarısında, çok partili siyasal hayata geçilmesi ile ülkede oluşan özgürlük havası, eleştirilerin çeşidini de kapsamını da değiştirmiştir. Bu, bir sonraki dönem anlatımında daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

3.2. 1950–1960 DÖNEMİ: LİBERALLEŞME İDDİALARI ve KENT

İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi tarihte yaşanan köklü değişim Demokrat Parti adında siyasette ve ekonomide liberalliği savunan bir Parti'nin doğmasına, yaklaşık 5 sene sonra da bu Parti'nin büyük bir zaferle iktidara gelmesine vesile oldu. 1960 askeri darbesine kadar 10 yıl boyunca iktidarda kalan DP'nin, bu liberalliğini ve Avrupa ülkelerine olan hayranlığını kente nasıl aktaracağı hep merakla beklenen bir konu olarak gündemdekini yerini almıştır.

“Tek adam partisi”nden ve otoritesinden her zaman şikayetçi olan ve eleştirilerde bulunan Menderes'in beklenen iktidar hırsı, O'nu adeta “İnönüleştirmiş”, kenti tek başına planlamaya varacak derecede tekleştirmiştir.

Planlama ve mimarlık meslek alanının her zaman için dikkatle incelediği ve eleştirdiği bu dönemin, CHP dönemine nazaran daha hareketli, bol faaliyetli ve büyük harcamalı geçtiği görülecektir. Menderes'in “liberalliği” özellikle İstanbul'da, sızısı hala hissedilen ve belki de asla kapanmayacak birçok yara açmıştır.

3.2.1. İktidarın Kente Karşı Tutumu

*Bu şehri-i İstanbul ki bî misl-ü bahâdır.
Her taşına yekpâre cihan mülkü fedâdır!¹⁰²*

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye bilindiği üzere siyasal hayatında çok radikal bir değişim yaşamış; senelerdir tek parti rejiminin etkisinde kalmışken, bu andan itibaren demokratik bir adım olarak çok partili siyasal hayata geçmiştir. 1940'ların ikinci yarısından itibaren geçilmiş olan bu sistemin iki temel partisi, CHP ve DP'dir. Birbirlerinin içinden çıkmış olan bu iki parti, siyasal gelişmelerde olduğu kadar, kentsel ölçekte de birbirleri ile yarışır olmuşlardır. Bu yarış, her ikisinin de kent halkına farklı söz ve vaatler vermesi ile kentsel siyaset alanında popülist eğilim ve söylemlerin doğmasına neden olmuştur.

DP, 1950 seçimlerinde iktidar olduktan sonra, 1940'lar boyunca CHP'nin yürütmüş olduğu kentsel politikaları devam ettirmek ve en önemlisi onların üzerine çıkmak durumunda kalmıştır. Bu, CHP'ye göre DP için daha zorlu bir süreç demektir ve

¹⁰² DP'nin hazırlamış olduğu “İstanbul'un Kitabı” isimli faaliyet raporunda, İstanbul'un anlaşılması ve anlatılması güç bir şehir olduğu vurgulanmakta ve hangi şairin mutlak bir güzelliği şiire tam dökebildiğinin sorulduğu bir kısımda, Nedim'in “şaheser mısraları”, içeriği yazanlar tarafından değiştirilerek bu şekilde İstanbul'a ithaf edilmiştir.

hükümette, iktidarda kalacakları süre içerisinde ne yaparlarsa yapsınlar, bir önceki dönemden daha ses getirecek ve beğenilecek işler yapmak zorunda oldukları hissini uyandırmıştır. Bu sebeple kentsel faaliyetler üzerine yoğun bir şekilde eğilmişlerdir.

Parti ve hükümetin bu on yıllık iktidar süresi içerisinde kente karşı takındıkları tutumu, 1956'da çıkartmış oldukları “7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece yapılan İşler” ve 1957'de çıkartılan “İstanbul'un Kitabı” isimli faaliyet raporlarından okumak ve Menderes'in bizatihi yaptığı konuşmalarından gözlemlemek mümkündür. Raporların başlığından da anlaşılacağı üzere kitaplar, İstanbul kenti ve bu kentte yürütülen çalışmaları konu edinmektedir. Çünkü DP ve dönemin Başbakanı Menderes'in gözündeki, İstanbul'un yeri ayrıdır. Bunu, kendi söylemlerinden çıkarmak da mümkündür.

Kentsel alanda, 1950'lere damgasını vuran, herkesin bildiği üzere İstanbul'da yürütülen planlama çalışmalarıdır. Bu nedenle, DP'nin kente karşı takındığı tutum, bu çalışmada İstanbul üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1940'lardaki İstanbul çalışmalarını DP, iktidara geldikten ve İstanbul Belediyesi siyasi duruşunu değiştirdikten hemen sonra eleştirmeye başlamış ve asıl fethin, Fatih'ten sonra Adnan Menderes tarafından yapılacağı sürekli olarak vurgulanmıştır: “İstanbul'un imarı mevzuunda Cumhuriyet'ten bu yana girişilmiş olan teşebbüslerin hemen hiç birisi sistemli ve devamlı bir imar hareketinin başlangıcı olamamış ve mevzii onarımlardan ibaret birer teşebbüs olarak kalmıştır” [Tanyeli ve Topsakaloğlu, 1959]. Bu söylem, hatırlanacağı üzere İnönü'de de mevcuttu ve CHP de İstanbul'u yeniden fethedeceklerini vurguluyordu ancak anlaşılıyor ki Menderes, İnönü'nün fethini görmezden gelerek yok saymıştır. Hatta daha da ileri giderek, 27 Ekim 1957 genel seçimlerinden önce İstanbul'da yaptığı bir seçim konuşmasında; İnönü'nün, tüm ülke geneli için düşündüğü ancak kentleri de etkileyeceği kaçınılmaz olan iktisadi planının, büyük bir yanlış olduğunu ve İnönü'nün halka yalan söylediğini iddia etmiştir: “Millet 27 Ekim'de tezvir ve yalanı şamar gibi yüzlerine çarpacaktır. İnönü'nün iktisadi planı, rızkınıza tecavüzdür. Milleti aldatmak için tezvir ve yalan söylüyor” [Yavuz, 1958].

Boysan'ın [1990b] aktardığına göre DP İstanbul vekillerinden Ahmet Hamdi Başar, 1952 yılında yaptığı bir konuşmada; “hükümetin merkezi Ankara olduktan sonra, suyu çekilmiş değirmen gibi terk edilmiş, ihmale uğramış, yürekler acısı hale gelmiş”

demmiştir. “Türkiye’de devraldığı mirası kötöleyen hemen hemen herkes gibi o da biraz abartıyordu, tabii. Ama daha önemlisi, Demokrat Parti iktidarının İstanbul’un konumunu değiştirmek için sabırsızlandığını dile getiriyordu” [a.g.e].

1956 yılında Tahran’a yaptığı bir seyahat sırasında, oradaki geniş bulvarlardan çok etkilenen Menderes, Tahran dönüşünde benzer uygulamaların İstanbul için de yapılmasını istedi. Görsel olarak kişiyi tatmin ettiğine inandığı bu uygulamaların, çok iyi bir “halkla ilişkiler stratejisi” olduğunu düşünen Menderes, önündeki seçimleri kazanabilmek için halkı bu şekilde etkilemek istemekteydi. Boysan, Menderes’in kişiliği ile vücut bulan bu stratejinin seçilmesinin belli başlı iki neden olduğuna dikkat çekmekte ve Başvekil’in asıl amacının ne olduğu konusunda ciddi ipuçları vermektedir:

“1956’ya kadar Demokrat Parti iktidarı, Amerikan yardımından, bütçeden ve Merkez Bankası’ndan aldığı paraları, Anadolu’da açtığı yollarla ve fabrikalarla tüketmişti. Milyarlar sarf edilmiş, fakat ‘sathı vatan’ çok geniş olduğundan, kalkınmanın somut sonuçları bir türlü ortaya çıkmamıştı. Ortaya çıkacak olan eser, Demokrat Partililer’in hayalinde ‘gelişen bir ağaç’ biçiminde canlanıyordu. Ama yıllardan beri ‘kökleri altın ve dövizle sulanan bu ağaç’ bir türlü meyve vermiyordu. Kalkınmanın milyarları uçsuz bucaksız topraklara dağıtılınca kilometrekare başına düşen hisse çok bir şey tutmuyordu. Kalkınmanın somut delilleri Anadolu’nun heybeti karşısında ufalıyor, adeta gözden siliniyordu. Hâlbuki halkı etkilemek için, eserlerin herkes tarafından görülebilecek bir yerde ve biçimde olması gerekiyordu. İstanbul imar edilirse, insanların en az kendi yaşadıkları yöre kadar İstanbul’a ilgili olmaları nedeniyle, büyük ülkeyi kalkınmaya inandırmak daha kolay olacaktı.

Kimse de ‘bize ne İstanbul’un imarından, biz buğday ve çay taban fiyatlarına bakarız’ demedi. İstanbul’un imarı Demokrat Parti’nin 1957 seçimlerini kazanmasında oldukça etkili oldu”.

Boysan’ın yukarıda bahsetmiş olduğu ikinci temel sebep ise, basınla olan temel ilişkileridir. Ancak bu ilişkiye, “Dönem Eleştirileri” başlığı altında ayrıca değinileceğinden, burada tartışılması gerekli görülmemiştir.

“İstanbul’u bir bütün olarak ele almak ve ileri bir şehircilik anlayışı ile ona yepyeni bir çehre vermek de Demokrat Parti iktidarına nasip olmaktadır” [Tanyeli ve Topsakaloğlu, 1959] diyen hükümetin yanı sıra İstanbul’da yürütülen çalışmaların tamamlanmasıyla Fethin gerçekleştiğini düşünen İstanbul Belediyesi, çıkarttıkları raporda, durumu aşağıdaki gibi açıklamıştır:

“Fatih, Bizans’a karşı zafer kazanmıştı. Menderes, İstanbul’daki ızdıraba, avareliğe, dağımlığa ve derbederliğe karşı, bir medeniyet zaferi kazanmıştır. Çünkü İstanbul yeni

baştan ele alınmış, caddeleriyle, meydanlarıyla, binalarıyla, camileri ve tarih eserleriyle, kültür ve sağlık müesseseleriyle, her cephesiyle yeni baştan tanzim yoluna girmiştir” [İstanbul’un Kitabı, 1957].

Ancak Menderes’in önemli bir nokta ile Fatih’ten farklılaştığı gözlemlenmektedir. Menderes’in bir sözü, imar konusunda şehrin görkemli tarihini ve bu zamana kadar koruyabilmiş olduğu kozmopolit yapısını “umursamayan bir bağınazlıkla sakatlamış olduğunu” [Boysan, 1990a] kanıtlamaktadır: “Bir metre gavur kaldırımı yapmadım!”. Boysan’a göre övündüğü bu davranış, azınlık haklarına saygısıyla tanınan Fatih Sultan Mehmet’ten beş yüzyıl sonrakileri, mahcup olmanın da ötesinde utandıracak kadar çağdıydı. Azınlıklara yönelik bir diğer utandıran yaklaşım 6-7 Eylül 1955 olaylarının bir “kalıntısıymış gibi” görünüyordu. Benzer bir söylemi, Burak Boysan’ın [1990b] bildirisinde de bulmak mümkündür: “1923’e, hatta 1950’lere kadar kozmopolit bir Doğu Akdeniz/Osmanlı şehri olan İstanbul, Menderes döneminde ulusal/homojen bir metropol haline geldi. 1950’lerin imar operasyonları İstanbul’u odak noktası haline getirmekle kalmadı, son Osmanlı şehrinin Türkleşmesi sürecini de tamamladı”. Azınlıkların daha yoğun şekilde yaşadığı Beyoğlu’na karşı İstanbul sloganı o yıllarda çok ön plana çıkmıştır. “‘Vatan Cephesi’ kurarak halkı bölmeye girişenler, şehrin semtlerini de birbiri karşısına getirmeye çalışmaktan çekinmiyorlardı” [Boysan, 1990a]. Bu örnekler, iktidarın kentte yaşayan azınlık gruplarına bakış açısı hakkında ipucu vermekte ve ne yazık ki imar faaliyetlerinin, o kesimi kapsamaması neredeyse istenmemektedir.

Parti’den çok Menderes’in ön plana çıktığı bu faaliyetlerde, tıpkı İnönü örneğinde görüldüğü gibi Menderes’in de yüceltildiğini ve işlerin yapımı için yeterli güce sahip bir kişi olarak nitelendirildiğini, dönemin Vali ve Belediye Reis Vekili Mümtaz Tarhan’ın ifadesinden okumak mümkündür:

“Gücümüzün tükendiği bir anda seslenişimize ses veren bir Mesih gibi, bir Hızır gibi imdadımıza koşan biri çıktı. Bu, hepimizi hizmete yöneltten Başvekilimiz Adnan Menderes idi. (...) Güzel şehrimizin ileri hamlesini de kovalamaya imkan ayıran bir Başvekil’in bu çuşişli (Osmanlıca coşkulu demek) ve imanlı aşkına, bizim yalnız saygı göstermemiz değil, aynı zamanda ayak uydurmamız bir vatan borcudur. Camiler O’nun senakarıdır, surlar O’nun duakarıdır, caddeler ve bulvarlar O’nun hamleli işaretlerine müştaktır” [Aktaran: Boysan, 1990a].

Sırf kendi ekibinden değil, meslekten birilerinden de Menderes sürekli övgü dolu sözler duyuyordu. Boysan’ın [1990a] aktardığına göre; Türk bir mimar profesör

Menderes'e, "siz dünyanın en büyük şehircisisiniz!" diyerek, yaptığı çalışmaları taçlandırmıştır. Benzer bir şekilde, İstanbul'un imarı için getirilen İtalyan uzman Prof. Piccinato da Menderes'in başarısına ve İstanbul'un bu konudaki talihine vurgu yapmaktadır: "İstanbul'un ahşap yapıları Roma'da yoktur. Bu yüzden Roma'nın imarı çok güçtür. İstanbul bu bakımdan çok talihlidir. Çabuk imar edilecektir. İstimlak kanunu da çok iyidir. Üç şansınız var: Biri, coğrafi durum, ikincisi mevzuat, üçüncüsü de Adnan Menderes" [Aktaran: Boysan, 1990b]. Bu söyleme karşılık Boysan, İstanbul'un asıl talihinin aslında "parasızlık" olduğunu dile getirmektedir: "Maddi nedenlerle bazı projeler tamamlanamadı. Yoksa İstanbul planlansa da yıkılacaktı, planlanmadan yıkıldı".

Tıpkı Lütfi Kırdar'ın Milli Şef'i İnönü'ye atfettiği gibi, bu dönemde de Mümtaz Tarhan'ın Başvekili'ne övücü bu tutumu –ki buna yukarıda da görüleceği üzere yerli/yabancı meslek adamlarının övgüleri de dahil edilmelidir-, Menderes'e "İstanbul Belediyesi Fahri Başkanı" nişanının verilmesi ile başka bir boyut kazanmıştır. Boysan ise bu beratın verilmesi ile değişen bir şey olmadığını, Menderes'in zaten fahri değil "fiili" Belediye Başkanı olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak burada değinilmesi gereken önemli bir nokta da; Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay'ın, Vekil'den farklılaşan bakış açısı. Amerikan Time Dergisi'nin yaptığı bir habere göre uygulamalardan pek memnun olmayan Gökay, yapılanlara ve dolayısıyla Menderes'e "hafifçe itiraz" etmiştir. Bunun üzerine ise "fiili başkan"lığını bir kere daha kanıtlarcasına Menderes, Gökay'a uzun bir izin almasını tavsiye ederek, bu makamın da idaresini eline almış olduğunu göstermektedir.

Menderes'in bir Batı şehri olması yolunda İstanbul'a gösterdiği "hususî" alakayı polemik konusu yapanlar da çeşitli yollarla DP tarafından eleştirilmektedir ve karşı sav olarak, başkent ilan edildiği zamanlarda Atatürk'ün, Ankara'nın imarı ile yakından ilgilenmesi ortaya konmakta, dolayısıyla kendilerinin kente olan bakış açısı meşrulaştırılmaktadır.

Fotoğraf 3.12. Menderes, İstanbul’da yürütülen faaliyetlerin her safhasına yakından ilgi gösteriyor.

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

“Dünkü devletin yapıcı kudreti ile bugünkü yapıcı kudret arasında namütenahi fark olduğunu” belirten Menderes, İstanbul’a vakfedilen bu görevin ne anlama geldiğini, 23 Eylül 1956 tarihinde düzenlediği bir basın açıklamasında şu şekilde ifade etmektedir: “İktisadi potansiyel bakımından Türkiye’ye bir Türkiye daha ilave ediliyor. İstanbul’un imarını, bugünkü yaşayış ve anlayış icaplarına uygun bir tarzda estetik; rahatlık ve turistik gibi birçok zaviyelerden ve Türk’ün bedii (beğenilen) zevklerinin ifade ettiği yüksek seviyeyi tebarüz ettirerek ele almaktayız”.

1950’lerin başlarında, Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ve Parti’nin kurulduğu günden bu yana benimsemiş olduğu ekonomik politika temelinde, İstanbul’un büyük bir değişim geçireceği az çok belli olmuştu. Ancak “1956’dan itibaren, üstelik ekonomik açıdan en irrasyonel dönemde, bütün şehrin şantiyeye döneceğini kimse beklemiyordu” diyen Boysan [1990b], verdiği örneklerle Menderes’in İstanbul özelinde kendine biçtiği rolü tanımlamaktadır: “Adnan Menderes’in sabahın erken saatlerinde daha henüz traş bile olmamış görevlileri talimatlar vererek İstanbul’un bütün imar sahalarını dolaşacağı ya da mesela gittiği Bağdat gezisinden bir gece yarısı telefon edip, ‘Eminönü’nde Mısır Çarşısı’nın karşısındaki binayı yıkmaya karar verdim. İstimlak muamelesine başlayın’ diyeceği kolay kolay akla gelir gibi değildi”.

Büyük kentlerin ve özellikle İstanbul’un imarını adeta bir hükümet sorunu haline getiren Menderes, iktidarda olduğu dönem boyunca, yaptığı faaliyetleri “imardan anlamaz” dediği CHP’ninkilerle sürekli karşılaştırmakta ve onların yaptıkları

üzerinden bahis açarak, DP'nin faaliyetlerini yüceltmektedir. Devamlı bir sataşma hali içerisinde olan Menderes, kürsüye geçtiği her an, İnönü ve iktidarının özellikle kentlerin imarında yaptığı yanlışlıklardan ve eksikliklerden bahsetmektedir. Bunda, daha önce de belirtildiği üzere, öncesinde yapılan işlerin üstüne çıkma ve kuşkusuz oy toplama hedefi vardır. Tüm bunları, yine seçim öncesi yapmış olduğu bir konuşmada bulmak mümkündür:

“(…) Onların, 27 senelik iktidar devrelerinde öğünebilecekleri hiçbir eserleri yoktur. ‘İktidara gelirse şunları yapacağız’ da diyemiyorlar. Ne yapabilirler ki... İşte İstanbul ortada...

Bütün Türklerin gözbebeği olan bu güzel şehir, onların zamanında bir tek eser gördü mü? Verimli ve gayretli bir faaliyetin sahnesi oldu mu? Ne gezer... Hâlbuki bugün Demokrat Parti iktidarı, bütün vatan sathını en kıymetli, en esaslı eserlerle süslemekte iktisadi kurtuluşumuzu ve yarınki mesut ve müreffeh Türkiye'nin teminatını teşkil edecek hummalı bir kalkınma gayreti içinde memlekete hizmet etmektedir. Daha bugünden elde edilen neticeler muazzamdır. Yaptığımız yatırımların henüz yarısı hizmete girmiş ve bunların bir kısmı da henüz verimlerini yeni vermeye başlamış olmasına rağmen memleket bünye değiştirmişçesine 1950'ye nazaran başka bir memleketmişçesine her sahadaki terakkileriyle ve bu terakkilerin ifadesini teşkil eden rakamlarıyla, ölçüleriyle 1950 Türkiye'siyle kıyaslanması gayri mümkün bir manzara arz etmektedir” [Yavuz, 1958].

Kendini resmen İstanbul'un imarına adayan Menderes –ve dolayısıyla hükümet- geri kalan birçok konuyu ve sorunu göz ardı etmiştir. Öyle ki İstanbul'da yapılacak hizmetlerin, memlekette 1000 fabrika kurmaktan daha verimli olduğuna inanmakta ve tüm harcamaları bu kente yapmaktadır. Ancak burada değinilmesi gereken önemli bir konu da, 1950'lerin başından beri bu harcamaları, inandığı liberalizm politikası gereğince özel sektörün de katkılarıyla gerçekleştirmiş olmasıydı. Bu sebeple, özellikle 1950'lerin ikinci yarısına kadar imar hareketlerinde ve kalkınma faaliyetlerinde, özel sektörün büyük rolünden bahsedilebilir. Ancak diğer ikinci yarısında, liberalizme olan inancın yavaş yavaş azalması ile birlikte bu hareketlerin yine devlet eliyle yapılacağı görülecektir. Bu kentler –ve özellikle İstanbul- için önemli bir kırılma noktası teşkil edecektir.

DP iktidarının İstanbul'da giriştiği bu hummalı imar hareketlerinin, Parti'nin Batı hayranlığı ile özdeşleştirmek mümkündür. Kurulduğu günden itibaren yabancı sermayeye odaklanan Parti, İstanbul'u çekici bir turizm merkezi haline getirme amacı gütmektedir. Bu amaç, CHP'de de mevcuttu ancak iki partinin bu amaca ulaşmaktaki hedef ve yöntemleri farklıdır. Menderes, İstanbul'u bir turizm merkezi

haline getirmenin ve buraya turist çekmenin, memleket genelinde sanayi ve ziraat sektörü kadar gelir getireceğine inanmaktadır. Bunu, bir konuşmasında şu şekilde izah etmektedir:

“Arap âleminde daha bu sene (1957) İstanbul’a gelen turistlerin sayısı 30.000’e, 40.000’e çıktı. Onu bugünkü kirlerinden, paslarından temizleyip emsalsiz güzelliklerini enzar-ı âleme arz ettiğimiz gün, bütün Türklerin gözbebeği olan İstanbul, bu memleketin Paris gibi, Roma gibi milyarlarla dolar getirecek bir kaynağını teşkil edecektir. Bu şehre bir Hilton otelini bile çok görmüşlerdi. Hâlbuki bugün anlaşılıyor ki, derhal 10 tane Hilton inşa etmek lazım. Şehre biraz daha çeki düzen vererek bu otelleri de inşa edince, işte o zaman İstanbul, bize ziraatimiz, sanayimiz kadar gelir getirecektir” [a.g.e].

Fotoğraf 3.13. Menderes İstanbullular’a Seslendiği Konuşmalarından Birinde

Kaynak: www.turkiyegazetesi.com

CHP’nin on sene içerisinde iki kez çıkarttığı faaliyet raporlarının yanında kendi iktidarında her sene çıkartılmasına büyük önem veren Menderes’in, dönem boyunca -hatta bugün bile- birçok eleştiriye maruz kaldığı ancak inatla devam ettiği, Türkiye’nin kalkınmasının ön koşulu olarak gördüğü İstanbul’un imarı meselesine ve bu kapsamda yürütülen çalışmaların detaylarına, ilgili başlıklar altında yer verilecektir.

3.2.2. “Revizyon” Dönemi Başlarken Planlama Çalışmaları

DP, iktidara gelir gelmez, planlama çalışmalarının yeniden gözden geçirilmesi için çalışmalara başlamıştır. CHP iktidarında hazırlanmış olan Prost Planı’nın üzerinden geçmek, bu konuda atılan ilk adımdır. Bu iş için uzmanlaşmış bir kadroya ihtiyaç duyduğunu belirten DP, 1951 yılında ‘İstanbul İmar Planları Revizyon

Komisyonu'nu kurmuştur. Komisyonun amacı, CHP döneminde yapılmış olan imar planları birçok konuda ele alınarak yeniden değerlendirmek ve mevcut kent yapısına uygunluğunun olup olmadığını analiz etmektir. Bekleneceği üzere DP; yapılan imar planlarını da, o dönem CHP'nin öncülük ettiği birçok faaliyet gibi beğenmemiş ve özellikle Prost Planı'na yönelik çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. Kısa zamanda komisyon tarafınca hazırlanan raporda bu eleştirilere de yer verilmektedir:

1. "İmar planlarının hazırlanışında izlenen yol günün şehircilik anlayışıyla bağdaşmadığı gibi, planlama çalışmalarına ise hiçbir survey yapılmadan girişilmiştir.
2. Mevcut haritaların yetersizliği nedeniyle şehir topografyasına bağlı olmayan planlar yapılmıştır.
3. Planlama ölçeği değiştiğinde ana fikirden uzaklaşmıştır.
4. Yapılan çalışmalarda, mesken, ulaşım, sosyal, ekonomik sorunlara çözüm getirmek yerine, şehri süslemeye dayanan bir planlama anlayışının hakim olduğu görülmüştür" [Duranay vd, 1972].

Bu komisyonun, planların yeniden gözden geçirilmesinin yanı sıra önemli bir girişimi daha olmuş, 'İstanbul Şehri İmar Planı Daimi Komisyonu' isimli bir heyetin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu heyet; imar planlarının hazırlanmasında ve planlama çalışmalarının organize edilmesinde aktif rol oynayacaktır.

1952'de ise DP, gönderilen Prost'un yerine Müşavirler Heyeti adında Türk uzmanlardan oluşan bir komisyon daha kurmuştur. Bu heyet de, ilerleyen seneler içerisinde İstanbul'un çeşitli bölgeleri ile ilgili çalışmalarını ve plan izah raporlarını sunmuş ve Beyoğlu ile ilgili olan 1954'te kabul edilirken, İstanbul geneli için hazırlanan plan ise 1955'te onaylanmıştır. "Çok başarılı olamamalarına karşın, istifaları, planlama geleneğinin kurumsallaşamamasına neden olmuştur. Ardından yine yabancı uzmanlara görev verilse de, en çok Menderes'in imar operasyonlarının damgası hissedilmiştir" [Çavuşoğlu, 2001].

Aynı yıl Ankara için de bir dönüm noktasıdır. Hızlı nüfus artışı ve kaynak sorunu gibi diğer nedenlerle Jansen Planı süresini doldurunca, 1955 yılında Ankara Nazım Planı için uluslararası bir yarışma açılmış ve bu yarışmayı bu sefer yabancı değil yerli mimar/shehirciler kazanmışlardır. Nihat Yücel ve Reşit Ubaydin'in kazandığı ve uzun bir süre yürürlükte kalan nazım planı böylelikle hazırlanmıştır.

Bu noktada hazırlanmış olan planlara ve içeriklerine değinmekte yarar vardır. Müşavirler Heyeti'nin onaylamış olduğu 'Beyoğlu Ciheti Nazım Planı Raporu'nda

özellikle, Prost'un hazırlamış olduğu planın tamamıyla göz ardı edilmediği belirtilerek, gerekli görülen yerlerinde yeni düzenlemelere gidildiği ifade edilmektedir. İki plan arasındaki asıl fark ise belediye sınırlarının, bu yeni planda genişletilmiş olmasıdır. Sınırlara; Söğütözü, Rumelihisarı, Levent Mahallesi ve Mecidiyeköy de dahil edilmiş, böylelikle bölge yaklaşık 3.400 hektarlık bir alana sahip olmuştur. Raporda [Müşavirler Heyeti, 1954] ayrıca, Beyoğlu bölgesinde 480 hektarlık alanın yerleşime açılmasıyla, 102.000'lik bir nüfusun daha bu bölgeye yerleşebileceğinin göz önüne alındığı ve böylece planın çevresinin 486.000 kişiye göre çizildiği belirtilmiştir.

Bölge'nin 1/500 ölçekli ulaşım planlarını da hazırlayan Komisyon, bu planın önemini şu şekilde açıklamıştır:

“Şehirdeki nakil vasıtalarının adedi bugün 16 bin civarında olmasına rağmen şehrin bütün seyrüseferi mahdut bir saha dahilindeki birkaç dar yola inhisar ettiğinden, çok sıkıntılı bir hal mevcuttur. Birçok noktalarda sık sık tıkanıklıklar ve kazalar vuku bulmaktadır. Belediye, bu durumun önüne geçebilmek için en kısa zamanda radikal hal çarelerine baş vurmaya zorunda olup, yeni halihazır haritaları ve planlama sırasını beklemeye tahammülü yoktur” [a.g.e].

1955'te onaylanan İstanbul Planı'na gelinecek olunursa, bu planın da Beyoğlu Planı ile benzer bir yaklaşım içerisinde ele alındığı söylenebilir. Burada da yine bir sınır genişletilmesinden bahsetmek mümkündür. Böylece Plan; Eyüp, Sarayburnu, Yenikapı, Yedikule, Bakırköy, Yeşilköy, Florya ve kuzey doğrutusunu da içine almak üzere toplamda 7.000 hektarı kapsamaktadır. Ancak planda, bu bölgelerden daha çok Florya, Yeşilköy, Baruthane ve Bakırköy semtlerine odaklanılmıştır. İleride başta mesken mahalleleri olmak üzere birçok önemli projenin bu bölgelere yapıldığı görülecektir.

Tüm bunların ötesinde bu planın bir başka özelliği de, kentin ilk 'sanayi bölgeleri planı' olmasıdır. Raporda, sanayi bölgeleri için önerilen yerleşim şu şekildedir:

“Şehrin sanayi bölgelerinin, İstanbul semtinin Sur haricinde Haliç'ten Marmara'ya kadar ve batıda Bakırköy civarına kadar arazi imkanlarına göre dağıtılması; Beyoğlu semtinde Hasköy ile Halıcıoğlu arasında Feriköy'e giden mefhum hattın şimalinde kalan arazi üzerinde tertip edilmesi, İstanbul'un diğer kazalarında en müsait yerlerin sanayiye tahsise ve iskan bölgeleri dahilinde kalan mevcut bilimum zararlı sanayinin muayyen bir mühlet dahilinde kendilerine tahsis olunacak yerlere nakli ve büyük sanayi ve serbest liman bölgesinin de Tuzla-Pendik civarında uygun görülmüştür” [Müşavirler Heyeti, 1956].

İstanbul özelinde devam eden çalışmalardan bir diğeri de, 1956'da Alman Prof. Hans Högg'ün kent planlama çalışmalarıdır. Burada farklı olan Högg'ün, Belediye bünyesinin dışında bir şehircilik bürosunu kurmuş olması ve çalışmalarına bu büro ile 1960'a kadar devam etmesidir. Högg, çeşitli nazım plan çalışmaları ve çeşitli detay plan önerilerinde bulunmuştur. 'İstanbul' adlı broşüründe ise, İstanbul'un trafik ve yol sorunundan şikayet etmektedir. O'na göre özellikle bağlantı yolları oldukça karmaşıktır. Bu sorundan yola çıkarak planında 4 temel ulaşım bandı önermiştir:

1. "Haliç ve Boğaz kıyılarını izleyen sahil bandı,
2. Kent içi strüktür izlenerek kurulacak olan iş bandı,
3. Avrupa ve Anadolu semtlerinin üç merkezini bağlayan ana yol ve onun bölümleri olan iç kavşak bandı,
4. Havaalanı, banliyöler ve şehirlerarası yollardan oluşan dış bant" [Duranay vd, 1972].

Bu yol bağlantılarının yanı sıra Högg¹⁰³ çalışmasında, Haliç'in iki yakasını birleştirici köprüler üzerinde de durmuştur. Ancak ulaşım sorunlarından çok kentleşme sorunlarını daha önemli görmektedir. Göçle gelen nüfusun, büyük yerleşim alanlarına ihtiyaç duyduğunu dile getiren Högg, bu sebeple sadece kent odaklı değil ülke ölçeğinde de bazı planlama ve sosyal politika çalışmalarının yürütülmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Ancak yine de, "bu yabancı uzmanın daha çok politik iradenin isteklerine kılıf giydirdiği görülmektedir" [Kuban, 1995].

Tam da bu noktada, o dönem; bölge planlama olgusu tartışılmakta, bu konuda yeterli olmasa da bazı önemli adımlar atılmaktadır. Çünkü Tekeli'nin [2009a] de belirttiği üzere, savaş sonrası dönemde imar planları faaliyetlerinin örgütlenmesinde değişmeyi sağlamak için iki farklı yönde baskı çoktan doğmuştu:

"Bunlardan birincisi, belediyelere verilen imar planı yapma görevinin Belediyeler İmar Heyeti aracılığı ile yeterli hızda ve nitelikte gerçekleştirilememesidir. ... Örgütlenmenin değiştirilmesi yönündeki ikinci baskı, planlama faaliyetlerinin Batı ülkelerinde olduğu gibi kent ölçeğinden kent-üstü ölçeklere taşınması için oluyordu. Bu konuda merkezi hükümetlere yeni yetkiler ve sorumluluklar verilmek isteniyordu" [a.g.e].

¹⁰³ Högg'ün aslında işleri düzeltmek yerine daha da kötüleştirecek bir takım girişimleri olmuştur: "Örneğin planlama için getirilip görevlendirilen Prof. Högg; Aksaray'dan başlayıp Beyazıt'a yükselen Ordu Caddesi'nin, 70 metreye çıkarılarak, dere-tepe düz giderek, Çarşıkapı-Çemberlitaş-Sultanahmet yönünde devam edip, Sarayburnu yakınında Marmara Denizi'ne kadar uzatılmasını öneriyordu" [Boysan, 1990a]. Tüm bu yol çalışmalarına "Büyük Projeler" başlığı altında detaylıca değinilecektir.

İller ve Belediyeler Dergisi çevresi ise Tekeli'nin aktardığında göre, bu isteğini dile getirirken ciddi bazı eleştirilere de değinmektedir. Öncelikle, imar işlerinin esaslı bir programa, bir prensibe yada bir merkeze bağlanmadan gelişi güzel yürütülmesinden şikayet edilmektedir. İleri ülkelerde imar ve şehircilik bakanlıklarının, genel müdürlüklerinin kurulduğu bir devirde yaşandığına dikkat çekilerek aynı teşekkülün, Bayındırlık Bakanlığı'nda veya İçişleri Bakanlığı'nda en az bir müsteşarlık halinde kısa bir zamanda kurulması gerekliliğini bildirmektedirler. Bu yöndeki ilk gelişmeler Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği içindeki Şehircilik Fen Heyeti'nin farklılaşması ve 1956 yılında bir Bölge Planlama Birimi'nin kurulması şeklinde olmuştur. “Çok geçmeden de 14 Mayıs 1958 Tarih ve 7116 Sayılı Yasa ile İmar ve İskân Bakanlığı kuruldu. Böylece kentleşme ve imar sorunlarında ülke düzeyinde uzmanlaşmış bir bakanlık, ilk isteklerden 12 yıl sonra kuruluyordu” [a.g.e].

Bayındırlık Bakanlığı'nın konusunda daha çok uzmanlaşmış olması ve uygulayıcı rolde olmayıp, araştırma-inceleme işlerini üstüne alması ile farklılaşan İmar ve İskân Bakanlığı'nın görevleri ise şu şekilde sıralanmıştır:

- “Yurdun, bölge, şehir, kasaba ve köylerinin harita ve imar planlarını hazırlamak ve hazırlatmak,
- İmar için her türlü tedbirleri almak ve bunların tatbikini temin etmek,
- Memleketin bünyesine uygun mesken politikası esaslarını tespit etmek ve tatbikini sağlamak,
- Memleket şart ve imkanlarına göre, en lüzumlu ve faydalı yapı malzemesinin temin ve tedarikini sağlayacak biçimle tedbirleri almak,
- Yurdumuza gelmiş ve gelecek göçmen ve mültecilerin ve yurt içinde hususi kanunlara göre yerleştirilecek vatandaşların iskânlarını sağlamak,
- Her türlü afetlerden evvel ve sonra gerekli tedbirleri almak ve iskana dair sair biçimle işlerle uğraşmak” [İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973].

Dönemin bölge planlama açısından en önemli gelişmelerinden biri de, 1956 yılında 6785 Sayılı İmar Kanunu'nun kabul edilmesidir. Bu yasa içerisinde bulunan maddeler, Cevat Geray'ın da dikkat çektiği üzere, “artık yerleşmelerin planlamasının belediye sınırları içinde çözülemeyeceğinin anlaşıldığı göstermesi bakımından ilginçtir. Bir anlamda ‘bölge planlama’ya geçiş için bir ipucu vermektedir”. Kent üstü ölçeğe adım atan bu düzenlemenin önemli bir aksaklığı ise Kanun'un ancak belediye sınırları içinde veya belediyelerin mücavir alanlarında uygulanabilmesi, kırsal alanlardaki gelişmeleri denetleyici herhangi bir yaptırımının bulunmaması idi.

Yukarıda aktarılanlar ışığında, Bakanlığın kurulması ile bölge ölçeğinde plan hazırlama konusunda gelişmelerin yaşandığını söylemek mümkündür. Kuruluş kanununda belirtildiği gibi “bölge planları yapmak; ülkede nüfusun ve ekonomik eylemlerin coğrafi dağılımına öncülük etmek, Bakanlığın görevleri arasında idi” [İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973]. Bu konudaki çalışmalara 1959’dan sonra başlandığı ve asıl gelişmenin 1960 yılından sonra olduğu bilinse de çalışmalar için gerekli zeminin, bu dönemde atılmış olması önemlidir.

Bölge planlama çalışmalarının adımlarının atıldığı 1950’li yılların ikinci yarısından dönemin sonuna kadar ise planlama ile ilgili çeşitli kurum ve kuruluşların yapmış olduğu çalışmalar döneme canlılık katmıştır:

“1956-1960 dönemi, Belediye İmar ve Fen İşleri Müdürlükleri, Karayolları Bölge Müdürlüğü, Limanlar İnşaat Bölge Müdürlükleri ve daha sonra çalışmaya katılan yeni İmar ve Planlama Müdürlüğü gibi kuruluşların anlaşma halinde veya karşıt fikirlerle tartışarak, nazım planı olmayan İstanbul’un günü gününe hazırlanan planlarla imar uygulamasının yapıldığı çok canlı bir dönem olmuştur” [a.g.e].

Bu çalışmalar ile birlikte bu dönemde gelişen nüfus, sanayi ve çeşitli hizmetler, bunların mekandaki dağılım ve farklılaşması, İstanbul’a bu dönemde metropoliten bir özellik kazandırmıştır. Bu durum, İstanbul’un bundan sonra daha farklı şekilde ele alınacağını düşündürmektedir. Ancak bu düşünceye rağmen çeşitli olanaksızlıklar, metropoliten İstanbul için yine bu yıllarda bütüncül bir planlama çalışması yürütülemediğini de aynı zamanda göstermektedir. Bir yandan kent üstü ölçeğe verilen önem, diğer yandan kent içindeki parçalı uygulamalar, büyük çelişkileri doğurmaktadır.

Bu çelişkilere neden olan ve döneme damgasını vuran asıl önemli gelişme kuşkusuz, 1956’da çıkartılan 6830 Sayılı İstimlâk Kanunu’dur. İmar Kanunu ile bu iki yasa, dönemin kentlerinin özellikle fiziksel çehrelerinin değişiminde önemli iki araç olarak rol oynamışlardır. Hele de Menderes’in İstanbul’da uyguladığı imar operasyonları hukuki olarak bu yasaya dayandırılıyordu. Çünkü tam da bu sıralar çıkarılmıştı yasa! Menderes ise istimlâki ve bu yasayı, yaptığı bir konuşmada şöyle meşrulaştırıyordu: “Evvvela, istimlak muamelelerinde kanunun azami itidal (soğukkanlılık) ve nefasetle (nefis olma durumu) tatbik olunacağını ve böylece mal ve mülk sahiplerinin mutazzarrır (zarar görmüş) değil hatta mütenaim edileceğini belirtmek isterim. Bu suretle imar hareketlerinin, istimlake maruz kalmış vatandaşlarımız tarafından da

benimsenmesini temin ederek yürüyeceğiz” [Tekeli, 2009a]. Hâlbuki ilerleyen zaman, durumun hiç de bu kadar masum ve kabullenilebilir olduğunu göstermemektedir. Üst üste istimlak çalışmaları, kentte birçok kesimi hem maddi hem de manevi zarara uğrattırırken, meslek adamlarını ise yanlış uygulamalar konusunda sürekli eleştiride bulunmaya ve alternatifler geliştirmeye zorlamıştır.

Burada “Menderes’in İmar Operasyonları”na ve bu operasyonların yapım amacına yer vermek gereklidir. Zira 1950’lilerin ikinci yarısından 1960 ihtilalına kadar geçen süre boyunca planlama adına İstanbul’da -hatta neredeyse tüm ülkede- tek yapılan bu operasyonlardı. Öyle ki devlet sanki başka işi yokmuş gibi İstanbul’daki imar faaliyetleri ile ilgileniyordu. Başbakan sanki kentin belediye reisiydi ve devletin tüm olanaklarını bu iş için ayırmıştı.

Tekeli gibi birçok mimar/şehirci de, bu iş için İstanbul’un seçilmesindeki en büyük etkenin Cumhuriyet döneminde Ankara’nın başkent seçilerek tüm yatırımın oraya yapılması, dolayısıyla İstanbul’un geri planda kalarak ekonomik yönden de gerilemesi olarak görmektedir. Ancak birçoğu Menderes’in tüm bu aktarılanların ötesinde daha direkt nedenleri olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Aydın Boysan, Müslüman ve Türk İstanbul’u ihya etmek için bir araç olarak kullanılan bu imar etkinliklerinin nedeninin, yalnız ve yalnız, iktidar partisinin ülke içi genel seçim hesaplarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. “Başlanmış olan imar etkinliklerinde, işin başlaması da şehir ve halkının isteklerinden kaynaklanmıyor. Halk, rastlantılar ve rastgelelikler arasında, işin başından sonuna kadar, neredeyse yalnız seyirci rolünde kalıyor” [Boysan, 1990a]. Nitekim bu operasyonlar, Demokrat Parti’nin 1957 seçimlerini kazanmasında oldukça etkili olmuştur.

Bir diğer gizli politik propagandaya da Tekeli dikkat çekmektedir. Adnan Menderes’in imar operasyonuna giriştiği yılları, “aynı zamanda Türkiye’nin parasının da hızla değer kaybettiği, dış borçlanma olanaklarının çok azaldığı, enflasyonun yüksek olduğu, DP iktidarının muhalefete ve basına karşı hoşgörüsünün çok azaldığı yıllar” olarak nitelendiren Tekeli [2009a], bir iktisatçı olan Aydın Yalçın’ın imar operasyonlarını bu gözlükle incelediği yazısından bir bölüme yer vermektedir:

“Bir kere imar, Türkiye’de kaynakların en kıt olduğu, enflasyonun şiddetini en çok hissettirdiği bir devrede başladığı için, iktisadi bakımdan yanlış bir adım olmuştur. İmar hareketi aslında hem iç hem de dış kaynaklar üzerinde muazzam olarak geniş talep

yaratırken, buna mukabil güzellik, bedii hisler, trafik kolaylığı vb. iktisadi bakımından müsmir olmayan bazı karşılıklar elde edilmesine imkan vermektedir. Enflasyon devrinde girilerek harcamaların, bilhassa dar ve kıt olan eşya ve hizmet istihsaline memleketler, imar ve inşaat gibi verim ve hasılatı çok düşük olan faaliyetlere ancak deflasyon zamanlarında müracaat etmişlerdir”.

Bu anlamda ekonomik boyutuyla çok yanlış bir zamanlamayla başlatılan operasyonların aslında o dönem, siyasi iktidarda istediği başarıyı elde edememiş olan DP'nin, kendini kentte gösterişli bir şekilde var etmeye ve ülkedeki siyasal saygınlığını korumaya çalışması olarak yorumlanması da mümkündür. Burak Boysan [1990b] ise bunun tam tersine, ekonomik açıdan yanlış da olsa, hem politik hem de dünya konjonktürü bakımından, imar hareketinin zamanlamasının kusursuz olduğunu ifade etmektedir: “İçe karşı Demokrat Parti'nin, dışa karşı da Türkiye'nin gücünü göstermek ve aynı zamanda geçmişle hesaplaşmak için yürütülen en önemli politik faaliyet İstanbul'un imarı oldu”. Çünkü Menderes Türkiye'nin iflas ettiğinin düşünüldüğü bir ortamda bunun yanlış olduğunu kesinlikle ortaya koymak istiyordu. Bu sebeple, kendi aktarımı ile Amerikalılar'dan 300 milyonun alınmadığı, kurak giden iki senenin ardından verimli bir hasat döneminin yaşanmadığı ve hükümetin sıkıntı çektiği bir dönemde bile olunda imar faaliyetlerini uygulamakta herhangi bir engelin olmadığını, sıkıntı çekilmediğinin üstüne basa basa vurguluyordu.

“Vatan Caddesi ile Amerikalılar'dan 300 milyon ya da Sahil Yolu ile düşük buğday rekoltesinin aynı nefeste söylenmesi boşuna değildir. İmar hareketi bir yanıyla 'ele güne' karşı yürütülen bir prestij mücadelesidir. 'İstersek' neler yapabileceğimizi göstermek, gelişmenin sembolünü gözler önüne sermek için İstanbul pilot bölge seçildi. İstanbul'un yüzyıllardır süregelen rehabetinin sarsılması, değişmez gibi gözüken yapısının bir anda değiştirilmesi, en inanılmaz gözüken işti. Küçük bir sokağın açılmasının yıllarca sürdüğü İstanbul'da alışılmamış genişlikte bulvarlar açılırsa Demokrat Parti'nin gelişme niyetinin hiçbir sınır tanımadığı gösterilmiş olacaktır” [Boysan, 1990b].

“Menderes'in İstanbul imar projesi gerçekte bir 'Yapı-Yollar Kanunu anlayışının' Prost Planı üzerine geçirilmesinden ibarettir” [Tekeli, 2009a]. Zaten görüleceği üzere, belirli bir plana dayanılarak yapılmış çalışmalar değildir hiç biri. Çünkü halihazırda geçerliliğini yitirmiş olan Prost Planı dahi tüm İstanbul Metropolitan Bölgesi'nin kapsamıyordu. Ayrıca hıza çok önem veriliyordu, dolayısıyla hazırlanacak yeni bir planı beklemeye Menderes'in tahammülü yoktu. Durumu, Amerikan Time Dergisi'nin yaptığı haberdan de gözlemlemek mümkündür: “İnşaat ve yıkıma dair yeni fikirler, Başvekil'in zihninde sabahtan akşama uğuldadığı halde,

geniş imar hareketine dair tafsilatlı bir plan, hiçbir zaman neşredilmemiştir. Menderes'in bu planları durumun inkişafına göre peyderpey tanzim etmekte olduğu şüphesi izhar edilmektedir" [Aktaran: Boysan, 1990a]. Bu plansızlık, yapım çalışmaları sırasında adeta bir "yap-boz" oyununun oynanmasına neden olmuştur. Aynı şekilde Boysan [1990b] da, normal olarak proje üstünde yapılabilecek düzeltmelerin, işler ilerledikçe açılan caddeler üzerinde yapıldığına dikkat çekerek İstanbul'un "eskiz kağıdı"na döndüğünü ifade etmiştir.

Operasyonlar genel olarak etrafında büyük binalarla çevrilecek yeni meydanlar ve yollar açmak üzerine kurulmuştur. Böylelikle kentin diğer Avrupa kentleri gibi çekicilik ve gösteriş kazanacağını düşünen Menderes, araba döneminde olduğunu hatırlatarak sık sık mevcut yolların bu kapasite için yeterli olmadığını ve mutlak genişletilmesi gerektiğini vurgulamakta, odaklandığı güzergahlar ise genel olarak Aksaray, Beyazıt, Fatih, Eminönü, Karaköy, Tophane ve Taksim gibi noktalardır. Özellikle kent içi ulaşım ile yakından alakadar olan bir diğer isim de Karayolları Genel Müdürlüğü'dür. Boysan [1990a], 1956 imar hummasının talihsizliklerinden birinin de, süreç boyunca bu kurumun önemli görevler alması olduğunu belirtmektedir. Çünkü O'na göre Karayolları görevlileri, "İstanbul gibi bir şehirde boş arazi alışkanlıklarından kurtulamıyorlardı". "Niğde-Nevşehir karayolunu açar gibi İstanbul'un içinde çalıştılar" diyen Boysan [1990b], karayolları uzmanı Muzaffer Uluşahin'in "bu şehir kamburdur, düzeltelim" demesini de adeta bir karikatür olarak tasvir etmektedir. Tüm bu söylemler, kurumun yanlış uygulamalardan birincil derecede sorumlu olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Ancak bilindiği üzere, tüm bu gösteriş merakı Menderes güvence vermiş olsa bile İstanbul'a ve İstanbullu'ya pahalıya mal olmuştur. İstanbul birçok tarihi güzelliğini kaybederken, İstanbullu da istimlake kurban gitmiş evlerinden olmuştur¹⁰⁴. Evlerini ve iş yerlerini kaybeden gruplar, oldukça büyük sayılara ulaşmış ve basında geniş yer tutmuşlardır. "Halk ve basın bunlara 'istimlak göçmenleri' demeye başladı. Örneğin, 'Aksaray muhacirleri' gibi" [Tekeli, 2009a]. Bu kişiler arasında bir süre çadırdan yaşayan da olmuş, üzüntüsünden hayatını kaybeden de. Ziyaoğlu [1971] ise

¹⁰⁴ Tekeli'nin [2009a] vermiş olduğu rakamlara göre, yaklaşık olarak 3,5 yıl süren operasyonda İstanbul Belediyesi'nin istimlak ettiği bina sayısı 7289, istimlak için tahakkuk eden değer 536.000.000 TL. olmuştur. "İstimlak dışında, İstanbul Belediyesi imar faaliyetleri için 117.000.000 TL. harcamıştır. 1956 yılında tüm Türkiye belediyelerinin gelirleri toplamının 434.000.000 TL. mertebesinde olduğu düşünülürse İstanbul'da girilen operasyonun düzeyi daha iyi kavranır".

istimlakların parasal değerlerine ve halk üzerinde yaşattığı zorluğa dikkat çekmektedir: “1958 yılından sonra istimlak olunan binaların bedelleri peşin verilememiş, çok kez taksitlerle ödenmeye başlanmıştır. Bu, halkın durumunu daha ağırlaştırmıştır. İstimlake uğrayanların durumunu ağırlaştıran, ellerindeki bedelin değerini eriten bir sebep de enflasyon olmuştur. Bundan ötürü pek acı sonuçlar doğurmuştur”.

Halkın istimlak bedellerini zamanında ve tam olarak geri alamamasının yanında İstanbul Büyükşehir Belediyesi de yeterli ölçüde gelir sağlayamamıştır bu operasyonlardan. “Operasyonun sağladığı değer artışını istimlak dışında kalmış mülk sahipleri almışlardır” [Tekeli, 2009a].

Daha detaylıca ‘Büyük Projeler’ başlığı altında aktarılacak olan İmar Operasyonları dışında, genel olarak kent planlaması konusunda bu zamana kadar izlenmekte olan katı tutum, 1950’lerde yerini daha esnek, bilimsel ve teknolojik gelişmelere uyabilecek daha olumlu bir politikaya bırakmıştır denilebilir. Bu politikayı ve Menderes’in imar uygulamaları sırasında takındığı tavrı Boysan [1990a]; aşağıdaki gibi analiz etmektedir:

“Menderes’in İstanbul gibi en önemli şehrimiz belediyesinde yürüttüğü ‘tek adam’ karar ve uygulamaları, politikadaki pozisyonundan kaynaklanıyordu. ‘Sabık Başbakan olmayacağım’ diyordu. Alternatifi yok sanıyordu. Aslında kişi olarak yapısı, sertlik doğurmaya elverişli görünmüyordu. Makam zırhlarını kuşanmadığı zaman, ‘yumuşak ve iyi yürekli’ olduğu izlenimini veriyordu. Nüfus ticareti yapmamıştı. Ancak, iyilik ve dürüstlük, makam zırhını giyerek anayasa ihlal etmenin kefareti olamadı”.

CHP dönemine nazaran sayıca daha fazla, farklı ve etkin uygulamaların yürütülmesi aslında DP’nin parti anlayışının kente bir yansımasıdır. Menderes başta olmak üzere parti ileri gelenlerinin Batı hayranlıkları ve serbest ekonomi anlayışı ile şekillendirdikleri politikaları, İstanbul’da yoğun şekilde gözlemlenmektedir. Güdülen temel hedefleri ve imar operasyonlarının kapsamını, 1958-1961 yılları arasında İmar Planlama Müdürlüğü’nün, İtalya Müşaviri Luigi Piccinato gözetiminde, hazırladığı 1/10.000 ölçekli nazım planından okumak da mümkündür. “Şehir idare altına alınmalı, onun tarafından sürüklenmemelidir” diyen Piccinato¹⁰⁵, bu planın temasını şu şekilde açıklamıştır: “İstanbul’un teması, mevcut şehre yeni gelişme sahaları

¹⁰⁵ Piccinato’nun, “istimlak kanunumuzu ‘maili inhidam maddesi’ dolayısıyla olağanüstü iyi” [Boysan, 1990a]bulduğu belirtilmelidir.

sağlamak, nüfusunu artırmak, iskan şartlarını düzeltme ve trafiğini hal etmekten ibaret olmayıp, daha ziyade istihlal araçlarını daha elverişli yerlere yerleştirmek suretiyle şehrin gelişmesini ekonomik fonksiyona bağlayacak yeni bir organizma yaratmaktır” [Duranay vd., 1972].

Böylelikle kentin daha modern bir görünüm alarak, çekicilik kazanmasına ve bu çekiciliğin de ülke kalkınmasına büyük katkılarının olacağına inanılmıştır. “Yabancılar karşısında duyduğumuz milli hicabı bir kenara bırakalım, birbirimizden bile utanıyorduk” denilen bir ortamda, kentlerin modernleşmenin aracı haline gelmesi anlaşılabilir bir durumdur. Kalkınmanın ne kadar sağlanabildiği başka bir çalışmanın konusudur ancak DP iktidarının uygulamış olduğu tüm bu faaliyetlerin günümüzde dahi eleştirel tartışmalara konu olacak kadar kenti –ve hatta ülkeyi- derinden etkilediği bilinen bir gerçektir.

Menderes dönemi ile başlayan imar faaliyetlerinin, aslında kendisinden sonraki Belediye Başkanları’na da ilham kaynağı olduğu bir gerçektir. 1950’den sonraki dönemlerde bu Başkanlarca yapılan uygulamaların etkileri, günümüzde dahi hissedilmektedir. Boysan [1990a] bu süreci şöyle özetlemektedir:

“Menderes propagandacıları, ‘imar humması’ yakıştırmasını boşuna yapmadılar. Gerçekten de İstanbul’un imar etkinlikleri, aradaki cansız dönemler dışında, ne zaman ateşleneceği belli olmayan hummalar gibi geldi geçti. Lütfi Kırdar dönemi çabalarının ardından, hafif ateşli Haşim İşcan dönemi vardı. Menderes dönemi hummasının ardından Dalan Depremi yaşandı. Son ikisi, tümüyle plansızdı ve tek kişi kararlarının uygulamalarıydı”.

Aslında bu süreç, hiçbir zaman anlatıldığı gibi yürümedi/yürütülmedi. “Sonuçları ise, yapanların hayal ettiklerini doğurmak şöyle dursun, şehrin yazgısını düzeltilmesi mümkün olmayan gelişmelere sürükledi” [a.g.e].

3.2.3. Nüfus, Kentleşme ve Göç

Türkiye’de kentleşmenin, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra görülmeye başlandığı bir önceki kısımda belirtilmişti ancak bu hızın özellikle 1950’lerde artmış olduğuna dikkat çekilmelidir. Çünkü bu yıllarda ülkede adeta bir nüfus patlaması yaşanmıştır. “1927-1965 yılları arasında ülke nüfusu iki kat artış göstermişken, aynı dönem içinde kentli nüfus dört kat artmıştır” [Emiroğlu ve Ünsal, 2006]. Buna bağlı olarak kentleşme hızı ise “1945-1960 döneminde yıllık ortalama % 2,6 düzeyinde seyretmeye devam etmiş; ancak 1950’lerde % 7,4 oranıyla en yüksek düzeye

erişmiştir” [a.g.e]. İmar ve İskân Bakanlığı [1973] ise bu oranları şu şekilde detaylandırmaktadır: “Kentsel nüfus artışının en yüksek olduğu dönem, 1950-1955 yılları arasındaki dönemdir ve bu dönemde yıllık ortalama artış hızı % 7,4’tür. 1955-1960 döneminde yıllık % 6,7’ye yükselmiştir”. İşte bu sayısal veriler, nüfus patlamasının 1950’lere denk geldiğini göstermektedir. Daha Jansen Planı yapılırken, “Ankara Belediyesi yetkilileri, 1988 yılı için nüfusun en fazla 300.000 olacağını tahmin etmişler ancak daha 1950’lerde nüfus 300.000’e yaklaşmış, 1970’te ise 900.000’i geçmiştir. Bu ölçüde bir artış ve tahminlerde yanılmanın nedeni ise, Ankara’nın İkinci Dünya Savaşı’na kadar göçleri çeken tek merkez oluşudur” [a.g.e].

Tablo 3.4. Yıllara Göre Toplam Nüfus İçerisinde Kentsel Nüfus ve Kentleşme Oranı

Yıllar	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfus	Kentleşme Oranı %
1927	13.648.270	2.236.085	16,4
1935	16.518.018	2.684.197	16,6
1940	17.820.950	3.214.471	18
1945	18.790.174	3.441.895	18,3
1950	20.947.188	3.883.865	18,5
1955	24.064.763	5.328.846	22,1
1960	27.754.820	6.967.024	25,2
1965	31.391.421	9.382.621	29,9
1970	35.666.549	12.734.761	25,7

Kaynak: DİE.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere 1950-1955 arasında yaşanan bu nüfus patlamasının, diğer birkaç sebebinin yanı sıra, kırsal alandaki tarımsal yapının değişmesi ile de doğrudan ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bilindiği üzere, Marshall Planı’nın da etkisiyle tarımda makineleşmeye geçilmiş ve ekilebilir arazi tükenmiştir. Makineleşme, işgücünü gereksiz kıldığı için zamanında tarımla uğraşan kesim, başka işlerde çalışmak üzere –özellikle de sanayi alanında- daha çok imkanı bulabileceği büyük kentlere göç etmişlerdir.

Tarım kesiminde gözlenen ve kentleşmeye yol açan etkenler şu şekilde sıralanabilir [İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973]:

1. “Makineleşmeden doğan topraktan kopma olayı: Makine tarıma girdiğinde emek açığa çıkmaktadır. Bir traktörün 10 tarım emek işçisini açığa çıkardığı hesaplanmıştır.
2. Toprak mülkiyetindeki kutuplaşma olayı: 200 dönümden küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu kesimlerde, toprakların dörtte birinin 25 yıl içinde yitirildiği

gözlemlenmiştir. Büyük toprak sahipliği ile birlikte modern tarıma geçilmektedir. Böylece toprağını yitiren kente göç etmektedir.

3. Yoğun (entanstif) tarıma geçiş: Yoğun tarımda, makineleşme olmasa bile emek açığa çıkabilmektedir”.

Bu üç temel etkene, nüfus artışı ögesinin de eklenmesi ile Türkiye’de bu dönemdeki kentsel nüfusun hızlı artışını açıklamak mümkündür. İstanbul’u bugün artık, devlet eliyle bile kurtarılamayacak nüfus yığılmalarına sürükleyen hareketin ivmesi aslında Menderes imarı döneminde verilmiştir. “1950-1960 yılları arasında nüfusu ikiye katlanan İstanbul, kısır döngüye girmiş bulunuyor. Şehir, rekor düzeyde doğum ve özendirilen göçler ile önlenemez yükselişe değil, önlenemez mahşerleşmeye gidiyor. Gün gelecek, kaçan kurtulacaktır” [Boysan, 1990a].

Aynı zamanda ulaşım, haberleşme ve altyapı olanaklarının da artışı ile birlikte köyler artık dışarı açılmıştır. Böylelikle kırsal alanlardaki nüfus, dış dünya ile bütünleşmiş ve dönem içerisinde özel kesime ağırlık veren politikaların yaygınlaşması ile ülkenin Batı bölgeleri, hızla yoğunlaşmıştır. Bu, tam da DP’nin istediği yönde gelişmelerdir.

Aslında iktidarın kırsal alana yaklaşımında, DP tabanında büyük toprak sahiplerinin önemli bir yer tutması ve bu kesimlerin zamanında Toprak Reformu tartışmaları sırasında huzursuz olmalarının payı büyüktür. Bununla birlikte, DP döneminde, savaş sonrasında CHP hükümetinin başlattığı köylüyü topraklandırma hamlesinin çok daha geniş bir kitleyi kapsayacak şekilde devam ettiğini ifade eden Buğra [2009], aynı zamanda, DP döneminin köyle şehir arasındaki setleri kaldırarak göçün önünü açan politikalarının, diğer bazı araştırmacıların da belirttiği gibi, küçük köylülüğün çözülmesini engellemekte gayet etkili olduğuna dikkat çekmektedir. “Köyden şehre göçün ivme kazanmasının sonucu, küçük köylülüğün her yerde rastlanan tarihsel süreci izleyerek çözülmesi olmadı. (...) Küçük köylülüğün korunması açısından DP’nin göçün önünü açan yaklaşımı, CHP’nin göçü engellemeye çalışan yaklaşımından daha etkili oldu” [a.g.e].

Tarım kesimindeki bahsedilen yapısal değişimin yanında, sanayi kesiminde de önemli gelişmeler olmuş ancak sanayileşme hızı, kentleşme hızını izleyememiştir.

Türkiye’deki kentleşme olgusunun en önemli sorunu aslında sanayi eksikliğidir. Ya da başka bir ifade ile sanayi alanlarının büyük kentlerde yoğunlaşması, ülke genelinde dengeli şekilde dağıtılamamasıdır. “Toplam kent nüfusu içinde en büyük payı alan büyük kentlerde, sanayi kesiminde çalışma olanakları yeterince

yaratılmadığı için, iktisaden etkin nüfus, hizmetler kesiminde ve özellikle iyi tanımlanamayan hizmetler grubunda yığılmaktadır” [İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973]. Bu sayısal eksikliğin yanı sıra, kuşkusuz sanayi alanındaki ihtisaslaşma ve örgütlenme eksikliğinin de bu soruna katkısı büyüktür. İleride görüleceği üzere DP, CHP’nin kendi döneminde yapmış olduğu tesisleri yeterli ve uygun kapasiteli bulmayarak, özellikle İstanbul’da bazı sanayi atılımlarında bulunmuş ancak ülke geneli yine göz ardı edildiğinden hem dengeli bir kalkınma yaratılmamış hem de İstanbul’un kentsel sorunlarının nispeten artmasına neden olmuştur.

Bunlardan ilki ve en önemlisi, yerleşme ve tabakalaşma ile ilgili sorunlardır. Bu soruna bir alt başlıkta; gecekondulaşma, kentsel arsa ve altyapısal hizmetler nezdinde değinilecektir. İkinci sorun ise daha çok toplumsaldır. Kente göç eden nüfusun, uyum sağlama zorlukları yaşamasının yanında bu nüfusa sosyal güvenlik, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlerin yeterince sağlanamaması sorunları da doğmaktadır.

CHP iktidarının karşılaştığı sorunlardan daha fazlasıyla karşılaşan DP, bunların üstesinden gelebilmek için kabul etmiş olduğu siyasi ve ekonomik politikaları devreye sokmuş ancak pek de başarılı olamamıştır. Özellikle kentleşme sorununun üstesinden konut ihtiyacını gidermek odaklı çözümlerin geliştirmesi, bu çözümlerin de daha çok gecekondulaşmanın önüne geçmek yerine onu daha da meşrulaştırma eksenli yapılması, sorunu çözmek yerine daha da derinleştirmiştir. Sadece fiziksel değil, toplumsal boyutunun da var olduğunu görememek/görmek istememek, ileride daha büyük hezeyanlara yol açmıştır. Nitekim dönem boyunca üzerinde yoğunlaşılacak bir eğitim veya sağlık atılımından bahsetmek mümkün değildir. Tesis imkanlarının sağlanması, bu sorunların üstesinden gelindiğini göstermemekle beraber sürdürülebilir toplumsal politikaların geliştirilmemiş olması da büyük bir engeldir.

Partinin kendi ideolojisi doğrultusunda kırdan kopartıp kente getirdiği kesimi, hem ekonomik olarak besleme hem de konut ihtiyaçlarını karşılama yönündeki tutumlarına ve geliştirdiği çözümlere aşağıda değinilmeye çalışılacaktır.

3.2.4. Konut Üretimi ve Gecekondulaşma Konusundaki Tutumlar

Siyasal hayattaki değişim, konut sorununa da yeni boyutlar kazandırmıştır. Hem siyasi hem de ekonomik politikaların nitelik değiştirdiği bu dönemde, özellikle 1950’den sonraki liberal ekonomi politikasının neden olduğu hızlı kentleşme ve

beraberindeki plansız gelişme, konut olgusunda da yeni sorunların doğmasına neden olmuştur. 1950'lere damgasını vuran bu konut sorunu, gecekondulaşmanın devam etmesinin yanı sıra tapulu yapılarda gözlemlenen kiralar nezdinde de oluşmaya başlamıştı. Savaş öncesinde kentleşme hızının sadece Ankara'da görülmesiyle ortaya çıkan arsa spekülasyonunun yanı sıra konut arzının az olmasından ötürü artan kiralar, Savaş sonrasında kentleşmenin tüm ülkeye yayılması ile sadece Ankara odaklı bir sorun olmaktan çıkmış, nerdeyse tüm kentlerin konut konusunda başat meselesi haline gelmiştir.

1940'larda da bahsedildiği üzere kiracıyı korumaya yönelik geliştirilen yasal mevzuat 1950'lerde üzerinde sıkça düşünülen bir konu olmuştur. Özellikle Ankara'daki memurları merkeze alan kira tazminatı verilmesi kararı 1951'de kaldırılmış, 1955 senesinde ise daha ileriye gidilerek kiraların, tamamıyla serbest bırakılmasını öngören çeşitli yasalar çıkartılmıştır. Bunlar da hali ile kiracılar arasında tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Gelen tepkilerden çekinen DP hükümeti, kiraları kısıtlayıcı önlemler olarak CHP'nin baştaki tavrına geri dönmüştür. Ancak alınan tüm bu önlemler, kiraların düşmesinde yeterli etkiyi maalesef gösterememiştir.

Belediyelerin görevleri arasında yer alan kiralık konut üretme işlevi, 1940'lardaki uygulamaları ile yine çözüme kavuşamamış, 1950'lere gelindiğinde çözümlerin yetersiz kalmasına ve sorunun iyice büyümesine neden olmuştur. Çünkü yapılan uygulamalar, küçük ölçekli kalmış, kiralık konuta ihtiyaç duyan kesimin taleplerini yerine getirmede yetersiz olmuştur.

O dönemde, Emlak ve Kamulaştırma Müdürlüğü'ne bağlı Mesken Bürosu, ucuz evlerin yapımına girişmiştir. 1580/5656 Sayılı Kanun'a göre oluşturulan "Ucuz Evler Döner Sermayesi" ile birkaç farklı alanda ucuz konutlar yapılmıştır. Ancak sayısı günden güne artan alt gelir kesimine mensup kişiler için bunlar da ne yazık ki yeterli olamamıştır.

Yapılan konutların adedi ve bunlar için ödenen masraflar her biri aşağıda görülebilmektedir. Yapımlar ve alanlar arasında farklılığı karşılaştırılabilir olanağı sağlayan bu verilere, Belediye'nin hazırlamış olduğu 1956 tarihli faaliyet raporundan ulaşmak mümkündür:

- Üsküdar Selâmiali Efendi Kabristanı'ndan münkalip Belediye malı arsada, 52 adet ucuz ev yapılmıştır. Bu evlerin maliyeti, 572.889,38 liradır.
- Kadıköy'de Kaşuyolu'nda 5218 Numaralı Kanun'a tevfiikan Hazine'den alınmış bir arazide 102 adet ucuz ev. Bu binalara mahsuben 991.130,43 lira ödenmiştir.
- Mecidiyeköy'de Esentepe mevkiinde Hazine'den 5218 Numaralı Kanunla alınan sahanın tevsii olunarak ucuz evler yapılmasına karar verilerek, bu sahada arazi pazarlık ve 2 arazide istimlak sureti ile alınmış ve bunlara 83.689,56 lira masraf yapılmıştır.
- Yenibahçe bir Belediye malı bostandan faydalanarak tevsii sureti ile ucuz mesken yapılması düşünülmüş ve tevsii için 500 lira masraf ihya edilmiştir.
- Eyüp'te ucuz evler yapılmak üzere bir arazi 88.408,50 lira mukabilinde satın alınmıştır.

Yukarıda sayılanların dışında, Emlak ve Kredi Bankası'nın aracılığı ve İstanbul Belediyesi'nin ortaklığıyla 10 farklı yerde daha ucuz konutlar yapılmıştır. Konut yapımı için tahsis edilen alanların bir kısmı sonradan, ilerleyen bölümlerde de yer verileceği üzere, işçi kooperatiflerine bırakılmıştır. Çeşitli işçi kooperatifleri, kendilerine gösterilen alanlara, kendi yapı mahallelerini kuracaklardır. Bu alanların konumlarına ve sayısal verilerine ilgili bölümde yer verilecektir. Yıllara göre Belediye tarafından inşa edilen ucuz evlerin sayıları ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.5. Belediyece İnşa Edilen Binalar

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	Toplam
Ucuz Evler ve Blok Apartmanlar	-	893.515	465.285	11.309	532.639	464.908	2.367.856

Kaynak: Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler, 1956.

Ancak ne bu zamana kadar yapılan mesken mahalleri, ne de alınan önlemler veya geliştirilen yeni politikalar, ucuz konut talebini karşılayamamıştır. Meskenlerin tamamlanması uzun zamana aldığı için başlangıçta bu talebin karşılanamamış olmasının yanı sıra ilk örnekleri 1930'larda Ankara'da çoktan ortaya çıkmış olan gecekondulaşma ve apartmanlaşmanın gelecek yıllarda nasıl bir gelişim gösterebileceğinin maalesef öngörülememiş olması, bu iki yapı tipinin 1950'lerden itibaren giderek artmasına ve hatta 1960'ların ikinci yarısından bu yana ise tüm ülke

genelinde yayılmasına neden olmuştur. Hâlbuki önceki bölümde de bahsedildiği gibi, 1940'lı yıllardan itibaren gecekondulaşmanın toplumsal ve ekonomik bir sorun yaratacağını öngörebilmek için yeterli verinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

1950'lerde bu sorunun gündeme gelmesindeki en önemli etken kuşkusuz Savaş sonrasında benimsenen liberal politikaların –özellikle DP iktidarının ekonomi politikalarının- etkisi ile tarımdaki yapısal değişikliktir. Kıray'ın da çalışmalarında sık sık yer verdiği üzere Türkiye toplumu o dönemde artık tarımsal bir yapıdan sanayi toplumu olmaya doğru evrilmeye başlamıştır. Tarımsal üretimde makineleşmenin başlaması, sanayi ve hizmet sektörünün ağırlık kazanmaya başladığı kentleri cazibe merkezi haline getirmiş ve kırsalın itici gücü, kitle göçlerine sebebiyet vermiştir.

“Türkiye’de konut sorununun ağırlık kazandığı dönem 1950’ler ve sonrasıdır. 1950 yıllarından Türkiye’de başlayan hızlı kentleşme olayı, kentsel yerleşim merkezlerinin birçoğunda nitelikli konut ihtiyacı ile nitelikli konut stoku ve arzı arasındaki dengeyi büyük ölçüde bozmuştur. Böylece kırsal alandan kentlere göç edenler, 19.yy Avrupası’nda olduğu gibi, en iptidai malzemelerle, her türlü sağlık şartlarından yoksun ve çağdaş yaşam düzeyine uygun olmayan ‘gecekondu’ olarak adlandırılan konutlar yapmışlar ve bu konutlarda barınmak zorunda kalmışlardır [Eronat, 1997’den aktaran Emiroğlu ve Ünsal, 2006].

Mübeccel Kıray ise sanayileşme ve örgütlenme hızının göç hızının çok gerisinde kaldığı bu süreçte; kentlerin çevresini saran, temel altyapı olanaklarından yoksun, asgari sağlık koşullarına sahip büyük mahallelerin oluşumuna neden olan gecekondulaşmayı ve gecekonduyu şöyle tanımlar: “Gecekondular toplumun kırsal bölgesinden kopmuş ve şehirlerde sanayi ve onunla beraber gelişen örgütler de – olmadığı için- emilememiş nüfusun mekanda yansımastır. (...) Gecekondu sorunu bir barınma sorunundan çok, bir gelir dağılımı, sınıfsal yapı ve sosyal güvenlik sorunu olarak bilinir” [Kıray’dan aktaran Acaroğlu, 1971].

Şu an sadece fiziksel ve hukuki boyutu ön plana çıkartılmaya çalışılan konunun aslında ekonomik ve toplumsal ayağının da var olduğu ancak özellikle ekonomik boyutunun dönem içinde çoğu kez göz ardı edildiği görülecektir. Oysaki gecekondu sorununu salt bir imar sorunu olarak nitelemek oldukça yanlıştır. Böyle bir niteleme sorunun ileriki aşamalarda çözümüne yanlış yerden bakılmasına sebep olacak, çözümler çıkartılacak yasalar ve imar afları ile bulunmaya çalışılacaktır. Aslında bu dönemde hükümetler, konut ve gecekondu meselesini toplumsal bir sorun olarak da

görmüşlerdir. Bu da dönem boyunca kendini hissettirmiş olan popülist politikaları teşvik etmiştir.

İrem Acaroğlu 1970'lerde yapmış olduğu bir araştırmada sorunun özellikle ekonomik ve toplumsal boyutuna dikkat çekmeye çalışmış ve şu analizi yapmıştır: “Az gelişmiş bir toplum içinde, bir toplumsal yapıdan başka bir toplumsal yapıya hızlı geçiş ve her iki yapının da özelliklerini taşıyan toplumlar gecekondunun ortaya çıkışındaki en önemli neden olarak sayılabilir” [Acaroğlu, 1971].

Kır-kent ilişkisinin yoğunlaşması, ulaşım ve haberleşme olanaklarının ise kolaylaşması ile birlikte küçük ölçekte aile ve hemşerilik örgütlenmeleri de başlamıştır. Bu örgütlenme, gecekonduların yapım süreci ile paralellik göstermektedir. Yavaş yavaş mahallelerin oluşmasıyla belediye ile olan ilişkiler kuvvetlenmiş ve bir yandan belediye denetimi artarken diğer yandan devlet üstünde bu örgütlenmeler baskı oluşturmaya başlamıştır.

“Gecekonduların yapım sürecinin örgütlenmesi, alt yapı yatırımlarının gecekondulara yaygınlaştırılmaya başlanması yolundaki çabalarla birleşir ve gecekondular mahalle olarak, gecekonduların güzelleştirme dernekleri adı altında örgütlenerek taleplerini dile getirir. Bu siyasal bir örgütlenmedir, siyasal iktidar ve statükoyu destekleyerek yıkıma ve belediye hizmetlerinin getirilmesi için baskı grubu oluşturulur. Çoğunlukla hemşeri mahallelerden oluşan ilk gecekondular bölgelerinde örgütlenmenin gücü, mahallenin köy ve şehirle ilişkilerini düzenlemekle başlar ve belediye ve siyasal partilere, partinin hemşehri unsurlarına kendisini oy deposu olarak sunduğu müddetçe, seçim sadakatinin karşılığını ad ve yatırım olarak alır” [Emiroğlu ve Ünsal, 2006].

Bir imar sorunu olarak görülen gecekondulaşma olgusu için, yukarıda bahsedilen “seçim sadakatinin karşılığı” olarak yine 1940'larda olduğu gibi bu dönemde de çeşitli yasalar geliştirilmiştir. 1940'larda, gecekondular alanlarının meşrulaştırılması söz konusuysa, 1950'lerin ilk yıllarında artık bu meşruluk yerini sert tedbirlere bırakmıştır. Bu, iki dönem arasındaki iktidar farkının konuya bir yansıması olarak görülebilir. Özellikle DP'nin ilk kurulduğu yıllardaki yumuşak eğilimlerinin yerini, 1950'de iktidar olduktan sonra takındığı sert tavra bırakmasının bunda payı büyüktür.

Çıkarılan ilk yasada bunu okumak mümkündür. 1954 seçimlerinden önce çıkarılan 29 Temmuz 1953 Tarih ve 6188 Sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Binalar Hakkındaki Kanun kapsamında özellikle ruhsatsız bina yapımına karşı tedbirlerin alındığı görülmektedir. Keleş'in [1972], 1948'de ülke genelinde 25-30 bin olarak

nitelendirdiği gecekonduların sayısı, 1953'te bu yasa çıkmadan önce 12 bini Ankara'da olmak üzere toplamda 80 bine ulaşmıştır. Ülke genelindeki gecekonduların sayılarını gösteren bir diğer bilgiyi de Emiroğlu ve Ünsal [2006], ifade ettikleri sayılar birbiri ile uyuşmasa da- Ruşen Keleş ve Fehmi Yavuz'dan aktardıkları üzere vermektedir: "Ruşen Keleş 1960'da 70.000 gecekondunun varlığından söz ederken, Fehmi Yavuz, 1948 tarihli 5218 sayılı kanunun Meclis'teki müzakereleri sırasında bu sayının 60-70 bin olarak gösterildiğini belirtir". Ama en çarpıcı rakamlar hükümet kanadından gelmektedir. Arkitekt Dergisi'nde yer alan bir habere göre, Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata'nın; Ankara, İstanbul ve İzmir'deki gecekondular hakkında İçişleri Bakanı'ndan sorduğu sorulara Dr. Namık Gedik, yazılı olarak şu cevapları vermiştir:

"Ankara'da 45.850 gecekondular mevcuttur. Bu gecekondularda 222.275 vatandaş oturmaktadır. Ankara gecekondularından şimdiye kadar 795 adedine tapu verilmiştir. 29.345 adedine de bir yıl içinde tapuları verilecektir. Ankara'da muhtelif sebeplerle 9.000 adet gecekondular yıkılmıştır. Gecekonduların sahipleri için yeni apartmanlar inşası kararlaştırılmış imar ve inşaat planları hazırlanmış ve teşebbüse geçilmiştir.

İstanbul'da ise 40.000 gecekondular yapılmış olup, bunlar da 280.000 vatandaş oturmaktadır. İzmir'de 4.575 gecekondular kurulmuş bunlarda da 20.000 vatandaş oturmaktadır. Gecekonduların davasının halli için şimdiye kadar 20.000 lojmana yakın inşaat yaptırılmıştır. İmar Bakanlığı'nın kuruluş maksatlarının birini de bu mevzuu halletmesi teşkil etmektedir" [Arkitekt Dergisi, 1957b].

Bakan'ın bu cevabı üzerine soru sahibi Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata, basına şu demeci vermiştir: "Resmen de sabit olmuştur ki; Ankara, İstanbul ve İzmir'de bugün ceman 90.425 gecekondular mevcuttur. Bunlarda 522.275 vatandaşımız barınmakta ve rahatsız bir hava sürmektedir. Bu küçük görülmeyecek bir hadisedir. İstanbul'da gecekonduların yıkımı bugün mevzuu olmuştur" [a.g.e].

Tedbirlerin ötesinde binayı yapanlara da yapılmasına göz yuman yerel yöneticilere de ağır parasal cezai hükümler getirilmiştir bu yasa ile birlikte. "Bu konuda cezai hükümleri ağırlaştırmanın yanı sıra, belediyelere arsa sağlanması, gecekondulara tapu verilmesindeki şekil ve koşullar gibi pozitif önlemler de getirilmiştir" [Tekeli, 2009a]. Yani bu yasa ile gecekondular için ilk kez yasallaştırma yolu açılmıştır denilebilir. Ancak ne bu tedbirler ne de cezalar, sorunun önüne geçilmesinde yeterli olamamıştır çünkü bu iktidar da gecekonduların temel meselesine odaklanmaktan uzak kalmıştır.

Keleş [2004], planlı döneme gelinceye değin gecekondular özelinde uygulanan bu politikaların başlıca 3 özelliği olduğuna dikkat çekerek toparlayıcı bir genel değerlendirme yapmaktadır:

“Birincisi, belediyelerin, Hazine’den türlü kamu yönetimlerinden, ucuz ya da karşılıksız arsa olarak, bunları konutsuz yurttaşlara devretmeleri ve bu yoldan gecekondular yapmayı önlemeye çalışmaları; ikincisi, gecekondular yapımının yasalarla yasaklanması; üçüncüsü de daha önceki tarihlerde yapılmış bulunan gecekonduların, birer ‘olup bitti’ sayılarak yasallaştırılmasıdır. Bu özellikler, ileride görüleceği gibi, bugün uygulanmakta olan gecekondular politikasının da temel özelliklerini oluşturur”.

Süregelen yıllar boyunca soruna çözüm bulamayan hükümet 1959 yılında yeni bir yasa ile yeni adımlar atmak istemiştir. Bu yasa, merkezi ve yerel yönetimlerin daha önce denemiş oldukları pozitif önlemleri güçlendirmeye yönelikti ve önlemler yine ve yine belediyelere bedelsiz arsa aktarımı ile konut üretimine odaklanıyordu. Bu sebeple çıkartılan yasalarla belediyelerin görev alanlarında genişlemeler söz konusu olmuştur. Gelirleri açısından konut üretmekte sıkıntı yaşayan belediyeler, o yıllarda halka sadece arsa sağlama olanağı tanımışlardı. Oysa beklentiler bu yönde değildi. “Konut sorunu, kiralık konut üretilerek değil, mülk konut üretimi ile çözülmek isteniliyordu. O halde belediyelere bu konuda da görev vermek için baskı doğacaktı” [Tekeli, 2009a].

1950’lerde geliştirilen konut politikalarının bir diğer adımı, bugün dahi çarpık kentleşme sorununda etkileri hissedilen Kat Mülkiyeti Yasası’dır. 1954 yılında yasalaştırılan bu kanunla birlikte apartmanlaşmanın yolu da açılmış olmuştur. Özel sektöre önem verilen bu dönemde, yasanın bu tarz girişimleri aktifleştirdiği söylenebilir. Bu konu ile ilgili detaylı bir bilgilendirmeyi Emiroğlu ve Ünsal [2006] yapmaktadırlar:

“Böylece, sahip olduğu arsa üzerinde çok katlı konut yapan ve yaptırınların dışında, bir sermaye ortaklığıyla inşaat faaliyetinin önü açıldı. Kat karşılığı arsa vermek, hem yeterli sermayesi olmayan girişimcilerin inşaat sektörüne girmesini kolaylaştırdı hem de arsa sahiplerinin rant elde etmesinin önünü açmış oldu. Bu anlamda 1950’li yıllar, altyapı yatırımlarının hızlanması nedeni ile büyük inşaat müteahhitliğinin ve kat mülkiyetinin kabulüyle apartmanlaşmanın başlamasıyla küçük müteahhitliğin gelişim yılları oldu”.

Kat Mülkiyeti Yasası’nın bir diğer sonucu da, gelir sınıflarının mekansal dağılımında yeni şekillenmelere gidilmiş olmasıdır. Yap-sat yöntemiyle kent merkezlerinde orta

ve üst gelir grupları için apartman türü konut üretiminin hızlanması¹⁰⁶, mekansal bir ayrımcılığa neden olmuştur. Düşük gelirli gruplar, hem kendilerine yapılmaya çalışılan konutlarla hem de kendi imkanları ile yapmaya çabaladıkları gecekonduları ile kent merkezi çeperele doğru uzaklaş(tırıl)mışlardır. Aynı zamanda arsa fiyatlarının da hızla artmasına neden olan yeni üretim tarzı, “bir yanıyla yap-sat yönetimini teşvik ederek kısır döngü yaratmış, bir yanıyla da imar alanı dışında kooperatifçilik etkinliğinin ve kaçak yapılaşmanın teşvikçisi olmuştur” [a.g.e]. Aşağıdaki tabloda, bu Yasa'nın çıkması ile birlikte yıllar içerisinde gittikçe artan ev ve apartman sayıları görülebilir.

Tablo 3.6. Sayım Yılları Başında Konut-Bina Sayımı

Yıllar	Ev Sayısı	Apartman Sayısı
1940	1.186.849	7.377
1945	1.275.255	8.744
1950	1.379.124	11.617
1955	1.545.289	20.771
1960	1.903.653	36.531
1965	2.317.852	52.373
1970	2.977.991	91.518

Kaynak: Yörükan ve Çulcu, 1947'den aktaran Emiroğlu ve Ünsal, 2006

Tabloda açıkça, CHP dönemindekinden daha fazla ev ve apartman yapıldığı görülmektedir. İnşa edilenlerin sayıları 1950'den itibaren artmaya başlamış, dönemin ikinci yarısında ise hızlanmıştır. Bir önceki döneme göre gözlenen diğer bir fark da, 1950'lerde evlerden ziyade blok apartmanların yapımına ağırlık verilmesidir. Bu tarihten itibaren, daha çok kişinin yararlanması açısından, çıkarılan yasalar doğrultusunda yüksek katlı bina yapımına yönelinmiştir.

Yukarıda örnekleri verilmeye çalışılan ve çok parti seçim yaşamıyla başlayıp, halkı oy karşılığı hukuki çerçeveye ile geçici çözümler eşliğinde kandırmakla devam eden süreç, her türlü popülist söylem ve uygulamanın meşrulaştığı bir zeminde gecekonduları sisteme dahil etme yolu haline gelmiştir.

¹⁰⁶ “Üç büyük şehir; Ankara, İstanbul ve İzmir’de 3 ve daha çok katlı binaların oranı 1935 yılında %16,42 iken, 1950 yılında %18,95’e yükselmiştir” [Yörükan ve Çulcu, 1974’ten aktaran Emiroğlu ve Ünsal, 2006].

Bu kadar yasa ve afa birlikte gecekondunun artık masum bir çözüm olmaktan çıkıp bazı kesimler için örgütlü bir rant kapısı haline gelmesi kaçınılmaz olmuştur. “Ailelerin yarısından çoğunun kiracı olması gecekonduculuğun rant temini ile olan alakasını açıkça gösteriyor” [Forum Dergisi, 1956]. Bu da başka bir dizi toplumsal sorunu ortaya çıkarmıştır. Olgı, Ankara’ya özgü olmaktan çıkıp tüm ülkede yaygınlaşmaya başlamış, böylelikle gecekonduya bakış açısı değişmiştir.

Yoksul kesimlerin konut ihtiyacının karşılanmasından yüksek rant elde etmeye dönüşen bu süreci Fehmi Yavuz şöyle özetlemektedir: “Gecekonduculuk başlangıçta çok masum ve tabii olan barınma ihtiyacından doğmuştur. Fakat zamanla bu işi bir kazanç, kâr ve rant vasıtası haline getiren bir zümre türetmiştir. Bu kazancın, gecekondu için toprak sağlamak, inşaat ekipleri kurmak, malzeme temin etmek ve nakletmek gibi çeşitli yolları vardır” [Yavuz, 1961’den aktaran Emiroğlu ve Ünsal, 2006].

Dönemde özellikle gecekondu sorunu ön plana çıkmaktayken diğer yandan çeşitli kuruluşlar konut üretimi konusunda çalışmalarına devam etmektedirler. Bu konuda Emlak Bankası kapsamında yapılan toplu konut uygulamaları önemli bir örnek olarak gösterilebilir. Örneğin, Banka yardımı ile ülkenin ikinci ve en büyük toplu konut uygulaması Ataköy’de 1955 yılında 12.000 konut hedefiyle başlamıştır. Birinci ise önceki bölümde değinildiği üzere büyüklük açısından Levent Mahallesi’ydi.

Tablo 3.7. Türkiye’de Konut Yatırımlarının Seyri

Yıllar	Konut Yatırımı (Milyon TL.)
1950	283
1955	1.039
1960	1.812

Kaynak: Keleş, 1972.

Tabloda 1955-1960 yılları arasında konut yatırımları için bir önceki 5 yıllık döneme nazaran nasıl büyük bir pay ayrıldığı görülmektedir. Bu, büyük mesken projelerinin hangi dönemde yapılmaya başladığı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.

Ankara’da kurulmuş bir kurum olarak Emlak ve Kredi Bankası’nın İstanbul’da yürüttüğü mesken projeleri, Büyük Projeler başlığı altında ayrıca inceleneceğinden burada detaylarına yer verilmemesi uygun görülmüştür. Ancak şunu söylemekte

fayda vardır ki, bir önceki dönemde de örneklerinden görüleceği üzere, Banka'nın 1950'lerde de yürütmüş olduğu konut projeleri, alt gelir grubunu göz ardı ederek belli bir kesime odaklanmıştır maalesef. Bu da, dönemin konut sıkıntısının çözümünde bu projelerin ne yazık ki yardımcı olamadığının bir göstergesi olmuştur. Alt gelir grubu için gecekonduların affı, ilgili yasalar veya ucuz konutlar/kooperatifler ile sorunun çözüme kavuştuğunu düşünen hükümet, kentte bu gibi büyük ve "modern" projeler ile sorunun çözümüne katkıda bulunulduğunu düşünmüştür. Menderes ve Hükümet, Banka aracılığı ile gerçekleştirilen bu projeleri yüceltse ve her yerde dile getirse de, bu gerçek atlanmamalıdır.

Emlak ve Kredi Bankası diğer yandan birlikte çalıştığı İşçi Sigortaları Umum Müdürlüğü aracılığı ile sigortalı işçilerin de mesken sahibi olabilmeleri için çeşitli yapı kooperatifleri üretimi için kredi tahsisinde bulunmuştur. Belediye'nin 6188 Sayılı Kanunu uyarınca tahsis edilen arsalar üzerinde yeni meskenler inşa edilmiştir. "Böylece İşçi Sigortaları'na dahil vatandaşlar, kurdukları kooperatifler sayesinde şehrin mutena yerlerinde mahalleler inşa ederek daha medeni bir hayat seviyesine ulaşmakta, ahşap ve gayri sıhhi binaları peyderpey terk etmektedirler" [İstanbul'un Kitabı, 1957]. 1940'lar ve 1950'ler boyunca her iki dönemde de işçiler nezdinde mesken politikaları güdülmüş olmasının önemi vurgulanmalıdır. Çeşitli kooperatiflerin mahalleler oluşturduğu bu projelere, yine ilgili başlık altında detaylıca yer verilecektir.

Diğer bir kurum ise 1946'da kurulmuş olmasına rağmen 1950'lere kadar konut üretim faaliyetinde bulunamamış olan Sosyal Sigortalar Kurumu'dur. 1949'da çıkartılan ve 1950'de yürürlüğe giren İhtiyarlık Sigortası Yasası'nın "31. Maddesi, ihtiyarlık sigortası için ayrılacak karşılıkların en çok % 20'sinin sigortalılara konut yapımı için yatırılmasını öngörmektedir" [İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973]. Aynı kaynağın vermiş olduğu bilgiye göre 1957-1972 yılları arasında Kurum, direk kendisi harcama yaparak 12 ile 3.821 tane konut üretmişken başka kurumların da katkıları ile vesile olduğu toplam konut sayısı aynı tarihler arasında 71.688'dir.

Başından beri yukarıda sayılan girişimlerin hepsinin kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. Hükümet ve Belediye de tüm raporlarında, fırsatını buldukça bu konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kurumların güç geçtikçe çeşitlenmesi ve mühim meselelerde aktif rol oynamasının önemli bir sebebi vardır.

Artık bu işlerin sadece özel sektör ve sermayenin tekelinde ilerlemesinin ve onların girişimi ile ihtiyaçlara cevap verilebileceğinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu, yapılan faaliyetlerde bir kırılma noktası olarak görülebilir, zira bu andan itibaren bahsedilen kamu kurumlarının, lazım gelen işlerde aktif rol oynayabilmeleri için maddi ve hukuki zemin hazırlanmıştır. Geline bu süreci, dönem boyunca ardı ardına çıkartılan yasa ve kanunlardan okuyabilmek mümkündür. Emlak ve Kredi Bankası ile İşçi Sigortaları'nın işte bu derece önem kazanmasının ve süreci belirleyici kurumlar haline gelmelerinin sebebi, büyük ölçüde, liberalizmin topallamaya başlaması ve devletçiliğin yeniden ayaklan(dırıl)ması olarak yorumlanabilir.

3.2.5 Belediyecilik Anlayışı

1960 darbesine kadar gelinen süreçte, 1950'de iktidarı devralan DP'nin de aslında yerel yönetim anlayışı, CHP'ninkinden pek farklı değildir. Süreç içerisinde karşılaşılan sorunlar, aranan çözümler kapsamında konuya bakıldığında, iki partinin uygulamalarında çok önemli ayrılıklar yoktur. Sadece belki 1950'lerin son seneleri, farklılıklar bazında dönemin genel işleyişinden ayrı tutulabilir. Daha önceki bölümde de önemle değinildiği gibi, DP'nin benimsemiş olduğu ekonomik sistemin çökmesi ile birlikte başlayan ekonomik sorunlar, Tekeli'nin de vurguladığı üzere, dikkatleri başka noktaya çekmek adına planlamada ve belediyecilikte başka bir boyutun doğmasına neden olmuştur. Bunlar, herkesin bildiği ve bugüne bile yansıyan Menderes'in imar operasyonlarıdır. Bu konunun politik gündemde ön plana çıkarılması, kafalarda Başbakan'ın bir Belediye Başkanı gibi davranması çelişkinin doğurmuştur. Yerel yönetimdeki bu uygulamalar ister istemez iktidarın, yani merkezi yönetimin işleri olarak yorumlanıyordu. Dolayısıyla belediyelerin özerkliklerinin bu dönemde kaybolduğu söylenebilir. İhtilal ile birlikte sona eren DP iktidarına damgasını vuran işte bu yıllardır.

Türkiye'nin, tek partili yaşamdan çok partili bir siyasal yaşama geçmesine ve hızlı bir kentleşmeyi yaşamaya başlamasına rağmen, Belediyeler'in dayandığı yasal çerçeve, imar yasalarındaki bazı değişiklikler dışında önemli bir değişiklik geçirmemiştir denilebilir. Bunda, "1580 sayılı yasanın çizdiği geniş görev alanının içinde değişik uygulamalara olanak veren esnek yapısının etkisi olduğu kadar, içine girilen yeni siyasal sürecin yeni bir kentsel yönetim anlayışı, yeni bir kent yapısı imgesini geliştirememesinin etkisi olmuştur" [Tekeli, 1990]. Sadece bir değişiklik

olarak, temsiliyetlerin bu dönemde –hatta çok partili siyasal hayata geçişle birlikte- arttığına dikkat çekilebilir. Özellikle DP döneminde belediye programlarının, tüm kentlilerin olmasa da önemli bir çoğunluğun istekleri doğrultusunda biçimlendirilmeye başlandığı görülebilmektedir. Bu da iktidarı, sadece burjuvazi sınıfının değil diğer halk kesimleri ve sınıflarının da etkilemesi sonucunu doğurmuştur. Bilindiği gibi, merkezi yönetim, büyük sermaye girişimcilerinin ve Parti yakın çevresinin etki alanı olarak değerlendirilebilirken, yerel yönetimler de daha küçük ölçekteki girişimcilerin ve esnafın etki alanı içerisindeydi. Benzer bir süreç 1950’lilerde, DP merkezi iktidarı ve yerel yönetimleri bağlamında da değerlendirilebilmektedir.

DP döneminin bir diğer özelliği de bu 10 yıllık süreç içerisinde belediyelerin sayılarında ciddi bir artışın gözlemlenmesidir. İçişleri Bakanlığı’nın 50. Yıldönümü’nde yapmış olduğu bir açıklamaya göre 1940’ların ikinci yarısında sayıları 560 olan belediyeler, 1960’a gelindiğinde 995 adet olmak sureti ile bu kısa zamanda çokça artış yaşamıştır. Bunda kentleşme hızına paralel oranla çıkarılan yasaların büyük etkisi vardır. Hatırlanacağı üzere, nüfusu 2000’in üzerinde olan yerleşmelerin bir belediyesi olması zorunluluğu getirilmesi, kentleşmenin bu yıllar arasında nasıl hızla arttığına bir göstergesidir. Bir diğer önemli etken ise Demokrat Parti’nin yaptığı idari düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler ile birlikte birçok yeni ilçe ve dolayısıyla belediye kurulmuştur. Benzer şekilde 1945 yılında imar planı yapılmış kentlerin sayısı 49 iken, 1960’da 567’ye ulaşmıştır, yani mevcut belediyelerin yarısından fazlası.

Bu dönemde belediyeler; yaşanan hızlı kentleşme ile ortaya çıkan akut sorunlara çözüm bulma, çözüm bulamadığı geçkonduları da meşrulaştırma, en az seviyede kentsel hizmet sağlama gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu da onları, Tekeli’nin ifadesi ile adeta bir kriz yöneticileri haline getirmiştir. Böyle bir ortamda yönetimlerden hali ile her şeyi tartarak, daha denetimli ve yönlendirici davranması beklenmiştir ancak birçok ülke gibi Türkiye de umulandan hızlı yaşanan kentleşme süreci nedeni ile yeniden yapılandırma yoluna gidememiştir. Yeni arayışlar içerisinde bulunulmaması da tahmin edileceği üzere, var olan yapıların kullanılarak sorunların üstesinden gelinmesi sonucunu doğurmuştur. Tekeli’ye [1990] göre, var olan yapının kullanılması, emrivaki yapılması demek olduğundan, bu dönemde gelişmelerin arkasından sürüklenilmiş olması kaçınılmazdır.

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğere önemli nokta da, dönemin siyasal yapısı ile yerel yönetimlerin işleyiş tarzı arasında belirli bir paralelliğin gözlenmemesidir. Türkiye, DP'nin iktidara gelmesi ile siyasal hayatında demokratik bir süreç içerisine girmesine rağmen, bu olumlu adım belediyeçilik nezdinde maalesef atılamamıştır. Yerel yönetimlerin maddi olanakları, merkezi hükümet ile olan ilişkileri, verilen yetkileri ve üstlendikleri görevleri büyük ölçüde CHP dönemindeki ile aynı kalmıştır¹⁰⁷.

Burada merkez ile olan ilişkileri biraz açmakta yarar var. CHP döneminde yerel yönetimlere oldukça büyük yetki ve görev veren anlayış, DP döneminde değişmiş, hatta biraz tersine de dönmüştür. Seçim zamanı DP'nin ifade ettiği demokratikleşme söyleminin tersine, yerel ve merkezi yönetim arasındaki işbölümü, 1950'lerde eşit şekilde dağıtılmamış, görevlerin birçoğu merkezi yönetime devredilmiştir. Tekeli [1990], bu değişimin 3 temel nedeni olduğunu söylemektedir:

“Bunlardan birincisi dünyada refah devleti anlayışının gelişmesinin Türkiye'ye yansması sonucu doğan yeni işlevlerin merkezi yönetimin elinde gelişmesidir. Sosyal güvenlik işlevlerinde olduğu gibi. İkincisi ise teknolojik gelişme ile yakından ilişkilidir¹⁰⁸. Üçüncüsü ise, kentleşmenin baskısı altında yeterli kaynak bulamayan belediyelerin bazı işlevleri yerine getiremeyişi üzerine, bu işlevler fiilen merkezi yönetim tarafından yapılabile hale gelmiştir. Büyük kentlere su sağlanması probleminde ve hastanelerin yapımında olduğu gibi”.

Bunlara diğere bir örneği, Türk Belediyeçilik Derneği [1993] vermektedir: “İl özel idareleri 1950'li yıllara kadar sürdürdüğü hastanelerin işletilmesi, ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının ödenmesi ve hatta ücretleri hizmetten faydalananlar tarafından verilen çarşı ve mahalle bekçilerinin yönetimi ve denetimi görevlerini merkezi idareye bırakmıştır”.

Merkezi hükümetin görev alanlarından birisi de belediye bütçeleri ile ilgilidir. Belediye gelirleri, CHP döneminde olduğu gibi bu dönemde de arttırılmamıştır. Hem yasal dayanaklar hem de çok partili siyasal hayata geçiş ile birlikte artan popülist

¹⁰⁷ “Belediyeçiliğin söyleminin kentsel hizmet üretmenin ötesine geçerek ülkenin demokratikleşmesine olacak katkılarıyla temellendirilmesi ya da demokrasinin sivil toplum temeline oturtulması için 1973 sonrası beklemek gerekecektir” [Tekeli, 1990].

¹⁰⁸ Bu nedene Tekeli'nin verdiği örnek açıklayıcıdır: “Örneğin elektriğin otoprodüktör santrallerle kent düzeyinde üretilmesi ekonomik olmaktan çıkmış, ülke düzeyinde bölgesel merkezlerde üretilmesi enterkonnekte bir sistemle dağıtılmaya başlamıştır. Bu gelişme elektrik üretim işlevini merkezi hale getirmiştir. Benzer şekilde karayolları sisteminin gelişerek, kentlerarası trafiğin önem kazanmasına paralel olarak, trafik denetimi merkezi yönetimin işlevi haline gelmiştir” [Tekeli, 1990].

söylemler, buna neden olmuştur denilebilir. Ayrıca tam da 1950'lerde başlayan hızlı ve plansız(!) göç ve nüfus artışı, belediyelerin halihazırda kıt olan kaynaklarını, kentsel altyapı ve temel hizmet taleplerinin giderilmesine yöneltmesine yol açmıştır. 1930'lardan bu yana düşük tutulan belediye gelirlerinin düzenlemesi bu dönemde de yine merkezi hükümet tarafından yapılmıştır.

1950'li yıllarda başlayan bu süreç içinde belediyelerin temel kentsel hizmetler alanındaki görevleri de merkezileştirilmekle birlikte, asıl azalmanın; eğitim, sağlık, sosyal yardım ve sosyal hizmetler gibi sosyo-kültürel nitelikli işlevlerinde meydana geldiği görülmektedir. Bu tür hizmetlerin, belediyelerin görev alanı dışına çıkması, yasal olarak merkezi idarece üstlenilmesinden çok, yukarıda da değinildiği gibi, uygulamada kaynak yetersizliği nedeniyle belediyelerin ilgi alanı dışında kalmasından kaynaklanmıştır.

Merkezi yönetimi ön plana çıkaran ve söz sahibi yapan tüm bu gelişmeler eleştiri almazken, görevlerinin gelirler nedeni ile fazlalığından endişe eden belediyeler tarafından memnuniyetle karşılandığı bile söylenebilir.

Ancak yukarıda sayılanların dışında, bu dönemde belediyelere konut üretimi konusunda önemli ve geniş yetkiler verilmiştir. Bu yetkiler dönem başında verilmiş olsa da, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından büyük kentlere akışı başlayan göçlerin dönem boyunca devam edeceği öngörüsü belki de hükümete bu adımı attırmıştır. "1951 yılında, Belediye Yasası'nda 5656 sayılı yasayla yapılan değişiklikle, belediyelere konut yapma görevlerini zorunlu görevler arasına alma yetkisinin verilmesi de, yerel yönetimleri bu alanda çevrime sokmak amacını taşır. Yerel yönetimlerin bu alandaki yetki ve sorumlulukları artırılmak istenmiştir" [Keleş, 2004]. Keleş'in bahsettiği değişiklik, "isteğe bağlı"dan "zorunlu" hale getirilen konut üretimi görevidir. 1580 sayılı belediye kanununa ek 5656 sayılı yasa belediye meclislerine, isteğe bağlı konut yatırımı yapma görevini zorunlu görevler haline getirme yetkisi tanımıştır.

Yetkiler genişletilmiş olsa da önceki bölümde detaylıca bahsedildiği gibi, belediyeler bu dönemde doğrudan konut üretme yerine, genellikle kent halkı için ucuz arsa sağlamak görevini üstlenmişlerdir.

Bununla birlikte yerel yönetimler bu dönemde sadece yeni konut üretimi ile değil aynı zamanda gecekondulaşma sorunları ile de başa çıkmaya çalıştılar. Bu belki de

üretimden daha zor bir görevdi çünkü göç ve kentleşme en üst seviyeye ulaşmış, gelenlerin ekonomik durumlarının iyi olmaması nedeni ile konut kiralama ya da mülk edinme gibi süreçler sancılı geçirilerek çözüm, gecekonduların yapımında bulunmuştur. Belediyelerin, gecekonduların yapımına engel olmanın yanı sıra vatandaşların gelir seviyelerinin yükseltilmesi ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması gibi meseleler üzerinde merkezi hükümet ile birlikte çalışması da gerekiyordu. Ancak yine ikili bir mekanizma ile bu sorunla yüzleşmek yerine gecekonduların meşrulaştırma yöntemine gidilmiştir. Bu amaca yönelik dönem boyunca çıkartılan bir dizi kanun dikkati çekmektedir (1940-1960 arasında geliştirilmiş olan tüm yasal mevzuat ve konu ile ilgili kanunlar için bkz. Ek 1; Alada, 1990).

Bunların arasında öne çıkan, 29 Temmuz 1953 tarihinde çıkartılan 6188 sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Binalar Hakkında Kanun'dur. Bu Kanun'un gerekçesinde 5431 sayılı Kanun'un yetersiz kalması, "ruhsatsız bina inşaatına mani olacak kanuni tedbirlerle takviye edilmiş olmasına rağmen bu halin önüne geçmek mümkün olmamıştır" sözleriyle belirtilmektedir. Bu kanun ile birlikte 1953 yılına kadar yapılan gecekondular tüm ülkede meşrulaştırılırken, yasanın ilanından sonra yapılacak olan gecekonduların engellemek için ağır cezalar getirilmektedir:

"Bu kanun yayımından sonra kendisine ait olmayan arsalar üzerinde inşa edilecek binalar, inşa sırasında derhal, iskan edilmiş olması halinde verilecek 15 günlük mülletin sonunda hiçbir hüküm istihsaline lüzum kalmadan yıktırılır,

Bu gibi binaların yapmanın, yaptırmanın veya bilerek satın alınmasının karşılığı bir aydan üç aya kadar hapis ve 50 liradan 500 liraya kadar ağır para cezasıdır. Ayrıca bu madde hükmünü yerine getirmeyen belediye reisi ve memurları hakkında üç aydan bir seneye kadar hapis cezası verilecektir" [Aktaran: Tekeli, 2009a].

Bu konuda cezai hükümleri ağırlaştırmanın yanında, belediyelere arsa sağlanması, gecekondulara –seçim zamanı söz verildiği üzere- tapu verilmesindeki şekil ve koşullar gibi pozitif önlemler de –ki bunlara popülist eğilimler de denebilir- getirilmiştir. Bu önlemler de gecekondulaşma olgusunun esas nedenlerine yönelmediği için çözüm getirici olmaktan çok uzaktır.

1959 tarihinde ise yine Tekeli'nin aktardığına göre, çıkartılan 7376 sayılı Kanun ile yukarıda bahsedilen önlemler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu Kanun ile 6188 sayılı Kanun'un sözü edilen arsaların hazineden belediyelere bedelsiz olarak geçmesi kabul ediliyordu. Kentleşme olgusunun baskısı sadece belediyelerin imar nizamını

uygulamasındaki anlayışı yeniden yorumlamasına neden olmuyor, aynı zamanda arsa ve konut üretimine ilişkin görev alanlarında da genişlemelere neden oluyordu.

Sorunlara çözüm olması için konut üretimine yeni bir boyut daha kazandırılmak istenmiştir. Her şekilde maliyetli olan bu görev, konut kredisi verilerek hafifletilmeye çalışılmıştır. 1946 yılından itibaren ön plana çıkan Emlak ve Kredi Bankası, bu dönemde de önemli bir araç olmuştur, konut açığının giderilmesinde. Her ne kadar tam anlamıyla bir çözüm olamamışsa da önemli girişimlerde bulunulmasında rol sahibidir. Çoğunlukla orta sınıfların yararlandığı bu kredinin uygulamadaki en önemli farkı, “kredinin sadece konut kooperatifi ortaklarına verilmesi idi. Böylece konut kooperatifçiliği teşvik ediliyordu” [a.g.e].

22 Mart 1954’te ise 6407 sayılı kanun ile İller Bankası’nın sermayesi 300 milyona çıkarıldı. “Bu sermayenin iki misline çıkarılabileceği ve bankanın ödenmiş sermayesinin iki misline kadar borçlanabileceği düşünülürse, bankanın olanaklarının ne kadar geliştirildiği hemen anlaşılır” [a.g.e]. Dönemde, belediyelerin borçlanma olanaklarını artıran tek gelişme İller Bankası’nın kurulması değildir. “9 Temmuz 1953 tarih ve 6124 sayılı kanunla Belediye Kanunu’nun 19. Maddesi’ne bir fıkra eklenerek, belediyelere imar planlarının uygulamasına girişmek üzere, Emlak ve Kredi Bankası’nın kefaletiyle 20 yılda geri ödenecek tahvil çıkarmak yetkisi verilmiştir” [İlgen, 1953’ten aktaran: Tekeli, 2009a]. Ancak Tekeli’nin aktardığına göre; bu yetkiye dayanarak İstanbul Belediyesi’nin 1954 ve 1958 yıllarında çıkarmış olduğu toplam 125 milyon TL.’lik tahvillerinin satışı başarılı olamamıştır. Bu nedenle de tahvil yolu uygulamada kullanılmayan bir yol olarak kalmıştır.

İller Bankası’nın aracılığı ile imar planları üretiminin hızlandırılması, kent ölçeğinden kentüstü ölçeğe yönelmesine temel oluşturmuştur. Bu tartışmalar ve bölge planlaması konusunda atılan adımlar, planlama başlığı altında incelenmişti. Ancak 1958’de 7116 sayılı yasa ile İmar ve İskan Bakanlığı’nın kurulmasını, burada yenilemekte fayda vardır. Bunda dönemin Başbakanı’nın, büyük kentlerin imarını bir hükümet sorunu haline getirmesinin rolü olduğunu söyleyen Tekeli, imar sorunu bir hükümet sorunu haline gelince belediyeler-üstü yetki ve araçlara sahip uzman bir kuruluş gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu istekler ve gereklilikler doğrultusunda kurulan Bakanlığın görevlerine yukarıdaki başlıklarda değinilmiştir (bkz. syf: 175).

Bayındırlık Bakanlığı'ndan 2 temel konuda farklılık gösteren İmar ve İskân Bakanlığı'nın; bir yandan kentleşme ve imar konularında uzmanlaşması, öte yandan ise bir uygulayıcı-yatırımcı bakanlık olmaktan çok, planlama ve araştırma işlevlerinde yoğunlaşması öngörülüyordu.

Belediyelere ilişkin işlerini bu bakanlığa devreden kurumlardan biri olan Nafia Vekaleti 1954 senesinde Birinci İmar Kongresi'ni toplamıştır. Bu Kongre'nin amacı; “şehirlerin günün ihtiyaçlarına uygun imar planına kavuşması çarelerini araması” olarak tanımlanmıştır. Gündeminde; mevzuat, finansman, imar planları ve konut konuları yer alan toplantıdan yeni bir imar yasası ve yeni bir istimlak yasası hazırlanması kararı çıkmıştır. Özellikle İstanbul'un çehresini değiştirecek olan bu önemli karar için başlatılan çalışmalar sonucunda, 16 Temmuz 1956 tarihinde 6785 sayılı İmar Kanunu, 8 Eylül 1956 tarihinde ise 6830 İstimlak Kanunu Meclis'ten geçerek kabul edilmiştir. Bu Kanun, “imar planlarının uygulanması ve hızlı kentleşmenin gerektirdiği kent hizmetlerinin istenen yerde gerçekleştirilmesi” [Tekeli, 2009a] amacı ile çıkartılmış ve belediyelerin kamulaştırılma kararlarının belediye encümeni tarafından verilmesine karar verilmiştir.

Zamanlama açısından tam da Menderes'in İmar Operasyonları'na başlayacağı döneme rast getirilen bu kanun kapsamında Belediye tarafından öne sürülen parola “Arazi verilmez ise yol yok” idi. Geçmiş yılların zoraki kamulaştırmalarını hatırlayanlara bu yol hakça görülüyordu. Bu şekilde belediyeler neredeyse hiç para harcamadan kamulaştırmanın üstesinden gelmiş oldular. Belediyeler hem yolu gerçekleştirmiş, konut alanlarını imara açmış, hem de ellerinde çok miktarda değerli arsa sahibi olmuş oldu. Yeniden yapılacak olan bölgelerde öngörülen istimlaklar için ise belediyelerin kaynak sorunu nedeni ile değeri artan bu arsalarla değiş tokuş yapıyordu. “İmar operasyonları sürecinde kaynaklar yetersiz kalıp istimlak için yapılan ödemeler büyük değerlere ulaştınca, istimlakların kendisini kaynak yaratıcı hale getirmek gereği duyularak yeni bir şerefiye yasası hazırlanacak ise de yürürlüğe konulamayacaktır” [a.g.e].

Bu iki kanunun çıkması ile birlikte artık merkezi hükümetin varlığı İstanbul özelinde iyice hissedilir hale geldi. Menderes, tıpkı bir Belediye Başkanı gibi davranmakta, zamanının çoğunu Ankara'da değil İstanbul'da, yürütülen çalışmaların bizzat başında geçiriyordu. 1954'te 6349 sayılı Kanun ile İstanbul Belediyesi'nin vilayetten ayrılmasının kabulü ile de bu varlık kendini daha görünür kılmıştır.

Merkezi hükümetin Belediye, Belediye Başkanı'nın da Menderes olduğu bu 4 yıllık süreç ve yapılan işler bundan sonraki bölümlerde detaylıca aktarılacaktır. Tüm bunlardan DP'nin CHP'den yer yer farklılaşan ve çokça eleştirilen belediyeçilik anlayışı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

3.2.6. Her Dönemin Gözdesi: Büyük Projeler

1950'lere damgasını vuran, herkesin hemfikir olduğu üzere, İstanbul'da yürütülen imar faaliyetleridir. Yürütülen faaliyetlerin bu derece ön plana çıkmasında, DP'nin iktidar hırslarının çok büyük bir payı olduğunu söylemek mümkündür. Genel olarak modernleşmeye, güzelleşmeye ve turizme dayanan bu faaliyetler; şehircilik anlamında hiçbir ilkeye dayanmadan, çok büyük çapta yapılmış olmaları sebebiyle günümüzde dahi tartışılmakta ve eleştirilmektedir.

DP, CHP'den devraldığı bu büyük kentin fiziksel görünümünden hoşnut değildi, bu yüzden çok kısa zamanda, hızlı ve yoğun müdahaleler ile durumu düzeltmek istedi. Fethin 500. yılında İstanbul'u yeniden fethedeceğine inanan Menderes; kenti yeniden övünülebilecek, medeniyetin her sokağında kendini göstereceği bir merkez haline getirip, "layık olduğu ihtişam ve saltanat"ına kavuşturmak istiyordu.

Kentin mevcut durumundan olan hoşnutsuzluğunu şu şekilde dile getiriyordu:

"Denizsiz kalmış yalılarla, sokaksız kalmış mahallelerle, yepyeni bir çağda bulunduğunu unutmuş semtlerle, şekilsiz, hendesesiz ve mimarisiz binalarla İstanbul'u talihine küsmüş bir şehir halinde bırakmak reva mıydı? (...) Şehircilik namına İstanbul'da neyimizle övünebilirdik? Hangi meydanımızla medeniyet meydanına çıkabilirdik?

(...) O muhteşem Süleymaniye, derme çatma evlerin muhasarası altındaydı. Yeni Camii, çerden çöpten dükkanlar, tahta perde arkasına almıştı. O güzelim Beyazıt Meydanı birbirinden şekilsiz salaş binaların hücumuna uğramıştı. Ya sokaklar, ya sokaklar? O eciş bücüş sokaklar? O, bir kalabalıkta sanki çatlayacakmış gibi çatırdayan boğmak boğmak sokaklar!..." [İstanbul'un Kitabı, 1957].

Yeni hayat merkezleriyle taptaze ve medeni bir hüviyeti kazandırmak istediği İstanbul'u aynı zamanda memleketin iktisadi probleminin çözümünde önemli bir adım olarak gören iktidar; CHP'nin Ankara'yı memleketin sorunlarının çözümü için 1930'larda ön plana çıkarmasına karşılık, şimdi İstanbul'u yüceltiyor, İstanbul'daki imar hareketlerini de beğenmediği CHP hükümeti, sanki buradan hiç geçmemiş gibi hareket ediyordu. "1950'lerde ağırlık Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye, bürokrasiden sanayi ve ticarete kaydığına göre, merkezin de Ankara'dan

İstanbul'a kayması doğaldı" [Boysan, 1990b]. Bu sebeple İstanbul'u sıfırdan ele alacağını ilan eden Menderes, O'na ve Partisi'ne yöneltilen eleştiriye kulak asmadan, faaliyetlerine hızlıca başladı.

"İstanbul her Türk için bir aşktır, çünkü onda, gençliğimizden, yaşımızdan, sevdiğimizimizden, hatıralarımızdan, tarihimizden, hayalimizden ve hatta onu görmemiş olanlarımızın bile hasretinden bir parça vardır. Fakat her sevgi gibi İstanbul sevgisini de beslemek lazımdır. Nice yüzyılların sade tabiatına vurulup, kendisini ihmal ettiği İstanbul'u imar lazımdır. İşte şimdi İstanbul'da yapılan budur. İstanbul kendi halinde, tevekkülden kurtarılmış, ona sanatın zevkin ve en iyi hayat şekillerinin damgası vurulmuştur. İstanbul imar ediliyor dendiği zaman işte bu anlaşılmalıdır" [a.g.e].

1950'ler boyunca devam eden etkinliklerin süreç analizini yapan ve Menderes'in konuyu ele alış şeklinde ilginç anekdotlar aktaran Boysan [1990b] faaliyetleri aşağıdaki gibi özetlemektedir:

"Menderes imarının ilk dönemi, 1950'den 1956 Ağustos'una kadar, oldukça sakin geçti. Ana arterler açılmasından çok yan yollar ele alınmış, mesela Kasımpaşa-Hasköy ve Dolapdere yolu ya da Kuruçeşme-Ortaköy yolu yeniden düzenlenmiş, meydanlarda çıkıntı yapan binalar 'traşlanmıştı'. 1950-1956 arası imarının en karakteristik sloganı, banka reklamlarının en göze çarpan yerlere, ön planda kalan binalara asıldığını gözleyen Menderes'in verdiği 'nerede bir Yapı Kredi Bankası reklamı görürseniz orayı yıkın' emriydi.

Ülke ekonomisinin tam da enflasyonist bir ortama girdiği sırada, devlet harcamalarını büyük ölçüde arttıracak imar hareketlerinin ekonomik açıdan yanlışlığı ortada iken, 1956 Ağustos'undan itibaren küçük masum yıkımların yerini Adnan Menderes'in öncülüğünde topyekun bir imar operasyonu aldı".

Faaliyetlerin ve yıkımların başlaması ile birçok kesimi tedirgin eden Menderes'in, imar faaliyetlerinin kapsamını açıklayarak bir anlamda teminat vermeye çalıştığı bir konuşmasını Boysan [1990a] şu şekilde aktarmaktadır: "Başbakan Menderes, imar faaliyetlerinin sürat ve heyecanı içinde tarihi eserlerin ihmal edilmeyeceğini, İstanbul karakteristiklerinin zedelenmeyeceğini, şimdiye kadar harabeler arasına gizlenmiş abidelerin ihya edilerek inşa tarihlerindeki kıymet ve heybetlerine ulaştırılacağını, kesin üç yüz ağaç yerine yüz bin ağaç dikileceğini bildiriyor".

Aşağıda; İstanbul'da sanayi, mesken, yol ve meydan yapımı gibi öne çıkmış olan imar faaliyetlerine değinilecek ve teminatların tutulup tutulmadığı aktarılmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra ulaşım konusunda tüm ülkede izlenen politikardan da bahsedilecektir. Bu bilgilendirmeler, hükümetin iktidarda kaldığı süre içerisinde her sene çıkartmış olduğu faaliyet raporlarından yararlanılarak yapılacaktır ancak

daha çok İstanbul için hazırlanan 1957 seneli İstanbul'un Kitabı başlıklı rapordan alıntılara ve fotoğraflara yer verilecektir. Aktarılan her bilgi, parti ideolojisini ve genel sosyo-ekonomik politikayı açıklayabilecek nitelikte olması açısından önemlidir.

3.2.6.1. Sanayi Atılımları

Türkiye'de sanayinin kurulma aşaması Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanmış, "1950'lerden sonra ise ulaşım olanaklarının gelişmesi, nüfusun artarak kırsal kesimden şehirlere göç eden işgücü potansiyeli, devlet sektörü yanında sermayesi artan özel sektörün sanayiye yatırım yapması gibi etkenler sanayinin gelişme ve çeşitlenmesini sağlamıştır" [Ertin, 1998].

1950 öncesi sanayi konusunda, diğer bölümde bahsedilmiş olan tüm olumsuz gelişmeler, DP'nin iktidara gelmesi ile ortadan kalkmış olarak nitelendirilmekte ve sanayinin bu dönemde kendini bulduğu ortaya atılmaktadır. DP'nin kabul etmiş olduğu ekonomik politika, büyük ve hızlı bir kalkınmayı öngörmekte, özel teşebbüs için ise cazip imkanlar yaratmaktadır. DP sayesinde bu dönemde sanayi alanlarına milyonlar yatırıldığı belirtilmektedir. Gelişmenin sayısal verilerini, dönemin Sanayi Vekili Samet Ağaoğlu, şu şekilde aktarılmaktadır:

"İstanbul'un 2.076 fabrika ve imalathanesi, asgari bir hesapla 1 milyar lira sermayeyi ve 100.000 Türk işçisini temsil etmektedir. Şunu da arz edelim ki, beşten aşağı işçi çalıştıran ve sayıları birkaç bini aşan küçük sanayi erbabı bu hesaba dahil değildir. Son sanayi sayımına göre İstanbul'daki iş yeri adedi, 1949'da 3.474 iken bugün bu adet 15.638'e yükselmiştir¹⁰⁹. Yedi sene içerisinde iş yeri adedinin bu muazzam artışıyla istihaller yükselmekte, ihracat imkanları artmakta, döviz kaynaklarımız ferahlamaktadır" [İstanbul'un Kitabı, 1957].

DP'nin kendi iktidarından önceki sanayi yatırımları için dile getirdiği bir diğer eleştiri de, tesislerin birbirlerinden kopuk bir şekilde "rastgele kentin muhtelif bölgelerine" serpiştirilmiş olup, bu durumun da hiçbir şehircilik ilkesi ile bağdaşmadığıdır. Ancak durumun 1950'den sonra değiştiği sürekli olarak vurgulanmaktadır. Bu durumun daha fazla devam etmesini istemeyen DP, plansız gelişmeyi önleyici ve şehirde sanayinin daha randımanlı bir rol oynayabilmesi için hızlıca Sanayi Bölge Planı'nın hazırlanması işine koyulmuştur.

¹⁰⁹ Yine belirttiklerine göre sadece İstanbul'da işçi sayısı 1949'da 30.851 iken bu miktar 1957'de 129.699'a yükselmiştir. Bu rakam bile 1950'lerdeki göçü, kentleşmeyi ve hatta beraberinde konut sorununu da açıklamaktadır.

“Evvela Sanayi Odası’ndan alınan malumata dayanılarak, mevcut bilimum sanayi tesisleri haritalara işlenmek sureti ile halihazır durumları tespit edilmiştir. Bilahare alakalı Devlet müesseseleri ve Sanayi Odaları temsilcilerinden müteşekkil komisyon toplanarak yapılan ihzari etüdleri tetkik etmiş ve verdiği rapor esaslarına göre İstanbul’un sanayi mıntıkası ve bununla alakalı liman, demiryolları ve karayolları, vaziyetleri etüd edilerek Sanayi Bölgesi Planı ikmal edilmiş ve derecattan geçerek büyük bir kısmı tasdik edilmiştir” [Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler, 1956].

DP’nin getirdiği “büyük kalkınma hareketi”, planların öngördüğü alanlarda, eskiden kalma “derme çatma” ve “yıkık dökük” tesislerin yerine, “bu alanlara layık modern binalar”ın inşasını öngörmektedir. Milyonluk tesisler olarak niteledikleri sanayi yapılarını, daha çok Rami-Topçular, Topkapı-Maltepe, Bakırköy, Mecidiyeköy-Levent bölgelerine yaparak, bu alanları “gerçek” bir sanayi bölgesi haline getirdiklerini ilan etmişlerdir. Ancak sadece Avrupa yakası ile sınırlı kalınmamış, Anadolu yakasında da işçi olarak çalışmak isteyen vatandaşlar düşünülerek, belirli alanlara çeşitli sanayi tesisleri kurulmuştur.

Tablo 3.8. Sanayi Sayımı

	1949	1957	Artış Nispeti
İş Yeri Sayımı	3.474	15.638	4,5 misli
İşçi Sayısı	30.851	129.699	4,2 misli
Yatırım Kıymeti	166.115.543	1.308.337.218	7,9 misli
Kapasite Kıymeti	835.331.698	7.250.763.604	8,7 misli
istihsal Kıymeti	481.155.562	3.700.000.000	7,6 misli

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

Tabloda CHP ve DP dönemi sanayi yatırımları karşılaştırılmaktadır. Görüldüğü üzere DP dönemi, ortaya konulan başlıklar bağlamında CHP’ninkinden misli misli yatırım yapmıştır. Bunda hem iktidar anlayışının hem de dönem özelliklerinin payı vardır. Aynı zamanda kentleşmenin, nüfusun ve gecekondulaşmanın sürekli artış göstermesinde de rol sahibidir.

Sanayi tesislerinin kurulmasında karşılaşılan başka bir zorluk da kuşkusuz, burada çalışan işçilerin barınma problemlerinin çözülmesidir. Birçok zaman diliminde bugüne kadar, bu önemli adım nedense atılmaktan hep çekinilmiş, sanki çözülmesi gereken bir problem değilmiş, çözüm kendiliğinden oluşabilirmiş gibi duruma yaklaşılmıştır. Yaptıkları çalışmalara geçmeden önce, konuya bakış açılarını kolayca

anlayabilmek açısından iktidarın ilgili bir beyanına, burada yer vermekte yarar vardır:

“Bahis mevzuu yeni Sanayi Bölgeleri'nin kurulması, bu bölgelerin civarında yeni işçi sitelerinin vücut bulmasında müessir olmuştur. Evvelce Mahmutpaşa veya Yeşildirek'teki bir fabrikanın şehrin muhtelif semtlerinden işçi toplamasına karşılık, bugün Rami veya Bakırköy'deki bir fabrikanın civardaki işçi sitelerinden kolayca işçi temini imkanına sahip olması, şehircilik bakımından olduğu kadar, sınaî faaliyetin intizamı ve hatta kalifiye işçi yetiştirilmesi bakımlarından büyük bir ehemmiyet arz etmektedir” [İstanbul'un Kitabı, 1957].

Konuya bu şekilde ehemmiyet veren iktidar, aşağıda mesken projeleri başlığı altında incelenecek olan çeşitli işçi mahallerinin kurulması konusunda da devletle işbirliği yapmıştır. Emlak ve Kredi Bankası ve İşçi Sigortaları kurumları ile birlikte yürüttükleri nice konut projesi, işçilerin barınma sorununu tamamıyla ortadan kaldıramasa da, büyük bir sorunun üstesinden gelinmesine yardımcı olmuştur.

Edinilen rakamsal veriler, 1950'lerdeki sanayi atılımlarının diğer döneme nazaran daha fazla olduğunu, harcanan miktarların da dolayısıyla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Tüm bunlar kuşkusuz, yerinde bir nazım planla bir araya geldiğinde sorunu en aza indirgeyecek şekle gelebilmektedir ancak her şekilde CHP döneminde sanayiye verilen değer ve yatırımdan daha fazlasının bu dönemde DP tarafından verildiğini söylemek mümkündür. Bunda, iki partinin başından beri tartışılan ve karşılaştırılan hem ekonomik hem de siyasi politikalarının farklılaşmasının rolü kaçınılmazdır.

3.2.6.2. Mesken Projeleri

Bu başlık altında, bir önceki kısımda tartışılmaya çalışılan konut sorununun çözümü için ne gibi projeler üretildiğine, bu projelerin hangi şartlarda, hangi kriterlere dayanarak sürdürüldüğüne ve hangi kesimleri kapsadığına değinilecektir.

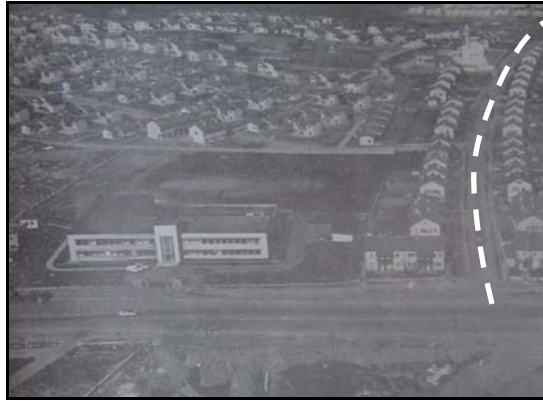
İlk olarak, kente modern bir çehre kazandırmak adına yeniden düzenlenen ve içerisinde barındırdıkları tesislerle adeta kendi kendine yetecek küçük birer şehir yaratmak amacıyla oluşturulan –ki Kuban [1995] da bu projeleri, bugünkü dev megapolis İstanbul'un minyatür habercisi olarak tanımlamaktadır- mesken mahallelerine yer verilecektir. Daha çok orta ve üst gelir grupları için düşünülen ve turistik değer yaratma amacını da güden bu mahallelerin ardından, yukarıda bahsedilmiş olan sanayi yatırımları kapsamında kurgulanan işçi site ve kooperatiflerine değinilecektir.

Sayınca fazla olan mesken projelerinin, daha önce de belirtildiği gibi, barınma ve mülk edinme sorunlarını sıfırlayıcı nitelikte olmadığı görülse de önemli bir açığı kapattığı belirtilmelidir.

Levent Mahallesi

1940’larda olduğu gibi Emlak ve Kredi Bankası, 1950’ler boyunca da konut üretimine devam etmiştir. Bunlardan ilk olarak yapımına 1940’larda başlanmış ancak 1950’lerin son yıllarında tamamlanmış olan Levent Mahallesi’ne değinilecektir. Başlangıçta çoğunlukla bahçeli müstakil evler olarak düşünülen mahalle içerisine 1950’lerde blok apartmanlar da inşa edilmiştir. Dördüncü kısım olarak adlandırılan bu alan, 80 blok içinde 367 lojmandan meydana gelmiştir. “Böylece boğazın sırt yolu Zincirlikuyu’ndan itibaren iskân sahası haline getirilmiştir” [İstanbul’un Kitabı, 1957]. Rapor içerisinde ayrıca Banka’nın, kurduğu bu mahalle ile bölgenin ihya edildiği de dile getirilmektedir.

Fotoğraf 3.14. Levent Mahallesi

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

Fotoğraf 3.15. Levent Mahallesi’nin Bugünkü Hali

Kaynak: www.google.com

“İstanbul halkının büyük rağbetine mazhar olduğu, çok muvaffak bir eser” olarak nitelendirilen Levent Mahallesi’nde, tamamlanmış olan 1374 adet konut için 53.256.000 lira harcanmış olduğu ifade edilmektedir.

Ataköy Sitesi

Levent Mahallesi’nin ardından ikinci büyük mesken projesinin yapımına Ataköy’de başlanmıştır. Burada yapılacak olan proje, sadece bir konut projesi değil aynı zamanda sosyal donatıları ile yeni bir yerleşim merkezi oluşturulmasını da kapsamaktadır. Bulunduğu konum itibari ile hükümetin ve belediyenin, turizm hedefini gerçekleştirebilmesi açısından da önemlidir.

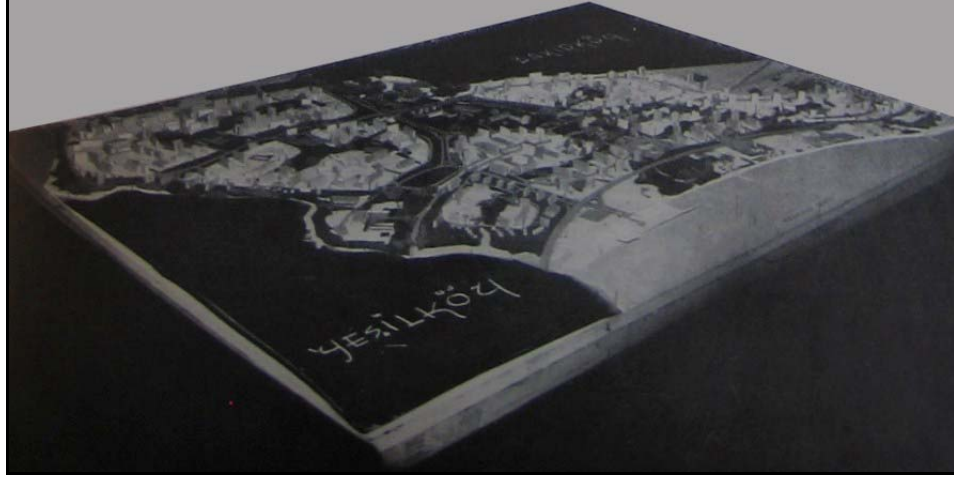
Fotoğraf 3.16. Bu fotoğrafta İstanbul Baruthane’de Emlak ve Kredi Bankası tarafından temelleri atılmış olan Ataköy Sitesi’nin maketinin Reisicumhur Celal Bayar ve Başvekil Adnan Menderes tarafından tetkiki görülmektedir

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

Menderes’in bizzat ilgilendiği Ataköy’deki bu yeni yapılacak konut mahallesi ile ilgili bilgileri, dönemin faaliyet raporundan edinmek mümkündür. Raporda, Baruthane’de 70 bin nüfuslu yepyeni bir şehrin temelini atıldığı yazılmaktadır. Bu yeni şehrin ismine de Ataköy denecektir. Daha önce asırlar boyu buranın, unutulmuş ve kendi haline bırakılmış olduğundan şikayet edilmekte ve Marmara kıyılarının vahameti sorgulanmaktadır. “Şimdi bu sahilde 40 hektarlık bir arazi otelleriyle, gazinolarıyla ve daha da büyütlecek plajlarıyla, parklarıyla İstanbul turizmine ayrılmıştır. Bu koy, bu unutulmuş koy artık Bebek’in mehtap güzelliğini paylaşacaktır” denmektedir.

Resim 3.1. “Ataköy Sitesi ve Plaj Tesislerinin Umumi Görünüşünü Belirten ve Bu 70 Bin Nüfuslu Muazzam Yeni Şehre Toplu Bir Bakış Temin Eden Ataköy Maketi”

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Ataköy'de yapılacak sitede; “9 modern mahalle, 9 taş pırlanta halinde Marmara'nın bu giranbaha (değerli) gerdanlığında patlayacaktır” [İstanbul'un Kitabı, 1957]. Hem denizin, hem güneşin, hem bahçenin hem de manzaranın bütün dairelerde birleştirilmesi hedeflenmiştir. Buradan da tıpkı bir önceki dönemde yapılan büyük konut mahallelerinde olduğu gibi, üst gelir grubunun merkeze alındığı, onlar düşünülerek bazı girişimlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır.

Diğer Mesken Projeleri

Bu iki büyük projenin yanı sıra Emlak ve Kredi Bankası'nın İstanbul'da üstlendiği, farklı mekan ve özelliklerde alanlarda da çeşitli konut projeleri yapılmıştır. Bunlar, maddeler halinde aşağıda sıralanmışlardır:

- Avrupa yakası girişinde “çirkinlik arzeden gecekondu sahasını medeni bir iskan topluluğu haline getirme” [İstanbul'un Kitabı, 1957] amacıyla “Çırpıcıçayırı namıyla maruf gecekondu mıntıkasının şimalindeki Vakıflar'a ait boş sahalarda 500 mesken” inşası.

“Bu inşaat İşçi Sigortaları ve Emlak Kredi Bankası tarafından müştereken yapılacaktır. Bunun hemen cenubunda mevcut 500 meskenlik gecekondu sakinleri, bu dairelere yerleştirildikten sonra, tedricen demiryoluna kadar, cenuba doğru imar planı muvacehesinde güzel bir işçi sitesi kurulmuş olacaktır. Buradaki vatandaşların hukuki durumları korunarak uzun vadeli kredilerle sıhhi mesken sahibi olmaları sağlanacaktır” [a.g.e].

- Yeni açılan Vatan Caddesi üzerinde yine Bankaca satın alınan 27.000 m²'lik sahada apartmanların inşası.
- Koşuyolu'nda 6.935.000 lira harcanan 429 yeni bina.
- Kazlıçeşme'de 432 m² üç kat üzerine ve 12 daireli olarak yapılan apartmana ayrılan saha 2188 m²'dir. "Site jarden tarzındadır. Kazlıçeşme'deki gecekonduların sahiplerinden 402'si, Belediye'nin yaptığı ifrazlara göre tapulanmıştır" [Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler, 1956].
- Atatürk Bulvarı'nın üzerinde tahsis edilen 94 daireli ve 35 dükkanlı blok apartmanlar.

Fotoğraf 3.17. Atatürk Bulvarı'ndaki Yeni Blok Apartmanlar ve "Bulvara Verdikleri Medeni Çehre"

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

- "Üsküdar'da Nakkaştepe mevkiinde Hazine'den 5218-5228 numaralı kanunlarla alınmış sahada, 227 evlik bir ucuz mesken mahallesi,
- Bakırköy/İstanbul Şosesi'nde, Hazine malı bir sahada 3046 evlik,
- Bakırköy/İstanbul Şosesi'nde, Hazine malı bir sahada 650 evlik,
- Bakırköy/Kartaltepe'de, Hazine malı sahada 660 evlik,
- Kadıköy/Uzunçayır'da, yine Hazine malı sahada 780 evlik,
- Sarıyer/Tarabya'da, Hazine malı 21 parça arsada 210 evlik,
- Sarıyer/İstinye'de, 3 adet Hazine malı arazide 870 evlik,
- Sarıyer/Emirgan'da, 20 adet Hazine malı arazide 302 evlik,

- Sarıyer/Emirgan'da 2 adet Hazine malı sahada 216 evlik,
- Yedikule/Silivrikapı'da Hazine malı bir sahada 65 evlik ucuz mesken mahallesi ihzar edilmiştir" [a.g.e].

Emlak ve Kredi Bankası'nın yukarıda sıralananlar dışında daha farklı bir kesim için de mesken projeleri ürettiği görülmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere, yukarıda sayılmış olan alanların bir kısmına, işçiler düşünülerek yapılan bu projeler, Banka'nın yanı sıra İşçi Sigortaları Umum Müdürlüğü'nün aracılığı ile yürütülmüştür. Sigorta Müdürlüğü, sigortalı işçilerin, mesken sahibi olmalarını sağlamak için kurdukları kooperatifleri finanse etmek ve bina inşaatlarının % 90'ını karşılayacak kredi vermektedir. Onun aracılığı ile Banka'dan kredi alınabilmektedir.

1956 ve 1957 tarihli faaliyet raporlarına göre, İşçi Sigortaları statüsüne göre yalnız sigortadan kredi alarak 1953-1957 yılları arasında faaliyete geçen kooperatifler ve onlara tahsis edilen semtler aşağıdaki gibidir:

1. İşçi Sendikaları Birliği Yapı Kooperatifi – Kadıköy/Koşuyolu, Üsküdar/Selamiali, Hasköy
2. Sümer Teknik Yapı Kooperatifi
3. Feshane Sümer Yapı Kooperatifi
4. Sigortalı İşçiler Yapı Kooperatifi
5. Devlet Demiryolları Sigortalı İşçiler Yapı Kooperatifi
6. Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayii İşçileri Yapı Kooperatifi – Bakırköy/Kartaltepe
7. Sümerbank Emek Yapı Kooperatifi
8. İstanbul Bira İşçileri Yapı Kooperatifi – Şişli/Abideihürriyet Yolu
9. Şeker Fabrikası Yapı Kooperatifi
10. Telsizler Yapı Kooperatifi
11. Gazeteciler Sendikası Yapı Kooperatifi
12. Deri ve Debağ¹¹⁰ İşçileri Yapı Kooperatifi
13. İnşaatçılar Cemiyeti Yapı Kooperatifi
14. Pancar Ekicileri Yapı Kooperatifi
15. Karayolları Yapı Kooperatifi
16. Güzel Konutlar Yapı Kooperatifi – Yıldız/Posta Caddesi
17. İstanbul Liman ve Doklar Gemi Sanayii İşçileri Kooperatifi – Kadıköy/Koşuyolu, Hasköy

¹¹⁰ “Debağ: Yaş deri ve pöstekileri bir eriyik içinde muamele ederek deri haline getiren kişi” [www.tdk.gov.tr].

18. İstanbul Elektrik, Gaz, Motorlu Taşıtl İşçileri Sendikası Yapı Kooperatifi – Üsküdar/Selamiali, Hasköy

19. Taşkızak Deniz İşçileri Sendikası Yapı Kooperatifi – Hasköy

Sayıları epeyce çok olan bu işçi sendikalarına kooperatif yaptırma konusunda çeşitli yardımların sağlanmasının kuşkusuz iktidarın sanayi yatırımları ile ciddi bir ilişkisi vardır. CHP zamanında yapılmış olan sanayi tesislerinin eksikliğini eleştirerek kentin çeşitli yerlerinde bu tesisleri sayı ve kapasitece artıran iktidar, bu alanlarda çalışacak kesimler için barınma imkanları sağlamayı da bir hedef olarak belirlemiştir. Bu sebeple, tesislerin tamamlanmasına yakın bir süre zarfında başlanılan işçi meskenleri, anlaşılacağı üzere sanayi bölgelerinin yakın çevrelerinde yer almaktadır. Zamanında sendikalaşmaya karşı ciddi bir tavır takınan iktidarın, sert ve baskıcı tutumuna karşı olarak bu kesimlere barınma imkanı sağlamanın altında şüphesiz sanayi sektörüne işgücü sağlama ve istihdam yaratma niyeti de yatmaktadır.

Yukarıda listesi bulunan kooperatifler dışında Belediye'den ucuz arsa temin ederek mahalle yaptıran kooperatifler de mevcuttur. Bunlara iki örnek olarak; Gazeteciler Sendikası ve Gazeteciler Cemiyeti Yapı Kooperatifi verilebilir. “Mecidiyeköy'deki Gazeteciler mahallesinin tamamı, 150'si ev, 60'ı apartman dairesi olmak üzere 210 lojmandır. Mahallenin kredisi kısmen İşçi Sigortaları Kurumu, kısmen de Emlak Kredi Bankası tarafından temin edilmiştir” [İstanbul'un Kitabı, 1957].

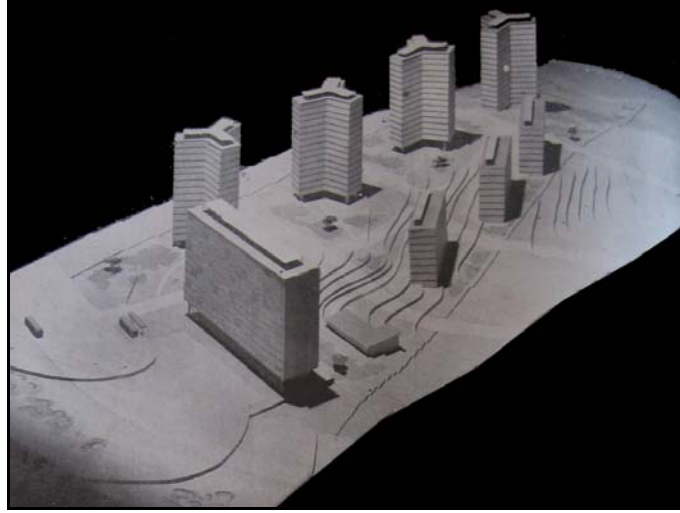
Fotoğraf 3.18. Mecidiyeköy'deki Gazeteciler Mahallesinden Bir Görünüm

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

“Diğer taraftan İstanbul’da Türkiye Emlak Kredi Bankası’ndan kredi alarak faaliyete geçen pek çok kooperatif, mahalleler tesis etme yolundadır” [a.g.e]. Bunlardan biri de İETT idaresi mensuplarının kurdukları ve ilk defa olmak üzere 16 katlı apartmanlar yaptıran Yapı Kooperatifi’dir. İnşaat tutarı 24 milyon lira olarak belirtilen mahallede; okul, çarşı, sinema, dispanser gibi tesisler de bulunmaktadır.

Resim 3.2. “Emlak Kredi Bankası finansmanı ile İETT mensupları kooperatifi tarafından 7 ve 16 katlı blok apartmanlar halinde Darülaceze ile Bulgar Hastanesi arasındaki sahada yapılacak 450 lojmanın maketi”

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

Yukarıdakilerle birlikte İşçi Yapı Kooperatifleri’nin İstanbul’da toplam 2032 adet konut yaptırdığı ve İşçi Sigortaları’nın da bu konutlar için 22 milyon liradan fazla harcama yaptığı belirtilmektedir.

3.2.6.3. Ulaşım Politikaları ve Kent İçi Yol Düzenlemeleri

DP iktidarı, memleketin ve özellikle İstanbul’un ulaştırma sistemini, “malzeme ve teçhizatının büyük bir kısmı çok yıpranmış, eskimiş ve çürümüş ve uzun zamandan beri bakımsızlık yüzünden geniş ölçüde tamir ve yenilemeye muhtaç bir halde” [Yeni İktidarın Çalışmaları, 1951] devraldığını dile getirerek bu konuda atılan ilk önemli adımın aslında bir ıslah ve kalkınma programının hazırlanmış olması olarak belirtmektedir. Aşağıda İstanbul özelinde yapılan şehir içi ulaştırma faaliyetlerine geçmeden önce ülke genelinde kabul edilmiş olan ulaşım politikasına değinmekte yarar var.

İlk iş olarak yıllardan beri ihmal edilmiş olduğunu belirttikleri demiryolu sistemini yeniden nizama kavuşturmak üzere, Demiryolu Nakliyat Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile CHP iktidarından devraldıkları demiryollarını km. bazında uzatmışlar ve tamir edilmesi gereken yerleri yeniden düzenleyerek gerekli gördükleri noktalarda köprüler kurmuşlardır. Bu işlemler sırasında, süreci hızlandırmak adına, Marshall Yardımı'ndan faydalanarak takım ve teçhizatların takviyesine çalışılmıştır. Demiryolları için 1950'lerde odaklanılan hatlar çoğunlukla; Elazığ-Van, Erzurum-Horasan-Sarıkamış ve Narlı-Gaziantep-Karkamış hatları olarak sıralanmaktadır.

Aynı zamanda hem demiryolu hem de karayolu ulaşımının yetersizliği ve ekonomik pahalılığı üzerine de yoğunlaşmış ve bu sorunu ortadan kaldıracak çeşitli girişimlerde de bulunulmuştur: “Modern ekonomide münakale (ulaşım) şebekesinin başlıca unsurunu teşkil eden yol ağının tam randımanla memleket iktisadiyatına fayda vermesi, bu ağı en ufak istihlal bölgelerine kadar uzatarak, bu yerleri büyük merkezlere, istihlak bölgelerine, ihraç liman ve iskelelerine bağlamakla kabil olacaktır” [Yeni İktidarın Çalışmaları, 1952]. Bu anlayışla, Devlet Yolları ağını, gerçek ihtiyaca göre yeniden tevsi, tesis ve modern bir hale getirerek, İl ve Köy yollarının da memleketin şartlarına uygun standartlara göre yapılması imkanları üzerinde önemle durulduğu yine aynı kaynakta belirtilmiştir: “Bu suretle yol manzumesini bir bütün olarak ele almak zaruretine inanan Demokrat Parti iktidarı, yol işlerini, muasır telakki ve tecrübelerle uyarak planlaştırmıştır. Diğer sınıf yollar, bu ağdaki en verimli hareketi sağlayacak ve memleketin bütün istihlal ve istihlak sahalarını bu şebekeye raptedecek şekilde tertiplenmiştir” [a.g.e].

Yukarıda belirtilmiş olan çalışmalar ve daha 1952 senesinde ileriki dönemler için oluşturulmuş ulaşım kalkınma programı kapsamında belirtilen rakamlara göre, bu 2 senelik dönem içerisinde yapılanların, CHP'nin 1940-1949 yılları arasında yaptıklarına tekabül ettiği iddia edilmektedir. Benzer şekilde, yine bu iki sene içerisinde yapılan köprü çalışmalarının da, CHP'nin 12 senelik çalışmalarına karşılık geldiği söylenmektedir: “Kaldı ki, bu son senelerde yapılan yolların ve köprülerin emniyet, sürat, rahatlık ve diğer vasıf ve şartlar bakımından haiz oldukları hususiyetler rakamla ifade edilemeyecek bir üstünlük arz etmektedir” [a.g.e].

Tüm bu çalışmalar için, Devlet bütçesinden yardımlar yapıldığı ve bu yardımların seneler geçtikçe arttığı dile getirilmektedir. Özellikle İl ve Köy yolları için Devlet bütçesinden, “müessir bir şekilde yardım yapılması zarureti”nden bahsedilmekte ve

bunun için ilk günden beri Demokrat Parti'nin çeşitli alanlarda beyanları bulunduğu üzerinde durulmaktadır. Bu konuda da CHP ile yarışan DP, bütçeden alınan yardımların önemine vurgu yapmaktadır: “Bu paranın eski iktidar zamanında olduğu gibi mevzu ve maksat dışında harcanmasına ve bir program dahilinde sarf edilmesinde bilhassa hassasiyet gösterilmiş olması, bu sahada kemiyet bakımından olduğu kadar, keyfiyet bakımından da ileri bir adım atıldığını açıkça ifade etmekteyiz” [a.g.e].

1953 yılına gelindiğinde, özellikle karayolları, hala iktidarın önemle üzerinde durduğu bir dava olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde, bölgeler arası büyük sirkülasyonu sağlayacak en az 30 bin kilometrelik bir devlet yolu ağına, kesin suretle ihtiyaç duyulduğu dile getirilmektedir. Bu sebeple DP'nin, “yol davasının gerçekleşmesinde tam manasıyla iktisadi olan yeni bir sistemle” çalışmalarında ilerlemekte olduğu belirtilmektedir. “Bu sisteme göre; yol şebekesi tahakkuk ettirilirken hiçbir yola lüzumundan fazla para yatırılmaması üzerinde durularak trafiğin icabettirdiği şekilde yol yapılması cihetine gidilmektedir” [Yeni İktidarın Çalışmaları, 1953]. Yukarıda hedeflenen işler için bu yıl itibarıyla tahsis edilen meblağın ise yine eski iktidar devrindeki ödeneğin dört katı olduğu vurgulanmaktadır.

Avrupa ülkelerinde olduğu gibi “ileri tekniklerle modernleşme” ve “ekonomik canlanma” söylemlerinin ülke genelinin ötesinde, vücut bulduğu yer kuşkusuz, Batı'ya açılan kapı olarak görülen İstanbul'dur. Bu sebeple iktidarın “modern ulaşım”a verdiği önemi, İstanbul kentinde yürütülen yol çalışmalarından okumak önemlidir. Kuban [1995], kent içi modern ulaşım Menderes'in verdiği önemi şu şekilde tarif etmektedir:

“1950'lerde bu geniş caddeler, bulvarlar, meydanlar ve onları dolduran otomobiller, Amerikan kentlerinin görünümüyle de bütünleşerek Doğulu'nun kalbini fetheden çağdaş dünya imgelerinin başında geliyordu. Savaşın galip çıkanların dünyası motor, otomobil, otoyol, bulvar ve gökdelen imgeleriyle kuruluyordu. İstanbul'u imar etmeye kalkışan politikacıların hayallerini dolduran Batılı kenti gerçekleştirme istekleriyle motorlu araç ve otomobil satmak isteyenlerin ve onların aracılığını yapacak yerli işadamlarının istekleri özdeşleşiyordu. Menderes ve çevresindekiler için çağdaş kent, yol-meydan-otomobil üçgeninde tanımlanmıştır”.

Menderes'in, bir noktadan baktığı zaman, en az 500 metre ilerisini görmek istediği ve bu mantığa göre açtığı yeni yolları ve bunlara bağlı olarak düzenlenen yeni

mevdanları, yapım sırasına göre aşağıda görmek mümkündür. Ancak belirtilmelidir ki, “1950’lerde asıl amaç ne trafik sıkışıklığını önlemektir ne potansiyel nüfus artışına çare aramak; ne de mesela otomotiv sanayiine bir ivme vermek, imar hareketlerinin motivasyonu ekonomik veya demografik değil, ideolojik ve politikti” [Boysan, 1990b].

Edirne-İstanbul Yolu

1950’den önce İstanbul Topkapı’dan havalimanının bulunduğu Yeşilköy’e kadar uzatılan ve adına Londra Asfaltı denilen ana yolun genişliğinin 6 metre olmasından kaynaklı kazaların yaşanması sebep gösterilerek bu yol DP döneminde 50 metre genişliğine çıkartılarak adı, “Devlet Yolu” olarak değiştirilmiştir.

Fotoğraf 3.19. “Zamanında büyük laflarla propagandası yapılarak Londra Asfaltı gibi özentili bir isim de takılmış olan, iki otomobilin yan yana zor geçtiği 6 metre genişliğindeki ivicalı yol”

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

Aradaki bu “muazzam” farkın iki devir arasındaki fark olduğunu dile getiren İstanbul Belediyesi, “şehre tam bir ihtişamla giren” bu yolun, “İstanbul’un büyük imar hamlesi ve geniş yol faaliyeti erevesi içerisinde mütalaa edilerek yapılmış olan ilk büyük yol” [İstanbul’un Kitabı, 1957] olduğunu belirtmektedir.

Fotoğraf 3.20. “Gidiş-geliş yol şeritlerinin her birinde 5 otomobilin yan yana rahatça gidebileceği, ortası trotuarlı, cıva buharlı lambalarla aydınlatılan 50 m. genişliğindeki Edirne-İstanbul Devlet Yolu”

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

Yukarıda Ataköy Sitesi projesinde de görülebilecek olan bir yol da, bu devlet yoluna bağlanmaktadır. Böylelikle o “sayfiye şehri”nde yaşayan 70.000 nüfus rahata kavuşacaktır.

Millet Caddesi

Millet Caddesi, yeni genişletilmiş olan İstanbul-Edirne Devlet Yolu’nun şehre girdiği noktada başlatılmış ve İstanbul Surları’nın hizasındaki Sen Romen Burçları’nın arasından geçirilerek Aksaray’a doğru uzatılmıştır. Bu tarihten 500 sene önce Fatih’in askerlerinin, şimdi ise medeni bir anlayışın bu kapıdan girdiği belirtilerek o iki burç arasında kalmış “viran” mahallelerin yıkılması meşru görülmüştür: “Medeniyetin kudreti bu zahife evleri ortadan kaldırmış, onun yerine muazzam bir yol açmıştır” [İstanbul’un Kitabı, 1957]. Bu söylem, iktidarın kente karşı tutumunu rahatlıkla gözler önüne sermektedir.

Kendi dileklerinin yanı sıra orada ikamet eden halkın da böyle bir yola ihtiyaç duyduğu, aslında onların isteği doğrultusunda böyle bir işe girişildiği belirtilmektedir: “Mesela bu semtlerde oturanlar nakil vasıtası bakımından sıkıntılar çekmişlerdir. Ama şimdi beton bir yol, nesillerden nesillere intikal edecek bir yol, bütün haşmetiyle trafiğe açıldıktan sonra çekilenler unutulmuştur” [a.g.e].

Fotoğraf 3.21. “Millet Caddesi’nin Aksaray’dan Taşkasap ve Çapa istikametinde Topkapı’ya doğru uzanışı ve güzergah üzerindeki hummalı faaliyetten öyle bir sahne ki, bu cadde bittiği zaman daima itibarla anılmaya sebep olacaktır”

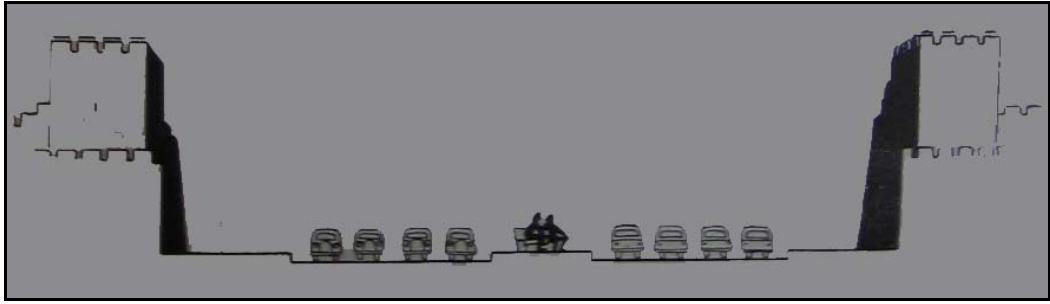
Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

Peki bu yollar neden bu kadar geniş açılıyordu? Bu soruya Belediye'nin yanıtı, yolların bu zamana kadar dar olduğu için İstanbul'un bu hale geldiği yönündedir. Devrin değişmesi ile birlikte motorlu taşıtların da şeklen değiştiği ve kamyonların dahi şehir içi yolları kullandıkları, bu sebeple onlara uygun yolların açılması gerektiği fikri Belediye tarafından kabul görmüştür. Bunda Topkapı'nın, o dönem İstanbul'un Avrupa'ya açılan kapısı olma özelliği göstermesinin payı da oldukça yüksektir. Ne de olsa Demokrat Parti'nin amacı da buydu, Avrupa'ya kolay açılabilmek...

3 ay gibi kısa bir zamanda tamamlanan Cadde'ye "Millet" isminin verilmesinin de ayrı bir önemi vardır: "Bu yeni caddeye Millet Caddesi diyoruz. Elbette bu cadde, bu büyük milletin şanına layık bir şekilde olmalıdır" [a.g.e].

Her biri 14'er metrelik gidiş geliş yollarında dörder şerit olan Cadde'nin üzerinden günde 80 bin aracın geçeceği hesap edilmiştir. Yaya kaldırımları ise 7'şer metredir.

Resim 3.3. Millet Caddesi'nin Kesiti

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Bu kadar geniş bir yol yapımında elbette istimlaklar da kaçınılmaz olmuştur. Öncelikle burçların arasında kalan mahalle, ardından Aksaray-Haseki yolunun Cadde'ye bakan cephesi, son olarak da Sulukule'nin bir kısmı istimlak edilmiştir. Hatta bugün bile yıkımı çokça tartışılan mahallenin o zamanki istimlak için raporda belirtilen karar da söylem de birbiri ile benzerlik göstermektedir: "Turistik bir mahalle haline getirilerek İstanbul'un görülmeye değer yerlerinden biri hüviyetini alacak olan Sulukule, birtakım derme çatma salaşlar mahallesi olmaktan kurtulacaktır"¹¹¹.

¹¹¹ Aynı söylem bugün de yönetimdekilerin dillerine pelesenk olmuştur. Değişmeyen bir amaç olarak önümüze çıkan "turistik değer artırılması" istemi, bugün Sulukule'nin tamamının yıkılmasına,

Fotoğraf 3.22. Aksaray-Haseki Yolunun Caddeye Bakan Kısımında İstimlak Edilen Evler ve Sulukule'nin “Temizlenmesinden” Bir Görünüm

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Vatan Caddesi

Vatan Caddesi Topkapı ile Edirnekapı arasında Bayrampaşa vadisinden tamamıyla düz bir hat halinde ve hafif bir eğimle surlardan Aksaray'a doğru açılan yoldur. Bu yolun açılmasındaki sebeplerden birisi, Bayrampaşa'da kurulacak olan 100 bin kişilik stadyumdur. Bu yol, stadyumu şehre bağlamak amaçlı açılmış olsa da stad hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Vatan Caddesi'nin memlekette bu zamana kadar açılmış olan en geniş yol olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda en modern yol tekniği ile inşa edileni de bu yoldur. Çünkü Cadde'nin tıpkı Champs Elyses gibi olması istenmiştir. Bu Cadde ile İstanbul'un, dünyanın en modern yollarından birini kazandığı iddia edilmektedir. Bu iddia, Vatan Caddesi'nin kentin en “mutena” yeri olarak lanse edilmesine ve bölgedeki emlak fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Böylelikle “Aksaray, İstanbul'un en pahalı yerlerinden biri oldu” [Boysan, 1990b].

Fotoğraf 3.23. Yapım aşamasında Vatan Caddesi

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Osmanlı'dan bu yana orada yaşamakta olan gerçek sahiplerinin İstanbul'un diğer bir ucuna sürgün edilmesine, dolayısıyla hayatlarının tamamıyla değişmesine neden olmuştur.

Yolun 14'er metre gidiş ve geliş şeridi ve ortasında 12 metrelik yeşil refüjü vardır. “Ayrıca Vatan Caddesi'nin her iki tarafında büyük blok binalar, resmi ve hususi sektöre ait siteler vücuda getirilerek bu güzel yol daha da kıymetlendirilecektir” [a.g.e].

Fotoğraf 3.24 “İstanbul'un geniş imar kalkınmasının her safhasıyla yakından alakadar olan ve verdiği direktiflerin tatbikatını bizzat ve yerinde teftiş eden Başvekil Adnan Menderes, yol şantiyesinde”

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Ordu Caddesi

Ordu Caddesi, Aksaray Meydanı'ndan çıkıp Laleli'den geçerek Beyazıt Meydanı'na varan ana akstır. Genişliği 30 metre olarak düşünülmüştür. Ancak yol yapımına başlanmadan önce, Cadde'nin giriş yerinde yer alan Koska Bölgesi'nin “çirkin” olduğu iddia edilerek, burada istimlake girişilmiştir. “Ortaçağ'dan bile geriye ait hissini veren bu görünüş, bugün tamamıyla kalkmış, imarın bütün İstanbul'a getirdiği medeni çehre buraya da hakim olmuştur” [a.g.e] denmektedir.

Fotoğraf 3.25. Çirkin Olduğu İddia Edilerek İstimlak Edilen Koska Bölgesi

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Fotoğraf 3.26. Ordu Caddesi'nin İnşaat Çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Cadde'nin hafriyat işlemleri sırasında bulunan tarihi eserlerin derhal Arkeoloji Müzesi'ne gönderilmesi de aslında ilginçtir. Geniş yollar açmak için tarihi yapıları bundan önce defalarca gözünü kırpmadan yıkabilen bir anlayışın, bazı eserleri Müze'ye göndermesi, dönem boyunca bu konuda Belediye'ye yöneltilen eleştirilerin bir sonucu olarak okunabilir.

Fotoğraf 3.27. “30 metre genişliğindeki Ordu Caddesi'nin Laleli'den görünüşünü tespit eden bu resimde ufuk, Aksaray Meydanı'nı aşarak 50 metre genişliğindeki Millet Caddesi'ne doğru uzanmaktadır. Modern şehircilik anlayışının en mükemmel bir perspektifini burada görüyoruz. Milli servetin israfına fırsat vermeyen düz ve kestirme yol, geniş, havadar ve ferah cadde... İstanbul'un imar kalkınması planının ana prensipleri bunlardır”.

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Açılan bu büyük ve geniş yolların yanı sıra İstanbul'da ara sokaklar da düzenlemeye tabii tutulmuştur. Özellikle Millet ve Vatan Caddeleri yapılırken, onların etrafında olan ara sokakların da yeniden inşasına girişilmiştir. Ele alınan bu sokakların genel

olarak 9-30 metre arasında değiştiği belirtilmektedir. Böylelikle “yalnız İstanbul’da cihetinde Belediye’nin 1957 yılında yaptırdığı yollar 47.267 metreyi buluyor. Adedi ise 122’dir” [a.g.e].

Unkapanı-Eyüp Sahil Yolu

50 metre genişliğinde olması planlanan ve Haliç Sahil Yolu adını alan bu caddenin mümkün mertebe sahili şerit halinde takip etmesi düşünülmüştür. “Sahilden uzaklaştığı zaman deniz ile yol arasında kalacak arazi parçaları, eğlence yerleri, gazino ve kahve ve parklar için ayrılacaktır. Sahil yolunun kara tarafına rastlayan kısım ise, büyük mağaza ve apartman bloklarına tahsis edilecektir” [a.g.e]. Bu düşünceden de anlaşılacağı üzere, diğer geniş caddelerin yapımında olduğu gibi bu sahil şeridinde de yurtdışındaki örneklerden esinlenilmiştir. Özellikle bu sahil şeridini bu kadar çekici hale getirmek, hazırda turist çeken bu tarihi bölgeyi iyice canlandırmanın bir diğer ayağıdır.

Bu sahil şeridi de 14’er metre gidiş-geliş yönü ve 7 metrelik refjl olarak toplamda 35 metrelik bir genişliğe sahip olacak ve Fatih ve Haliç yolu ile birleşecektir: “Fatih Bulvarı, sahil yolundan geçecek ve karşı sahilde Kasımpaşa’ya uzanacak yeni köprü ayağına varacaktır. Bu suretle Beyoğlu Ciheti, Haliç üzerinden 100 bin kişilik stada bağlanmış olacaktır” [a.g.e]. Aynı zamanda bu yol, Cibali İskelesi önünden sahili takip ederek Fener’e kadar uzanacaktır. Ayvansaray’da ise, Surlar’ın Haliç’teki başında, yol sahilden ayrılarak içeriden devam edecek, yeni yapılacak bir köprü ile Beyoğlu ve Abide-i Hürriyet’e bağlanacaktır. Sahil şeridinden ise fabrikaların arkasından geçerek Eyüp’e varacaktır.

Tüm bu güzergah ile Tarihi Yarımada’nın yarı çevresi turlanmış olacaktır. Ayrıca bu yol üzerindeki tarihi eserlerin çevreleri ile yeniden ele alınacağı ve göz önüne çıkarılacağı söylenmektedir. Amaç, daha önce de değinildiği üzere, bu şeritle birlikte turizmi canlandırmaktır.

Eminönü-Unkapanı Yolu

Bu yolun açılması sırasında belki diğer alanlardakinden daha çok istimlak çalışması yürütülmüştür. zelliği itibari ile tarihi bir alan olan burada, iktidar, “eski harap hanları”, “baraka dükkanları” yolun yapımına engel olarak görmüş ve “hoş bir görüntü” sergilemedikleri için yıkma kararı almıştır. Yıkım işlerinin tamamlanmasının ardından yolun inşaatına başlanmıştır. “Yeni yol, sahilden 200

metre kadar içeriden geçmekte ve genişliği 50 metreyi bulmaktadır. (...) Diğer taraftan Eminönü'nde Mısır Çarşısı'nın arkasında Kurukahveciler'in bulunduğu noktadan Beyazıt'a 30 metrelik diğer bir yolun inşası da düşünülmektedir" [a.g.e].

Fotoğraf 3.28. "Eminönü-Unkapanı Caddesi'nin İnşasına Başlanmak Üzere Eminönü Meydanı'nın Haliç Kıyısı Bölgesi ve Ortaçağ'dan Kalma Birer Mezbele Halindeki Balıkpazarı Sokaklarının Tamamen Temizlenmesiyle Sahanın Aldığı Şekil"

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Bu iki bölge arasındaki yol yapımının yanı sıra çeşitli imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Emekli Sandığı ve İşçi Sigortaları gibi kamu kurumları bu alanda bazı tesisler yapmışlardır. "Daha çok iş hanı inşaatı bu mıntıkanın büyük bir ihtiyacını karşılayacaktır. (...) Bu büyük mağazalar sayesinde İstanbul esaslı bir noksanını tamamlayacaktır" [a.g.e]. Bu tesislerle turizmin ve ticaretin canlandırılmasını isteyen iktidar aynı zamanda bu alanın, Türkiye'nin birçok bölgesini doyuracağını söylediği zahire limanı vazifesini de göstereceğine inanmaktadır. Tamamıyla yıkılan bu bölgede sadece Hal binası bırakılmış, bu binanın yanında Anadolu'nun birçok bölgesine mal sevkiyatı yapacak yeni bir rıhtım inşa edilecektir.

Sadece bir yol yapmakla sağlanamayacak diğer kalkınmacı hedefler, yukarıda bahsedildiği gibi çeşitli kurumların faaliyetleri ile sağlanmak istenmektedir. Bu hedef ve gelecek senaryosu Belediye tarafından şu şekilde tasvir edilmiştir:

"Unkapanı-Eminönü arasında yapılacak muazzam tesislerle, İstanbul'un büyük iş sahası daha geniş kapasitede faaliyet gösterecektir. Böylece, iş adamlarımızın daha rahat ve daha büyük çapta iş yapmaları da sağlanmış olacaktır. Modern satış yerlerinden ve büyük mağazalardan alış veriş edecek olan halk da büyük bir rahatlığa kavuşacaktır. Aynı zamanda büyük mağazalar, fiyatlarda nazım rol oynayacak ve böylece piyasa tanzim edilecektir" [a.g.e].

Bu meyanda yeni açılan bu iş sahasında yapılan istimlaklara karşılık dükkanları yıkılan tüccarlara Unkapanı'nda 394 dükkan yapılmıştır. “Bu suretle esnaf ve tüccar, iş hayatlarına devam etmek imkanını bulmuştur” [a.g.e].

Fotoğraf 3.29. Balıkpazarı'nda dükkanları istimlak edilen esnafa tahsis edilen 394 dükkanın bir kısmı

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Taksim-Şişli Yolu

Taksim Meydanı'ndan Şişli istikametine giden yol üzerinde Divan Oteli'nin karşısına rastlayan kısımdaki eski binalar yıkılmış, bunların yerine şimdiki büyük apartmanlar o dönemde yapılmaya başlanmıştır. İleriki dönemlerde ise yola cephesi olan binaların çıkıntı kısımları da yıkılarak, yol 8 metre daha genişletilecektir. “Harbiye ile Osmanbey arasında çıkıntı teşkil eden binalar tamamen yıkılmış, bu suretle gidiş-geliş istikametine göre bu civarda da yolun 30 metreye çıkarılması temin olunmuştur” [a.g.e].

Fotoğraf 3.30. Taksim-Şişli Arasındaki Yol Güzergahı ve Yeniden Ele Alınacak Taksim Meydanı

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Bu sırada yolun başlangıç kısmına denk gelen meydan düzenlemesi de yeniden ele alınmıştır. Meydanın ortasındaki Cumhuriyet Anıtı, yeni bir şekil verilecek olan Gezi Parkı'nın ortasına alınarak, Parkı'n o zamanki seviyesinden Taksim Gazinosu hizasına indirilmesi planlanmıştır. Benzer şekilde Meydan'ın Sular İdaresi'ne ait tesislerin bulunduğu kısmına da yine blok apartmanlar inşa edilecektir.

Sahil Yolları

DP iktidarından önce İstanbul özelinde yapılan çalışmaların, sahil yollarını kapsamadığı ve İstanbul'un dahi bu yollara sırtını çevirdiği, Menderes tarafından dile getirilmektedir. Oysa Menderes Hükümeti şu an İstanbul'un imarında tamamıyla sahili takip ederek, Florya'ya uzanacak yol üzerinde önemle durmuş ve bu yolun tanzim edilmesi konusunda aceleci davranmıştır. Bu hızla, yol, çok kısa bir zamanda Sirkeci'den Kazlıçeşme'ye vardırılmıştır.

Toplamda 22 km. uzunluğunda olduğu söylenen güzergahın, Sirkeci ve Baruthane arasında kalan yaklaşık 12 km.'lik kısmı Karayolları tarafından yapılmıştır. Yolun Florya'ya kadar uzanan kısmını ise dönemin imar faaliyetlerinde önemli role sahip olan Emlak ve Kredi Bankası üstlenmiştir. Banka'nın inşa ettirdiği yolun uzunluğu yaklaşık 2,5 km. iken planlanan yolun diğer kalan 7 km.'lik kısmı ise Belediye'ye verilmiştir. Güzergah şu şekildedir: “Sirkeci Meydanı'ndan başlayan sahil yolu, bugünkü Devlet Demiryolları sahasının bir kısmından, Sarayburnu Parkı içindeki Atatürk heykelinin yanından Topkapı Sarayı eteklerinden geçip Ahırkapı istikametinde surların sahil kısmından devam ederek Kadırga-Yenikapı-Narlıkapı-Yedikule ve Baruthane'ye bağlanmaktadır” [a.g.e].

Yukarıdaki güzergahın düzenlenmesi aşamasında, yol üstünde tarihi eserlerin restore edilerek canlılıklarını artırma çalışmalarının yanı sıra, sıkça başvurulmuş bir yöntem halini alan istimlaklar da yapılmıştır. Bu yıkımlar daha çok surların bulunduğu çevrede yer alan gecekondulara yöneliktir ve bu yapıların kaldırılması ile ancak etrafın güzelleşeceği, düzenlemeyi yapanlarca kabul edilen noktalardan birisidir.

“Eski İstanbul'un Marmara Sahil Yolu'nun yapılması için, kıyıları toprak ve molozla dolduruldu. Rıhtımlar yapıldı. Sonra yine dolgular yapıldı. Şehir yapısını ve tarihini koruma düşüncesi bir kere tecavüze uğrayınca, gelen geçenin sonu gelmedi. Hala o kıyıları döküm yeridir” [Boysan, 1990a]. Gerçekten de o dönemde önce çıkan bu

anlayışa, günümüzde de sıkça başvurulmakta, kentin sahil kısmının doğal yapısı gün be gün bozulmaktadır.

Boğaz Sırtındaki Yollar

Boğaz'da oturanların yol eksikliği yüzünden Boğaz'a hasret kaldıkları ve daha önceden yapılmış dar yolların, birbiri ardına gelen kazalara neden olduğu söylemi ile sırtlardaki yolların genişletilmesi çalışmalarına başlanmıştır. Aynı zamanlarda Boğaz'ı sahilden de dolaşan yolların, sırtlardaki bu yollar ile buluşarak, Boğaz'ı kucaklaması istenmektedir.

Yapılması planlanan istikametlerden ilki Mecidiyeköy'e doğru uzanan yoldur. Gidiş-geliş toplamda 30 metre genişliğinde açılan bu yolla Boğaz'ın sırtlarına ulaşmanın artık daha kolay olacağı vurgulanmıştır.

Ardından Yıldız Yolu önem kazanmıştır. Zincirlikuyu'dan Beşiktaş'a doğru inen bu yol ise ortalama 50 metredir. "Etrafi barakalardan temizlenmiş olan yolda daha şimdiden temiz yüzlü binalar, güzel apartmanlar yükselmeye başlamıştır" [a.g.e]. Beşiktaş'tan Boğaz'a açılan bir pencereye benzetilen yolun, denizden çok güzel gözüktüğü iddia edilmektedir.

Tekrar Zincirlikuyu tarafına gelindiğinde, bu sefer Levent Mahallesi sağda kalacak şekilde devam eden güzergah ele alınmıştır. Boğaz sırtlarına devam eden Büyükdere aksı, yine bu dönemde genişletilen ana yollardan bir diğeridir.

Fotoğraf 3.31. Levent Yönünden Büyükdere Aksı

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Bu genişletilen Büyükdere aksı Maslak'a vardığında, İstinye'ye devam eden güzergahın da genişletilmesi gerekliliğini düşündürmüştür. "O eski fiyong bağı gibi düğümlü dar yol müzelik olmuş yanda kalmıştır. Yeni asfalt yolun burada uzunluğu 3 kilometreden fazladır. Dev makineler dağları devirmiş, çukurları doldurmuş ve İstinye'yi en kısa şekilde Şişli'ye bağlamıştır. Şişli'den orta süratle de gitseniz, hemen bir çeyrek sonra İstinye'desiniz" [a.g.e]. Bu kadar kısa vakitte varılabilen ve genişletilen bu yol yapımının, İstinye'yi Beyoğlu'nun dahi en yakın sayfiye yeri haline getirdiği söylenmektedir.

Maslak mevkiinden bu sefer Hacı Osman istikametine ve oradan Tarabya'ya gelindiğinde, yine buralarında geniş yollara ihtiyacı olduğu düşünülmüştür. Hacı Osman yolu yaklaşık 25 metre genişliğinde düzenlenmiştir. Tarabya koyuna inen bayır ise 17 metreye genişletilmiştir.

Hacı Osman'ın Tarabya dışında diğer bir kolu da Büyükdere'ye inen akstır. Bu yolun da genişletilmesi ve asfaltlanması planlanmıştır. 1957 yılında henüz bu yol ele alınmamıştır.

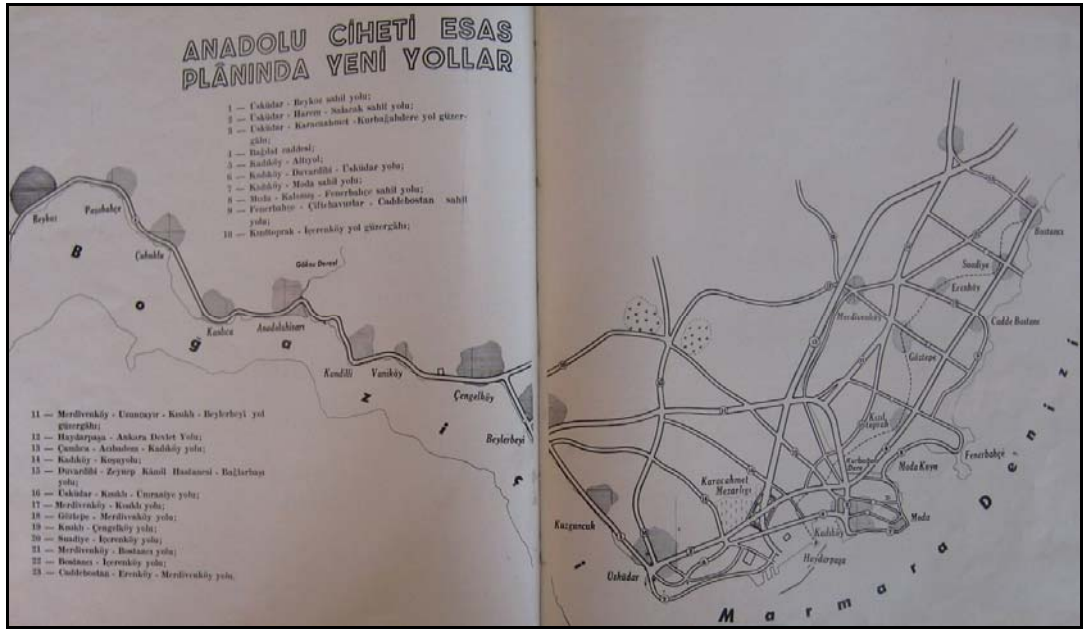
Boğaz sırtlarındaki bu yollar ile İstanbul'un kuzey sırtları geniş ve asfalt yollar ile çevrelenmiş durumdadır.

Anadolu Yakası

Anadolu yakası da bu geniş çaptaki imar hareketlerinden nasibini almıştır. Hem geniş yollar hem de yeni meydan düzenlemelerine bu yakada da başlanmıştır. Özellikle Üsküdar-Haydarpaşa ve Pendik arasındaki Devlet Yolu'nun, tünel ve köprülerle ikmal edilmesi düşünülmüştür. Benzer şekilde Üsküdar-Beykoz arasındaki sahil yolu da ele alınmıştır. Bu yollar Üsküdar ve Kadıköy Meydanları'nın yeniden düzenlenmesi ile inşa edilmiştir.

Bu düzenlemelerde yine turizm olgusu ön plandadır. Bu yakadaki düzenlemeler, sahilde yeni açılacak turistik tesisler ile güçlendirilmek istenmiştir. "Kısacası Anadolu yakası, geniş imar hareketleri ve inşa olunan yollarıyla az zamanda yeni çehresine kavuşacaktır. Uzun yıllar boyunca ihmal edilmiş olan bu mıntıka artık İstanbul'un mamur bölgelerinden biri haline gelecektir" [a.g.e].

Resim 3.4. Anadolu Yakası Planı Kapsamında Yapılan Yeni Yollar

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Kısa zamanda tamamlanan bu yol çalışmaları ile daha şimdiden kentin çehresinin değiştiği vurgulanmaktadır. “Daha dün bir harabe halinde bulunan şehrin bir kısmı şimdiden açılmış ve ferahlamıştır” [a.g.e]. Benzer bir söylemi Boysan [1990b] eleştirel bir tavırla ancak yerinde bir tespitle aşağıdaki gibi dile getirmektedir:

“Yeni yapılan yollar, yüzyıllardır yaşayan mahalleleri ortadan kaldırdılar, binlerce insanı yerlerinden ettilerse, aynı zamanda bütün İstanbul’u herkese açtılar, tarihinde ilk kez İstanbul açık bir şehir haline geldi. Büyük bulvarlar, dışa oldukça kapalı mahallelerin kapılarını ardına kadar açtı. Mahalleler ketumluklarını ve kendi özgü karakterlerini yitirdiler ve yavaş yavaş büyük bir Türk şehrinin birbirine benzer semtlerine dönüştüler. Kozmopolit Doğu Akdeniz şehri, yerini ulusal bir metropole bıraktı”.

Metro

İstanbul’u artık bir dünya kenti olarak gören Menderes, Avrupa kentlerindeki benzer ulaşım sistemlerini metropolitenleşen İstanbul için de düşünmektedir. İETT İşletmeleri Umum Müdürlüğü tarafından İstanbul kent trafiği ve İstanbul’da toplu taşıma işlerinin daha rasyonel bir tarzda düzenlenmesi için “salahiyet sahibi ecnebi mütehassıslara” yaptırılan etüdler sonucunda, ilerleyen zamanlarda İstanbul’da yolculuk yapan kişi sayısının hızla artacağı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple kentin belirli güzergahları için metro sisteminin getirilmesi planlanmıştır. “Şebekenin şimal müntehasının (kuzeydeki son noktasının)” Mecidiyeköy’de bulunması uygun

görülürken, kentin “cenup kısmında” ise yani Aksaray tarafında Yenikapı Şimendifer İstasyonu düşünülmüştür. İleride Sirekeci’dekinin de buraya nakledilmesi ile Avrupa Şimendifer Banliyösü’nün doğrudan doğruya şehir metrosu ile iltisaki temin edilmiş ve aynı zamanda “Trakya mıntikasından karayolu ile şehre gelen ve gidenlerin metro ile irtibatları sağlanmış ve nihayet bir hinterlanda malik olan Aksaray mevkiinde topraküstü umumi münakele vasıtalarının şehir metropoliteni ile aktarması mümkün bulunmuştur” [a.g.e].

Fotoğraf 3.32. “İstanbul’un Münakele Meselesini Esaslı Şekilde Halledecek ve Mecidiyeköy İle Yenikapı Arasında İşleyecek Olan İstanbul Metro Vagonlarından Biri”

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

Tüm verilerin nazım plana işlenmesi sağlanan 11.750 km. uzunluğunda ve 15 istasyonluk bu sistem ile birlikte Taksim-Beyazıt arasındaki mesafe 30 km. hızla 10 dakikada kat edilebilecektir. Bu metronun trafik sorununu çözecek bir alternatif olmasının yanı sıra iktidarın hala daha devam eden yabancı sermaye tutkunluğunu gösteren bir araç olması ile önem kazanmaktadır. Metronun hayata geçirilmesi için aşılması gereken ekonomik engellerin nasıl üstesinden gelineceğini iktidar şu şekilde açıklamaktadır:

“200 milyon lira tahmin olunan inşaat ve tesis masraflarının karşılanması hususunda, metronun yalnız bir şehir davası olmayıp, Milli Müdafaa ve Pasif Korunma ve umumi trafik gibi mevzularla da alakası bulunması dolayısı ile hükümet makamlarının müzaheretine, ecnebi sermayenin yardımına ihtiyaç olacaktır” [a.g.e].

Boğaziçi Köprüsü

Bugünün en çok tartışılan konularından biri, daha 1950'lerin ikinci yarısında düşünölmeye ve hatta bir adım ileri gidilerek planlanmaya başlanmıştı. Boğaziçi Köprüsü Projesi yasa tasarısı 4. Adnan Menderes Hükümeti'nin işbaşında olduğu 13 Eylül 1957'de Meclis'ten geçti.

Kentin ticari anlamda tüm öлкеye ve hatta yurtdışına açılmasının önündeki tek opsiyonun, kentin iki yakasını birleştirici bir asma köprünün yapılması olduğunu düşönen iktidar, bir Fransız şirket ile konu hakkında protokol imzalamıştır. Bu imzanın, İstanbul sınırları dışına çıkarak, bütün memleketi sevindiren ve Türkiye sınırlarından taşarak da dünyayı ilgilendiren önemli bir hadise olduğu belirtilmiştir.

İktidarın söylemi ile köprünün yapımı gerçekleşirse, “yurdumuzun kendi içine kapanmış, kendi kendini geçindirmeye mecbur bırakılmış kapalı bölgeler halindeki zengin ve çeşitli iklim değişikliğine sahip birer hazine olan sahaları, dört bir bucağı birbirine bağlayan karayolları ile bütün memlekete açılmış ve yalnız bu gelişme bile son yedi yıllık kalkınmanın belli başlı unsurlarından biri olmuş” [a.g.e] olacaktır. Ayrıca bu zamana kadar köprüsüzlüğün vermiş olduğu tüm zaman ve enerji kaybının böylelikle ortadan kaldırılacağı iddia edilmektedir.

Muazzam ve milli bir teşebbüs olarak nitelendirilen köprünün, Avrupa ve Asya'yı fiziksel olarak bağlamasının bile iktisadi faydaları gözler önüne sereceğine inanılmıştır. Bu derece inandıkları köprünün yerini ise Avrupa yakasında Bebek-Kabataş arasında uygun bir yer olarak belirlemişlerdir. Protokolün imzalanmasından 3 ay sonra ihaleye açılacak köprünün, diğer dünya köprüleri ile fiziksel bir karşılaştırmasına girişilmiş, dünyanın en büyük köprüleri arasında yer alacağından kuşku duyulmayan bu yapının aynı zamanda Boğaz manzarasının en iyi seyredileceğı nokta olarak kararlaştırılması, bu işte de turistik bir hedefin olduğunu ortaya koymuştur. Zira bu, iktidarın ve belediyenin çeşitli söylemlerinden rahatça anlaşılabilir. Köprünün iki tarafında 2'şer metrelik kaldırım alanların bırakılmasındaki en büyük etken de budur.

Dört yıl içinde yani 1961 yılında tamamlanması ve faaliyete geçmesi hedeflenen köprü için iktidarın yapmış olduğu açıklamaya, toparlayıcı olması açısından yer verilmesi uygun görölmüştür:

“İki kıtanın birbirine bağlanması tarihi başarısı kuvveden fiile çıkacaktır. Esas itibariyle Türk mühendis, teknisyen ve işçinin bir başarısı olacak olan bu eser yalnız iktisadi faydasının azameti bakımından mühim olmakla kalmayacak, iç turizm için çok enteresan bir mevzu olması bir yana, hiç şüphesiz Avrupa ve Asya’yı birbirine bağlayan köprü, bütün dünya için bir alaka mevzuu teşkil edecek ve yurdumuza seyyah celbinde de büyük bir role sahip olacaktır. Demokrat Parti iktidarının iş yapma azminin bu harikulade abidesini de yakın bir gelecekte Boğaz’ın güzelliğine ilave edilmiş bir mücevher halinde görebileceğiz” [a.g.e].

Arkitekt Dergisi’nde [1957a] konu ile ilgili yer alan haberde ise şu satırlara yer verilmiştir:

“Dünyanın en maruf köprü inşaat mühendislerinden Dr. Davit B. Steinman, dün kendisine bağlı mütehasısların İstanbul’da Boğaziçi’nde kurulacak bir köprünün planları üzerinde çalışmaya başladıklarını açıklamıştır. Boğaz’ın Rumeli ve Anadolu yakalarını birleştirecek bu köprü, B. Amerika dışında dünyanın en uzun köprüsü olacaktır.

(...) Plana dair mukavele, 24 Ekim’de İstanbul’da Karayolları ve Şoseler Umum Müdürü Orhan Mersinli ve Dr. Stienman’ın ortaklarından Mühendis Ray M. Boynton arasında imzalanmıştır.

(...) Köprünün 4 yılda ikmal edileceği ve 50 milyon dolara (resmi kura göre 142 milyon liraya) mal olacağı tahmin edilmektedir.

(...) Boğaziçi Köprüsü, Türkiye’nin Avrupa ve Asya kısımlarını birleştiren ilk köprü olacaktır. Ortaköy ve Beylerbeyi arasında kurulacak olan bu köprünün aynı zamanda İstanbul’u çevreleyecek büyük bir dairevi şose ile irtibatı olacak, Çırağan Caddesi ve Paşalimanı Caddesi adını alacak iki ana caddeyi irtibat ettirecektir”.

Araya sıkıyönetimin girmesi ve daha başka çeşitli aksaklıklar nedeni ile Boğaziçi Köprüsü Projesi ancak 1968 yılında ihale edilebilmiş, anlaşması ise 1970 yılında yapılarak Süleyman Demirel döneminde temeli atılmıştır. Trafığe açılması 3 seneyi bulan köprünün düşünsel temellerinin aslında Menderes Hükümetince atılmış olması önemlidir.

3.2.6.4. Meydan Düzenlemeleri

İmar faaliyetleri boyunca ön plana çıkan geniş yol açma politikasının yanı sıra mevcut meydanların yeniden düzenlenilerek genişletilmesi de bir o kadar dikkat çekici uygulamalar olarak görülmektedir. Yolların genişletilmesinin ardından, güzergahların birleştiği noktalarda yer alan meydanların, eski halleri ile kalmaları beklenilemez bir durum olarak düşünüldüğünden, meydan düzenlemeleri meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Avrupa kentlerinde yer alan geniş

meydanlar, dikkati bu konuya çekmiş, planlama alanındaki Batı hayranlığı kendisini İstanbul'daki önemli meydanlarda gösterir olmuştur.

Meydanlar ile ilgili düzenlemeleri Boysan [1990a], bildirisinde şu şekilde özetlemektedir: “Önemli şehir meydanları, dindirilemez bir iştah ile büyütüldü. Bir meydanın boyutları ne kadar büyük olursa, şehre o kadar yakışacağı sanıldı. Battal boyutlardaki meydanların kenarları, açık kaldı. Eskiden yapılmış ya da yeni binalar varsa bile, bunlar meydandan ve çevresinden koptu”.

Aşağıda bu süreçlerin net bir şekilde gözlemlendiği meydan düzenlemeleri görülebilmektedir.

Aksaray Meydanı

Yukarıda yeni açılan tüm yolların Aksaray mevkiinden geçtiği ve meydanda birleştiği görülmektedir. Bu trafik yükünü kaldırabilmesi için Aksaray'ın yeniden tanzim edilmesi gerekiyordu. Toparlayıcı bir meydan yaratmak düşüncesi ile büyük bir kısım istimlak edildi.

“Evvela Vatan, Millet ve Ordu Caddeleri'nin yol kotları ile Beyazıt Meydanı'nın yüksekliği göz önünde tutularak Aksaray Meydanı 1 metre kadar yükseltilmiştir. Aksaray Meydanı'nın dört tarafına yeşil şeritler çekilecek ve motorlu vasıtalar bu şeritler arkasından geçeceklerdir. Böylece meydanın orta kısmı yükünden kurtarılacak, keşmekeşlik önlenecektir” [a.g.e].

Fotoğraf 3.33. Meydan'ın Yapılma Anından Bir Kare

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Raporda belirtildiği üzere, tüm bunların yapımı için burada 54 bina istimlak edilmiş ve 6 milyon 272 bin lira para harcanmıştır. Aynı anda direk bir bağı olmasa da Yenikapı'da da değişik düzeltmeler yapılmış, bunun için de 109 bina istimlak edilmiş, 5 milyon 82 bin liralık bedel ödenmiştir.

Beyazıt Meydanı

Bilindiği üzere Beyazıt Meydanı, Camii, Üniversite, Kütüphane ve Kapalıçarşı gibi tarihi yapıların çevrelediği önemli bir alandır. Ancak Camii'nin ön planda olması yeterli görülmemiş olacak ki, "Camii ve Külliye'ye bir harim kazandırmak ve bu ulvi muhiti asudeliğe kavuşturmak" [a.g.e] Meydan'ın yeniden tanziminde asıl neden olarak benimsenmiştir. Bunun yanı sıra birçok büyük caddenin kavşak noktası olması itibari ile "şehir trafik damarlarının açıldığı bir merkez olarak ehemmiyeti üzerine çalışmalara ihtiyaç hissettirmiştir".

Tabii bunlar yapılırken yine istimlake başvurulmuştur. Meydan'ın mevcut bozuntularından kurtulmak amacı ile birkaç yıkım işleminin gerçekleştirilmesi uygun görülmüş ve toplamda 70 bina istimlak edilmiştir. Bunlar için ödenen para ise 15 milyon liraya yaklaşmaktadır. Bu "temizleme işleminin" ardından, Meydan'ın halk tarafından kullanıma açılması düşünülmüştür. Özellikle burada önemli bir kesimi oluşturan öğrencilerin ve halkın vakit geçirebilecekleri bir yeşil alan yaratma fikri, buraya girecek motorlu taşıtların da engellenmesine vesile olmuştur. "Beyazıt'ın tanzimi ile halkın istifade edebileceği büyük bir meydan daha kazanılmış olmaktadır. Camii'nin etrafı şimdi o kudsiyetine, o heybetine ve o ihtişamına layık bir hal almaktadır" [a.g.e]. Ancak Meydan'ın çevresi büyük yollarla çevrilecektir ki trafik akışı kolaylıkla sağlanabilsin.

Fotoğraf 3.34. Meydan'ın İnşa Safhasından Bir Görünüm

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Karaköy Meydanı

Karaköy Meydanı'nın yeniden düzenlenmesi isteği, alanın hep aynı büyüklükte kalmasına rağmen kalabalığının günden güne artması söyleminden doğmuştur. İlk çalışmalar meydanın genişletilmesine yönelik, istimlaklarla başlamıştır. Bu her imar faaliyeti için Belediye'nin kaçınılmaz bir ilk adımıydı. Meydanın daha da genişletilmesi ile hem denizden girişlerde hem de Beyoğlu ve karşı yaka trafiğinde rahatlık gözleneceği dile getirilmektedir. Yapılan istimlaklar, şu şekilde dile getirilmektedir: “(...) Öyle ya, şimdi eski Cenyo'nun, Tokatlı'nın, postanenin, pastanenin, ayakkabıcı dükkanlarının, Mehmet Ali Paşa Hanı'nın, köşede Yataklı Vagonlar Şirketi'nin bulunduğu hanın yerleri de meydan oldu” [a.g.e].

Fotoğraf 3.35. Karaköy Meydanı'nın Açılışının İlk Safhasından Bir Görünüm

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

Genişletme düzenlemesinin yapılmasının ardından dahi meydanın hala çok kalabalık olduğundan şikayet eden Belediye, tanzimin yapılmasından önce bu kalabalığın nereye sığıldığını sorarak aslında yaptıkları uygulamaları doğrulamaktadır: “Şimdi bu meydan eskisine göre 5-6 misli büyüdü ama yine kalabalıktan dolup, dolup taşıyor. Şaşılacak nokta şudur: Bu kalabalık bu meydan açılmadan nereye sığıyormuş? Bu kadar insan seli bu dar huniden nasıl geçiyormuş?” [a.g.e].

Boysan [1990a], sorulan bu tarz soruları, “gözle gördüğünden başka çözüm aklına getiremeyenlerin, küstahça sorguya çekişi” olarak yorumlarken; sorunun yanıtının soranların anlayacağı kadar basit olduğunu ifade etmektedir: “Bu yollar yapılmasaydı

bu taşıtlar, şehir gelişmelerinin ciddi ve doğru planlandığı başka yerlerde yapılacak yollarda olacaktır”.

Bu sebeple yapılan düzenlemeler yeterli görülmemiş ve yeni istiklaklar ve meydana katma projeleri devam etmiştir. Meydan, Tünel’in alt kısmına kadar büyütülmüş ve Perşembe Pazarı’ndan Azap Kapısı’na yani Atatürk Köprüsü’nün başına giden yol da genişletilmiştir.

Karaköy’ün İstanbul içindeki önemli konumunun ilerisi için de devam edeceği düşünülerek, yeni yollarla ileride oluşacak trafik sorununa çözüm aranmaya çalışılmıştır: “Yüksekaldırım’ın alt kısmında o Cenevizliler’den kalma kemer altından, Tophane’ye giden üçüncü bir yol daha açılacak bu arada trafik elbette daha çok feraha kavuşacaktır” [a.g.e]. Diğer bir güzergah ise Karaköy-Azapkapı-Sütlüce arasındaki yoldur. Bu yolun, Tünel’in önünden 35 metre genişlikte Azapkapı Camii’nin bulunduğu noktaya kadar uzanması ve kara tarafından geçerek Şişhane’ye çıkan yokuşa bağlanması planlanmıştır.

Tophane Meydanı

Karaköy Meydanı’nın tanzim safhasında Tophane güzergahındaki yolun açılması ile burada yeni bir meydanın oluşturulması fikri doğmuştur. Barındırdığı mimari eserlerle adeta bir sanat galerisi olduğu vurgulanan Tophane’nin, yeniden düzenlenerek bu eserlerin göz önüne çıkarılacağı söylenmiştir. Özellikle Tophane Çeşmesi, Nusretiye ve Kılıç Ali Paşa Camiileri ile Tophane-i Amire restore edilmiş, görüntüyü bozduğu söylenen “derme çatma” yapılar da yıkılmıştır.

Fotoğraf 3.36 Tophane Meydanı’nın Düzenlenmesi Sırasında Yıkımlar

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1957.

Faaliyet raporunda belirtildiğine göre, DP'nin iktidarda olduğu bu 7 senelik dönem içerisinde, şehir içi yol ve meydan düzenlemeleri için oldukça yüklü miktarda bir harcama yapılmıştır. Sırf yollar için İstanbul'da son 7 sene içerisinde; Nafia Müdürlüğü'nden 46.106.534 lira, Belediye'den 86.807.787 lira, Karayolları'ndan ise 71.850.000 lira olmak üzere toplamda 204.764.321 lira harcanmıştır. Bu rakamlara belirtildiğine göre yolların açılması, "şehrin mezbelelikten kurtulması", park ve meydanların düzenlenmesi için yapılan istimlak bedelleri dahil değildir.

Geçmiş yıllarla bir karşılaştırma yapılırsa eğer, 1950'den önce toplamda 40.458.123 lira harcanmışken, bu 7 sene içerisinde artış % 506 olmuştur. Bu karşılaştırma raporda, ilgi çekici bir şekilde karikatürize edilmiştir:

Resim 3.5. 7 yılda İstanbul yollarına sarf edilen paranın 26 yılda sarf edilenin 5 misli olduğu vurgulanmaktadır

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, 1957.

3.2.6.5. İstimlakler

İstimlakları, yol ve meydanların düzenlenmesi ile sağlanan bir imkan olarak gören iktidar, bu yönteme her yaptığı imar faaliyetinde mutlaka başvurmuştur. Bugün bile öne çıkan konu, dönem boyunca açılan geniş yollar, yeniden düzenlenen meydanlardan ziyade, bu çalışmalar sırasında yapılan istimlaklar ve bunun sonucunda kaybedilen tarihi eserler, evsiz kalan insanlardır. Hatta Boysan [1990a],

tarihi binaların yıkılarak istimlak edilmesi durumunu, binaların “Mendereslenmesi” olarak tanımlamaktadır.

Merkezi ve yerel yönetimin, fırsat buldukça yücelttiği bu yöntem için dönem boyunca büyük paralar harcanmıştır. Harcamaları yine 1950 senesi öncesinde yapılanlar ile karşılaştırmak gerekirse, faaliyet raporlarında belirtilen rakamlara göre, CHP iktidarının 1923-1949 yılları arasında yapmış olduğu istimlaklar için harcadığı toplam tutar 23.843.246 lira iken, 1950-1957 seneleri arasında DP iktidarının harcamış olduğu miktar yaklaşık 13 misli ile 335.464.245 lira olarak belirtilmektedir. Yapılan harcamalar için nereden para bulunduğu sorularına Menderes, “bu kaynakların Kristof Kolomb’un yumurtası olayındaki gibi parlak buluşlarla yaratıldığı” yanıtını vermiştir. Oysa “halkın sırtından başka kaynak yoktu. Yapılan iş, bütçe disiplinini yalama etmek ve masrafları Meclis ve Kamuoyu kontrollerinden kaçırmaktı” [Boysan, 1990a].

Fotoğraf 3.37. “İstanbul’un muazzam imar kalkınması dolayısıyla, büyük yeni caddelerin geçeceği yerlerde istimlaklar yapılmıştır. Fotoğrafta Eminönü-Unkapanı Yolu için yapılan istimlaklardan Balıkpazarı kesimi görülüyor”

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, 1967.

Burada 1957 yılının istimlaklar konusunda önemli bir dönüm noktası olduğunu söylemek yanlış olmaz. Demokrat Parti Hükümeti, 1957 yılında mevcut şehir planlarını, yeniden teşkil ettiği heyetlere tetkik ettirip, imar ve bununla birlikte istimlakları daha da hızlandırmıştır. Sadece bu yıl ödenmiş olan istimlak bedelinin, 1949’da ödenenden 492 misli daha fazla olduğu belirtilmektedir.

Yukarıda ve çeşitli kaynaklarda, bu istimlaklar sırasında birçok vatandaşın maddi anlamda zarara uğradığı, birçoğunun yaşadığı yerleri değiştirmek zorunda bırakılarak kentin başka yerlerine taşındığı belirtilmektedir. Ancak DP, bu söylemi kesinlikle yalanlamakta, kimsenin bu faaliyetler sırasında herhangi bir zarara uğramadığını iddia etmektedir: “Bütün bu istimlak işlerinde vatandaşın hiçbir suretle zarara uğramaması için azami titizlik gösterilmekte ve her vatandaşa, istimlak edilen gayrimenkulünün tam değeri suretle verilmektedir” [a.g.e]. Ancak bu bedelin, kişileri yaşamaya alıştıkları yerlerinde tutmaya yeterli olmadığı açıktır. Çünkü alanların yeniden düzenlendikten sonra emlak değerlerinin arttığı bilinen bir gerçektir. Bu durumda, birçok kişinin başka yerlere taşınmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat bu söylemin tam tersine hükümet, gayrimenkulleri istimlak edilen İstanbul hemşerilerinin, yapılan işlerden büyük bir memnuniyet ve şükran duyduklarını iddia etmektedir.

Diğer yandan Boysan [1990a], “kamulaştırma işlerinden hangi koşullarla yapılırsa yapılsın, her zaman huzursuzluklar doğuyordu, bu 56 imar etkinlikleri başlayınca yine ortaya çıktı” demektedir. Kamulaştırmalara karşı çıkışlar konusunda ilginç bir örnek de vermektedir: “İyi örgütlenen tek bir avukatlık bürosu, kamulaştırmaları etkili bir biçimde engelleme ve pahalılaştırmaya başladı. Bu engellemeye karşı bulunan çare, yıkımları ‘kitabına uydurarak’ gerçekleştirmek oldu. Yıkılmak istenen binalara ‘maili inhidam’ (çökme) raporu alınıyordu. Cuma akşamları işlemleri bitirilen yüzlerce eski bina, cumartesi-Pazar günleri yok ediliyordu”.

Örnekte de görüldüğü gibi DP, tüm eleştirilere ve karşı çıkışlara rağmen işi tamamlamak konusunda oldukça ısrarcıydı ve önüne herhangi bir engelin çıkmasına asla tahammülleri yoktu.

3.2.7. Döneme Dair Farklı Görüşler

1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti iktidarının kentlere yön veren atılımları birçok kesimce desteklenirken, bu kesime nazaran eleştirilerde bulunanlar, hep azınlıkta kalmıştır. Bu dönem içerisinde çeşitli nedenlerle azınlıkta kalan kesim, 1960’lardan sonra –hele de 1990’dan sonra- çoğalmış, eleştirilerin dozu artmıştır. Menderes iktidarı zamanında, kendi çıkarları nedeni ile eleştiride bulunmaktan çekinenlerin sayısı, dönemden uzaklaşıldıkça azalmaktadır. Önde gelen siyasi taraf, yapılanları destekler ve gerekli görürken, daha çok meslek erbabından olan

kesimlerde eleştiri potansiyeli olduğu görülmektedir. Bu tarz karşı çıkışlar, dönem boyunca çıkartılmış olan mesleki dergilerde yer almış, muhalif gazetelerde ise yapılan yanıtlara ve eksikliklere yer verilmeye çalışılmıştır. Bu eleştirileri, çalışma kapsamında incelenen *Arkitekt Dergisi*'nde yer alan haber ve makalelerde bulmak mümkünken, günümüz meslek insanlarının çıkartmış oldukları eserlerde de eleştirilerin sayısı azımsanmayacak derecededir. Daha çok kentleşme politikası, konut üretimi ve özellikle İstanbul'un imarı konularında yoğunlaşan eleştirilere aşağıda yer verilmeye çalışılacaktır. Ancak bunların yanı sıra dönem boyunca devam eden desteklere ve nedenlerine de değinilecektir.

Bu dönemde kentlerin temel sorunu özellikle hızlı kentleşme ve buna bağlı olarak gelişen konut üretimi olmuştur. Bu konuda iktidarın açık şekilde başarısız olduğu söylenebilir. Görevi üstlenen Belediyeler'in yanı sıra, sorunu merkezi hükümet adına çözmeye çalışan Emlak ve Kredi Bankası'nın da yetersiz kaldığı yukarıda aktarılanlar çerçevesinde görülebilmektedir.

Yerel yönetimlerin üstlendikleri bu görevi tam anlamıyla yerine getirememelerindeki asıl neden ise bağımsızlıkları sağlanmış gibi görünse de aslında merkeze bağımlı kalmaktan kurtulamamalarından kaynaklanmaktadır. Tekeli de durumu bu açıdan değerlendirmiş ve eleştirmiştir: "Tek parti uygulamasından ayrılmış olmasına ve partilerin yerel yönetimlerin güçlenmesini bir ilke olarak benimsemelerine karşın, pratikte durum belediyelerin kendilerine yeterlilikleri açısından çok değişmemiştir. Sürekli olarak merkeze bağlı kalmışlardır" [Tekeli, 2009a]. Ayrıca İstanbul özelinde Vilayet ve Belediye hizmetlerinin tek bir elden idaresi de beklenen faydadan ziyade, birçok sorun doğurmuştur. "Her şeyden önce, ne kadar dirayetli olursa olsun, bir Vali'nin idari işleri yanında şehrin davalarına kendisini hasredebilmesine maddeten imkan yoktur. Hükümetleri şimdiye kadar müşterek idareye sevk eden noktai nazhar, Beledi işlerin Valiler tarafından daha kolaylıkla yapılacağı mülahazasıdır" [Sayar, 1957c]. Valilik hizmetlerini layıkıyla gören bir şahsın, Belediye işlerine katiyen vakit ayıramayacaklarının üstünde duran Sayar, buna yeni Vali'nin birkaç aylık çalışmalarının canlı bir örnek oluşturduğunu ifade etmektedir.

Konut üretimine dönem boyunca hem devletin hem de yerel yönetimlerin seyirci kaldıkları gözlemlenmektedir. Emlak ve Kredi Bankası ile İller Bankası'na atfedilen görevler de yeterli olmayınca sorun büyümüş, konut üretimi ve kiralardan düzenlenmesi konularında başa çıkılamaz yanlışlıklar doğmuştur. Çünkü Sayar'a

[1957b] göre, “mesken finansmanlarını en belli başlı müessese olan Emlak ve Kredi Bankası, hiçbir zaman, Avrupa memleketlerinin anladığı şekilde organize edememiş, kredilerin evvela hangi sınıf halk ihtiyaçlarına tahsis edileceğini, şüphesiz idari müdahaleler yüzünden iyice tayin edememiştir”.

Diğer yandan özel sektörden medet umulması, bunların yeni inşaatlar yapmasına izin verilmesi de sorunun üstesinden gelinmesine yardımcı olamamıştır. Çünkü bu yatırımlar özellikle kira fiyatların artmasına sebep olmuş, birçok kesimin karşılayamayacağı seviyeye ulaşan kiralar nedeni ile yapılan inşaatlar boş kalmıştır. Bu da, özel inşaat şirketlerinin sıkıntı çekmesi ve devamında yatırım yapmaktan geri çekilmeleri sonucunu doğurmuş, iş yine devlete düşmüştür.

Hızla devam eden göçler ve yüksek kiralar; 1930’larda ortaya çıkan, 1940’lar boyunca devam eden ancak 1950’lerde hız kazanan gecekondulaşmaya sebep olmuştur. Hızlı kentleşme ve yanlış nüfus politikaları nedeni ile kırdan koparak istihdamı garanti olmadığı halde çareyi büyük kentlere göçmekte bulan kesimin, konut politikalarının yeterli olmadığı bu ortamda tek çözümü gecekondulaşmak olmuştur. “1950-1960 yılları arasındaki konut yatırımlarının oranı o denli yüksek olduğu halde, barınma koşullarında, gözle görülür bir iyileşme olmamış, gecekondulaşmanın sürekli olarak arttığı görülmüştür” [Keleş, 1972]. Ucuz ve yeterli konut üretimi konusunda özel girişimden destek göremeyen ve sorunu yine kendisinin halletmesi gerektiğini anlayan devlet de gecekondulaşmayı çözüm olarak görmüş, bu nedenle sayıları günden güne artan mahalleleri meşrulaştırma yoluna gitmiştir.

“Devlet ve cemiyetin vatandaşın başını sokacak asgari ölçüde ve en basit şekilde ucuz meskenler davasını ele almamış olmasından, halkın bizzat, devlete, vakıfa ve sahipli olan boş topraklara kanunsuz, nizamsız ve usulsüz olarak kondurduğu, gayri sıhhi ve gayri içtimai müessese” olarak tanımladığı gecekondulaşma konusunda devletin ve yerel yönetimlerin tutumunu Sayar [1955], ciddi şekilde eleştirmektedir:

“Yalnız İstanbul’un muhtelif köşelerinde on binlerce, çerden çöpten yapılmış, bugün mahalleler teşkil eden gecekondular, Belediye’nin başında halletmesi icap eden bir derttir. Gayri kanuni olan bu emrivakii, önlemek için önceden tedbir alınacak yerde, sonradan birçok kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlara göre, muayyen tarihten sonra yapılan ve şehir içinde kurulmuş gecekondular yıktırılmaktadır. (...) Bu işi yaparken, Belediyemiz’in garip hareket tarzına bakınız! Gecekondusu yıktırılan her aileye, Mecidiyeköy-Kağıthane deresi arasında yeniden gecekondulaşmaları için 100-200 metrekare yer vermiştir!

Belediye'nin 'mesken' anlayışını bundan daha güzel ve parlak ifade edecek hiçbir misal daha olamaz! Belediye bu hareketi ile yerinden oynattığı bu fakir hemşerilerini, söktükleri enkaz ile yeni gecekondular yapmaya, adeta teşvik etmiş olmuyor mu?"

Sayar'ın 1959 yılında yine Arkitekt Dergisi'nde yazmış olduğu bir başka yazıda, yukarıda Mecidiyeköy-Kağıthane bölgesinde yer gösterilen gecekondular alanlarının dışında, başka bir örnek daha vererek Belediye'nin tutumunu eleştirmeye devam etmiştir: "Turistik Sarayburnu-Florya sahil yolu üzerinde kulübeleri yıktırılan ailelere, Belediye, Beykoz'da 50'şer metrekare yer göstermiş, burada yeniden gecekondular yapmalarına izin vererek, güya ızdırabın önüne geçmiş, öte yandan, yeni bir sefalet mahalsinin doğmasına meydan vermiştir".

Hukuki boyut ile netlik kazandırılmaya çalışılan meşrulaştırma yöntemi, dönem boyunca kendini sürekli var etmiş popülist eğilimlerin de aynı zamanda bir parçasıdır. Konut üretimi ve sonrasında gecekondulaşma sorununun bu derece büyümesinin en önemli nedenlerini Acaroğlu [1971], 1940'lardan başlayarak bu yıllar içerisinde görev almış bütün hükümetlerin popülist politikalar uygulaması, etkin ve kalıcı bir toplu konut üretimi için gerekli yasal düzenlemelerle teşvik edici politikaları uygulamaya geçirememiş olması olarak sıralamaktadır. Ancak DP'nin popülist söylemlerinde, CHP'den daha başarılı ve inandırıcı olduğunu belirtmek gerekir. Kısır bir döngü halini alan gecekondulaşma ve göç dalgalarındaki popülist söylemin yerini Keleş, aşağıdaki gibi yorumlamaktadır:

"Politikacılar gecekondulara seçmene hoş görünebilmek için, toplum yararı ile bağdaşmayan her türlü vaadi gecekondulara yapmakta sanki sürekli bir yarış içine girmişlerdir. Tapu dağıtma törenlerinin, gecekondular bölgelerindeki kamuoyunu etkileyecek biçimlerde düzenlenmesinde, politikacıların partizan tutumlarının büyük rolü olmuştur. (...) Ama söz konusu törenlerin ve bir kez gecekondular yapıldı mı, nasıl olsa sonradan tapusunu almanın bir yolu bulunacaktır inancını güçlendirmenin, köylerden kentlere olan nüfus akıntılarını yapay olarak hızlandırdığı da, bir gerçektir" [Keleş, 1972].

Devam eden bu süreç, kentlerde belirli bir yoksulluğun giderek gözükmeye başlamasını da tetiklemiştir. Çünkü Belediyeler, bu sorunları çözmek yerine, "yer değiştirme" yöntemi ile ertelemek istemişlerdir. Bu da, özellikle İstanbul'un birçok yerinde sefaletin yaşandığını gözler önüne sermiştir. Buraları gezen bir Alman mimarın, fotoğraf çekmeye hazırlanırken, durup Türk arkadaşına "Hayır, bu sefaletin fotoğrafını çekemeyeceğim" demesini bir anekdotla aktaran Sayar [1959], Belediye'nin tutumunun değişmesi yönünde eleştirel bir soruyu makalesinde dile

getirmiştir: “Belediyemiz’in, bu sefalet topluluklarını kaldırarak, buralardaki halkı en basit ölçülerle medeni bir şekilde iskan edebilecek imkanı yoktur. Bu itibarla bu davanın bir hükümet işi olduğu muhakkaktır. Belediye’nin, bu ölçüsüz artışı bir dereceye kadar frenlemesi acaba kabil değil midir?”.

Daha sonra bu “sosyal sefalet mahalleleri” ile birebir uğraşmak üzere İskân ve İmar Vekaleti kurulmuş ancak bu kurumun da sahada henüz hiçbir şey yapmaması, imkanlarını kullanmaması, üstüne üstlük Ataköy gibi lüks mahalleler kurulmasını teşvik etmesi, birçok kesimce ciddi şekilde eleştirilmiştir. Bu çelişki ile ilgili yabancı uzmanların görüşünü Sayar, yine bir anekdotla aktarmaktadır:

“U.İ.A teşkilatının İstanbul’da toplanan şehircilik komitesi üyelerine Türk meslektaşları, İstanbul’u gezdirmişlerdir. Dünyaca tanınmış bir mesken ve şehircilik profesörü, Ataköy Sitesi’ndeki apartmanları gördükten sonra, Türk meslektaşlarına şunları söylemiştir: ‘–Birkaç gündün beri şehrinizi her tarafını, bu meyanda, sefalet mahallelerinizi gördüm. Şehrinizde beş nüfuslu bir aileye, hakiki manasıyla düşen mesken vasatısının 10 m²’yi geçmeyeceğini tahmin ediyorum. Burada ise 220-270 m²’lik apartman daireleri gördük. Bu tezada ne dersiniz?’. Ataköy inşaatı ile alakalı ecnebi profesöre dönerek: ‘–Profesör, bu işe nasıl müsaade ettiniz?’ diye sormuş, o da; ‘–Çok mücadele ettim ama önleyemedim’ diye cevap vermiştir” [Sayar, 1959].

Tam da bu sırada Trabzon Hürriyet Partisi Milletvekili Emrullah Nutku, Arkitekt Dergisi’nde yer verilen bir habere göre, İçişleri Bakanı’ndan imar faaliyetleri sırasında evleri yıkılan, gecekondularını yeniden yapmak için yer gösterilen aileler ile ilgili bazı sualler sormuştur. Nutku’nun İçişleri Bakanı’ndan sözlü olarak cevaplandırmasını istediği sorular ise şöyledir:

1. Türkiye’nin her şehrinde mevcut mesken buhranı vatandaşları son derece muzdarip etmiştir. İstanbul ve Ankara’da yeni binalar yapılmadan, 10 binlerce insanı meskensiz bırakan yıkma faaliyetinin sebebi nedir?
2. İstanbul’da ve Ankara’da bu yüzden kaç yüz aile çadırlara intikal etmiştir? Gecekondu inşaatının menî hakkındaki kanun gereğince bir taraftan gecekondu yıkılırken, diğer taraftan yeniden gecekonduların türemesine sebep olan mesken yıkma faaliyetine ne zaman son verilecektir?
3. Göçebe hale gelen bir kısım İstanbul halkının akıbetleri hakkında, hükümet ne gibi tedbirler alacaktır?

Peki, dönem boyunca yapılan küçüklü-büyükü mesken projeleri bu konunun neresindeydi? Yukarıda maddeler halinde sıralanan, İstanbul'un çeşitli yerlerinde yapılmış, sayıları da ilk bakışta yeterli gibi gözükten meskenler, neden sorunun çözümünde yeterli olmuyordu? Bu sorunun cevabını da Sayar'ın devam eden eleştirilerinde bulmak mümkündür:

“(…) Emlak ve Kredi Bankası'nın teşebbüsleri gibi, halk meskenleri inşaatı namı altında İstanbul Belediyesi'nin yaptığı teşebbüsler de gayeden çok uzaktır. Atatürk Bulvarı'ndaki bloklar, dairelerin büyüklüğü ve yerlerinin iyi seçilmemesi yüzünden gayeden uzaklaşmış, bir kısmı büro binası, bir kısmı yüksek kira getiren meskenler olarak meydana gelmiştir. Hâlbuki bu teşebbüsler en küçük üniteler halinde inşa edilmiş olsalardı, hakiki ihtiyaç sahiplerine tahsisleri kabil olacak, gecekonduarda oturanların ikametine tahsis edilebilecekti” [a.g.e].

Keleş ise bu dönemde dikkati çeken başka bir noktaya vurgu yapmaktadır. Konut ve kalkınma sorunlarını DP, çoğunlukla birbirinden ayrı ve kopuk bir şekilde ele alırken, konut kesiminin ekonominin bütünüyle olan ilişkilerini de dikkate almamıştır. “Bununla birlikte, 1950'lerin ortalarında İstanbul'da girilen bayındırlık çalışmalarıyla, belirli bir istihdam ereğine varmanın amaçlandığı dikkati çeker” [Keleş, 2004].

Dönemin en ilgi çekici uygulamasına gelinirse; İstanbul'daki imar faaliyetleri daha önce de bahsedildiği üzere, dönem içerisinde daha çok destek görmüşken, günümüzde ciddi bir eleştiri konusu halini almıştır. Kenti derinden etkileyen bu faaliyetlerin desteklenmesindeki temel sebep, DP'nin o yıllarda tutumunu katılaştırması ve kısmen otoriter bir role bürünmesidir.

Eleştirilere geçmeden önce, imar faaliyetlerinin koyu savunucusu olan kesime ve ileri sürdükleri savlara yer verilecektir.

Daha önce Demokrat Parti'nin bu faaliyetleri, bir “halkla ilişkiler stratejisi” olarak seçtiğinden bahsedilmişti. Bunun birinci sebebi, halkın İstanbul bazında yürütülen bu çalışmalardan etkilenip Parti'ye olan güvencinin katlanmasının istenmesi olarak belirtilmişken diğer sebebinin ise basınla olan ilişkiler olduğu söylenebilir. 1950'lere kadar tek parti döneminde iktidarın sesi, adeta bir resmi gazete olarak görülen basının, DP döneminde kamuoyunun sesi olmayı bilerek ve isteyerek üstlendiğini belirten Boysan [1990b], nasıl fikir birliği yaparak Parti'yi ve uygulamalarının desteklendiğini analiz etmektedir: “Büyük bir çoğunluğu o sıralarda gerçekten İstanbul gazeteleri olan basının 1950'lerden itibaren, iktidarıyla muhalefetiyle

kamuoyunu yansıttığına inanılır olmuştu. Ve hemen hemen her konuda birbirleriyle didişen, ‘kalemlerinden kan damlayarak’ polemikler yürüten basın mensupları, tek bir konuda görüş birliği içindeydiler: İstanbul’un imarının yararları”.

O yıllara kadar planlama faaliyetlerinin yavaşlığını eleştiren kesimler, bu kadar kısa bir sürede açılan yolları büyük bir heyecanla karşıyorlardı. Büyük eleştiri içeren yazılar, dergiler anında toplanıyor, küçük eleştiride bulunanlar ise “yazılarına, ‘şehirde başlayan imar hareketini beğenmemeye imkan yok, ancak...’ diye başlıyorlardı” [a.g.e]. İmar faaliyetinin, teraziye vurulduğu zaman müsbet tarafının oldukça ağırlık teşkil edecek bir konu haline geldiğini belirten Yalçın [1957]; da “Birçok hatalı, israfı, cephelerini beğenmemekle beraber, imar faaliyetini, esas itibarıyla tasvip ediyor ve destekliyorum!” sözüne, o yıllarda sık sık rastlandığını belirtmektedir. Hatta Boysan’ın aktardığına göre basında o kadar ileri gidenler oldu ki, “İstanbul’un imarını istemeyenlerin kanından şüphe ettiler”. Daha da ilginç olanı, körüne körüne destekledikleri imar faaliyetleri kapsamında çeşitli öneriler de getirmeye başladılar. “Açılan yolları coşku ile karşılayan basın, o yollardan içeri Anadolu nüfusunun akmaya başladığını görünce, şehrin girişlerine kışlalar kurulmasını ve sadece iş bulanların İstanbul’a bırakılmalarını önermeye başladı”.

1950’li yıllarda İstanbul’un imarı ve bu faaliyetlerin yararı konusunda hem fikir olan basın, diğer yandan İstanbul’a göçün zararı üzerinde durmaya başladı. Yukarıda, uç bir öneri ile bu konu hakkındaki tutumlarını açık eden basının bu dileklerinin yerine gelmemesi, çevrede büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Oysaki bu iki dilekleri birbiri ile bariz bir şekilde çelişiyordu. İstanbul’un imar edilmesinden sonra kente gelecek nüfusun hızlıca artacağı daha önceden tahmin ediliyordu, zira DP’nin ulaşmayı istediği hedeflerden birisi de buydu. Boysan, çelişen bu iki isteğin eşzamanlı olarak önerilmesinin, ancak Kemalizm’in mantığı ile açıklanabileceğini vurgulamaktadır.

“Hem açılan bulvarlar, ‘cümle aleme’ karşı Türkiye Cumhuriyeti’nin gelişme isteğinin sınır tanımadığını göstermiş olacaktı, hem de bundan etkilenip İstanbul’a gelmek isteyecek Anadolu lular dizginlenebilecekti. Menderes bu konuda daha gerçekçiydi: İstanbul’un imarı O’na göre sadece Demokrat Parti’nin ve Türkiye Cumhuriyeti’nin güç gösterisi değil, aynı zamanda ‘yoksul halkın kara ekmekten kurtuluşunun’ simgesi idi” [a.g.e].

Muhalefet ise nedense çok suskun kalıyordu yapılanlar karşılığında. Zamanında DP’nin CHP’ye yönelttiği eleştirel tavrı, CHP bu dönemde takınmıyordu. Oysa yukarıda da görüldüğü gibi, Hürriyet Partisi bile durumun ciddiyetinin farkına varmış

ve çok yerinde suallerle hükümet hakkında soru önergesi vermiştir. İlginçtir ki CHP'nin takıldığı tek nokta, o yıllarda da günümüzde de hala şaşkınlıkla karşılanan, Park Otel meselesi idi. Kenti baştan aşağı etkileyen işleri değil de, imarı denetleyen Menderes için Otel'de tutulan katın hesabını soruyorlardı. CHP'nin dönem boyunca tek derdi o katın parasının nereden ödendiği idi. Az biraz da istimlaklar konusunda iktidarı sıkıştırıyorlardı. Bedellerin ödenmediğini öne sürerek, teminatını verdikleri bu sözün kısa zamanda yerine getirilmesini istiyorlardı. Onun dışında hiçbir işe itirazları yoktu.

Tıpkı CHP'de olduğu gibi, halkın genelinde de benzer bir tutum gözlemlenmektedir. “İstimlaklerde yerlerinden edilenlerin mırıldanmaları dışında pek kimse İstanbul'un imarına karşı gelmedi. Gerçi karşı çıksalar da pek bir şey fark etmeyecekti. Hem basında bir kanal bulup dertlerini anlatmaları çok zordu, hem de tek tük itirazlar sadece şehir plancılığının ne kadar nankör bir iş olduğunu bir kere daha kanıtlamaya yarayacaktı” [a.g.e].

Yine de dönem boyunca eleştirilerini sıralayan bir meslek kesimi de vardı/var olmaya çalışıyordu. Bu kesim daha çok Arkitekt Dergisi'nde yazıp çizen mimar ve şehircilerden oluşuyordu. Dönemin en muhalif meslek yayınlarından biri olarak tanımlanabilecek Dergi'nin sahibi Zeki Sayar'ın etrafında yoğunlaşan eleştiriler, günümüz yazarlarının eleştirileri ile birleşince, durumun vahameti çok daha net anlaşılabilir. Bu noktada söz konusu eleştirilere yer vermekte önem vardır.

Daha en başında, bu faaliyetlerin tek bir kişi tarafından yürütülmesi çevrede hoşnutsuzluk doğuruyordu. Bunun ileriki dönemlerde ciddi sorunlar doğuracağını öngörenler, bir plan dahilinde olmadan, sadece Menderes'in direktifleri ile yürütülen bu faaliyetlerin, hem büyük çapta olmasını hem de alelacele yapılmasını doğru bulmuyorlardı. “Menderes'in imar hareketleri sırasında bürokrasinin bütün kademelerini 'atlattığı' ve operasyonları tek kişilik bir show olarak” yürüttüğünü dile getiren Burak Boysan'ın [1990b] görüşüne, Aydın Boysan, [1990a] “konu, tek kişi kararlarından kurtarılıp yanlışlıkları en aza indirecek bir kolektif karar mekanizması sistemine sokulamaz mıydı?” diye sorarak hak ve destek vermektedir.

Ancak diğer yandan bu yöntemin diğer ülkelerde de denendiğine ve sürecin Türkiye'dekine benzer şekilde seyrettiğine dikkat çekilmektedir. Boysan [1990b], “tek kişi aceleciliği” ile yürütülen imar faaliyetlerini ironik bir dille eleştirmektedir:

“1956’dan itibaren İstanbul, şehircilikte en radikal, en pervasız CIAM düşüncelerinin uygulandığı bir pilot bölge haline geldi. İmar sırasında çok acelemiz olduğu için, CIAM’ın önem verdiği ‘land use’ gibi kavramları es geçerek, daha çok o günlerde basında yazıldığı gibi ‘hendesinin güzelliği’, ‘sağlamlın heybeti’, ‘genişliğin azameti’ ve ‘trafiğin hakimiyeti’ üzerinde durduk. Avrupa’da 300 yıllık, Amerika’da 100 yıllık şehirlere kıyamadılar. Biz daha cesur davrandık. ‘Biz’ derken sadece İstanbul’u kastetmiyoruz aslında. ‘Dışarıda kalmak’tan korkan bütün Doğu Akdeniz ülkeleriyle birlikte imara giriştik. 1950’lerde Menderes İstanbul’u yıkarken, Şah Tahran’da, Karamanlis de Atina’da benzer imar hareketlerini yürütüyordu”.

Sayar [1957d] da Dergisi’nde yazmış olduğu bir yazıda, bu hızı ve hızın neden olduğu yanlış uygulamalara dikkat çekmektedir. Geri dönüşü olmayacağını bariz bir şekilde netlik kazandığı bu ortamda; gözden kaçan, göz ardı edilen, ilgi gösterilmeyen tarihi eserlerin neden korunamadığını sorgulamaktadır:

“Kısa zamanda bombalanmış bir şehir manzarasını alan İstanbul’da yapılan işlerde, insan sürat değil, lüzumsuz ve bir acelecilik ve hesapsızlık müşahede etmekte, bir yapılanın pek kısa bir zaman sonra bozulup yeniden yapılmasına hayret ve esef vermektedir. Bu ‘acelecilik’ yüzünden telafisi mümkün olmayacak birçok hatalar işlendiği de muhakkaktır. Bunun en basit misali, son altı-yedi ay içinde yıktırılan eski eserlerdir. (...) Acaba bunlar veya bunların kısmı azamı, yıkılmadan İstanbul caddelerinin genişletilmesi çare ve imkanları aranılmış mıdır? Şüphesiz ki hayır!”.

Hükümetin ve İstanbul Belediyesi’nin korumak için ayrıca bir çaba harcamadığı görülen eserlerin durumuna –ki faaliyet raporlarında bunun tam tersini söyleyerek eski eserlere müthiş saygı gösterdiklerini, çalışmalarını, onların daha net ortaya çıkması için gerçekleştirdiklerini iddia etmişlerdi- Tekeli de dikkat çekmiş, Menderes etrafındaki mimarların aslında durumdan hoşnut olmadıklarını, Mimarlar Odası bünyesinde birleşerek yıkımlara karşı çıkmaya çalıştıklarını belirtmiştir:

“Operasyonlar hakkında Menderes’in çevresi hemfikir değildir. Menderes’in çevresindeki mimarlar ile karayolcular arasında görüş ayrılıkları vardır. Karayolcular, karayolu standartlarını kent içinde uygulamak istemektedirler. (...) Menderes’in çevresindeki mimarlar grubu bu dönemde Mimarlar Odası etrafında gelişen tepkiye duyarlıdır. Çevre değerlerinin ve tarihi değerlerin korunmasında daha dikkatli davranılmasını istemektedirler. Meslek çevreleri, bu operasyona önce tarihi değerler ve çevre değerleri korunmadığı için karşı çıkmışlardır” [Tekeli, 2009a].

Karşı çıkmaya “çalışmaktadırlar” çünkü siyasi irade onların da gözünü korkutmuş, seslerini çok çıkartmak konusunda tereddüde düşürmüştür. Basın tarafından da fırsat buldukça eleştirilen meslek insanları, o dönem Menderes’in yakın çevresinde

olduklarından herhangi bir taraf olmak istememişlerdir. Ancak Sayar ve benzeri “bağımsız” meslektaşların sesleri yükselbilmektedir. Bu “susturulmuşluk”tan da rahatsız olan Mimarlar Odası, birleştirici bir üst kurum olarak, imar operasyonlarını eleştirmeye devam etmektedir: “Siyasi veya idari bakımdan söz sahibi şahıslar, keyif ve arzularına göre imarın idaresini ele alıyorlar ve bu yönde bazı teknik elemanların yardımını temin ediyorlar. Böylece son senelerdeki şehirlerimizi soysuzlaştıran, binlerce aileyi lüzumsuz şekilde evsiz bırakan, korkunç masraflara yol açan ve hiçbir maksada tevcih olunmayan ‘imar’ meydana çıkıyor” [Türk Mimarlar Odası, 1960].

Aydın Boysan, bırakın aydınları, durumdan birebir etkilenen halkın bile sessiz kaldığını –çünkü ciddiyeti kavrayamayacak kadar bilgisizlerdi- dile getirmekte, diğer kesimlerin de başka dertleri olduğunu öne sürerek konu ile ilgilenmediklerini vurgulamaktadır. Aydınların cesaretsizliğinin ve halkın ilgisizliğinin sebeplerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Eğer özürleri suçları ortadan kaldırıyorsa rahat edilebilirdi, işlemeyen her çark dışlisinin bir özrü vardı, halk bilgisizdi, ne olduğunu kavrayamıyordu. Üniversiteler özerklik peşindeydi, ilgisizdi. Besleme basın yapılanlara alkış tutuyordu, basının geri kalanı ise, yapıları değerlendirebilme gücündeki kadrolardan yoksundu. Cesaret sahibi aydınlar bu konuda bilgiden yoksun, bilgi sahibi aydınlar ise cesarettten yoksundu. Yıkılacak olan tek bir ağacın altına yatıp da karar değişinceye kadar oradan kalkmayacak aksakallı ihtiyarlardan mahrumdu ülke... İsveç’teki ihtiyarlar burada yaşamıyordu” [Boysan, 1990a].

Diğer taraftan imar hareketlerinin zamanlamasının da yanlışlığı üzerinde durulmaktadır. Örneğin Yalçın [1957]; imarın, Türkiye’de kaynakların en kıt olduğu, enflasyonun şiddetini en çok hissettirdiği bir devrede başladığı için, iktisadi bakımdan yanlış bir adım olduğunu vurgulamış ve bugün piyasada darlığı çekilen, bazı yatırım mallarının, hatta istihlak mallarının istihsaline yarayacak sanayi ve ziraat şubelerine yatırım yapılmasının çok daha isabetli olacağı yönünde önerisini dile getirmiştir. Bu gibi benzer eleştirilere daha önce de değinilmişti ancak Yalçın’ın dünya konjonktürü çerçevesindeki dönem analizi önemlidir. Zira yurtdışındaki benzer uygulamaların ne zaman ve ne maksatla yapıldığının örneklerini vermektedir:

“(…) Birçok memleketler, imar ve inşaat gibi, verim ve hasılatı çok düşük olan faaliyetlere ancak deflasyon zamanlarında müracaat etmişlerdir. (...) Lord Keynes’in 1930 yıllarındaki deflasyon ve işsizlik devrelerinde ‘Londra’nın doğusunu yıkalım, yeniden yapalım!’ sözü meşhur olmuş ve o devre için çok isabetli bir iktisadi düstur telakki edilmiştir. İktisadi istikrar ve gelişme hedefleri bakımından bugünkü imar faaliyeti kadar zararlı bir adım

tasavvur edilemez. Hükümet, bu işte de, zamansız, hesapsız, plansız, hareketin tipik bir misalini vermiştir” [Yalçın, 1957].

Her zaman yurtdışından örneklerle hareket eden Menderes nedense bu konuda kendi bildiği yoldan ilerlemektedir. Gün geçtikçe seçim telaşı ile hızlandırdığı faaliyetler, İstanbul’u ve halkı derinden etkilemeye devam ediyordu. Diğer yandan süratle kaynaklanan yanlışlıklar da çoğalıyordu.

Hakiki anlamda imar işinin normal şartlarda uzun vakit alması gerektiğine vurgu yapan Sayar [1957a], zamanında dağınık ve süratli şekilde başlayan imar işleri yüzünden yıkılan yerlerin perişanlığının senelerce devam edeceğini dile getirmektedir. “Hâlbuki imar hareketini muayyen bölgelere teksif etmek ve neticeyi aldıktan sonra, diğer tarafa geçmek daha makul bir hareket olacaktı” [a.g.e].

Bu yanlış örnekleri aynı zamanda, yol genişletme çalışmalarından gözlemlemek mümkündür. Sur içinden çok sur dışına hizmet veren bu yolların neden bu kadar genişletildiği her zaman merak konusudur. Tüm bu faaliyetler tarihi dokuya hiç önem ve değer verilmediğinin adeta bir kanıtıdır. Boysan [1990a] da uzun dönemde bir çok sorun ortaya çıkaracak olan çalışmalar hakkındaki eleştirilerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Sur içi İstanbul tenhalaştırılıp, o sıralarda genellikle bahçeli bir-iki katlarla biçimlenmiş Kadıköy, olduğu gibi bırakılmıyordu. Marmara kuzey kıyıları, kalabalıklaştırılmıyordu.

Bir başka yanlışlık Boğaziçi’nde, kuzeyden güneye taşıt trafiğini azdıran sahil yolları yapılmasaydı. Boğaziçi’ni, şehrin eski bölgelerine bağlayacak ana taşıt yolları kuzeyden güneye ama ancak tepelerde olmalıydı. Boğaziçi köyleri bu yollara, ceplerle bağlanmalıydı. Boğaziçi ön görünüm bölgelerindeki yeşili ciddiyetle korumak, bu çözümün vazgeçilmez bir yanı olmalıydı”.

Özellikle bu yol çalışmalarının hiçbir şekilde tutarlı bir vizyona sahip olunmadan, “bilimsel yöntem”den uzak yapılmasını eleştiren Kuban [1995], otomobilleşmeye vurgu yapan Menderes’in aslında başka şeylerden duyduğu rahatsızlıklar nedeni ile bu işe giriştiğini söylemektedir: “Menderes’i en çok rahatsız eden olgunun eski İstanbul’un ulaşımı olduğu görülüyor. Temelde bu rahatsızlık eski kent dokusunun ve onun çevresindeki yapılaşmanın eskiliğinden kaynaklanıyordu. (...) Otomobil kültürü ortamında yeni tavır, karayolu mühendislerinin tasarladığı yolları gerçekleştirmek için eski kenti buldozerlerle yok etmek şeklinde gerçekleşmiştir”.

Aslında tam tersi bir süreçle, geniş yolların açılması ile 1950'lerden itibaren motorlu araç trafiği gelişmiş, kentlerin önceden şikayetçi olmadığı bu durum, hiç nedensiz yeni sorunlar doğmasına ve geri dönülemez ulaşım çıkmazlarının yaratılmasına altlık oluşturmuştur. Bunda ağır basan etkenin politik duruş olduğunu söyleyen Kuban, “yeni yollar, bazı pratik zorunluluklara çare bulmak ve hesaplanabilir bir projeksiyon içinde yeni öneriler geliştirmek şeklinde değil, politik despotizmin keskinliği ile gerçekleşmiştir” eleştirisinde bulunmuştur. Baştan sona bir politik güç gösterisi olarak tanımlanabilecek imar faaliyetleri için iktidarca seçilen bir yöntem vardır ki, bu eleştiriyi haklı çıkaracak derecede üzerinde durulması gerekir. Kuban, siyasi otoritenin bir aracı haline gelen bu yöntemi aktarmaktadır:

“Menderes, 1956'da büyük imar hareketlerine başladıktan sonra İstanbul'da kamulaştırma ve imar için belediyenin harcadığı para, Türkiye'deki bütün belediyelere verilen paranın toplamından daha fazladır. Bu, Demokrat Parti döneminde, hiç demokratik olmayan ve eski sultanların kendilerine külliyeler inşa ettikleri zaman devletin bütün gelirlerini onun için harcamalarına eş bir politik güç gösterisidir. Bu tavır, çağdaş bir kentin sağlam verilen üzerine kurulu projeksiyonlara, plan ve programa dayalı imarından tümüyle farklı ve ne yazık ki, dünyanın en büyük tarihi kentlerinden birinin merkezinde yoğunlaşan mirasyedi imar hareketi olarak gelişmiştir” [a.g.e].

Bu patolojik vaka ile İstanbul geri dönülemez yanlışlıklar içerisine sokulmuş, bugün bile devam eden yanlış uygulamalara öncülük etmiştir. Özellikle İstanbul başta olmak üzere diğer kentlerde yapılan büyük projelerde, Menderes'in ve bazen Dalan'ın adları ile faaliyetler meşrulaştırılmaya çalışılmakta, 1950'lere atıflarda bulunmaktadır. Bu dönemde yapılan uygulamalar sanki doğru ve yerinde kararlar sonucunda hayata geçirilmiş gibi davranılmakta, halk da inandırılmaya çalışılmaktadır. Bu dönemde eğilimlerinin görüldüğü popülist söylem, ne yazık ki günümüzde de devam etmekte ve siyasi iradeler birbirileri ile yarışırmasına gün geçtikçe kapsamı geniş ve sonucu etkileyici çalışmalara yönelmektedirler. Menderes'in işte bu yönelimlere ön ayak olduğu görülmektedir. Yukarıda neredeyse her konuda eleştiri aldığı görülen “gücü tekelinde Başkan”ın, döneme her anlamda damgasını vurduğu açıktır.

Özellikle imarın devam ettiği 4 yıllık dönem, Savaş sonrasında Türkiye gibi sanayileşmekte geç kaç kalmış bir toplumun çağdaş dünya yorumunun, iç göçle dolup taşan kentlere yansımalarının bir örneği olarak planlama tarihine adını yazdırmış ve bu tarihten sonra toplumun kontrol edemediği bir sürecin başlangıcı olmuştur.

4. SONUÇ

Cumhuriyet'in ilanı ile yepyeni bir döneme başlayan Türkiye, “kendi evlatlarının” kurmuş olduğu Cumhuriyetçi bir parti ile uzun süre yoluna devam etmiş fakat Parti, çoğu kesimin desteğini almış gibi gözükse de aslında başka çareleri olmadığı için durumu kabullenmek zorunda kalan ve içten içe hoşnutsuzluk duyan kesimlerin tepkisini çekmeye başlamıştır. Bu tepki, sert ve baskıcı siyasi rejim içerisinde çokça ses getirmese de alttan alta biriken bir öfkenin de tetikleyicisi olmuştur.

Hoşnutsuzluktan habersiz olan –veya habersizmiş gibi davranan- iktidar, Atatürk'ün vefatı ile bambaşka bir yapıya bürünmüştür. İnönü'nün Milli Şefliği döneminde artan siyasal tahakküm ve otoriter tutum; 1940'ların ikinci yarısında, içeriden ve dışarıdan gelen çeşitli baskılar sonucunda atılan demokratikleşme adımı ile yumuşar gibi olsa da dönem sonuna kadar mevcudiyetini korumuştur.

Çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte ön plana çıkan Demokrat Parti'nin getirmeye çalıştığı yeni ekonomik düzene, başlarda çokça karşı çıksa da, uluslararası konjonktüre ayak uydurmak isteyen CHP; DP'nin varlığından aldığı cesaretle birlikte, 1930'lardan beri sıkı sıkıya bağlı olduğu devletçilik ilkesinden vazgeçmiş gibi görünüyordu. Sıkı şekilde denetlenen ve kendi kendine yeterli olmaya yönelmiş devletçi bir ekonomiden, liberal serbest pazar ekonomisine geçişte esas dönüm noktası; bilinenin aksine DP'nin 1950'de iktidara gelişi değil, İnönü Hükümeti'nin 1947'de etkilendiği işte bu siyasal sistemdi. Bu sebeple CHP'nin benimsemiş olduğu devletçiliğin “gerçek” devletçilik olmadığı söylenebilir. Hatta 1950'lerin ortasında görülmüştür ki, DP'nin liberal politikaları da işe yaramamış ve bu ekonomi-politiğin lağvedilmesine karar verilmiştir. Otoriter devletçiliğe geri dönüş yapılmış olsa da aynı ekonomi-politik çatısı altında yürütülmeye çalışıldığı için “kavramsal yer değiştirme” bu dönemde de ön plana çıkmıştır.

Bunun yanında “Demokratlar”ın, 1946'dan beri serbest pazar ekonomisinin sesi en sık duyulan savunucuları oldukları ve hükümetin başına geçer geçmez liberalleşme politikalarını gayretle uyguladıkları da bir gerçektir. Bunu, DP'nin daha geniş açılı düşünmesine ve CHP'ye nazaran daha ileri görüşlülüğüne bağlamak mümkündür.

Aynı zamanda farklı sermaye kesimleri ile değişik ittifaklar kuran bu iki partinin, modernleşmeye bakışları açısından da bir farklılık gözlenmektedir. CHP, büyük modernleşme projesinde, tarımı göz ardı ettiği için başarısız olmuş; DP ise modernleşme hamlesine tarımdan başlamak zorunda olduklarını CHP'den daha iyi kavradığı için halkın desteğini kazanmıştı. Bu sebeple DP'nin kırsal kesimle olan ittifakının daha kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür. Tarımda kapitalistleşme dönemi olarak da nitelendirilebilecek bu yıllarda DP; ağaları kapitalist birer çiftçi haline getirerek, Batı'da gözlemlenen çatışma sürecinin Türkiye'de yaşanmamasını sağlamıştır. Bu anlamda DP'nin kırsal kesimdeki temsiliyetini arttırdığını söylemek mümkündür. Diğer tarafta ticaret burjuvazisini egemen kılan ekonomik sistem, DP'nin iflasının en temel sebeplerinden birini oluşturmuştur. Bu durum ise Batı'dakinden farklılık göstermektedir, çünkü o dönem Avrupa'da ticari değil, sınai sermaye sahipleri egemen durumdadır.

1950 genel seçimleri ile büyük bir zafer kazanarak başa geçen DP, Türkiye'de hem önemli bir tabuyu yıkmış hem de farklı kesimlerde yeni umutlar yaratmıştır. Fakat bu umutlar, ilerleyen yıllarda yerini yine hoşnutsuzluğa bırakmıştır çünkü DP, hatalı bir iktisadi politika yürüterek başarısız olmuş, sistemin çökmeye yüz tutmaya başlaması ile rotayı devletçiliğe ve otoriterliğe çevirmiştir. CHP iktidarı zamanında sıkça eleştirdiği bu duruma, verdiği birçok vaadin aksine kendisinin düşmesi ile halk desteğini kaybeden DP, seçimlerden başarılı çıkmasına rağmen, köklü bir sarsıntı geçirmekten kaçamamıştır.

1950'lerin "tek adamı" olarak yükselen Adnan Menderes, iktidara geldiğinden beri kırsal kesimi oldukça önemsiyordu. İnönü'nün "köylüyü yerinde tutma" politikasına karşı "Doğu'yu Batı'ya açma" amacı güden Menderes, 1950'lerde kentlerde büyük bir nüfus patlamasının yaşanmasına ve önüne geçilemez bir kentleşme dalgasının doğmasına neden olmuştur (bkz. Resim 4.1, 4.2. ve 4.3). Tarımda makineleşme döneminin ardından kırsal alanda tutunamayan ve büyük kentlerin kapılarının açılması ile farklı iş kollarında istihdam edilme umuduyla göçen kesimler; Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde hem sosyal hem de ekonomik birçok sorunla karşılaşmışlardır.

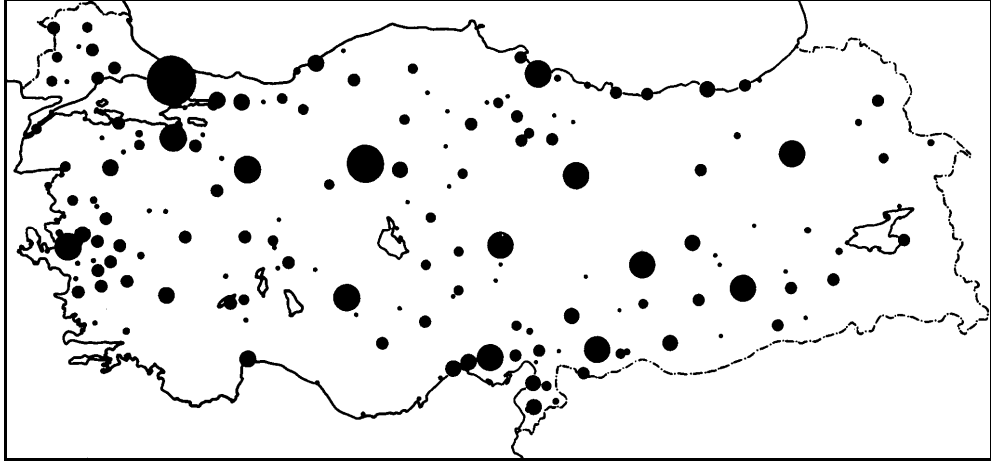
Aşağıda Cumhuriyet'in ilk yılları, 1950'lerdeki büyük kentleşme dalgasının ardından 1965 senesi ve bir sonraki dönem için (1985) kentleşme gösterimlerinin ve bu süreçte hangi kentlerin göç aldığıın gösterimleri vardır.

Resim 4.1. Türkiye’de Kentsel Yerleşmelerin 1927 Yılındaki Durumu

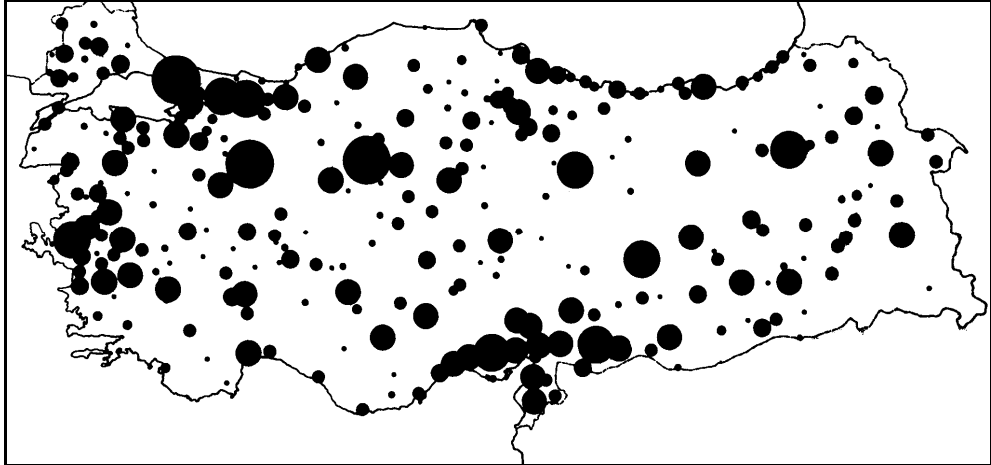
Kaynak: İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973.

Resim 4.2. Türkiye’de Kentsel Yerleşmelerin 1965 Yılındaki Durumu

Kaynak: İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973.

Resim 4.3. Türkiye’de Kentsel Yerleşmelerin 1985 Yılında Alacağı Durum

Kaynak: İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1973.

Kentleşme sorunları, mekanda tüm öne çıkanlardan ziyade; kentleşme hareketlerinin dolaylı ya da dolaysız sonucu olan sorunları akla getirmelidir. Bunları; belediye hizmetlerinden yararlanma, barınma, ulaşım, sağlık ve eğitim gibi temel kentsel hizmetlerin vatandaşa aktarılması sırasında, çeşitli yerleşme kademeleri arasında görülen büyük çaplı dengesizlikler olarak tanımlamak mümkündür.

Söz konusu dengesizlikler, genel anlamda 3 temel başlık altında toparlanabilir. İlk dengesizlik, kentleşmenin sanayiye dayanan belirli bir gelişiminin olmaması olarak ele alınabilir. Keleş'in de üzerinde durduğu bir nokta olarak, emek-sermaye arasındaki sömürünün kentleşmeyi sağlıksızlaştırdığı söylenebilir. Bu süreç, kentlerde işsiz kesimin giderek artmasına da neden olmuştur.

Diğer bir sorun, kentleşmenin daha çok ülkenin Batı kesimlerinde yaşanmasıyla, Doğu bölgelerinin ihmal edilmesi ve dolayısıyla iki bölge arasında doğan dengesizliklerdir. Çekim merkezi kentlerin hızla kalkındığı, bölgeler arası dengesizliklerin doğduğu ve buna neden olacak yanlış politikaların uygulandığı görülmektedir. Benzer bir gelir ve yaşam standardı farklılığının, kent ve köy arasında da yaşandığı tahmin edilebilir. Aslında bu sorunun temellerinin 20 senelik süreç içerisinde atılmış olduğu söylenmeli ve bugün bile üstesinden gelinemeyen temel bir problem olduğuna dikkat çekilmelidir.

Tüm bunlar arasında sosyal olarak en büyük sorunu, köyden kente göçenlerin kültürel değişime ayak uyduramamaları veya ayak uydurmaya çalışırken karşılaştıkları engeller oluşturmaktadır. Tarımla uğraşan kesimlerin, tarımsal hayattaki alışkanlıklarını kentlerde sürdürmeye çalışmaları, fiziksel tabakalaşmanın yanı sıra toplumda sosyal bir ayrışma da yaratmıştır.

1940'larda Ankara özelinde gözlenen bu sorunlar DP zamanında, yürütülen politikalar sebebiyle artmış, çözümü içinden çıkılmaz hale sokmuştur. Üstelik "plansız planlama" politikasının sebep olduğu arsa spekülasyonun kentlerde özellikle göç eden kesimler için barınma sorununu tetiklemesi, dönemin önemli çıkmazları arasında sayılabilir.

Bu çıkmaz, dar gelirli kitlelerin kentlerde ne konut sahibi olmasına, ne de gelirlerine göre çok yüksek olan konut kiralalarını ödemelerine olanak sağlamıştır. Etkin çalışma yöntemlerinden yoksun bulunan belediyelerin, kendilerine düşen görevleri –özellikle de konut üretimi ile ilgili olanları- gereği gibi karşılayamamaları ise sorunu çözmede

yetersiz kalmıştır. Bu yetersizliklere teknik olanaklar ve parasal kaynak sorunu da eklenince, durum içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Sorunu çözümede bu denli yetersiz kalan yönetimler –hem CHP hem de DP-, konut üretimi konusunda da bir ilerleme gösteremeyince, göç eden kesimler; barınma ihtiyaçlarını kendileri gidermeye çalışmış, böylelikle gecekondulaşma büyük kentlerde kendini göstermeye başlamıştır. İlk gecekonduların 1930’larda Ankara’da gözlemlenmesinin ardından, bu gelişme 1940’lar boyunca da devam etmiş ancak en çok DP döneminde bir kentsel sorun olarak ön plana çıkmıştır.

Örneğin CHP, Türkiye’de konut sorununu geniş ölçüde gecekondudan ibaret saydığı gibi, gecekondudan sorunu da yalnızca bir konut sorunu olarak görmek eğiliminde olmuştur. Sosyal ve ekonomik etkenlerin doğurduğu ancak bu etkenlerin yönetimler tarafından göz ardı edildiği bu sonuç karşısında CHP; gecekonduların yıktırılmaması, ama iyileştirilmesi, mutlaka yıktırılması gerekenlerin ise ancak içindekilere yer gösterildikten sonra yıkılabilmesi ilkesini benimsemiştir. CHP’nin seçim söylemlerinde; gecekondudan bölgelerindeki kamu arsalarının doğrudan doğruya, özel iyelikteki arsaların ise, kamulaştırılarak konut yapımına ayrılmasının önerildiği gözlemlenmektedir. Alım-satım işlemlerine de karşı olduğunu açıkça belirten Parti, gecekondudan halkının geleceğe güvenle bakabilmesi için, konuların gerekli kanuni belgeye bağlanmasını istemiştir.

DP’nin tutumu ise konu ile ilgili yasal mevzuatın sıklıkla yeniden şekillenmesi üzerinden okunabilir. Bu dönemde, neredeyse tüm siyasetçiler; gecekondudan olgusu karşısında özendirici ve bir o kadar da koruyucu bir tutum içine girmişlerdir. Sonraları bu tutum, belirli bir düzene oturmayan tapu dağıtımlarında kendini göstermiştir. Bir taraftan mevcut gecekondular hızla yasallaştırılırken, diğer taraftan yapılmaya devam edilenler için “göz yumma” politikası uygulanmıştır. Aslında o dönem, gecekondudan yapımını yasaklayan çeşitli yasalar çıkarılmıştır ancak oy talebi, konunun bir sömürü aracı haline gelmesine neden olmuştur.

1950’lerin bir diğer özelliği; merkezi hükümetin, yerel yönetimlere nazaran daha fazla ön planda olmasıdır. DP’nin vaat ettiği demokratikleşme adımları, ne yazık ki belediyeçilik anlayışında bir değişiklik yaratmamıştır. Zaten bu anlayışın, CHP döneminden pek de farkı olduğu söylenemez. Yerel yönetimlerin maddi olanakları, merkezi hükümet ile olan ilişkileri, verilen yetkileri ve üstlendikleri görevleri büyük

ölçüde CHP dönemindeki ile aynı kalmıştır. Belediye Kanunu'nda dahi değişiklik yapılması düşünülmemiştir. Yalnızca, CHP döneminde yerel yönetimlere ciddi yetki ve görevler veren anlayışın, DP döneminde değiştiği söylenebilir.

Bu yapısal özelliğin kentteki en baskın uygulama örneği, herkesin hemfikir olduğu üzere imar operasyonlarıdır. Ankara'da Başbakan olmasına rağmen İstanbul'da Belediye Başkanı gibi görev yapan Menderes'in adıyla özdeşleşen bu operasyonlar; İstanbul'da ve İstanbullular'da dönem içerisinde -ve hatta sonrasında- büyük izler bırakmıştır.

Modernleşme söylemini diline pelesenk etmiş olan DP ve Menderes, İstanbul'u modernleştirmek amacıyla çok büyük imar faaliyetlerine girişmiş; bunun sonucunda kent, günümüze gereğinden fazla geniş bulvarlar, caddeler ve meydanlar miras bırakmıştır. Benzer bir süreç CHP iktidarı zamanında da yaşanmış ancak bu dönemdeki uygulamalar, DP'ninkilerle karşılaştırıldığında “masum” sayılabilecek düzeyde kalmıştır.

Batı ile adeta bir yarış içerisine girildiği bu dönemde, bu kadar büyük çaplı projelerin uygulanması, birçok binanın –özellikle de tarihi eserlerin- sebepsiz yere istimlak edilmesi ve yıkılması sonucunu doğurmuştur. Evleri yıkılarak, değerinden düşük ücretler alan kişilerin, uzun bir müddet evsiz kaldığı ya da almış oldukları mahallelerinden farklı yerlere taşınmak zorunda bırakıldıkları, basında da çıkan haberler arasındadır. Oysa DP bu iddiayı kesinlikle reddetmiştir.

DP'nin farkında olduğu ancak kabul etmediği ekonomi politikasındaki başarısızlığının; sadece böyle bir yöntemle unutulacağı düşünülmüş, bir anlamda operasyonların, konunun önüne geçerek gündemi meşgul etmesi amaçlanmıştır. Ancak hepsinden önemlisi, büyük çaplı bu faaliyetlerin bir “güç gösterisi” olarak okunmasının istenmesidir.

DP'nin hiçbir zaman yıldızının barışmadığı Ordu, geniş çaptaki bu imar operasyonlarının da içinde bulunduğu birçok “yolsuzluk” suçlaması ve çeşitli siyasal nedenlerden ötürü 1960'ta yönetime el koyarak hükümeti devirmiş, demokratikliği ile anılan bu döneme anti-demokratik bir uygulama daha kazandırmıştır. Giderek sertleştirdiği siyasal tutumu ile son zamanlarda çeşitli kesimlerin desteğinden yoksun kalan DP ve öndeki yöneticileri tutuklanarak idam edilmişlerdir.

Tarihimizin çıkmayan kara bir lekesi olarak günümüze kadar gelen 27 Mayıs askeri darbesini; aslında bir sınıf iktidarı değişikliği olarak değil, aynı egemen sınıfların sadece yönetici kadrosunun değişmesi olarak okumak gerekmektedir. Bu değişiklik hiçbir soruna çözüm olmamış aksine beraberinde bir çok sorunu da getirmiştir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin 60. yıldönümünün yaşandığı bu günlerde, 1940-1960 seneleri arasında yaşananlar gündemi hala meşgul etmektedir. Daha önce, yıkılamayan bir tabu olarak nitelendirilen dönem ideolojilerinin, günümüzde hala dogmatik özelliklerini koruduğu göz önüne alınırsa; bu çalışmanın “milli hicap” tarihimizle yüzleşmede yeni bir bakış açısı kazandırarak katkı sağlayacağı umut edilmektedir.

Demokratik mücadelemize selamla...

KAYNAKLAR

Acaroğlu, İrem [1971]; “Türkiye’deki Kentlerde Gecekondu Önleme Bölgeleri İçin Yer Seçimi Ölçütleri: Gecekondu Özellikleri ve Planlama Yaklaşımları”; TÜBİTAK Yapı Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Ahmad, Feroz [2002a]; “Cumhuriyete Doğru”; Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940) Cilt: 1, YKY, İstanbul.

Ahmad, Feroz [2002b]; “Demokrasiye İlk Adım”; Cumhuriyet Ansiklopedisi (1940-1960) Cilt: 2, YKY, İstanbul.

Ahmad, Feroz [2006]; “Modern Türkiye’nin Oluşumu”; Kaynak Yayınları, Türkiye’nin Milli Demokratik Devrim Süreci Dizisi, İstanbul.

Ahmad, Feroz [2007]; “Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)”; Hil Yayınları, Modern Türkiye Tarihi, İstanbul.

Ahmad, Feroz [2008]; “Bir Kimlik Peşinde Türkiye”; Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Alada, Adalet [1990]; “Türk Belediyeciliğine Kronolojik Yaklaşım”; Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum 23-24 Kasım, Bildiri ve Tartışmalar, Yayına Hazırlayan: Metropol İmar A.Ş. IULA-EMME, Ankara.

Alsaç, Orhan [1946]; “Şehirci ve Şehircilik Üzerine Bir Konuşma”; Mimarlık, Şehircilik ve Türkiye’nin Sorunları Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 3-4, İstanbul.

Altıparmak, Aytekin [2002]; “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi”; Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13, Erciyes.

Arkitekt Dergisi [1957a]; “Asma Köprü İçin Yapılan Çalışmalar”; Sayı: 3, İstanbul.

Arkitekt Dergisi [1957b]; “Üç Şehirde 90.425 Gecekondu Var!”; Sayı: 4, İstanbul.

Baltacıoğlu, Altan [1947]; “Demiryollarının Şehirler Üzerindeki Etkisi”; Mimarlık, Şehircilik ve Türkiye’nin Sorunları Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 3-4, İstanbul.

Bila, Hikmet [1999]; “CHP 1919-1999”; Doğan Kitap, İstanbul.

Boratav, Korkut [2009]; “Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)”; İmge Yayınevi, Ankara.

Boysan, Aydın [1990a]; “Adnan Menderes Belediyeciliği İmar Hareketi Uygulama ve Sonuçları”; Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum 23-24 Kasım, Bildiri ve Tartışmalar, Yayına Hazırlayan: Metropol İmar A.Ş. IULA-EMME, Ankara.

Boysan, Burak [1990b]; “Menderes Dönemi Belediyeciliği/İmar Hareketleri, ‘Halkla İlişkiler’ Stratejisi Olarak İstanbul’un İmarı”; Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum 23-24 Kasım, Bildiri ve Tartışmalar, Yayına Hazırlayan: Metropol İmar A.Ş. IULA-EMME, Ankara.

Buğra, Ayşe [2009]; “Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika”; İletişim Yayınları, İstanbul.

Cumhuriyet Devrinde İstanbul [1949]; Dönemin iktidar partisi CHP tarafından İstanbul Belediyesi’ne hazırlanmış olan ikinci faaliyet raporudur.

Çavuşoğlu, Erbatır [2001]; “Kentbilimsel Açından İstanbul Tarihyazımı Denemesi”, İstanbul.

Doğusan, Gül Neşe [2004]; “İstanbul’un ‘İmar’ı: 1956-1960”; Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.

Duranay, Niyazi; Gürsel, Ersen; Ural, Somer [1972]; “Cumhuriyetten Bu Yana İstanbul Planlaması”; Mimarlık Dergisi, Sayı 7, İstanbul.

Emiroğlu, Kudret ve Ünsal, Süha [2006]; “Kentleşme, Yapı ve Konut 1923-1950 Dönemi”; Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası (İNTES), Ankara.

Ertin, Gaye [1998]; “Türkiye’de Sanayi”; Türkiye Coğrafyası (S. Gözenç ve E. Gümüş ile), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Eskişehir.

Eroğul, Cem [2001]; “Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi”; İmge Yayınevi, Ankara.

Forum Dergisi [1956]; “İmar Hamleleri ve Gecekondular”; Sayı: 63, Kasım, İstanbul.

Gevgilili, Ali [1998]; “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi”; Bağlam Yayınları, İstanbul.

Güzelleşen İstanbul [1944]; Dönemin iktidar partisi CHP tarafından İstanbul Belediyesi’ne hazırlanmış olan ilk faaliyet raporudur.

Hafizoğulları, Zeki [X]; “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Düşünsel Temelleri (İzmir İktisat Kongresi)”, Başkent Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ankara.

Hırş, Ernest [1950]; “Devlet İşletmelerinin Özel Sermayeye Devri Meselesine Dair Bazı Mütalaalar”; Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3-4, Ankara.

İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü [1973]; “50 Yılda İmar ve Yerleşme (1923-1973)”; Ankara.

İstanbul’un Kitabı [1957]; Dönemin iktidar partisi DP tarafından İstanbul Vilayeti Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü’ne hazırlanmış olan faaliyet raporudur.

Kaçmazoğlu, Bayram [1988]; “Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar”; Birey Yayıncılık, Türkiye İncelemeleri Dizisi, İstanbul.

Karpat, Kemal [2007]; “Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980)”; İmge Yayınevi, Ankara.

Keleş, Ruşen [1972]; “100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondu”; Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Keleş, Ruşen [2004]; “Kentleşme Politikası”; İmge Kitabevi, Ankara.

Kessler, Gerhard, Ord. Prof. Dr. [1949]; “İstanbul’da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 5-6, İstanbul.

Koçak, Cemil [2002]; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye”; Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940) Cilt: 1, YKY, İstanbul.

Kuban, Doğan [2004]; “İstanbul: Bir Kent Tarihi”; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kuban, Doğan [1995]; “Menderes ve İstanbul”; Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt: 5; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kuruyazıcı, Hasan [1998]; “Cumhuriyet’in İstanbul’daki Simgesi: Taksim Cumhuriyet Meydanı”; 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Bilanço ’98 Yayın Dizini, Der: Yıldız Sey, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kuyaş, Ahmet [2002]; “Yeni Rejim”; Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940) Cilt: 1, YKY, İstanbul.

Lewis, Bernard [1952]; “Türkiye’de Son Gelişmeler”; Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1-2, Ankara.

Menteşe, Ertuğrul [1949]; “İmar Planları Hakkında”; Mimarlık, Şehircilik ve Türkiye’nin Sorunları Dergisi, Sayı: 3-4, İstanbul.

Mimarlık Dergisi [1945]; “Artık Yetmez Mi?”; Mimarlık, Şehircilik ve Türkiye’nin Sorunları Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 6, İstanbul.

Mimarlık Dergisi [1947]; “Ankara’da Ucuz Evler”; Mimarlık, Şehircilik ve Türkiye’nin Sorunları Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 3-4, İstanbul.

Mortaş, Abidin [1943]; “Ankara’da Mesken Meselesi”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 11-12, İstanbul.

Müşavirler Heyeti [1954]; “İstanbul İmar Planı İzah Raporları, Beyoğlu Ciheti”; Belediye Matbaası, İstanbul.

Müşavirler Heyeti [1956]; “İstanbul İmar Planı İzah Raporları, İstanbul Ciheti”; Belediye Matbaası, İstanbul.

Oelsner, Gustav [1945]; “Şehircilik”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 3-4.

Okyar, Osman [1955]; “Türkiye’de Devletçilik ve Liberalizm”; Forum Dergisi, Sayı: 8, Ankara.

Özgen, İhsan Fuat [2007]; “Cumhuriyet Dönemi’nde Celâl Bayar’ın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960)”; Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Özler, Şener [2007]; “Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995”; TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, İstanbul.

Pektaş, Şerafettin [2006]; “Demokrat Parti Dönemi’nde Tarımdışı Alanlarda Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi”; Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Prost, Henri [1948a]; “İstanbul”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 3-4, İstanbul.

Sayar, Zeki [1955]; “Belediyemizin Mesken Davasını Anlayışı!”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 2, İstanbul.

Sayar, Zeki [1957a]; “İstanbul’un İmarı Hakkında Düşünceler”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 1, İstanbul.

Sayar, Zeki [1957b]; “İstanbul’un İmarı Vekaleti Teşkilî Münasebetiyle”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 3.

Sayar, Zeki [1957c]; “İstanbul Belediye Reisliği”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 4.

Sayar, Zeki [1957d]; “İmar ve Eski Eserler”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 287.

Sayar, Zeki [1959]; “Gecekonduların Yıkıtılması Münasebetiyle”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 1.

Sey, Yıldız [1998]; “Cumhuriyet Döneminde Konut”; 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Bilanço ’98 Yayın Dizini, Der: Yıldız Sey, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Şenyapılı, Tansı [1998]; “Cumhuriyet’in 75. Yılı, Gecekondunun 50. Yılı”; 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Bilanço ’98 Yayın Dizini, Der: Yıldız Sey, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tanyeli, Halit ve Topsakaloğlu, Adnan [1959]; “İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi (1950-1958)”; II. Cilt - 1. Kitap, İstanbul Matbaası, İstanbul.

Tekeli, İlhan [1982]; “Türkiye’de Kentleşme Yazıları”; Turhan Kitabevi, Ankara.

Tekeli, İlhan [1990]; “Cumhuriyet’in Altmış Yıllık Belediyecilik Deneyinin Değerlendirilmesi Üzerine”; Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum 23-24 Kasım, Bildiri ve Tartışmalar, Yayına Hazırlayan: Metropol İmar A.Ş. IULA-EMME, Ankara.

Tekeli, İlhan [1996]; “Türkiye’de Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi”; Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara.

Tekeli, İlhan [2009a]; “Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)”; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Araştırma İnceleme Dizisi, İlhan Tekeli Toplu Eserleri-4, İstanbul.

Tekeli, İlhan [2009b]; “Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi”; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Araştırma İnceleme Dizisi, İlhan Tekeli Toplu Eserleri-8, İstanbul.

Tunçay, Mete; Kuyaş, Ahmet; Ersel, Hasan; Oktay, Ahmet [2002]; “Cumhuriyet Ansiklopedisi (1940-1960)”; Cilt: 2, Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, YKY, İstanbul.

Türel, Ali [1998]; “Kent ve Ulaşım”; 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Bilanço '98 Yayın Dizini, Der: Yıldız Sey, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Türk Mimarlar Odası [1960]; “Bildiri”.

Türk Belediyecilik Derneği [1993]; “21. Yüzyıla Girerken Belediyelerimiz”; Konrad Adenauer Vakfı ile birlikte, Mahalli İdareler Eğitim Araştırma ve Geliştirme Merkezi, Ankara.

Uzer, Celal [1950]; “Şehircilik Davamız”; Mimarlık, Şehircilik ve Türkiye'nin Sorunları Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 5-6, İstanbul.

Yalçın, Aydın [1957]; “İmar Faaliyeti ve İktisatçı”; Arkitekt Dergisi, Sayı: 2. Ayrıca 19 Temmuz 1957 Tarihli Dünya Gazetesi köşe yazısı.

Yavuz, Hidayet [1958]; “Konuşmalarıyla Menderes - I”; Çağaloğlu Aziz Tuzcu Basımevi, İstanbul.

Yeni İktidarın Çalışmaları [1951]; “Demokrat Parti Hizmetinde Bulunduğu Türk Milleti'ne Hesap Veriyor (22.05.1950-01.08.1951)”; Ankara.

Yeni İktidarın Çalışmaları [1952]; “Demokrat Parti Hizmetinde Bulunduğu Türk Milleti'ne Hesap Veriyor (22.05.1950-22.05.1952)”; Ankara.

Yeni İktidarın Çalışmaları [1953]; “Demokrat Parti Hizmetinde Bulunduğu Türk Milleti'ne Hesap Veriyor (22.05.1950-22.05.1953)”; Ankara.

Yıldırım, Sinan [2004]; “1950 Seçimleri ve Propaganda”; Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı: 6, Yıl: 3, İstanbul.

Yıldırım, Sinan [2007]; “14 Mayıs Demokrasi Bayramı(!): DP'nin İktidara Gelişinin Birinci Yıldönümü Kutlamaları”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Sayı: 161, İstanbul.

Yıldırım, Sinan [2008]; “Demokrat Parti ve Dönemi Sol Tarih Yazımında Kayıp Zamanın İzinde”; Praksis Dergisi, Sayı: 18, Ankara.

Vilayet ve Belediye Yapılan İşler [1956]; Dönemin iktidar partisi DP tarafından İstanbul Vilayeti Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü'ne, 1949-1955 seneleri arasındaki faaliyetleri aktarması için hazırlanmış olan faaliyet raporudur.

Zarakolu, Avni [1954]; “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu”; Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1-2, Ankara.

Ziyaođlu, Rakım [1971]; “İstanbul Kadıları, Őhreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi 1453-1971 İdarî Siyasi”; İstanbul BűyűkŐehir Belediyesi (İBB) Yayınları, İstanbul.

Zűrcher, Erik Jan [2009]; “ModernleŐen Tűrkiye’nin Tarihi”; İletiŐim Yayınları, İstanbul.

EK 1

- 21.01.1940 3380 sayılı Milli Korunma Kanunu ile belediyelere yeni görevler getirilmiştir.
- 14.04.1941 1580 sayılı belediye kanununa 3988 sayılı ek kanun kabul edildi.
- 10.07.1941 4085 sayılı kanunla belediyeler ve bunlara müesseselerdeki memurların emekli sandığı kurulması için aylık ödeneklerinin %5'i nisbetinde emekli sandığı payı ayrılması zorunluluğu getirildi.
- 25.08.1941 4109 sayılı "Muhtaç Asker Ailelerine Yardım Kanunu" belediyelerin sosyal güvenlik işlevleri için yeni kaynak getirmektedir.
- 14.01.1943 4375 sayılı kanun belediye sınırları içinde işleyen tarifeli bütün nakil vasıtaları bilet bedelleri ile elektrik, havagazı ve telefon tarifelerini belediye meclislerinin kararı ve icra vekilleri heyetinin onayı ile yasada belirtilen oranları aşmamak üzere zam yapılabileceğini belirtiyor.
- 17.06.1944 4585 sayılı kanunla "Resmi ve Hususi bütün yapıların proje ve inşaatı, nev'i ve ehemmiyet ve büyüklük derecelerine göre fen adamlarının nezaret ve mesuliyeti altına" verildi.
- 1944 4541 sayılı kanuna belediyelerin yeterince etkin olamadığı mahallelerde muhtarlık teşkilatı yeniden kuruldu.
- 13.06.1945 Belediyeler Bankası, 4759 sayılı kanun ile İller Bankasına dönüştürüldü. Banka sermayesi 100 milyona çıkarılarak %40'ı il özel idarelerinin, %30'u belediyelerin, %30'u köylerin olmak üzere ayrıldı. İller Bankası fon sağlayıcı bir kredi kurumu olmak yanında ayrıca teknik yardım kurumu olarak da düzenlendi ve Belediyeler "İmar Heyeti"nin işlevini üstlendi.
- 26.06.1945 4570 sayılı "İller Bankası Kanunu" gereğince belediyeler yıllık gelir tahsilatından %5 banka payı ayırmak durumunda kalıyorlardı.
- 17.07.1945 Belediyeler arası birliği sağlamak ve bir belediyecilik akımı oluşturmak amacıyla Türk Belediyecilik Derneği kuruldu.
- 07.01.1946 1946 yılında DP kurulur, parti programında yerel yönetimler 20 ve 21. maddelerde yer alır.
- 29.04.1946 4878 sayılı kanunla belediye seçimleri usulü değiştirilmiş ve seçim güvenliği arttırılmıştır.
- 01.05.1946 Belediye seçimleri için bütün yurttaki ilk hazırlıklar yapılıyor. Belediye seçim kanunu vilayetlere bildirildi. Seçim için ayrı ayrı anahtarlarla açılan sandıklar yaptırılacak.
- 03.05.1946 Ankara'da nüfusun artması üzerine 44 yerine 48 belediye üyesi seçilecek.
- 06.15.1946 DP belediye seçimlerine katılmak için henüz karar veremedi. Celal Bayar "ortada hiçbir kamusal sebep yokken bir günde çıkarıliveren bir kanunla seçimin 4 ay önce alınması, bu hareketin sebeplerini açıkça göstermektedir" dedi.
- 08.05.1946 Seçim listeleri mahallelere asılıyor.

- 09.05.1946 Belediye seçimleri yapıldı. Seçime iştirak eden Milli Kalkınma Partisi öğleden sonra bir beyanname neşrederek seçimlerden çekildi.
- 29.05.1946 Kalkınma Partisi seçimin feshini talep etmek maksadıyla miting yapmak istiyor.
- 02.06.1946 İstanbul Şehir Meclisi vali Lütfü Kırdar'ın nutku ile açıldı.
- 17.11.1947 CHP'nin 7. Büyük Kurultayında değiştirilen programın 30–33. maddeleri yerel yönetimlere benzer ilkeler getirdi.
- 04.02.1948 5168 sayılı kanun ile Ankara Belediye başkanının “Dahiliye Vekaletinin intihap ve inhası ve reisi cumhurun tasdiki” ile atanmasına son verilerek belediye başkanının belediye meclisi tarafından seçilmesine karar verildi.
- 22.06.1948 5218 sayılı Ankara'da bulunan gecekonduların ıslahı için çıkarılan kanun Ankara belediyesine gecekondularının durumunu ıslah edecek olanlara meşrulaştırma yolunu açmıştır. Ayrıca gecekondu yıkılana yer de gösterilecektir.
- 28.06.1948 5228 sayılı “Bina yapımını teşvik kanunu” çıkarıldı. Bu yasa ile belediyeler hazine arsalarını arazi vergisine getirilmiştir.
- 01.07.1948 5237 sayılı “Belediye Gelirleri Kanunu” kabul edildi.
- 15.08.1948 4759 sayılı yasaya dayanarak Bakanlar Kurulu İller Bankası sermayesini 200 milyona çıkardı.
- 11.06.1949 5431 sayılı ruhsatsız yapıların yıktırılmasına ve 2290 sayılı belediye yapı ve yollar kanununun 13. Maddesinin değiştirilmesine ilişkin genel bir yasa çıkarılmıştır.
- 04.04.1950 5567 sayılı kanun ile İller Bankasına ödenmiş sermayesi kadar tahvil çıkarma yetkisi verilmiş ve bunlara Maliye Bakanlığının kefalet edebilme yetkisi getirilmiştir.
- 24.04.1950 5650 sayılı kanun belediyelere arazi alıp, yaptığı konutları hemşehrilerine mülk konut olarak devretme hakkı ile bütçelerinden konut için doğrudan tahsis yapabilecekleri hükümlerini getirmiştir.
- 07.07.1950 5660 sayılı kanunla 1580 sayılı kanunun seçime ilişkin hükümleri tamamen değiştirildi.
- 09.07.1953 6124 sayılı kanunla belediyelere imar planlarının uygulanmasına girişmek üzere Emlak ve Kredi Bankasının kefaletiyle 20 yılda geri ödenecek tahvil çıkarma yetkisi verilmiştir.
- 11.1953 İstanbul Belediyesi pahalılıkla mücadele edebilmek için Tanzim Satış Mağazalarını örgütlemeye başladı.
- 29.07.1953 6188 sayılı “Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Binalar Hakkında Kanun” çıkarıldı.
- 10.04.1954 6349 sayılı kanun ile İstanbul Belediyesinin vilayetten ayrılması kabul edildi.
- 22.04.1954 6407 sayılı kanun ile İller Bankasının sermayesi 300milyona çıkarıldı.
- 15.04.1955 I. İmar Kongresi Ankara'da başladı.

- 27.04.1955 Belediye seçimleri için kanun teklifi verildi. Seçimlerin haziran yerine eylülde yapılması isteniyor.
- 29.04.1955 İstanbul Belediyesi geniş bir imar planı hazırladı. Buna göre; Kazlıçeşme'den Bakırköy'üne kadar uzanan tren yolunda eski ve bakımsız mahalleleri maskelemek üzere modern apartmanlar inşaa edilecek.
- 03.05.1955 CHP belediye seçimlerinin tehirine muhalefet etme kararı aldı.
- 12.05.1955 Belediye seçimlerinin tehiri için Meclisde tartışmalar oldu. Sonuçta seçimlerin Kasım ayının 2. Pazar günü yapılması kararlaştırıldı.
- 14.11.1955 Belediye seçimleri sürprizli neticeler verdi. 8 vilayette bağımsız adaylar, 2 vilayette Köylü Partisi, 20 vilayette bağımsız ve DP adayları azalıkları paylaştılar. CHP seçimlere katılmadı. İstanbul ve Ankara'da seçimlere katılım oranı çok düşük oldu.
- 19.11.1955 Adalet Vekaletinden tebliğ edilen seçim sonuçlarına göre seçimlere katılanlar:

	Aza	Adedi	Kazanma	Nispeti
	<i>Asil</i>	<i>Yedek</i>	<i>Asil</i>	<i>Yedek</i>
DP	8784	9897	% 74.64	% 87.04
KP	262	257	%2.23	%2.26
CHP	17	17	%0.14	%0.15
Bağımsız	2705	1200	%22.99	%10.55
	11768	11371	%100	%100

- 11.1955 Migros kuruldu ve belediyenin tanzim satışlarının yerini aldı.
- 20.02.1956 Küçükçekmece'de ilk belediye seçimleri yapıldı. Köylü Partisi 600 oyla seçimi kazanırken DP 15, bağımsızlar 224 oy aldılar.
- 22.02.1956 İstanbul Belediye Meclisi Vali Prof. Fahrettin Kerim Gökay Belediye Başkan vekili seçti.
- 01.03.1956 İstanbul'da vilayet ile belediye ayrılıyor. F.K.Gökay'ın beyanati: "Sarıyer, Beşiktaş, Şişli, Beyoğlu, Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Adalar, Kadıköy, Üsküdar ve Beykoz kazalarında belediye şube müdürlükleri ihsas edilmiştir. İstanbul hemşehrisi yarından itibaren emrinde bu müstakil belediye teşkilatını bulacaktır".
- 30.03.1956 İstanbul Belediyesi'nde geniş ölçüde istimlaklere başlandı.
- 06.06.1956 6731 sayılı kanunla Milli korunma kanununun ilgili maddeleri değiştirilerek tüm belediyelere etiket ve fiyat kontrolü yetkisi verildi.
- 16.07.1956 6785 sayılı İmar Kanunu çıkartıldı.

- 08.09.1956 6830 sayılı İstimlak Kanunu çıkarıldı. Buna göre kamulaştırma kararlarında belediye encümeni yetkili olup, emlakın değeri pahasına belediye encümenince seçilerek “Takdiri Kıyamet Komisyonları” saptayacaktır.
- 01.01.1957 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununun 275. maddesi ile belediyelere pay sahibi olmasalar da anonim şirketlerinin yönetim ve denetim kurullarına üye olma hakkı verildi.
- 14.05.1958 7116 sayılı yasa ile İmar ve İskan Bakanlığı kuruldu. Bakanlık Nafia Vekaleti, Dahiliye Vekaleti ve Maliye Vekaletinin belediyelere ilişkin tüm işleri devraldı.
- 21.07.1959 7367 sayılı kanun ile belediyelerin arsa ve konut üretimine ilişkin görev alanları genişletildi.
- Not: Belediye seçimlerinde nisbi olarak başarı gösteren Köylü Partisi 19.05.1952 yılında kurulmuştur. Parti programının prensipler bölümündeki 8. maddesinde “Köy, bucak, belediye, il idarelerini Merkezin vasiliğinden kurtarıp idari muhtariyete erdirtmek, tam teşkilatlı bucaklar sayısını arttırarak idari teşkilatı genişletmek, tamamlamak kararındayız” denilmektedir.

ÖZGEÇMİŞ

25 Kasım 1987'de İstanbul'da doğdu.

İlköğrenimini Etiler Şair Behçet Kemal Çağlar İlköğretim Okulu'nda tamamladıktan sonra, ortaokul ve liseyi Özel Acarlar Lisesi'nde burslu olarak okudu.

2004'te aynı liseden üçüncülükle mezun olup Konya Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nü kazandı. İlk senenin sonunda aynı bölümde devam etmek üzere, eğitiminin onun için daha yararlı olacağına inandığı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne yatay geçiş yaptı.

Bölümünü 2008 yılında birincilikle bitirdikten sonra aynı yıl okulunda yüksek lisansa başladı. 2010 Temmuzunda, Mimar Sinan GSÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik Anabilim Dalı, Kentsel Planlama Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini tamamlayarak mezun oldu. Şu an doktora eğitimi için çeşitli üniversite ve bölümlere başvurularda bulunuyor.

Ayrıca 2005'ten beri Dayanışmacı Atölye'nin gönüllü üyesi. Bir grup gönüllü öğrenci ve uzman arkadaşı ile birlikte yerele temas eden pratikler geliştirmekten, eleştirmenin ötesinde çözüm önerileri getirmekten, eğitimi boyunca edindiği kuramsal bilgileri uygulama şansı yakalamaktan çok büyük mutluluk ve gurur duyuyor.

Kumru ÇILGIN